

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN 1968'DEN GÜNÜMÜZE SOSYAL
BİLGİLER DERS KİTAPLARINA YANSIMASI

AHMET DOĞAN

İzmir
2019

**İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN 1968'DEN GÜNÜMÜZE SOSYAL
BİLGİLER DERS KİTAPLARINA YANSIMASI**

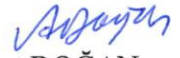
AHMET DOĞAN

**İzmir
2019**

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Çokkültürlülüğün 1968’den Günümüze Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına Yansıması” adlı çalışmanın içerdiği fikri izinsiz başka bir yerden almadığımı; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında ve bölümlerinin yazımında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptığımı ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, ayrıca bu çalışmanın Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve *intihal içermediğini* beyan ederim. Herhangi bir zamanda aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonuca razı olduğumu bildiririm.

24/06/2019

Ahmet DOĞAN

Tarih: 16/07/2019

Tez Başlığı:

“Çokkültürlülüğün 1968’den Günümüze Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına Yansıması”

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 381 sayfalık kısmına ilişkin, 16/07/2019 tarihinde **tez danışmanım tarafından** Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın sağladığı İntihal Tespit Programından (Turnitin-Tez İntihal Analiz Programı) aşağıda belirtilen **filtreleme tiplerinden biri** (uygun olanı işaretleyiniz) uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin **benzerlik oranı % 9'dur**.

- <http://www.kutuphane.deu.edu.tr/tr/turnitin-tez-intihal-analiz-programi/> adresindeki Tez İntihal Analiz Programı Kullanım Kılavuzunu okudum ☒

Filtreleme Tipi 1(Maksimum %15) ☐

- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- ☐ Kaynakça hariç,
- ☐ Alıntılar dâhil,
- ☐ Altı (6) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Filtreleme Tipi 2(Maksimum %30) ☒

- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- ☒ Kaynakça dâhil,
- ☒ Alıntılar dâhil.

EK 1- İntihal Tespit Programı Raporu İLK SAYFA Çıktısı. ☒

EK 2- İntihal Tespit Programı Raporu (Tümü) Cd İçinde. ☐

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esasları'nı inceledim ve yukarıda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı : Ahmet DOĞAN

Öğrenci No : 2014950034

Anabilim Dalı : İlköğretim Anabilim Dalı

Programı : Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

Statüsü : Yüksek Lisans ☒

Doktora ☐

ÖĞRENCİ

Ahmet DOĞAN

16.07.2019

DANIŞMAN

Doç. Dr. Doğan DUMAN

16.07.2019

Açıklamalar

1: Bu formu teslim etmeden önce sizden istenen bilgileri uygun kutucuğu (☐) işaretleyerek doldurunuz.

Kullanıcı şifre vb. konusunda sorun yaşanması durumunda Üniversitemiz Merkez Kütüphanesinde bulunan Turnitin yetkilisine (Ali Taş Tel: +90 (232) 3018026 veya ali.tas@deu.edu.tr) başvurunuz.

2: Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu" formu tezin ciltlenmiş ve elektronik nüshalarının içerisinde ekler kısmında yer alır.

3: Tez savunmasında düzeltme alınması durumunda bu form güncellenerek yeniden hazırlanır.

4: Turnitin-Tez İntihal Analiz Programına yükleme yapılırken Dosya Başlığı (document title) olarak **tez başlığının tamamı**, Yazar Adı (author's first name) olarak **öğrencinin adı**, Yazar Soyadı (author's last name) olarak **öğrencinin soyadı** bilgisini yazınız.

YÜKSEK LİSANS TEZİ SINAV SONUÇ FORMU

Ahmet DOĞAN tarafından Doç. Dr. Doğan DUMAN yönetiminde hazırlanan “Çokkültürlülüğün 1968’den Günümüze Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına Yansıması” başlıklı tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından “**Yüksek Lisans Tezi**” olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Doğan DUMAN

Danışman

Doç. Dr. Aslı AVCI AKÇALI

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Adil Adnan ÖZTÜRK

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Süha YILMAZ
Enstitü Müdürü V.

TEŞEKKÜR

Eğitimin özünün *iyi bir insan yetiştirmek* olduğunun bilincinde olan ve eğitim yaşantımın ilk anından bu yana, desteğini asla esirgemeyen sevgili annem Hatice DOĞAN’a, sevgili babam Hayri DOĞAN’a ve kıymetli ağabeylerime en içten minnet ve teşekkürlerimi sunarım...

Yüksek lisans tezimin her aşamasında görüş, öneri ve değerlendirmeleri ile tezime yön veren sayın danışmanım Doç. Dr. Doğan DUMAN’a minnettarlığımı ve sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Öte yandan Prof. Dr. Nevzat GÜMÜŞ, Doç. Dr. Ali Ekber GÜLERSOY, Dr. Öğr. Üyesi Hasan TÜRKER hocalarıma sayısız emekleri ve katkıları için teşekkür ederim.

Tezime sağladıkları değerli katkılar sebebiyle yüksek lisans tez jürimde yer alan sayın Doç. Dr. Aslı AVCI AKÇALI’ya ve sayın Dr. Öğr. Üyesi Adil Adnan ÖZTÜRK’e teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Sosyal bilgiler ders kitaplarının temini hususunda yardımcı olan ve büyük bir anlayış içerisinde hizmet veren İzmir Milli Kütüphane’nin sevgili personellerine teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, tezimin hazırlanması sürecinde görüş ve önerilerini eksik etmeyen ve her daim desteğini hissettirerek ilerleme gücü veren Xeyale Rasulova’ya teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ÖZET.....	viii
ABSTRACT.....	ix
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Amaç ve Önem	2
1.3. Problem Cümlesi.....	2
1.4. Alt Problem Cümleleri.....	2
1.5. Sınırlılıklar	3
1.6. Tanımlar.....	3
BÖLÜM II.....	5
KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	5
2.1. KÜLTÜR	5
2.1.1. Kavramın Kısa Bir İncelemesi.....	5
2.1.2. Kültürün Üç Geniş Kullanım ve Anlam Kategorisi.....	8
2.1.3. Kültürün Karmaşıklığı Üzerine	9
2.1.4. Kültür Kavramının Farklı Dillerdeki Etimolojik Kökenleri ve Yüzyıllar İçerisinde Geçirdiği Anlamsal Dönüşüm	12
2.1.5. Kültür ve Uygarlık Arasındaki Tarihsel İlişki	18
2.1.5.1. Uygarlık Sözcüğünün Tanımlanması	18
2.1.5.2. Uygarlık Sözcüğünün Kısa Etimolojisi	18

2.1.5.3.	Kültür ve Uygarlık Üzerine	19
2.1.5.4.	Kültür ve Uygarlık Sınıflamaları	21
2.1.5.5.	Kavramların Kullanılışında Fransız- Alman Karşıtlığı	23
2.2.	ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK	25
2.2.1.	Çokkültürlülüğe İlişkin Bazı Anahtar Kavramlar	25
2.2.1.1.	Ulus Devlet ve Çokkültürlülük İlişkisi	25
2.2.1.2.	Baskın Kültür ve Azınlık Kültür Çatışması:	32
2.2.1.3.	Kimlik, Etnisite ve İrk:	35
2.2.1.4.	Monizm ve Pluralizm Ayrımı:	43
2.2.1.5.	Bireysel ve Kolektif Haklar:	50
2.2.2.	Kültür, Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük:	52
2.2.2.1.	Çokkültürlü Toplum	54
2.2.2.2.	Kültürel Çeşitlilik	55
2.2.3.	Çokkültürlülüğün Tarihsel Arka Planı	57
2.2.4.	Milli Entegrasyon Biçimleri	61
2.2.4.1.	Asimilasyonist Modeller	62
2.2.4.1.1.	Anglo Uyum Modeli	62
2.2.4.1.2.	Toplumsal Bütünleşme Modeli	63
2.2.4.1.3.	Etnik Mozaik Modeli	63
2.2.4.2.	Geçiş Modelleri	64
2.2.4.2.1.	Erime Potası/Erime Kabı Modeli	64
2.2.4.3.	Kültürel Çoğulcu/Çokkültürcü Model	65
2.2.5.	Çokkültürcülük Yaklaşımları	66
2.2.5.1.	Liberal Çokkültürcülük	67
2.2.5.2.	Cemaatçi Çokkültürcülük	69
2.2.6.	Çokkültürcülüğe Yöneltilen Eleştiriler	71
2.2.6.1.	Liberal Eleştiri	71

2.2.6.2.	Muhafazakâr Eleştiri	72
2.2.6.3.	Feminist Eleştiri	73
2.2.6.4.	Marksist Eleştiri	73
2.2.6.5.	Toplumsal Reformcu Eleştiri	75
2.2.7.	21. Yüzyıl'dan Çokkültürlü Devlet Örnekleri	76
2.2.7.1.	Kanada.....	77
2.2.7.2.	ABD.....	84
2.2.7.3.	Türkiye	95
2.2.7.3.1.	Türkiye Adı Üzerine.....	95
2.2.7.3.2.	Türkiye'nin Tarihsel Yönden Kültürel Çeşitliliği	96
2.2.7.3.3.	Türkiye'nin Günümüzdeki Kültürel Çeşitliliği	99
2.2.7.3.4.	Türkiye Etnik Bir Mozaik mi?	100
2.2.7.3.5.	Türklük ve Türkiyelilik Tartışmaları.....	103
2.2.7.3.6.	Türkiye'deki Göç Eksenli Çokkültürlülük Olgusu	107
2.2.8.	Çokkültürlü Eğitim	110
2.2.8.1.	Çokkültürlü Eğitimin Amaçları.....	111
2.2.8.2.	Çokkültürlü Eğitime İlişkin Yanılgılar	113
2.2.8.2.1.	Çokkültürlü Eğitim Ötekiler İçindir.....	113
2.2.8.2.2.	Çokkültürlü Eğitim Batı'ya Karşıdır.....	113
2.2.8.2.3.	Çokkültürlü Eğitim Ülkeyi Bölecek	114
2.2.8.3.	Çokkültürlü Eğitimin Gerekliliği	115
2.2.8.4.	Çokkültürlü Eğitimin Güçlü ve Zayıf Yönleri	116
2.3.	ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ	118
BÖLÜM III		121
YÖNTEM.....		121

3.1. Araştırmanın Modeli	121
3.2. Evren ve Örneklem	121
3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları	126
3.4. Verilerin Analizi.....	126
BÖLÜM IV	127
BULGULAR.....	127
4.1. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının İncelenmesi	127
4.1.1. 1968- 1989 Dönemi	127
4.1.1.1. 1971 Yılı Orta 2. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	127
4.1.1.2. 1974 yılı Orta 3. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	152
4.1.1.3. 1978 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	169
4.1.1.4. 1980 yılı 2. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	183
4.1.1.5. 1987 Yılı 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı	192
4.1.2. 1990-1997 Dönemi	199
4.1.2.1. 1990 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	199
4.1.2.2. 1991 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	216
4.1.2.3. 1993 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	224
4.1.2.4. 1996 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	235
4.1.2.5. 1997 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	240
4.1.3. 1998-2004 Dönemi	247
4.1.3.1. 1998 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	247
4.1.3.2. 1999 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	254
4.1.3.3. 2000 yılı 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	263
4.1.3.4. 2001 yılı 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	266
4.1.3.5. 2002 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	270
4.1.4. 2005- 2016 Dönemi	277

4.1.4.1.	2005 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	277
4.1.4.2.	2007 yılı 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	286
4.1.4.3.	2007 yılı 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı	293
4.1.4.4.	2007 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	299
4.1.4.5.	2010 yılı 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	306
4.1.5.	2017-2018 Dönemi	311
4.1.5.1.	2017 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	311
4.1.5.2.	2017 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	318
4.1.5.3.	2018 yılı 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	322
4.1.5.4.	2018 yılı 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı	332
4.1.5.5.	2018 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı.....	340
BÖLÜM V		351
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....		351
5.1.	Tartışma.....	351
5.2.	Sonuç ve Öneriler	351
5.2.1.	Çokkültürlülükle Uyuşan Sonuçlar ve Sunulan Öneriler.....	351
5.2.2.	Çokkültürlülükle Uyuşmayan Sonuçlar ve Sunulan Öneriler	354
KAYNAKÇA.....		358

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL 1. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER MÜLTECİ ÖRGÜTÜ'NÜN (UNCHR), SURİYELİ MÜLTECİLERİN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMINI GÖSTEREN VERİ TABLOSU.....	108
ŞEKİL 2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER MÜLTECİ ÖRGÜTÜ'NÜN (UNCHR) TÜRKİYE'DEKİ MÜLTECİ RAKAMLARINI GÖSTEREN VERİ GRAFİĞİ.	109
ŞEKİL 3. AVUSTRALYA'YA GÖÇ EDEN BALTİK VE İNGİLİZ ASILLI GÖÇMENLER.	147
ŞEKİL 4. BULGARİSTAN'DA İKİ DİLDE (OSMANLI TÜRKÇESİ- BULGARCA) HAZIRLANMIŞ OLAN EVLİLİK CÜZDANI.	300
ŞEKİL 5. KÜLTÜREL UNSURLARIN DEĞİŞİMİNİ GÖSTEREN TABLO GÖRSELİ.....	314
ŞEKİL 6. "FARKLILIKLARIMIZ" ADLI ŞİİR GÖRSELİ.	324
ŞEKİL 7. "FARKLILIKLAR VE BİRLİKTELİKLER" ADLI ŞİİR GÖRSELİ.	326
ŞEKİL 8. FARKLILIKLARA SAYGI TEMALI ETKİNLİK GÖRSELİ.	327
ŞEKİL 9. FARKLI KÜLTÜRLERE KARŞI DUYULAN ÖN YARGI VE KALIP YARGILARA VURGU YAPAN HABER GÖRSELİ.	334
ŞEKİL 10. ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİR BİREYİN BAŞARISININ ANLATILDIĞI HABER GÖRSELİ.	335
ŞEKİL 11. ÖN YARGININ ÇEŞİTLERİNİN, NEDENLERİNİN VE SONUÇLARININ İŞLENDİĞİ ETKİNLİK GÖRSELİ.	336
ŞEKİL 12. ÖN YARGI VE KALIP YARGI TEMALI ANAGRAM BULMACA GÖRSELİ.	347

TABLolar LİSTESİ

TABLO 1. ABD'DE BULUNAN TEHLİKE ALTINDAKİ DİLLERİN TEHLİKE ANALİZİ.....	88
TABLO 2. İNCELENEN 25 ADET SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABININ ALFABETİK SIRAYA GÖRE VERİLMİŞ KÜNYE BİLGİLERİ.	125
TABLO 3. SÜMERCE SÖZCÜKLERİN TÜRKÇE KARŞILIĞI	294

ÖZET

Çokkültürlülüğün 1968’den Günümüze Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına

Yansıması

Doğan, Ahmet

Yüksek Lisans, İlköğretim Anabilim Dalı

Doç. Dr. Doğan Duman

Bu çalışma; “giriş”, “kavramsal çerçeve ve ilgili araştırmalar”, “yöntem”, “bulgular”, “sonuç, tartışma ve öneriler” olmak üzere beş ana bölümden oluşmaktadır.

Çokkültürlülüğün sosyal bilgiler ders kitaplarına yansımalarının irdelendiği bu çalışma, 1968 yılından günümüze dek uzanan sosyal bilgiler ders kitaplarını kapsamaktadır. Bu dönemin geniş bir zaman aralığına karşılık gelmesi sebebiyle kritik öğretim programı değişikliğinin yaşandığı dönemler dikkate alınarak, inceleme beş farklı dönem aralığına ayrılarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda her dönemde beşer ders kitabının incelemesine yer verilerek, toplamda 25 tane ders kitabı incelenmiştir. Bu incelemelerde bütünsel bir bakış açısı sağlayabilmek için inceleme belli bir kademe ile sınırlandırılmamıştır, incelemede 4. 5. 6. ve 7. sınıf kademelerine ait sosyal bilgiler ders kitapları kullanılmıştır.

Sonuç olarak, çokkültürlülüğün sosyal bilgiler ders kitaplarına yansımalarına değinilmiştir ve ders kitaplarındaki çokkültürlü niteliğin geliştirilebilmesi üzerine öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: çokkültürlülük, çokkültürcülük, kültür, sosyal bilgiler, sosyal bilgiler ders kitabı.

ABSTRACT

The Reflection of Multiculturalism in Social Studies Textbooks from 1968 to the Present

Ahmet Dogan

Master Degree, Department of Primary Education

Assoc. Dr. Dogan Duman

This work consists of five main sections: “introduction”, “conceptual framework and related researches”, “method”, “summary of findings”, “conclusion, discussion and suggestion”.

The research, which examines the reflection of multiculturalism in social studies textbooks, includes social studies researching books dating from 1968 till present days. Considering the period in which a critical curriculum change is taking place due to the fact that this period corresponds to a wide time interval, the current study was divided into five different period intervals. In this context, five academic books were examined for each relevant period interval and in total 25 books were analyzed. In order to provide a holistic perspective in these reviews, the review is not limited within the certain level, also academic books in social sciences of 4th, 6th and 7th levels of grades were used.

In conclusion, reflections of multiculturalism in social studies textbooks are mentioned and suggestions for the development of multicultural attribute in these books have been made.

Keywords: multiculturalism, multicultural, culture, social studies, social studies textbooks.

BÖLÜM I

GİRİŞ

Giriş kısmı “problem durumu”, “amaç ve önem”, “problem cümlesi”, “alt problem cümleleri”, “sınırlılıklar”, “varsayımlar”, “tanımlar” adlı başlıklardan oluşmaktadır.

1.1. Problem Durumu

Günümüz toplumlarının çoğunlukla farklı kültürlere mensup insanların birlikteliğinden oluştuğu görülmektedir. İnsanların toplum içerisinde çatışmadan uzak bir biçimde yaşayabilmelerinin yalnızca birbirlerinin farklılıklarına ve yaşam biçimlerine saygı duymaları durumunda gerçekleşebileceği düşünülecek olduğunda, çoğulcu değerlerin ders kitapları gibi çeşitli materyaller aracılığıyla öğrencilere aktarımının ne denli önemli olduğu anlaşılabacaktır. Bu değerlerin aktarımı açısından sosyal bilgiler dersinin elverişli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki, sosyal bilgiler dersinin bu kapsamda içerdiği konulardan bazıları şu şekilde sıralanabilir(Öztürk, 2012: 8- 10):

- Dünya bölgeleri, onların kültürleri, tarihi, coğrafyası, uygarlığa katkıları, ekonomik ve siyasal sistemleri, diğer bölgelerle ilişkileri,
- Farklı ahlâkî ve dinî inançlar ve bunların insan yaşamı üzerindeki etkileri,
- Önyargıları, basmakalıp örnekleri, propagandaları, varsayımları ve düşünceleri ortaya çıkarma, inceleme, zanları ve değerleri tanımlama,
- Başkalarına saygı gösterme, onların duygu ve ihtiyaçlarına karşı duyarlı olma,
- Başka insanlara, grup ve kültürlere, etnik, ırkî ve diğer farklılıklara karşı olumlu tutum sahibi olma/geliştirme.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte miras aldığı ve tarihsel süreç içerisinde çeşitli göç hareketleriyle de çeşitlenen çokkültürlü toplum yapısı düşünülecek olduğunda, sosyal bilgiler ders kitaplarındaki içeriğin çokkültürlü değerler kapsamında incelenmesi birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesi ve

demokratik değerleri içselleştirmiş bütünlük arz eden bir toplum yapısının kurulabilmesi açısından gerekli görünmektedir.

1.2.Amaç ve Önem

Bu araştırmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti'nde okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında, çokkültürlü unsurlara ne ölçüde yer verildiğinin ortaya çıkarılmasıdır.

Bu araştırma sosyal bilgiler ders kitaplarının geçmişten günümüze geçirdiği evrim sürecinde içerdği çokkültürlü unsurların tespiti edilmesi, söz konusu unsurların birlikte yaşama kültürünü geliştirici ve farklılıklarıyla bütünleşen bir toplum yapısının inşa edilebilmesi amacıyla kullanılabilmesi bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra bu araştırma Türkiye Cumhuriyeti'nin çokkültürlü eğitim açısından sahip olduğu potansiyele işaret edilmesi, sosyal bilgiler ders kitaplarındaki birlikte yaşama kültürüne zarar veren veya bunu güçlendiren ifadelerle dikkat çekilmesi, çokkültürlülüğe ilişkin farklı dönemlerde benimsenen tavır ve tutumların ilişkilendirilebilmesi ve öğrencilerde demokratik tutum ve becerilerin geliştirilebilmesine hizmet edilmesi bakımından önemlidir.

1.3. Problem Cümlesi

1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında çokkültürlülüğün yansımaları nelerdir?

1.4.Alt Problem Cümleleri

1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitapları çokkültürcü içeriğe sahip midir?

1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?

1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında farklı kültürlerle hangi eksenle yer verilmektedir?

1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?

1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?

1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?

1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?

1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırmaya tabi tutulan sosyal bilgiler ders kitapları beş farklı dönem içerisinde incelenmiş olup, her dönemde beş tane ders kitabının incelenmesi yapılmıştır. Bu anlamda bu çalışmanın sınırlılığını 1968- 1989 yılları, 1990-1997 yılları, 1998-2004 yılları, 2005- 2016 yılları ve 2017-2018 yılları arasındaki sosyal bilgiler ders kitaplarının çokkültürlülük açısından incelenmesi oluşturmaktadır.

1.6.Tanımlar

Bu kısımda araştırma içerisinde geçen başlıca kavramların ve terimlerin tanımlarına yer verilmiştir.

Kültür: “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin”(TDK, 1998:1436).

Çokkültürlülük: Bir devletin sınırları içerisinde farklı kültürlerin, etnik-dinsel toplulukların ya da sosyo-kültürel grupların varlığına işaret eden kavramdır(Canatan, 2012: 45).

Çokkültürcülük: Çeşitlilik ile farklılığı yaşatmaya ve farklılıklardan doğan olası ayrılıkları gidermeye odaklanan ideolojik konumlanışı ve bu konumlanış

doğrultusunda şekillenen bir siyasal program ile yasal uygulamalar demetini içeren bir kavramdır(Kara,2010:165).

BÖLÜM II

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. KÜLTÜR

2.1.1. Kavramın Kısa Bir İncelemesi

Kültür, sahip olduğu içerik ve kapsam bakımından özetlenmeye ve kısa bir incelemeye tabii tutulmaya uygun bir kavram değildir. Ancak bu bölümde ve diğer alt bölümlerde imkânların ve şartların elverdiği ölçüde, çalışmanın odağından uzaklaşılması kaydıyla, kültür kavramının etkili ve kısa bir incelemesine yer vermek için çaba gösterilecektir.

Her insan bir kültür varlığıdır. Kültür, durağan olmayıp tarih içinde değişmekte ve gelişmektedir. Bu sebeple, insanın bir tarih varlığı olduğu da söylenebilir. Kültür, insanın yaşamsal olgularının tümünü kapsayan bir kavramdır. İnsanın, doğayı bilinçli ve amaçlı bir etkinlik aracılığıyla dönüştürmesi sayesinde kültür nesnelerini üretebildiği gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda insanın, insanlığın ürettiği ve nesilden nesile aktardığı ikinci bir doğa niteliği taşıyan kültür içinde yaşadığı görülmektedir. Ayrıca doğal çevreyle kuşatılan insan, aynı zamanda kültür çevresiyle de kuşatılmıştır. Kültür, her ne kadar da doğayı özsel olarak içinde bulunduruyor olsa da, doğayı hem dönüştürmekte hem de aşmaktadır(Gürkan, 2001: 34).

Kavramın etimolojik kökenleri incelendiğinde, etimolojik izlerin insanların ekip biçme eyleminde bulunduğu tarımsal döneme kadar sürülebilme olduğu görülür. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de bahsedildiği gibi Williams(2016,105)'ya göre kültür kelimesinin kökeni colere kökünden gelen Latince culture kelimesidir; colere ikamet etmek, yetiştirmek, korumak gibi anlamlara gelmekteydi. Kavramın etimolojik kökenleri, görüldüğü üzere tarım faaliyetinin başladığı ve yerleşik yaşama geçişin meydana geldiği bir döneme rastlasa da, kavramın tarihsel kökenlerini güncel verilere göre, ortalama iki buçuk milyon önceye kadar götürmek mümkündür.

Toprağı ekip biçme faaliyetine başlayan insanın istemsizce oluşturmaya başladığı bir eser olan kültür, tarih sahnesinde insanın, onu her daim takip eden ve onunla birlikte değişen gölgesi olmuştur. Çok sayıda farklı disiplinin kültür kavramına yaklaşımı doğaları gereği birbirinden farklıdır. “Bugün kültürün, akademik camiada kabul görmüş iki yüzden fazla tanımı bulunmaktadır.” (Özel, 2012: 5).

Kültürün ne olduğu sorusu birçok bilim insanının dikkati çeken bir husus olmakla birlikte, açıklanması için gösterilen çabalar beraberinde yeni soru işaretlerini getirmiştir. Öyle ki, her bilim insanı kendi alanı ölçüsünde kültür kavramına yakınlık göstermiş ve kültürün yol haritasını bu ölçekte çizmiştir. Tarihsel süreç içerisinde kavram, yüzlerce rotası bulunan, her gidiş yolunda farklı tanımlanan girift bir kavrama dönüşmüştür. Bu çalışmada kültür kavramına sosyal bilimler ölçeğinde yer verilecektir.

Eliot (1987), kültürün ne olduğu sorusunu irdelerken, kültürü geniş bir ilişkiler ağının ardındaki gizli itici güç olarak görmüştür. Bu gücün, karmaşık bir arka plana sahip olduğu görülmektedir.

Büyük milletlerin birbiriyle, büyük milletlerin küçüklerle, Hindistan’da olduğu gibi birbirine girmiş küçük toplulukların birbiriyle, büyük milletlerin kolonileriyle, koloni yöneticilerinin yerlilerle ve ekonomik sebep ve mecburiyetlerin bir arada yaşamaya zorladığı farklı ırklara mensup insanlar arasındaki münasebetlerle ilgilenirsek görürüz ki, her gün pek çok insanın alacağı kararları da içine alan bütün bu şaşırtıcı soruların arkasında kültürün ne olduğu meselesi yatar(Eliot, 1987; 18).

Meriç(1986), Ellwood(1944)’e ait olan kültür tanımlamasını ve açıklamasını şu şekilde aktarmıştır:

Kültür, semboller yardımıyla sosyal, olarak kazanılan ve sosyal olarak aktarılan bütün davranışlara verilen kolektif ad. Şu halde ‘kültür’ deyince yalnız dil, alet yapma, endüstri, güzel sanatlar, ilimler, hukuk, hükümet, ahlak ve din gelmez akla, kültür sayesinde yapılmış olan maddî araçlar da gelir: yapılar, aletler, makinalar, iletişim araçları gibi. Kültürün esas kısmı toplumun sosyal geleneklerinde aranmalıdır:

bilgi, düşünceler, inançlar, değerler, standartlar ve duyular gibi... Kültürün açıktan açığa görülen yönü toplumun âdetlerinde, törelerinde ve müesseselerindedir. Kültürü bütün olarak tarif etmek için hem subjektif hem de objektif yönlerini dikkate almalıyız.(Kroeber ve Kluckhohn, 1952: 3-66'dan akt. Meriç, 1986: 40).

Ellwood(1944)'ün kültüre yaklaşımı kolektif bir biçime sahiptir. Söz konusu açıklamada kültürün semboller yardımıyla var olan, kendine özgü canlı bir yapısının olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar kültür toplumun adetlerinde, törelerinde ve müesseselerinde açıkça gözlemleniyor olsa da, yaşamın her alanına sirayet etmesi sebebiyle kapsamlı ve eksiksiz bir incelemeyi zorunlu kılmaktadır.

Ellwood(1944)'ün açıklamasına benzer bir tanımlama Taylor(1871)'de de görülmektedir.

“Kültür (ya da uygarlık) toplumun bir üyesi olarak insanoğlunun kazandığı(iktisab ettiği) bilgi, sanat, ahlak, gelenekler ve benzeri diğer yetenek ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütündür”(Tylor, 1871'den akt. Güvenç, 1970:11).

Eliot(1987:19) ise kültür için: “Kültürü, basitçe, hayatı yaşanmaya değer yapan şeydir diye tarif edebiliriz.” demiştir. Bu tanımlamadan hareketle kültürün mensupları açısından yaşamı anlamlı kıldığı ve belli ortak değerlerin söz konusu kültürün üyeleri arasındaki ilişkilerde paylaşılan ve yüceltilen kutsal bir değerler dizisi yarattığı söylenebilir. Öyle ki, Eliot(1987:19)'un cümleinin süren kısmındaki yaptığı açıklama, bu yorumu kanıtlar niteliktedir: “...Göçüp gitmiş bir kültürün ardından daha sonraki nesillerin ve insanların, onun kalıntı ve etkilerini düşündükleri zaman, var olmaya değer bir medeniyetmiş demelerini haklı çıkaran yön de budur”(Eliot, 1987; 19).

Marx ise kültürü “doğanın yarattıklarına karşılık insanoğlunun yarattığı her şeydir.” diye tanımlar(Gürkan, R.,2001, 88). Görüldüğü üzere Marx'ın kültür tanımı, kısa ama oldukça geniş bir anlam ölçeğine sahiptir. Bu tanımdan yola çıkarak, insanların doğa durumunda bulundukları görece ilkel dönemlerden günümüze dek geçen sürede, gözlemledikleri ve içinde yaşadıkları doğal çevreye kattıkları somut ve soyut olmak üzere her türlü kültür nesnesinin kastedildiği söylenebilir.

2.1.2. Kültürün    Geniş Kullanım ve Anlam Kategorisi

Kültür kavramının sahip olduğu anlamların tümünün birden sıralanması, sahip olduğu geniş anlam yelpazesi sebebiyle oldukça g  t r. Bu sebeple kültürün günümüzde de geçerliliğini koruyan ve kullanım sıklığıyla  ne çıkan bazı anlamları ele alınarak, kısaca açıklanacaktır.

Kültür kavramının ilk anlamı tekil bir nitelik ta ıtmaktadır. Önceleri toprağın işlenmesi anlamı taşıyan kültür kavramı, 16. yüzyıl ile 17. yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede mecazi bir anlam kazanarak insanın ve insan zihninin eğitilmesi anlamında kullanılmaya ba lanmı tır(Cuche,2013:15-16). Kültürün kullanılan bu anlamı günümüzde de geçerliliğini korumaktır. “Kültürlü insan” tamlaması bunun önemli bir yansımasıdır. Öyle ki, “kültürlü insan” tarlanın ekilip biçilmesinde olduğu gibi, zihnini ekip bi mi , daha üretken ve verimli bir hale getirmiş kişi olarak tasvir edilmektedir. Kişinin entelektüel gelişimine işaret eden bu anlam, kültür kavramının bilim, sanat ve edebiyat gibi alanlara doğru anlamsal bir açılıma uğramasına sebebiyet vermiştir.

Kültür kavramının ikinci anlamı, insan zihninin geliştirilmesi anlamına gelen ilk anlamının doğal bir uzantısı olma niteliği ta ıtmaktadır. Bu anlam, entelektüel ve sanatsal etkinliğin ürünlerini ve uygulamalarını anlatan bir nitelik taşır. Kültürün bu anlama gelecek biçimde kullanımı müzik, edebiyat, resim, heykel, tiyatro, film gibi etkinliklere karşılık gelir(Williams, 2016: 109). Bunun yanı sıra kültürün bu dönemde daha çok bir tamlama ile kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım, kültürü yapılacak şeyin belirtilmesi yoluyla ge eklemektedir: sanat kültürü, edebiyat kültürü, bilim kültürü(Cuche,2013:16).

Kültür kavramının   nc  anlamı, bir halk topluluğundaki yaygın temel anlayışlar bütününe karşılık gelir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlık kazanan bu kullanım, kültürün daha önceki tekil kültür anlamından sıyrılarak, çoğul kültür anlamı kazanması sonucunda meydana gelmiştir. Bu anlam, 18. yüzyılda Herder’in kullandığı ve bir halkın ruhu anlamına gelen volksgeist sözcüğü ile yaygınlaşmaya ba lamı tır. Kültürün bu anlamı bir kültürü başka bir kültürden ayıran özgün yönlere işaret eder( zel,2012: 11). Kültürün bu anlamı süreç içerisinde ulus devletlerin

sınırları içerisinde yaşayan ve çoğunluk kültüründen farklı bir kültürel yaşam sürdüren azınlık kültürlerini de içine alarak genişlemiştir. Bu sebeple çokkültürlü bir yapısı bulunan bazı ulus devletler hak talepleriyle karşı karşıya kalmıştır.

2.1.3. Kültürün Karmaşıklığı Üzerine

Özel (2012,8)'e göre; “kavram” sözcüğü, sosyal bilimlerin toplumsal fenomenleri analiz etmek, gözlemlenilen dünyanın nesnelerini sınıflandırmak, bu fenomenleri açıklayarak bir anlam yüklemek ve bu gözlemler temelinde üst düzey önermeler formüle etmek amacıyla başvurdukları terminolojik araçlardır. Özel(2012)'nin yaptığı kavram tanımlamasından yola çıkarak, bu “terminolojik araçlar”ın farklı anlamsal çağrışımlara sahip olduğu söylenebilir. Ancak bunların benzer veya iç içe geçmiş (girift) anlamları da ifade etmesi muhtemeldir. Bir kavramı karmaşaya sürükleyen şey, temelde onun belirsiz ya da farklı kavramlara çok yakın anlamlar içeriyor olmasıdır. Kültür kavramı, bu açıdan önemli bir örnek teşkil etmektedir. Öyle ki, tanımlanması ve sınırlandırılması konusunda güçlüğüne yaşıdığı az sayıda kavramdan biridir. Bu durum kültür kavramının uzun yıllar içerisinde geçirdiği dönüşümün arka planında gizlidir.

Williams (2016, 105), kültürün İngiliz dilindeki en karmaşık iki üç sözcükten birisi olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu durum kültürün kısmen birkaç Avrupa dilindeki iç içe geçmiş tarihsel gelişiminden kaynaklı olsa da, asıl sebebinin, farklı entelektüel disiplinlerdeki ve düşünce sistemlerindeki önemli kavramlar için kullanılması olduğunu düşünür.

Güvenç(1991,95), Kroeber ve Kluckhohn'un 1952 yılında yayınladıkları antolojide, kültür kavramının 164 farklı tanımını derlediklerini ve tartıştıklarını belirtmiştir. Kültür kavramına ait yüzlerce tanıma içeren bu derleme bazı sosyal bilimcilerin eleştirilerini de beraberinde getirmiştir. Örneğin, Berelson(1964) “bilimsel bir kavramın bu kadar çok tanımı varsa onun tanımlanamayacağını kabul etmek gerekir” demiştir. Benzer bir tepki sosyal antropolog Radcliffe Brown'dan gelmiştir. Brown kavramdan ziyade sözcüğün hiç kullanılmamasını önermiştir. Brown'un bu düşüncesine katılan bazı sosyal/kültürel antropologlar olmuştur. Ancak

ironik bir şekilde, kendisi bile bu önerisine uygun davranmamış, kültür sözcüğünü kullanmak zorunda kalmıştır(Güvenç, 1991: 95).

Cemil Meriç ise kültürün karmaşıklığı ve yarattığı belirsizliği, A. Lawrence Lowell'a ait çarpıcı bir açıklama ile vurgulamıştır:

Kültürden söz etmek zorunda kaldım. Güç bir işti bu. Dünyada kültürden daha kaypak mefhum tanımıyorum. Tahlil edemezsiniz çünkü unsurları sonsuzdur. Tasvir edemezsiniz çünkü bir yerde durmaz. Mânâsını kelimelerle belirtmeğe kalkıştınız mı elinizde havayı tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki her yerde hava var ve avuçlarınız bomboş. (Lowell'dan akt. Meriç, 1986: 23 dipnot)

Kültür kelimesinin yarattığı karmaşayı ve sonsuz denebilecek genişlikteki unsurlara sahip olan bir kavram olarak sebep olduğu belirsizliği, Lowell'a ait olan yukarıdaki açıklama net bir biçimde ifade etmektedir. Gerek Williams(2016)'nın belirttiği gibi girift bir tarihsel gelişime sahip olması, gerek Güvenç(1991)'in aktardığı gibi yüzlerce tanımdan oluşan bir kargaşa, gerekse de Lowell'ın betimlediği gibi sonsuz bir boşluk... Ne şekilde olursa olsun, üretiminde insanın etkisi bulunan maddi ve manevi her varlıkta; nesnede, fikirde, eserde ve -hatta doğası gereği evrensel bir niteliğe sahip olan- bilimsel disiplinlerde bile kültürün izlerine rastlanılır. “Tarımdan idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar akla gelen ve gelmeyen düzinelerce mânâ. Kelime değil, bukalemun.” (Meriç, 1986: 9)

“Kültürün tanımlanmasındaki güçlük, günümüzdeki malzeme ve bilgilerin eksikliğinden çok insan toplumlarının ve uygarlığın gelişmesinden ileri gelmektedir”(Çeçen, 1996: 11). Bu durum kültürün ideal ve mutlak bir tanımını ortaya koymanın önündeki en büyük engellerden birisini oluşturmaktadır. Kavramın farklı disiplinler için farklı anlamlara gelecek biçimde kullanılması ve farklı çağrışımlara sahip olması, medeniyetin süreç içerisinde ulaştığı ileri aşamanın bir sonucudur.

Öne sürülen bilgileri somutlaştırmak ve zenginleştirmek için Meriç(1986)'ya ait bazı açıklamalara yer verilecektir:

Kelime, açıklayıcı-değeri ve uygulandığındaki genellik bakımından fizikte yerçekimi, tıpta hastalık, biyolojide tekâmül gibi kategorilere benzetilebilir. Psikiyatristlerle psikologlar, hatta daha sonra, bir takım hukukçu ve iktisatçılar

genellemelerine “bizim kültürümüzde” cümlecini eklemektedir. Filozoflar mantık, değerler ve estetik konularında “kültürel boyut” tabirini sık sık kullanıyorlar. Mefhum, toplum bilimleriyle, azınlıklar ve gelişmemiş kavimlerin problemleriyle uğraşan herkesin ortak malzemesi arasına girdi. Tıpta ve beslenmede önemli araştırmalar yapılırken hep kültürden söz ediliyor. Edebiyatçılar, kültür üzerine denemeler ve risaleler yayımlıyorlar boyuna. (Meriç, 1986: 20)

Söz konusu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, kültürün farklı disiplinlere ait farklı temaları içermesi ve her disiplin için farklı anlamlara gelecek biçimde bir belirsizliğe bürünmesi, kavramın ortak ve genel geçer bir tanımının yapılmasının önündeki en büyük güçlüklerden birisini oluşturur. Öyle ki, aktarılabilecek olan bir diğer açıklamada Meriç(1986), 1880’lerde Summer tarafından yazıldığını belirttiği bir denemede geçen yorumu şu şekilde aktarmaktadır:

Kültür, bize dilin nasıl yozlaştığını gösteren bir kelimedir. Kültürü târif etmeğe kalksam bu yargıyı tekrar ederdim. Zira kelime moda oldu, dilletan’lar dillerine doladılar. Kelimeyi işlerine nasıl gelirse öyle kullanıyorlar. Mr. Arnold, kültürün kâşifi olmasa da büyük havarisi. Kavramı çözümlemeğe kalktı. Netice şu: kültür sevimlilik ve aydınlık demekmiş. Bana kalırsa, kahve demek süt ve şeker demektir, gibi bir lakırdı bu. Kültürün özü dışarda kalıyor. Bu târifi kabul edenler için kültür, iç vasıfları bir yana, dış hatlarıyla beliren bir çeşit haricî zerafetten ibaret. (Meriç, 1986: 32).

Bu açıklamadan hareketle, kültür kelimesinin popülaritesinin artmasıyla birlikte kullanım alanının genişlediği ve kavram için farklı disiplinlere ait kişiler tarafından özensizce anlam genişlemeleri yaratıldığı söylenebilir. Bu durumun kültür kavramının karmaşıklığa ve belirsizliğe bürünmesine sebep olduğunu ve bunun etkisiyle zaman içerisinde yapılan yorumlamaların kavramın özünü gölgeleyerek, uygun olmayan anlam genişlemelerinin kavramın öz anlamı yerine kullanılmasına sebep olarak kargaşa ve gerilim yarattığı söylenebilir. Bu ortak noktayı Meriç(1986) aracılığıyla aktarılabilecek olan Jaeger(1945)’in birçok Batı hümanistini eleştirdiği yazısındaki açıklamada da görülmektedir:

Bunlar, alelde ve beylik malzemeyi allayıp pullayarak kültürün sınırlarını genişletiyorlar. Alman bilginleri ise, ‘kültürü’ ideallerin ve değerlerin ülkesi diye sınırılıyor. Kültür, Yunanca “paidela”yla eşanlamda. Bu itibarla antropolojik kültür kavramıyla uyuşmaz. Biz ‘kültür’ kelimesini yalnız Yunân- merkezci dünyanın idealini tasvir etmek için kullanmıyoruz; daha beylik, daha genel bir anlamda kullanıyoruz: dünyanın, en ilkelleri de dâhil, bütün kavimlerinde bulunan bir özelliği

anlatmak için herhangi bir kavimin özelliklerini belirten bütün yaşayış yollarını ve ifadelerini bu kelimeyle belirtiyoruz. (Jaeger, 1945'den akt. Meriç, 1986:36).

Jaeger(1945)'in belirttiği “alelade ve beylik malzemeyi allayıp pullayarak kültürün sınırlarını genişletiyorlar.” cümlesi kültür kavramının maruz kaldığı anlam genişlemesinin ardındaki itici gücün, kavramın özü ile ne denli çatıştığını göstermesi açısından çok önemlidir. Açıklamada belirtilen “bütün yaşayış yolları ve ifadeleri” kültürün özüne yönelik antropolojik bir yaklaşımı temsil eder. Kavramın öz olarak dikkate alınması gereken nokta, bütün insan topluluklarını merkeze alan bu kısım olmalıdır.

2.1.4. Kültür Kavramının Farklı Dillerdeki Etimolojik Kökenleri ve Yüzyıllar İçerisinde Geçirdiği Anlamsal Dönüşüm

Kültür kelimesinin etimolojik kökenleri incelendiğinde, birçok dilde ortak bir gelişim çizgisi sürdürdüğü görülmektedir. Kavramın ilk izlerine Latince’de rastlanmasına rağmen, kavram tarihsel gelişimini farklı diller arasındaki anlam geçişleriyle sürdürmüştür.

Williams(2016, 105)’e göre kültür kelimesinin yakın kökü Latince cultura sözcüğü’dür. Culture ise kök sözcük colere’den gelmiştir. Colere ikamet etmek, yetiştirmek, korumak, ibadetle onurlandırmak gibi bir dizi anlama sahipti. Ancak bu anlamların bir kısmının ayrıştığı bilinmektedir.

“Culture ilk kullanımlarının tümünde bir sürecin adıydı: bir şeyin, özellikle ekinler ve hayvanların bakımı”(Williams, 2016:105). Bunun yanı sıra Oxford Dictionary’de geçen diğer anlamları ise İngilizce şu şekildedir: 1420 yılında tarım, toprağı işlemek anlamında; 1483 yılında ibadet anlamında; 1510 yılında zihnin, yeteneklerin, davranışların eğitimi anlamında kullanılmıştır. Bunun yanı sıra 1651 yılında More ve Hobbes, 1752¹ yılında Johnson, 1848 yılında ise Macaulay tarafından bu kelimenin kullanıldığı bilinmektedir. Hobbes buna ek olarak kelimeyi 1628 yılında

¹ Williams(2016, 106), Johnson’ın kültürü kullanım yılını “1759” olarak belirtmiştir.

jimnastik anlamına gelecek biçimde de kullanmıştır. (Oxford Dictionary'den akt. Meriç, 1986: 38).

Colere fiilinden üretilen *cultura* teriminin, ilk kez tarımsal etkinlikleri nitelendirmek için kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki, bir zamanlar Türkçede kültür kelimesinin karşılığı olarak ekin ya da maya terimleri önerilmiştir. Bu terimler colere sözcüğünün ekmek, biçmek ve sütü mayalamak gibi temel anlamları dikkate alınarak türetilen terimlerdir. Kültür kavramının tarıma ilişkin taşıdığı bu kök anlam, onun bütün anlam ve kullanımları üzerinde etkili olmuştur(Özel, 2012: 10).

Kültür kelimesinin farklı diller arasındaki anlam geçişleri incelenecek olduğunda, konunun girift bir geçmişe sahip olduğunu görülmektedir. Williams (2016,105), *Cultura*'ın Fransızca kökeninin, temel anlamı çiftçilik ve doğal büyümenin gözetilmesi olan ve 15. yüzyılın başlarında İngilizce'ye *culture* olarak geçen eski Fransızca sözcük *couture* olduğunu belirtmiştir. Turan(2014, 15) ise kültür sözcüğünün Fransızcadan Almancaya önce *cultur* olarak, daha sonra ise *kultur* olarak geçtiğini ve sözcüğün zaman içerisinde bütün Avrupa dillerine yayıldığını belirtmiştir.

Kültür kelimesinin Türkçedeki etimolojik geçmişine bakıldığında ise kültür kavramının Türkçede yaygın bir biçimde kullanıldığı zamana kadar geçen sürede, farklı kavramların *culture* kelimesinin karşılığı olarak kullanılması gerektiğine ilişkin o dönem aydınları arasında kavram tartışmaları yaşanmıştır. Meriç(1986, 15), kültür kelimesinin, Türkçeye iki ayrı kaynaktan girdiğini belirtmiştir: Fransızcadan ve Amerikancadan(Amerikan İngilizcesi). Fransızca kültürün Türkçe karşılığının irfan olduğunu, Amerikanca kültürün karşılığının ise medeniyet olduğunu vurgulamıştır. Güvenç(1991, 96) ise *cultura* sözcüğünün Türkçedeki *ekin* anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

Meriç(1986,13), *culture* sözcüğünün Fransızca'dan Türkçeye Ziya Gökalp tarafından hars olarak çevrildiğini belirtmiştir. Turan(2014,15) ise Ziya Gökalp'ın, Fransızcadaki *culture* sözcüğünün iki ayrı anlamı bulunduğu noktasından hareketle bunlara karşılık Arapça kökenli hars ve tehzip sözcüklerinin kullanılabileceğini öne sürdüğünü vurgulamıştır. Fakat Gökalp "...'tehzip' i aristokratik ve uluslararası bir

kavram saydığı için, “kültür”ü karşılayan en iyi terimin demokratik ve ulusal (milli) nitelikte bulunduğu hars olması gerektiğini savunmuştu(Turan, 2014: 15).

Meriç(1986, 14), Nuri(1926)’nın Firuz Abadi sözlüğünden² aktardığı bilgi aracılığıyla hars kelimesinin culture’ın karşılığı olmadığını vurgulamıştır. Bu sebeple Ziya Gökalp’ın culture sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak kullandığı hars kelimesini eleştirmiş ve onun yerine irfan sözcüğünün kullanılmasını önermiştir. İrfan kelimesinin hars, ekin ya da kültür gibi sözcüklere kıyasla daha derin anlamlara sahip olduğuna işaret etmiştir. Öyle ki, irfanı şu şekilde tanımlamıştır: “İrfan, insanı insan yapan vasıfların bütünü. Yani hem ilim, hem iman, hem edeb.” (Meriç, 1986: 11). Bunun yanı sıra irfanı “Kemâle açılan kapı, amelle taçlanan ilim, bir Tanrı vergisi...” gibi sıfatlarla yüceltirken, kültür kavramını ise, “...irfana göre, katı, fakir ve tek buudlu” olarak nitelendirmiştir. Meriç(1986,11)’in bu konuya ilişkin düşünceleri özetlenecek olursa; irfanın Doğu dünyasına ait bir kavram olarak dini ve dünyevi gibi ayırım barındırmadığını ve anlam olarak insana dair tüm nitelikleri taşıyan, kucaklayıcı bir kavram olduğunu belirtir. Kültür kelimesini ise Batı’ya ait bir kavram olarak “...Homo Ekonomikus’un kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şal.” olarak nitelendirir ve onu irfana kıyasla fakir ve tek boyutlu bir kavram olarak görür.

Fındıkoğlu (1956), hars kelimesine yöneltilen tüm eleştirilere rağmen “Gökalp’in etkisiyle aşağı-yukarı 1915’ten 1930’a kadar hars kelimesinin Türk fikir hayatında kültürün karşılığı olarak kullanıldığını belirtmiştir. 1930 yılından sonra ise hars kelimesinin yanında “kültür” kelimesinin de kullanılmaya başlandığını, hatta zamanla kültür kelimesinin daha çok yaygınlık kazandığını vurgulamıştır (Fındıkoğlu 1956:571-572’den akt. Güngör, 1988: 66).

Yukarıdaki paragraflarda farklı yazarlara ait aktarılan bilgiler kısaca toparlanacak olursa; Latince colere sözcüğünün Fransızca’da kendisine couture olarak yer bulduğu, Fransızca’dan Almanca’ya; Almanca’dan da İngilizce³ gibi diğer dillere

² İlgili alıntı şu şekildedir: “Kesb-i kâr edib mal toplamak; bir kişi dört hatun almak; ifrat ve mübalağa üzere cıma eylemek; eşek zekerinin dibi ve kökü; binek hayvanını fazla yormak; tarlaya tohum ekmek...”(Meriç, 1986:14).

³ İlgili yorumun temeli şu bilgiye dayanmaktadır: “Fransızcadan alınan, Almancadan İngilizceye aktarılan ‘kültür’, dilden dile geçerken, genişleme ve benzetme yoluyla, yeni bir nüans kazanmış, ilk mânâsını kaybetmemiş, ama yeni mânâlarla da zenginleşmiş.” (Meriç, 1986:42).

yayıldığı ve her dilde o dile özgün bir biçim aldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra kelimenin, Türkçeye Fransızcadan(ve ona ek olarak Amerikancadan) geçtiği ve Türkçedeki karşılığı konusunda farklı tartışmaların yaşandığı vurgulanmıştır.

Bu kısma kadar culture kelimesinin kullanıldığı ilk anlamı üzerinde yani “tarımla ilgili olarak ekip biçme” üzerinde durulmuştur. Ancak kavramın etimolojik gelişimi incelendiğinde kültür kavramının anlam genişlemesine uğraması açısından 16. yüzyılın bir dönüm noktası olduğu görülmektedir.

16. yüzyıldan itibaren culture kavramının insanın ve insan zihninin eğitilmesi anlamında kullanıldığı görülmektedir. Fakat bu mecazi anlam 17. yüzyıl sonuna kadar yaygın değildir ve o dönemdeki sözlüklerin birçoğunda görülmemesi sebebiyle akademi tarafından kabul görmediği düşünülmektedir. 18. yüzyıla gelindiğinde ise “kültür” sözcüğünün mecazi anlamda kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu anlamıyla Fransız Akademisi Sözlüğü’nün 1718 yılındaki baskısında yer almıştır. Kelimenin o dönemde -sanat kültürü, edebiyat kültürü, bilim kültürü gibi örneklerde görüleceği üzere- çoğunlukla bir tamlama ile kullanıldığı görülmektedir(Cuche,2013:15-16).

Culture’ın, mecazi anlamının yaygınlaşmaya başlaması 16. yüzyıla karşılık gelse de, kavram bu anlamıyla ilk kez 16. yüzyılda kullanılmamıştır. Bu dönemden önce Romalı iki filozof olan Cicero ve Horatius kültür kavramını insanın eğitilmesi ve yetiştirilmesi anlamında ilk kullanan kişilerdir. Cicero’nun bu kapsamda kullandığı terim olan cultura animi, insan nefsinin terbiye edilmesi anlamına gelmektedir(Özel, 2012: 10). Buna rağmen culture’ın, 16. yüzyılın başına kadar tarıma ilişkin taşıdığı ekip biçmek anlamını yani Williams(2016)’nın tabiriyle “...doğal büyümenin gözetilmesi....” anlamını koruduğu görülmektedir. Fransız Devrimi öncesinde, Voltaire’in, culture’ı insan zekâsının oluşumunu ve gelişmesini belirleyen bir terim olarak kullanmasıyla, sözcük değişik bir anlam kazanmıştır. (Turan, 2014: 15). Sözcük buradan(Fransızca’dan) Almanca’ya geçerek 1793 tarihli bir Alman Dili Sözlüğünde cultur olarak yer almıştır.(Güvenç, 1991: 96).

Culture kelimesinin bu anlamıyla kullanımı *eğretileme*⁴ sözcüğü ile ifade edilmiştir. Eğretileme, *culture*'ın ekip biçmek manasına gelen temel anlamı üzerinden mecazi bir kullanımda bulunularak, insan zihninin ekilip biçilmesi ve geliştirilmesi manalarına atıfta bulunur. Yani burada bir metafor söz konusudur. Williams (2016, 106), *eğretilemeyle* birlikte kültür kelimesinin önemli bir anlam geçişi yaşadığını belirterek, 16. yüzyılın başlarından itibaren doğal büyümenin gözetilmesinin, insanın gelişim sürecini de içine alacak biçimde genişletildiğini ve çiftçilikteki özgün anlamının yanı başında, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarına kadar temel anlamının bu olduğunu vurgulamıştır. Kavramı Bacon, Hobbes ve Johnson'ın bu anlamlara gelecek biçimde kullandığını belirtmiştir. Tüm bunların yanı sıra “18. Yüzyıl aydınlanma felsefesinin akla verdiği önemle bağlantılı olarak, gerekli bilgileri edinen, aklını kullanabilen, nefesine aklıyla hâkim olabilen ve bu anlamda ‘kişilik’ sahibi insana entelektüel denmesi de anlam genişlemesine örnek sayılabilir”(Özel, 2012:10). Görüldüğü üzere, kültür kelimesi tarlanın ekilip biçilmesinde, bir ürünün büyüüp olgunlaşmasında olduğu gibi eğretileme sonucunda zekânın işlenmesi, gelişmesi ve hatta incelik kazanması anlamına gelecek biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

18. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, *kültür* sözcüğünün kullanımında bir ikililiğin göze çarptığı görülmektedir. 18. yüzyıla kadar *tekil kültür* anlamında kullanılan kültür sözcüğü, 18. yüzyıldan itibaren *çoğul kültür* anlamına gelecek biçimde de kullanılmaya başlanmıştır. Kavramın maruz kaldığı bu anlam genişlemesi, 18. yüzyılda Almanya’da ilk olarak Herder’in kullandığı, sonra da Hegel’in geliştirdiği *volksgeist* sözcüğünün kullanımıyla birlikte meydana gelmiştir. *Volksgeist* sözcüğünün etkisiyle *insan zekâsı*, *ruhu* gibi anlamlara gelen Voltaire’nin kullandığı *esprit* sözcüğü, *bir halkın ruhu* anlamını kazanmıştır. Bunun sonucunda *Volksgeist*

⁴ Eğretileme:

- Bir sözcüğün alışılmış anlamı dışında kalan bir anlamda kullanılması. Bu yazın sanatı üç yolda tanımlanır:

1. Bir sözcüğün -benzetme ilgisiyle- başka bir sözcük yerine kullanılması. 2. Benzetme, ayırtılı değişmece. 3. Uzbenzetme, pekişik benzetmedeki (teşbih-i belîğ) iki terimden birinin atılarak kısaltılmasıyla oluşan söz sanatı.

Türk Dil Kurumu, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59f36d413f62f0.97984604 erişim tarihi: 27.10.2017, erişim saati: 17.34

olarak kültür ise, bir halk topluluğundaki yaygın temel anlayışlar bütünü anlamını almıştır(Özel, 2012,11).

Kültürün kazanılan yeni anlamı şu şekilde tanımlanabilir:

“... kültür, artık bir insan topluluğunun, bir halkın, bir ulusun ve gitgide belli bir uluslar topluluğunun duyuş, düşünüş ve değer birliğini meydana getiren düşünsel, sanatsal, felsefi, bilimsel ve teknik tüm üretim ve varlıkları olarak tanımlanmaktadır.”(Özel, 2012,11).

Özel(2012, 11-12), kültür kavramının bu kazandığı yeni anlamıyla iki yönden çoğulluk kazandığını vurgular:

- Türk kültürü, Fransız kültürü veya burjuva kültürü ifadelerinde olduğu gibi, bir insanın değil de, bir topluluğun, halkın, toplumun karakteristiğini oluşturan şeylerin tümü.
- Herhangi bir topluluk, sınıf, halk ve toplumun diğer topluluk, sınıf, halk ve toplumlardan ayıran değişik ve özgül kültürü.

19. yüzyıla gelindiğinde, 18. yüzyılda ortaya çıkan iki anlamlılığı yani tekil kültür ile çoğul kültür ayrımını daha net bir biçimde açıklama gerekliliği yeni terimlere başvurulmasını gerekli kılmıştır. Bu dönemde tekil kültürü ifade etmek için başvurulmuş kelimelere *erudition*⁵, *habitus*⁶ ve *forma mentis*⁷ örnek olarak verilebilir(Özel, 2012:12).

Turan(2014,15) 20. yüzyıl başlarında İranlıların, kendi dillerinde “bilim, edeb, hüner, yetenek” anlamlarına gelen ferheng sözcüğünü kullanmayı tercih ettiğini belirtirken, Özel (2012,14), 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, gündelik hayatın da incelemeye değer olduğu kanaatinin yaygınlaşmasıyla birlikte, kültürün çok daha

⁵ Erudition, özelleşmiş bir anlamda, özellikle bilim adamlarının, filozofların ve bilge kişilerin geniş bilgilerini ve donanımlarını ifade etmek için kullanılır. Latince ex-rudero, ex-rudio’dan türetilen (Erudition) fiili, kaba saba olmaktan çıkmak anlamına gelir. Bu yönüyle Erudition sözcüğünün, Cicero’nun cultura animi’si ile benzerliği vardır(Özel, 2012:12).

⁶ Habitus, bilgi ve eğitim yoluyla belirli alışkanlıklar edinme ve eylem tarzları geliştirme sayesinde doğa yanında insana özgü ve insana ait bir ‘ikinci doğa’ (fitrat-ı sani) içinde yaşamak anlamına gelir(Özel, 2012:12).

⁷ Forma mentis ise, skolastik felsefeden gelen bir terimdir. Nefse hâkim olmak, ruhu eğitmek, bilgilenmek, yetişmek anlamlarına gelen bu terimden(Özel, 2012:12).

geniş bir perspektifle ele alınmaya başlandığını belirtmiştir. Bu doğrultuda yapılan araştırmaların, genel olarak, kültür çalışmaları adıyla anıldığını ve geniş bir yelpazeye sahip olan kültür çalışmalarının, popüler kültüre, sınıf ve alt sınıf kültürlerine, medyaya, banliyölere, feminizme, diasporaya, çevre problemlerine, bağımlı olmaya, ideolojiye, hegemonyaya, güce, söyleme, görselliğe, imaja, bedene, teknolojiye, kamu ve özel arasındaki ilişkilere, kültür politikalarına, marjinal insanların yaşam koşullarına, küreselleşmeye ve buna bağlı problemlere, kültürler arası ilişkilere ilgi duyduğunu işaret etmiştir.

2.1.5. Kültür ve Uygarlık Arasındaki Tarihsel İlişki

Kültür kelimesinin etimolojik kökenlerine daha önce yer verildiği için, bu bölümde tekrardan ele alınmayacaktır. Bunun yerine, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için uygarlık kelimesinin etimolojisine kısaca yer verilecektir. Sonrasında ise uygarlık sözcüğü açıklanacak ve kültür ile uygarlık arasındaki ilişkiler irdelenecektir.

2.1.5.1.Uygarlık Sözcüğünün Tanımlanması

İlk kez Fransız aydınları tarafından geliştirilen uygarlık sözcüğü tekil anlamı açısından barbarlık sözcüğüne zıt bir anlamda kullanılmıştır. Zaman içerisinde tek bir ölçüte sahip genel geçer bir uygarlık kavramının bulunduğu fikrinden uzaklaşarak, Batılı olmayan diğer toplumların da kendi imkân ve şartları içerisinde bir uygarlık meydana getirdiği fikri kabul görmeye başlamıştır. Bu gelişme, uygarlık sözcüğünün çoğul bir anlam taşımasına imkân tanıyarak çeşitli uygarlıkların var olduğu anlayışının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Görüldüğü üzere kavramın tekil ve çoğul anlamı içerdiği kapsam bakımından farklı bir nitelik taşımaktadır(Hazar,2009:41). Ancak uygarlık kelimesi tanım açısından farklı yaklaşımlara sahiptir. İlerleyen kısımlarda bu konu üzerinde durulacaktır.

2.1.5.2.Uygarlık Sözcüğünün Kısa Etimolojisi

Civilization (uygarlık) kelimesinden önce İngilizce’de *civilize*(uygarlaştırmak) sözcüğünün olduğu görülmektedir. 17. yüzyılın başlarında *civilize* sözcüğü 16.

yüzyıldaki Fransızca yakınkök *civiliser*⁸’den, *civiliser* ise *civilizare*⁹’den gelişmiştir. Bu sözcüğün kökü ise Latince *civis*¹⁰’den türeyen, *civilis*¹¹’den gelen *civil*’dir. Bu haliyle *civil*’in İngilizce’de 14. yüzyıldan itibaren kullanıldığı ve 16. yüzyılda terbiyeli ve eğitilmiş anlamlarını kazandığı görülmektedir. 18. yüzyılda ise bu sözcüğün sahip olduğu önem artarak orta Latince yakınkök *civilitas*’tan(topluluk) *civility*(kibarlık) sözcüğüne dönüşmüştür. *Civility* ise 17. ve 18. yüzyıllarda günümüzdeki *civilization* yani uygarlık anlamı kapsamında kullanılmaktadır. *Civilization* sözcüğünün hem durumu hem de süreci anlatmak için 1775 tarihli bir sözlükte yer aldığı görülmektedir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren *civilization* sözcüğünün kazandığı yeni anlam, süreç ve ulaşılmış durum anlamlarının özgül bir birleşiminden oluşmuştur. Aydınlanma Dönemi’nin genel ruhunun oluşturduğu alt yapı üzerinde gelişen *civilization*, insanın kendi kendine, seküler bir biçimde ileriye doğru gelişmesine vurgu yapmaktadır. *Civilization*’ın bu tarihsel süreç anlamının yanı sıra sahip olduğu modernlik anlamı, ulaşılmış bir incelik ve düzen durumuna karşılık gelmekteydi. Bu anlam iddialarına karşı gösterilen Romantik tepkide, insanın gelişiminin diğer türlerini anlatmak için başka sözcükler ve ölçütler geliştirildi. Bunlardan birisi *culture* idi.(Williams, 2016:70-71). Bu anlamda *culture* yani kültür daha çok kişilerdeki ileri gidişi, *civilization* yani uygarlık ise daha çok kolektif bir ilerleyişi temsil eder. (Cuche,2013:17)

2.1.5.3.Kültür ve Uygarlık Üzerine

Civilization yani uygarlık kelimesi, günümüzde evrensel bir süreç olarak görülmektedir ve çoğul anlama gelecek biçimde kullanılır. Kelimenin *culture*’dan yani kültürden daha sonra ortaya çıktığı görülmektedir. En açık biçimde ilk olarak 1819’da Fransızca’da kullanılmıştır. Kelimenin İngilizce’deki kullanımı ise 1860’lardan sonra yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Modern İngilizce’de *civilization* hala genel bir

⁸ ...*civiliser* deyişi, "barbarlık" durumundan çıkmayı belirliyor, toplumun genel özelliklerini ifade ediyordu. Bu kökten gelen sözcük İtalyanca’ya *civilizzazione*, Fransızca’ya *civilisation*, İngilizce’ye de *civilization* biçiminde geçmiştir. Ancak Avrupa dillerinde ortak olan sözcüğün içerik ya da kapsam bakımından ülkelere göre oldukça farklı nitelik kazandığı da dikkati çekmektedir(Turan, 2014: 17-18).

⁹ *Civilizare*: bir suç sorununu uygar bir sorun haline getirmek, buradan da bir toplumsal örgütlenme biçimi içine taşımak(Williams, 2016:70).

¹⁰ *Civis*, Latince’de *yurttaş* anlamına gelmektedir(Williams, 2016:70).

¹¹ *Civilis*, Latince’de *yurttaşlara ilişkin haklar, ayrıcalıklar* anlamına gelmektedir(Turan, 2014: 17).

duruma gönderme yapmaktadır. Bu kelimenin taşıdığı anlam vahşilik ya da barbarlıkla zıt bir nitelik gösterir.(Williams, 2016:72-73). Görüldüğü üzere civilization kavramı ilkin Fransızca’da ortaya çıkmış, sonrasında İngilizce ve diğer dillere yayılmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere en açık biçimde 1860’larda kullanılmaya başlansa da, Febvre(1995, 14-15), uygarlık yani civilization kavramının ilk olarak 1766 yılında M. Boulanger’in *Örflerinin İnşa Ettiği Antikite*¹² adlı eserinde geçtiğini belirtmiştir.

XVIII. yüzyılda yaşayan filozofların evrensellik ve hümanizm düşüncelerine sahip olmaları sebebiyle kültür bu dönemde tekil anlamıyla kullanılmıştır. Bu anlayış, ulus ve sınıf ayrımlarının ötesinde, kültürün insana özgü bir etkinlik olduğu varsayımından hareket eder. Bu anlayış sebebiyle kültür kavramı Aydınlanma Dönemi’nin düşünce yapısında kendine yer edinebilmiştir. Kültür sözcüğü o dönem için merkezi bir nitelik taşıyan; gelişme, evrim, eğitim ve akıl gibi temalarla ilişkilendirilmiştir. Kültür düşüncesi dönemin iyimserliğinden hareket ederek, insanın daima iyi olana doğru gidecek bir gelecek varsayımına güven üzerine kurulmuştur. Bu dönemde kültür sözcüğüne benzer olarak uygarlık sözcüğünün de birleştirici bir kavram olarak, tekil bir anlamda kullanıldığı görülmektedir. 18. yüzyılda ortaya çıkan uygarlık sözcüğü yaşama biçimindeki inceliğe işaret eder. Reformist filozoflar ise sözcüğü insanlığı bilgisizlik, akılsızlık durumundan çıkarma anlamına gelecek biçimde kullanmıştır. Siyasete etkide bulunabilen bu filozoflar, uygarlığın bu yeni tanımı aracılığıyla akıl ve bilgiye dayanan bir toplum yönetimi anlayışının oluşmasını sağlamışlardır. Bunun sonucunda uygarlık kurumlarda, yasalarda, eğitimde iyileştirmeler yapma süreci olarak görülmeye başlanmıştır. Uygarlık için sınırlı bir süreç tasvir edilmemiştir. Destek verilmesi gereken ve toplumun tamamını ilgilendiren bir kavram olarak düşünülmüştür. Devletin bu konuda sorumluluk sahibi olduğu bazı durumlar vardır: iyileşme sürecinin devlette başlaması gerektiği ve devletin kendi işleyişi içerisindeki akıl karşıtı öğelerin tümünden kurtulması gerektiği gibi. Sürecin sonunda öngörülen şey, uygarlığın insanlığı oluşturan bütün uluslara yayılabilesidir.

¹² Febvre(1995, 14-15), bu eserin yazarı olan M. Boulanger’in 1759’da öldüğünü, yazarın ölümünden sonra Baron d’Holbach tarafından eserin tamamlanarak 1766 yılında basıldığını belirtmiştir. Ayrıca bu durumun kavramın literatüre geçme süresini uzatmış olabileceğini vurgulamıştır.

Böylece XVIII. yüzyılda kültür ve uygarlık kavramlarının sahip olduğu iyimser ilerleme düşüncesi, tarihe kutsal bakmayan yeni bir anlayışın gelişmesine sebep olarak, dinsel öteki dünya umudunun yerini almaya başlamıştır(Cuche,2013:17-18).

2.1.5.4.Kültür ve Uygarlık Sınıflamaları

İçerik ve kapsam yönünden kültür ile uygarlık kavramlarına ilişkin görüşler üç gruba ayrılmaktadır:(Turan, 2014: 19):

- 1-İki kavram arasında bir ayrım yapmayanlar
- 2 -Uygarlığı kültürden daha geniş kapsamlı sayanlar
- 3-Kültürü uygarlıktan daha kapsamlı bir kavram olarak kabul edenler

2.1.5.4.1. İki Kavram Arasında Bir Ayrım Yapmayanlar

Kültür ve uygarlık sözcüklerini eşanlamlı kavramlar olarak gören bu yaklaşım temelini kültürün ilk bilimsel tanımını yapan Tylor’a dayanır. “Kültür ya da uygarlık...” diye başlayan bu söz konusu tanımdaki “ya da” ifadesi ikisinin farklı kavramlar olarak görülmediğini aksine eşanlamlı kavramlar olarak ele alındığını gösterir. Bu düşünce temelde Alman bilim insanlarınca desteklenmesine rağmen, farklı ülkelerden de bu görüşü destekleyen çok sayıda bilim insanı olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk’ün 1930’larda bu görüşe katıldığı bilinmektedir.¹³ Ancak cumhuriyetin 10. yıl kutlamalarında “ulusal kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız” sözü bu iki kavram arasında bir ayrıma vardığını göstermektedir(Turan, 2014:19).

2.1.5.4.2. Uygarlığı Kültürden Daha Geniş Kapsamlı Sayanlar

Türkiye’de kültür ve uygarlık kavramlarını birbirinden ayırmaya çalışan kişilerin başında Ziya Gökalp gelmektedir. Gökalp, yaptığı çalışmalar ile kültüre milli bir nitelik kazandırmaya çalışmıştır. Bilimsel bir yaklaşımla kültür kavramını inceleyen Gökalp, kültür sözcüğü yerine hars sözcüğünü kullanmayı tercih ederken,

¹³ “Uygarlığın ne olduğunu başka başka tanımlayanlar vardır. Bence uygarlığı kültürden ayırmak güçtür ve gereksizdir.” biçiminde yazdığını düşünceleri bu konuya örnek teşkil eder(Turan, 2014:19).

uygarlık sözcüğü yerine de medeniyet sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir. Gökalp hars ve medeniyetin birbirinden ayrılan yönlerini şu şekilde sıralamıştır:

- Medeniyet beynelmilel olduğu halde hars millidir.
- Medeniyet bir millettten başka bir millete geçebilir. Fakat hars geçmez.
- Bir millet medeniyetini değiştirebilir, fakat harsını değiştiremez.
- Medeniyet, usul (yöntem) ve akıl vasıtalarıyla yapılır. Hars ilham ve sezîş vasıtalarıyla yapılır.
- Medeniyet iktisadi, dini, hukuki, ahlaki vb. fikirlerin mecmuudur (toplamıdır).
- Hars, dini, ahlaki, bedii (güzel) duyguların mecmuudur (Gökalp, 1974'den akt. Turan, 2014:20-21).

2.1.5.4.3. Kültürü Uygarlıktan Daha Kapsamlı Bir Kavram Olarak Kabul Edenler

Kültürü, tarihi belirleyen ve ona şekil veren ilkeler diye tanımlayan Oswald Spengler, kültürü uygarlıktan daha kapsamlı bir kavram olarak gören kişilerin başında gelmektedir. Ona göre uygarlık, yaşama gücünü yitiren ve sona ermekte olan bir kültürün son evresidir (Turan, 2014:23).

Yukarıda kültür ve uygarlığa ilişkin bahsedilen üç farklı yaklaşım incelendiğinde, bu kavramların anlam ve kapsam özelliklerine dair farklı bakış açılarının bulunmasına rağmen iki kavram arasında kesintisiz bir bağın olduğu açıkça görülmektedir. Yapılan incelemeler dikkate alındığında insanlık tarihi boyunca kültür ve uygarlığın birbirini besleyen iki unsur olduğu görülmektedir. Kültür denildiğinde tekil anlamda kişilerin zihnini eğitmesi, çoğul anlamda ise bir topluluğun, sosyal bir grubun ya da bir ulusun maddi ve manevi olarak ürettikleri her türlü şey, eser kastedilirken, uygarlık denildiğinde ise tüm uluslara ait kültürlerin dünya mirasına ve kültürüne yaptıkları katkılar kapsamında birleşerek oluşturdukları bütünün tamamı kastedilmektedir. Uygarlık temelde teknolojik gelişmeye vurgu yapıyor gibi görünse de aslında maddi ve manevi üretimlerin hepsini kapsamaktadır. Bu anlamda uygarlık, birleşen küçük noktaların oluşturduğu, sürekli değişmeye ve tekrar biçimlenmeye

devam eden bir bütündür. Bu bütünün parçaları içerisinde dünya tarihine yön veren teknik gelişmeler olduğu gibi, edebiyat, müzik, spor, resim, siyaset, felsefe, düşünce akımları, ideolojiler gibi daha nice dünya kültür unsurları yani uygarlık ürünleri yer almaktadır.

2.1.5.5. Kavramların Kullanılışında Fransız- Alman Karşıtlığı

Almanların kultur(kültür) kavramını ulusal farklılıkların belirlenmesi ve vurgulanması amacıyla 19. yüzyıldan itibaren önemsedikleri görülmektedir. Almanların, geliştirdiği kültür kavramı ulusal niteliklere dayanan bir kavramdır. Bu kültür kavramı, Fransızların evrensel bir özellik taşıdığını öne sürdükleri millî birlik kavramının adeta bir ifadesi olan uygarlık düşüncesi karşısında yer alan zıt bir görüş olmuştur. Alman birliğini etnik bir temel üzerinden sağlamanın zorunlu olarak düşünüldüğü bu yaklaşımın, ilerleyen dönemlerde ırkçı politikalar için bir zemin teşkil etmiş olması muhtemeldir. Alman düşünürlerinin aksine, Fransız düşünürlerin etnik özellikler yerine evrensel bir yaklaşımı benimseyerek uygarlık kavramı üzerine yoğunlaştıkları bilinmektedir. Bir halkın tüm yaşam biçimi ile ilgili olan uygarlık ve kültür, bir toplumda nesillerin önem verdikleri değerler, kurumlar, normlar ve düşünce tarzlarını içermektedir. Ancak uygarlık, kültür unsurunu da kapsamaktadır. (Hazar,2009:41, 42). Peki, bu karşıtlık nasıl ortaya çıktı?

Burjuvazi ve aristokrasi arasındaki bağların iyi olduğu bilinen Fransa'nın tersine Almanya'da bu iki sınıf arasında güçlü bir bağın olmadığı görülmektedir. Soylu sınıf orta sınıflar karşısında ayrı bir konumda iken, burjuvazi büyük oranda politik eylemin dışında bırakılmıştır. Söz konusu bu toplumsal uzaklık durumu, onda bir kin duygusunun oluşmasına sebep olmuştur. Bu durum, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında, ruh değerleri adını verdikleri bilim, sanat, felsefe ve din temelli değerleri, aristokrasinin saray incelikleri değerlerinin karşısına yerleştiren birçok entelektüelde görülmektedir. Söz konusu Alman entelektüelleri otantik ve derin değerler olarak yalnızca bu değerleri kabul etmişlerdir. Aristokrasiye ait değerleri ise içtenliğin eksik olduğu sığ değerler olarak görmüşlerdir. Çoğunluğunu üniversitelilerin oluşturduğu bu entelektüeller Alman prensliklerini yöneten prensleri zamanlarının önemli bir kısmını saray protokollerine ayırarak, sanatı, edebiyatı ihmal etmekle ve uygarlık olarak

görülen Fransa sarayının tavırlarını taklit etmekle suçlarlar. Bu iki değerler sistemindeki karşılıklı belirtmek için Alman entelektüeller tarafından kültür ve uygarlık sözcükleri kullanılmıştır. Öyle ki, hakiki ve entelektüel olan, ruhta zenginlik yaratan her şey kültüre dâhil edilirken; bunun aksine ışıltılı görünüm, hafiflik, yüzeysel incelik olarak görülen diğer şeyler de uygarlığa dâhil edilmiştir. Kültür ve uygarlık arasındaki zıtlık bu ayrışmanın sonucunda ortaya çıkmaya başlamıştır. Alman burjuva aydınlarına göre, saraydaki soylunun uygar birisi olması, onun kültür yoksunu olduğu anlamına gelmektedir (Cuche,2013:19). Yani Alman entelektüelleri kültür sözcüğünü yüce bir kavram olarak kullanırken, uygarlık sözcüğünü ise yerilen, küçük görülen bir kavram olarak kullanmışlardır. Bu anlamda akılla üretilen eserlerin ya da düşün ile ilgili etkinliklerin karşılığı olarak kültür sözcüğünün kullanımı tercih edilerek bir nevi bu sözcük yüceltilmiştir. Bunun tersine bir toplumun maddi yapıtları anlamı için ise uygarlık sözcüğü kullanılarak bu sözcük yerilmiştir. Almanca'daki kullanımların aksine Fransızcada civilisation biçiminde kullanılan uygarlık kelimesi maddi ya da düşünsel alanların her ikisini de kapsayacak biçimde kullanılmaktaydı(Turan, 2014: 18).

20. yüzyılda Fransız ve Alman milliyetçiliği arasında meydana gelen rekabet ve I. Dünya Savaşı sırasında iki ulus arasında geçen çetin çatışmalar, iki kültür düşüncesi arasında meydana gelen ideolojik tartışmayı körüklemiştir. Sözcükler bu dönemde silahı andıran sloganlara dönüşmüştür. Bu ulusalcı yönelimler sözcük düzeyinde dahi birbirlerinden ayrılmak istemiştir. Öyle ki, 20. yüzyılın başlarında kültürün kolektif anlamının kullanım sıklığı Fransa'da görece azalmıştır. Fakat bu iki sözcük arasındaki çatışma I. Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir(Cuche,2013:23).

2.2. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

2.2.1. Çokkültürlülüğe İlişkin Bazı Anahtar Kavramlar

2.2.1.1. Ulus Devlet ve Çokkültürlülük İlişkisi

Ulus devlete yöneltlen eleştirilerin önemli bir kısmının temelinde, ulus devletin tek tipleştirici baskın yapısının yarattığı durum yer almaktadır. Azınlıklar, göçmenler ve yerel halklar hak taleplerini çoğunlukla ulus devlet sınırları içerisinde gerçekleştirmektedir. Bu anlamda, çokkültürlülük kavramının daha iyi analiz edilebilmesi amacıyla ulus devletin tarihi gelişimi ve bu gelişimin Batı'da modern anlamda çokkültürlü bir toplum yapısını nasıl yarattığı hususu ele alınacaktır. Bunun yanı sıra çokkültürlü toplumlarda meydana gelen gerilimler kısa bir biçimde açıklanacaktır.

16. yüzyıl öncesinde feodalizmle özdeşleşen tarımsal bir toplum niteliği taşıyan Avrupa'nın, tüccar sınıfında büyük bir sermaye birikiminin meydana gelmesi sayesinde toplumsal iktidar ve ayrıcalık dengesi kökten değişmeye başlamıştır. Bu değişimin bir sonucu olarak zenginleşen tüccar sınıfı ile egemen konumunda bulunan feodal beyler arasında çekişmeler başlamıştır. Bu çatışmanın temelini çıkar mücadelesi oluşturmaktadır. Öyle ki, tüccarlar feodal beylerden tüccar sınıfının çıkarına uygun biçimde hareket etmesini beklerken, yönetim gücüne sahip olan feodaller ise tüccarların elinde biriken zenginliği kendi çıkarlarına uygun olarak kullanmayı istemişlerdir. Feodaller bulundukları topraklarda güç ve imtiyaz sahibi oldukları için, her şehirde veya yörede oradaki hâkim feodallerin yönelimlerine uygun olarak değişik vergiler uygulanmaktaydı. Hatta aynı krallık içinde bazen değişik paraların kullanıldığı bile görülmekteydi. Bu türden uygulamalar, ticaretin gelişmesini ve genişlemesini engelleyici bir niteliğe sahipti. Feodallerin ticaretin gelişmesinin önünde engel teşkil eden bir güce sahip olması; burjuva kesiminde güçlü bir merkezi idareye sahip, bölgeden bölgeye değişmeyen dolayısıyla tüm ülkede geçerli hukuk ve yönetim gücünü elinde bulunduran merkezi bir devlete duyulan gereksinimi artırmıştır. Merkezi bir devletin hüküm sürmesi tüccarların yaşadığı belirsizlik ve karmaşıklık gibi sorunlara çözüm sağlaması bakımından çok önemlidir. Böyle bir gereksinimin sonucu olarak zenginleşerek güçlenen burjuva sınıfı feodal devletlerin

ortadan kaldırılması için krallarla işbirliği yaparak, güçlü bir orduya sahip olabilmesi için onları mali yönden desteklemiştir. Söz konusu gelişmelerin sonucunda feodal beylikler yıkılarak yerine merkezi devletler kurulmaya başlamıştır. Bu süreç sonucunda ticaret faaliyeti biçim ve hacim değiştirerek, tarımsal toplumu kapitalist topluma dönüşmeye zorlamıştır(Şaylan, 1981:16-27). Elbette merkezi ulus devletlerin ortaya çıkmasını sağlayan tek gelişme kapitalist topluma dönüşüm sürecini içeren mali etken değildir. Orta Çağın sonlarına doğru meydana gelmeye başlayan Rönesans ve Reform hareketlerinin sağladığı bilimsel ve teknik gelişmeler, feodal beyliklerin merkezi krallıkların egemenliğine girmesini kolaylaştırmıştır. Rönesans ve reform hareketlerinin aklı ve bilimi öne çıkaran sorgulayıcı eğiliminin yanı sıra, 16. yüzyılda başlayan Protestan hareketinin de etkisiyle, Hristiyanlık bölünmelere uğramıştır. Tüm bu gelişmeler feodal düzene özgü olan dinsel yönetimi yani papanın yönetim üzerindeki etkisini sona erdirerek, merkezi yönetimlerin güçlenmesini sağlamıştır. Otuz Yıl Savaşları'nın sonrasında, 1648 yılında Avrupa devletleri arasında imzalanan Westphalia Antlaşması ile feodal sistemden milli devlet sistemine geçiş sağlanmıştır. Yeni devlet sisteminin belirleyici yönünü milliyetçilik ve yönetimin hükümdarın kişisel egemenliğine dayanması prensibi oluşturmuştur. Westphalia Antlaşması'ndan sonra her devletin, üzerinde mutlak yetkilere sahip olduğu bir ülkesinin olduğu kabul edilerek, bu durum uluslararası ilişkilerin kalıcı bir ilkesi haline getirilmiştir(Gönlübol,1964:12-13). Yani bu dönemde kurulan mutlak monarşiler milli devlete giden süreçte kurulan siyasi örgütlenmenin ilk biçimi temsil etmiştir. Öyle ki, ulus devletlerin kuruluşu ancak 18. yüzyıldan itibaren 1789 Fransız Devrimi ile mümkün olabilmiştir. Çünkü Şaylan'ın da belirttiği gibi, merkezi devletin oluşumunda feodallere karşı kralları destekleyen burjuvazinin beklentisi feodal düzenin ortadan kaldırılması yönündeydi. Ancak bu beklentinin aksine krallar güçlendikçe iktidarlarını daha çok soylu sınıfa dayandırmak eğilimi göstermişlerdir. Kendi içerisinde çelişik bir durumu yaşayan krallık yönetimi ikili bir işlevi yerine getirmeye çalışmıştır. Yani bir yandan ulusal burjuvazinin gelişmesi için çeşitli önlemler alarak merkantilizmin gereklerine uygun bir politika yürütürken, diğer yandan ise soyluların ayrıcalıklarını

koruma yoluna giderek birinci işlevine zıt bir durum ortaya çıkarmıştır¹⁴ (Şaylan, 1981:64). Bu karmaşık yapı içerisinde ekonomik bakımdan oldukça güçlü bir hale gelen burjuvazinin, siyasal iktidarı ele geçirip, feodal çağların kalıntısı olan ve soyluların çıkarına uygun olarak çıkarılmış olan yasaları, yeni ekonomik güçlerin rahatça çalışmasını sağlayacak biçimde değiştirmek istemekteydi.(Şenel,1995:284). Toplumun kesin biçimde katlara ayrıldığı, soyluların ve din adamlarının üretime katılmamalarına rağmen ayrıcalıklara sahip olduğu 18. yüzyıl Avrupa toplum yapısında, bu sosyal ve ekonomik eşitsizlikler halk yığınlarının ve burjuvaların yoğun tepkisine sebep olarak 1789 Fransız Devrimi'ne giden sürecin ateşleyicisi olmuştur(Şaylan, 1981:64).

Feodal düzenin yıkılıp yerini merkezi devletlere bırakması ve bu merkezi devletlerin süreç içerisinde ulus devletlere dönüşmesinin dünya üzerinde çeşitli etkileri olmuştur. Öyle ki, ulus devletlerin uyguladığı merkantilist politikalar dünyanın birçok yerinde toplumsal ve kültürel eşitsizlikler yaratarak, Avrupa, Amerika ve Avustralya kıtalarının çokkültürlü bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur.

16. yüzyılda ortaya çıkan merkezi devletin uyguladığı merkantilist devlet politikasının temelinde, ulusal burjuvaziye güçlendirme çabası yer almaktadır. Bu düşünceye göre ulusal ticarete sağlanan üstünlük ülkedeki altın ve gümüş stokunu artıracığı için, en güçlü devlet, tüccarı en zengin olan yani en çok altına ve gümüşe sahip olan devlettir. Bu sebeple devletin ana görevinin ülkedeki altın ve gümüş miktarını artıracak önlemler almak olduğu düşünülmekteydi. Kapitalist evrimleşme sürecine dâhil olamayan İspanya ve Portekiz gibi devletler, ülkelerindeki altın ve gümüş miktarını artırmanın yolu olarak bunları üretmeyi tercih ederek, keşfedilen Amerika kıtasında kendi egemenlikleri altında bulunan bölgelerde altın ve gümüş madenlerini arayıp, bunları işletme çabasına girişmişlerdir. (Şaylan, 1981:27). Bu

¹⁴ Burjuvazinin ve feodalizmi simgeleyen soylu sınıfın bir arada bulunması toplumsal gerçeklik açısından zıt bir durumdur. Çünkü burjuva sınıfı ticaret faaliyetinin herhangi bir engele, kısıtlamaya uğramaksızın özgür bir biçimde yapılmasını ve ülkenin her tarafında ticareti kolaylaştıran genel geçer bir yasal sistemin olmasını isterken, soyluların bulunduğu feodal düzende bölgeden bölgeye değişen vergilendirmeler bulunmaktadır. Öyle ki, ülkenin kuzeyinden güneyine buğday getirip satmak, aynı miktardaki buğdayı Çin'den getirip de satmaktan daha pahalı bir hale gelmiştir. Feodal ayrıcalıkların sürdüğü merkezi devlet döneminde, kapitalizm engellemelerden dolayı kırsal kesime ulaşmakta zorluk yaşamıştır(Şaylan, 1981:64-65) Ancak monarşik merkezi devletin ulus devlete dönüşmeye başladığı devrim sonrası dönemde, kapitalizmin kırsal kesime erişmesi mümkün olabilmektedir.

emperyalist çabalar Amerika ve Afrika kıtasının zengin madenlere erişmek arzusuyla sömürgeleştirilmesine sebep olmuştur.

Ülkedeki altın ve gümüş stokunu korumayı ve bu maddelerin miktarını artırmayı hedefleyen merkantilist politikalar daha önce de belirtildiği üzere bu dönemde Avrupa, Amerika ve Avustralya kıtalarında modern anlamdaki çokkültürlülük olgusunun oluşumunun temellerini atmıştır. Bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan sömürgecilik faaliyetleri Batı'nın güçlenmesini sağlarken diğer bölgelerin gittikçe yoksullaşmasına sebep olmuştur. Başkaya'nın da belirttiği gibi, 16. yüzyılda Afrika ve Amerika kıtasının dünya ticaretine dâhil olması Avrupa'nın sömürge faaliyetlerini hızlandırarak, zenginliğini artırmasını kolaylaştırmıştır. Avrupa bu dönemde Asya'dan ithal ettiği malları Afrika'ya ve Amerika'ya satmaktaydı. Asya kıtasından ithal edilen bu mallar Afrika'daki köleleştirilmiş siyahi insanlarla takas yoluyla değiştiriliyordu. Köle olarak alınan siyahi insanların ticari bir mal gibi taşındığı, bu insanlarla yüklü gemiler, Amerika kıtasına yanaşıyordu ve bu insanlar Amerika'daki zengin altın, gümüş madenlerinde ve plantasyonlarda çalıştırılmak üzere yine mal karşılığı satılıyordu. 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede yaklaşık yüz milyon Afrikalının köleleştirilip, işçi olarak çalıştırılmak üzere ülkesinden koparıldığı tahmin edilmektedir. Görüldüğü üzere, bu dönemdeki tahribat sadece ekonomik yapılar üzerinde olmamıştır. Afrika kıtasında bulunan ülkeler gibi dünyanın birçok yerinde Avrupa'nın sömürgesi konumunda bulunan ülkeler, gerek kültürlerinin gerekse de ekonomilerinin tahrip edilmesi sonucunda gerilemeye başlamıştır. Sömürgeleştirme faaliyetleri sonucunda çeşitlilik büyük oranda ortadan kaldırılarak, Avrupa merkezli, tek boyutlu bir kültür olan Batı'nın kapitalist burjuva kültürü dünyaya egemen olmaya başlamıştır (Başkaya, 1995:53-59).

Yukarıda bahsedilen sömürgecilik faaliyetleri sonrasında Avrupa toplumlarında önemli bir siyasi gerçeklik kazanan çokkültürlülük olgusu günümüzün toplumsal ve siyasi yapısını büyük oranda şekillendirmiştir. Sömürgecilik faaliyetleri ve sonrasında meydana gelen göçler neticesinde çokkültürlü bir görünüm kazanan Batı toplumları, çeşitlilik arz eden yapılarının getirdiği sosyal ve siyasi dinamikleri yönetmekte zorluk yaşamışlardır. Kymlicka'nın da belirttiği gibi, Batı toplumlarının kültürel çeşitliliği -ilerleyen bölümlerde kültürel çeşitlilik başlığı altında daha ayrıntılı

ele alınacağı üzere- iki şekilde gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki farklı ulusların tek bir devlet çatısı altında bir arada yaşamaya başlamasıyla meydana gelmektedir. Bu durum bir ulusun topraklarının başka bir ulus tarafından işgal edilmesi sonucunda gerçekleşebildiği gibi gönüllü bir biçimde kurulan uzlaşmaya dayalı bir federasyon yoluyla da gerçekleşebilmektedir. Amerika kıtasındaki yerlilerin Avrupalıların sömürgeleştirme faaliyetleri sonrasında ulusal azınlık konumuna düşmesi, bu durumun en iyi örneklerinden birisidir. Kültürel çeşitliliğin ikinci kaynağını ise göçler oluşturmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere gibi birçok Avrupalı devlet eski sömürgelerinden büyük oranda göç almaya başlamıştır(Kymlicka,2015:41-45). Ele geçirilen yeni yerlerdeki yerli nüfusla kaynaşmanın ve sömürgelerdeki köleleştirilen nüfusun savaş sonrasında Batı devletlerine göç etmesi sonucunda hem ABD, Kanada, Avustralya gibi yeni kıta ülkeleri, hem de İngiltere, Fransa gibi ulus devlet anlayışını sürdüren Avrupa devletleri çokkültürlülük olgusu ile yüzleşmek durumunda kalmıştır. Ulus devletin farklılıkları görmezden gelen, tek tipleştirici vatandaşlık anlayışının özünü geleneksel haklar temelinde yurttaşlık modeli oluşturmaktadır. Ulus devletin gelişim sürecinde şekillenen bu anlayış, eski imparatorlukların aksine farklılıkları tek bir potada eritmeyi ortak çıkarlar uğruna bir araya gelen insanların oluşturduğu ulus açısından gerekli görmektedir. Ulus devlet ile çokkültürcü taleplerin arasında meydana gelen çatışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için geleneksel haklar temelinde yurttaşlık modelinden bahsedilmesi gerekmektedir.

Haklar Temelinde Yurttaşlık

İçerisinde çok sayıda farklılığı barındıran toplumların, ulusal birliğin bozulması konusunda taşıdıkları endişe, vatandaşlarının özel aidiyetlerden sıyrılarak, onlardan tek bir kültürün biçimlendirdiği bireyler haline gelmelerini istemek gibi bir zorlayıcılığa götürmüştür. Kymlicka'nın da belirttiği gibi, devletler bir toplumdaki vatandaşların ulusal bir dili, ulusal bir kültürü ve ulusal bir kimliği paylaşmaları durumunda onları yönetmenin daha kolay olacağı anlayışına sahiptir. Haklar temelinde yurttaşlık modeli ulus oluşturma sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkan(Kymlicka,2016:456) bir model olmakla birlikte, ulus devletin temel mekanizmasını da oluşturmaktadır. Öyle ki, farklılıkların bir arada yaşadığı heterojen

birçok imparatorluğun aksine dağılan imparatorlukların sınırları içerisinde kurulan ulus devletler, monarşilerin yaşadığı ayrılıkçı hareketlerin kendi sınırları içerisinde de yaşanmasını engellemek için farklılıklardan uzak homojen bir toplum inşasına yönelmişlerdir. Bu inşa sürecinde muhtemel ayrılıkların önüne geçmek için, vatandaşlarının ortak tek bir kültürü paylaşmalarını sağlama yoluna giderek, farklılıklara sahip olan vatandaşlarının belirlenen ortak kültüre doğru asimilasyonunu gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu anlamda belirlenen ortak kültür, o toplumun genel geçer niteliklerini tanımlar hale getirilmiştir. Bu genel nitelikler içerisinde azınlıklara, farklı etnik- dinsel kökene ve farklı cinsel yönelime sahip bireylere yer verilmemiştir. Vatandaşlardan hiç birinin ayrıcalıklı haklara sahip olmaması, bunun tersine tüm vatandaşların tek tip ortak hakları paylaşması yoluyla toplumdaki vatandaşlar arasında eşitliğin sağlandığı iddia edilmiştir. Yani vatandaşlar onlara tanınan ortak haklar temelinde eşit bireyler olarak görülmüştür. Ancak ana toplumdan belirleyici farklılıkları sebebiyle ayrılan gruplara özgü kültürel, dilsel ve dinsel hakların tanınmaması; iddia edildiği gibi bu grupların eşitliği paylaştıklarını değil, ayrımcılığa maruz kaldıklarını göstermektedir. Bu ekseninde çokkültürcü anlayış, ulus devletin öngördüğü geleneksel haklar temelinde yurttaşlık modeline bir karşı çıkış göstermiştir.

Ortak bir ulusal kimlik ve kültür duygusu yaratmayı amaçlayan ortak haklar temelinde yurttaşlık modelinin çokkültürcü anlayışla ne denli çeliştiğinin gösterilmesi adına Kymlicka'dan alıntılanan birkaç örneğe başvurulacaktır. Bunlardan ilki eğitim hakkına ilişkindir. Çokkültürcü anlayış çocuğun kendisinin ya da ebeveyninin seçeceği bir dilde eğitim alma hakkını kapsarken, bu durum haklar temelinde yurttaşlık modelinde ise yalnızca ulusal dilde eğitim alma hakkını kapsamaktadır. Yani bu model çocuğun ya da ailenin özel aidiyetine ve isteğine herhangi bir vurgu taşımamaktadır. Çünkü asıl amaç soyut bir akılcılık kazandırmak, bilgi gereksinimini karşılamak ya da çocukların okuryazar bireyler olarak yetişmesini sağlamak değil, onların ulusal kültürle bütünleşmelerini sağlamaktır. Ya da aynı şekilde her etnik gruba, kendilerine özgü farklı hastanelerde sağlık hizmeti sunulabilecekken, sağlık hizmeti bu şekilde sunulmamaktadır. Çünkü haklar temelinde yurttaşlık modelindeki temel amaç belirli gereksinimleri gidermenin ötesinde, ortak haklara ve bu hakların kullanılmasındaki ortak deneyimlere dayalı, ortak bir yurttaşlık duygusu geliştirmektir. Ortak bir dil

ekseninde faaliyet gösteren kamusal kurumlar aracılığıyla toplumdaki bireyler arasında ortak bir yarar sağlamaya çalışılır. Yani haklar temelinde yurttaşlık modeli ortak bir ulusal kimlik yaratmaya çalışırken, bu esnada vatandaşlarının temel gereksinimlerini gidermeyi hedefler. Ancak ortak yurttaşlık hakları tanıyarak ulusal bütünleşmeyi sağlamaya çalışan bu model bazı meydan okumalarla karşı karşıyadır. Yerli halklar, siyahlar, etnik ve dinsel azınlıklar, kadınlar, eşcinseller gibi birçok grup ortak yurttaşlık haklarına sahip olmalarına rağmen kendilerini marjinalleşmiş ya da damgalanmış hissetmektedir. Bu gruplara mensup kişilerin kendilerini marjinalleşmiş hissetmeleri, onların sosyo-ekonomik statülerinden dolayı değil, sosyo-kültürel kimliklerinden yani farklılıklarından dolayıdır. Çünkü ortak yurttaşlık hakları beyaz, heteroseksüel, bedenlen sağlıklı erkeklere göre tanımlandığı için, bu tanımın dışında kalan grupların gereksinimleriyle uyuşmamaktadır. Geleneksel yurttaşlık anlayışının çözümsüz kaldığı bu noktada Kymlicka, farklılaşmış yurttaşlık modelinin etkili olabileceğini belirtmiştir. Bu yaklaşıma göre belli grupların üyeleri sadece bireyler olarak değil, grup üzerinden de siyasi cemaatlerle birleşeceklerdir. Bunun yanı sıra hakları da bir nevi grup üyeliğine dayalı olacaktır. Elbette farklılaşmış yurttaşlık haklarının talep edilmesinin altında iki farklı neden yatmaktadır. Bu haklar ya tek bir ortak kültürün var olması gerektiği düşüncesine karşı çıkıldığı için ya da insanları böyle bir ortak ulusal kültüre dâhil etmenin en iyi yolunun farklılaşmış yurttaşlık modeli olduğu düşünüldüğü için talep edilmektedir(Kymlicka,2016:456-457). Görüldüğü üzere ulus devletin özel aidiyetlerin farkına varamaması ve sınırları dâhilindeki farklılıkların ihtiyaç ve isteklerini dikkate almaması yurttaşları arasında süreç içerisinde marjinalleşmiş grupların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Yani ulusal birlik konusunda taşıdığı endişe sebebiyle homojen, ortak bir kültür yaratma yolunu seçen ulus devlet, bu çözüm yolunun getirdiği ayrımcı ve asimile edici uygulamalar sebebiyle kendi vatandaşlarını marjinalleştirerek, ayrılıkçı hareketlere¹⁵ yönelmelerine sebep olmuştur. Bu anlamda ulus devletin bir paradoks yaşadığı söylenebilir.

¹⁵ Bu ayrılıkçı hareketlerin başlıca örneklerine, Quebec ve Katalan milliyetçiliğinde rastlanılmaktadır.

2.2.1.2.Baskın Kültür ve Azınlık Kültür Çatışması:

Belirli bir toplumda yer alan çeşitli kültürler arasında etki ve yaygınlık açısından kültürel hiyerarşinin en üstünde bulunan kültüre baskın kültür ya da egemen kültür denilmektedir. Baskın kültür kavramı doğası gereği egemenliği ve kültürel hiyerarşideki güç odakları arasında en üstte olmayı çağırıştırır.

Baskın kültür nitelmesi baskıcı ve dışlayıcı bir niteliğe sahip olan bir kültüre vurgu yapıyor gibi görünse de, görünenin aksine baskın grupların dışlayıcı bir yaklaşıma sahip olması şart değildir; yani hoşgörülü de olabilirler. Örneğin, azınlıkların kendi dinlerini yaşamalarına, kendi dillerini konuşmalarına, kendi kültürel kıyafetlerini giymelerine ve benzeri başka ihtiyaç ve isteklerine izin verebilirler. Ancak baskın kültürün bunları özel hayatın sınırlarının dışına çıkılmaksızın gerçekleştirilmesi gereken şeyler oldukları konusunda ısrarcı olabildiği için mekânın böyle bir biçimde yapılandırılması ve kamusal yaşama özgü şeylerle özel yaşama özgü şeylerin neleri kapsadığına bu şekilde karar verilmesi, büyük bir eşitsizlik kaynağı yaratmaktadır. Bu sebeple madun¹⁶, bastırılmış ve marjinal grupların, eşitlik konusunda talep ettikleri ilk şey madunlaştırılmamaktır, bastırılmamaktır, dışlanmamaktır. Yani talep ettikleri şeyin temelini kendilerinin, değerlerinin, normlarının ve seslerinin de kamusal alanın yapılanışının bir parçası olmasını istemeleri oluşturmaktadır. Baskın grubun kimliğini kamu alanına taşıyarak evrensel hale getirmesine karşın, kendi kimliklerini özel alana hapsetmek zorunda olmalarına karşı çıkmaktadırlar(Modood, 2014 :82-83)

Dünya üzerinde homojen olduğu iddia edilen toplumların bile aslında heterojen bir yapı gösterdiği düşünülecek olduğunda, günümüzün çok kültürlü toplumları açısından kültürler arası ilişkilerin oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır. Yanık(2013,84) baskın kültür nitelmesinin ulusal kültüre aitliği vurguladığını belirtmiştir. Bu, doğru bir ifadedir. Baskın kültür kavramının bir toplumdaki görünürlüğü incelendiğinde, tarihinin uluslaşma dönemine dek sürülebildiği

¹⁶ Madun, *Subaltern* olarak adlandırılan, Latince *sub* (alt) ve *alter* (öteki) sözcüklerinin birleşiminden türeyen, ilk olarak Antonio Gramsci tarafından İtalya'nın güneyindeki dağınık ve parçalı bir görüntü arz eden yoksul tarım işçilerini ve köylülere tanımlamak için kullanılmıştır. Madun, en genel kapsamıyla ekonomik, sosyal, politik ve kültürel olarak, homojenize iktidar hegemonyasının yapısal olarak dışındaki gruplar şeklinde adlandırılabilir (Somay, 2008'den akt. Kiraz ve Kestel 2017:143).

görülmektedir. Yani baskın kültür kavramının modern anlamda ilk kez ulus devlet ile birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Günümüz ulus devletlerinin uluslaşma gelenekleri ve geçmiş kültürel ilişkileri incelenecek olduğunda, baskın kültür olgusunun bir ulusun ana kurucu kültürüne karşılık geldiği görülmektedir. Birçok Batı Avrupa ülkesi ve Türkiye Cumhuriyeti bu duruma örnek olarak verilebilir. Baskın kültür kavramının ortaya çıkışındaki ikinci etkeni daha çok ABD ve Kanada gibi federasyon örgütlenmesi biçiminde yapılanmış olan yeni dünya ülkelerinin uluslaşma sürecinde ortaya çıkan zoraki göç, kıyım ve asimilasyonda görmek mümkündür. Bu girişimler göç edilerek yerleşilen kıtadaki yerli nüfusun kademeli olarak kıyıma uğratılması sonucunda baskın kültürün değişmesiyle sonuçlanmıştır. Önceleri baskın kültür niteliği taşıyan kültürlerin nüfusuna ve taşıdığı sosyal ve siyasi güce bağlı olarak etki alanı değişerek, Anglo sakson kültürünün şemsiyesi altındaki azınlık kültürlerine dönüşmüşlerdir. Yani baskın kültür kavramı ilkin homojen ya da heterojen bir yapıda bulunan bir halkın uluslaşma sürecinde ortaya çıkabileceği gibi, bir topluluğun başka bir topluluğu kıyıma, zoraki ya da gönüllü göçe uğratarak, önceleri baskın kültür durumunda bulunurken, sonraları azınlık durumuna düşmelerine sebep olmasında olduğu gibi sonradan da ortaya çıkabilir.

Ekonomik, kültürel ve siyasal boyutlarıyla gücü elinde bulunduran baskın kültürün kendisinden olmayan diğerlerini ırksal, dinsel, kültürel, ekonomik ve siyasal arka planları çerçevesinde başkalaştırılarak veya düşman konumuna indirgeyerek ötekileştirebildiği görülmektedir. Öyle ki, prototip boyutta yabancı, göçmen, sömürücü, işgalci gibi nitelermeler aracılığıyla baskın kültürün bireyler veya topluluklar üzerinde bazı algı kalıpları oluşturmayı hedeflediği görülmektedir(Yanık, 2013:91). Bu faaliyetler sonrasında bireyin kendi yarattığı algı kalıbını veya önyargısını doğrulayan şeyi bir kenara ayırırken, doğrulamayanı ise dışladığı bilinmektedir(Schnapper, 2005'ten akt. Yanık, 2013:91). Günümüz çokkültürlü toplumlarındaki temel çatışma ulusal kültürünü toplumun geneline yaymak isteyen egemen kültür ile bu egemen kültürün süreç içerisinde ötekileştirdiği, kültürel asimilasyona karşı çıkan azınlık kültürleri arasında meydana gelmektedir.

Baskın kültür ile azınlık kültürleri arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan azınlık sorunu, siyasi egemenliğe sahip olan bir çoğunluk kültürünün

kendi yaşam biçimini azınlıklara zorla kabul ettirmesi ve kültürel kökenleri farklı vatandaşları bu şekilde gerçek eşitlikten yoksun bırakması sonucunda gerçekleşmektedir. Bunlar, vatandaşların etik öz-kavrayışı ve kimliğiyle ilişkili siyasi sorunlar olduğu için bu türden konularda çoğunluğun isteği, olduğu gibi azınlıklara dayatılmamalıdır(Habermas,2015:51-52). Ancak yaşanan sorunlar her zaman net çözümler içermeyebilir. Öyle ki, devletin diller, ülke içi sınırlar, resmi tatil günleri ve devlet sembolleriyle ilgili aldığı kararlarda, kaçınılmaz olarak belli kültürel kimlikleri destekleyip, ötekileri dezavantajlı bir duruma düşürdüğü görülebilmektedir(Kymlicka,2015:190-191). Bu türden sembollerin adil ve eşit bir biçimde nasıl belirlenebileceği sorusu karmaşık bir sorunlar kümesine işaret etmektedir. Buna benzer bir durumla ulusal kimlik tanımlamasında da karşılaşmaktadır. Baskın kültür normlarına göre tanımlanan ulusal kimliğin zaman zaman azınlık kültürlerini dışlayıcı bir tutum içerisinde olabildiği bilinmektedir. Ancak bu tutum beraberinde başka sorunları da getirmektedir. Çünkü ulusal kimlik, kimin topluluğa ait olduğu ve kimin topluluk üzerinde hak iddia edebileceğiyle ilgilidir. Eğer topluluğun öz tanımı azınlıkları dışlayan ve onlara yabancılar gibi davranan bir yapıya sahipse, o zaman azınlıklar kendilerini o topluluğun bir parçası gibi göremezler. Bu sebeple bir topluluğun ulusal kimliğinin, vatandaşlarının hepsini kapsayacak ve onların kendisiyle özleşmelerini sağlayacak bir biçimde tanımlanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra ulusal kimlik tanımı tüm vatandaşları kapsamakla sınırlı kalmamalıdır. Onları topluluğun eşit derecede değerli ve meşru üyeleri olarak kabul etmelidir. Çokkültürlü toplumların büyük kısmında baskın kültürü temsil eden çoğunlukta topluluğun, tüm vatandaşlarına eşit haklar tanımayı istemesine rağmen demokratik, tarihsel ve diğer nedenlerden dolayı ulusal kimlik tanımının kendi ayrıcalıklı konumunu sürdürmesine izin verdikleri görülmektedir(Parekh,2002:296-297).

Devletin kaçınılmaz olarak baskın kültür normlarını merkeze alarak ortak bir kültür oluşturma çabası içerisinde olması, sosyal yaşamın sürdürülebilirliğini sağlamak üzere gerçekleştirilen bir eylemden ibaretmiş gibi gözükse de, aslında devletin kültürel kimliklere karşı tarafsız, eşit ve adil bir yaklaşım içerisinde olmadığını göstermektedir. Azınlık kültürlerinin tepkisine neden olan bu tutum,

onların kimliklerini ve iyi yaşam biçimlerini baskıdan uzak bir biçimde sürdürebilmelerini sağlayacak politikaların üretilmesinin yanı sıra hem bireysel hakların hem de grup haklarının tanınması yoluyla giderilmeye çalışılmalıdır.

Kymlicka(2015,192) azınlık kültürlerinin çoğunluk kararları karşısındaki savunmasızlığını hafifleterek, ortaya çıkan dezavantajlı durumun düzeltilmesi konusunda yardımcı olabileceğini düşündüğü grup farkına dayalı hakları toprak temeline dayalı özerklik, veto etme gücü, merkezi kurumlarda temsil garantisi, toprak hakları ve dil hakları olarak sıralamıştır. Yani bir kültürün baskın olduğu toplumlarda özel yaşamda çeşitliliği sürdürmek için, kamu kurumlarının etkin ve destekleyici bir rol oynaması son derece gereklidir(Parekh,2002:262). Kymlicka'nın belirttiği bu haklardan özel grup temsil hakları, ulusal ve etnik bir azınlığın ülke çapında alınan kararlarda göz ardı edilme ihtimalini azaltırken, öz yönetim hakları daha küçük politik birimlere güç aktararak, bir ulusal azınlığın, eğitim, göç, kaynakların işletilmesi, dil ve aile hukuku gibi kendi kültürleri açısından özel önem taşıyan kararlarda çoğunluk tarafından bastırılmalarını engelleyebilir (Kymlicka, 2015: 82).

2.2.1.3.Kimlik, Etnisite ve Irk:

Kimlik teriminin aynı olmayı ve sürekliliği içeren Latince idem kökünden gelen uzun bir tarihi olmasına rağmen, yirminci yüzyıla kadar popüler bir terim olarak kullanılmaya başlanmadığı görülmektedir(Marshall, 2005:405). Kimlik sözcüğünün kendisini karşılayan İngilizcedeki *identity* sözcüğü ise mutlak aynılık anlamına gelmektedir. Bu sözcük, İngilizce'de kendilik/benlik anlamına gelen self sözcüğüne işaret etmektedir. İngilizce'deki *identity* sözcüğünün zihinde uyandırdığı kavram, Türkçedeki kimlik sözcüğüne kıyasla özdeşlik sözcüğünün zihinde uyandırdığı kavrama daha yakın gibi görünmektedir. Çünkü kimlik sözcüğü tekil bir bütünlüğün varlığını çağrıştırırken, özdeşlik sözcüğü birbirinin aynı olan iki bütünlüğün varlığını çağrıştırmaktadır¹⁷ (Türkdoğan,1999:74). Ancak Cuche'nin de belirttiği gibi kimlik benzerlikler üzerine kurulu olduğu kadar farklılıklar üzerine de kuruludur. Bu anlamda

¹⁷ Elbette bu iki bütünlükten biri veya diğeri bir birey, somut bir nesne ya da soyut bir kavram olabilir. Önemli olan şey, bu iki bütünlüğün en az tek bir özellikleri itibarıyla aynı olmalarıdır. Bütünlüklerden biri birey olduğunda, bu birey kendini derisinin rengi ya da cinsiyeti gibi fiziki bir özelliği sebebiyle veya etnik kökeni, milliyeti, dini, mesleği, ailesi, yaşama tarzı vb. sebebiyle diğer bir bireyle, bireylerle, grupla, kategori ile özdeş görebilir(Türkdoğan,1999:74-75).

kimliğin hem içerdiği hem de dışladığı söylenebilir. Başka bir deyişle aynı özellikleri taşıyan kişilerin gruba dâhil edilmesi, o kişileri farklı olanlardan yani ötekilerden ayıran bir etmendir(Cuche,2013:115). Bu anlamda kimlik bireyler ve gruplar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar neticesinde şekillenir. Bir bireyi ya da grubu bir diğerinden ayıran yönler hem benzerlikleri hem de farklılıklarıdır. “Benzerlik ve farklılık, ikisi birlikte, kimliğin tanımlanmasının dinamik ilkeleridir. Herhangi bir kimlik, aynı anda ait olunan ve olunmayan, hem benzer hem farklı olunan bir yeri, konumu, bağlamı tanımlar”(Özdemir, 2015:203).

Benzerlik ve farklılık özelliğinin yanı sıra kimliğe ilişkin belirlenebilecek ikinci özellik ise kimliğin ilişkisel olduğudur. Kimliğin izole bir şekilde tanımlanamayacağını gösteren bu özelliğe göre bir kimliği sınırlamanın tek yolu, diğerleriyle ilişkisini ortaya koymaktır. Yani kimlik anlamını ötekinden, ne olmadığı gerçeğinden almaktadır(Özdemir, 2015:203). Bu iki özelliğin birleşmesi özgün bir yapı olan kimliği meydana getirir. Soykırım, asimilasyon ve zoraki göç gibi uygulamalarda görüldüğü üzere baskın kültürün temelini teşkil eden çoğunluğun paylaştığı kimliğe sahip olmayan grupların sırf farklı kimliklere ve kültürel yapılara sahip olmaları sebebiyle dışlanması, yargılanması ve çeşitli yaptırımlara tabi tutulması çokkültürcülük uygulamaları açısından istenen bir durum değildir. Farklı kimlikleri oluşturan bireylerin kendi grupları içerisinde taşıdıkları benzerlik ve farklılıkları yargılamak ve bunun neticesinde onları dışlamak yerine, kimliklerinin şekillenmesinde etkili olan tarihi ve kültürel süreçleri anlamak ve bu doğrultuda kimliklerinden ötürü herhangi bir baskı ve yaptırıma uğrama korkusu yaşamadan, onu taşımalarını sağlamak konusunda onlara karşı gereken saygı ve özenin gösterilmesi gerekmektedir.

Sunulan bilgiler ışığında kimlik sözcüğü tanımlanacak olduğunda görülmektedir ki, bir insanın kişiliğini veya bir grubun niteliğini belirleyen, onların kim olduğunu ve neyin onlar için anlamlı olduğunu belirleyen ayırdedici özelliklere kimlik denilmektedir. Kimliğin ana kaynakları arasında, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, ulus/etnik durum, toplumsal sınıf vb. yer almaktadır(Giddens,2012:1065). Bu kaynaklar temelinde bireyin kendini hangi bireyle/bireylerle, grupla, kategori ile hangi özelliğinden dolayı özdeş göreceği ya da görmeyeceği bazen bireyin iradesine

bazen özdeşleşmek istediği ya da özdeşleşmeyi istemediği birey/bireylerin iradesine, bazen bireyin dışında yer alan yapısal koşullara, bazen de üçüncü kişilerin atıflarına, etiketlemelerine bağlı olarak değişmektedir.(Türkdoğan,1999:75). Çünkü “kimlik ve özdeşleşme yakından ilişkilidir. İnsan bir grup erkek ve kadınla onlarla ortak bir kimliğe sahip olduğu için özdeşleşir ve onlarla özdeşleşmesi, o kimliğe toplumsal bir taban, duygusal bir enerji ve bir miktar istikrar ve nesnellik katar”(Parekh,2002:201). Görüldüğü üzere kimliğin oluşması ve şekillenmesi oldukça karmaşık bir süreçte yayılan ilişkiler ağı çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Kimlik kavramının tarihi gelişimine bakıldığında, geleneksel toplumlarda kimliğin bir sorun olarak ortaya çıkmadığı görülmektedir. Elbette bu durum geleneksel, küçük toplumlarda yaşayan insanların kimlikleri olmadığı anlamına değil, kimlik sorunları olmadığı anlamına gelmektedir. Bu kişilerin kimlikleri töreler, gelenekler ve görenekler tarafından belirlenmekteydi. Bu zamanlarda bir sorun olarak ortaya çıkmayan kimlik, sosyal ve kültürel değişmelerin yayılıp hızlanmasıyla birlikte bir sorun olarak belirmeye başlamıştır. Çünkü kimlik temelde bir kültür sorunudur(Güvenç,1995:5). Kültür ile kültürel kimlik arasında sıkı bir bağ olduğu düşünülecek olduğunda, kültürün miras olarak alınan, kendisinden kurtulmanın mümkün olmadığı bir ikinci doğa olarak belirlediği görülebilmektedir. Bu anlamda kimliğin bireyi hepten belirleyen, onda silinmez izler bırakan bir veri olduğu düşünülmektedir. Bireyin, kendisinden önce de var olan kimliği almaması durumunda marjinalleşerek köklerinden kopması mümkündür(Cuche,2013:116). Bu durumu ulus devlet ideolojisinin azınlık kültürlerini asimile etme süreçlerinde görülebilmektedir. Öyle ki, geleneksel toplum normlarının yerini ulus devlet ideolojisinin aldığı modern dönem ideolojisinin, etnik veya tarihi köken farklarını dikkate almadan, bütün vatandaşlarını tek bir kimlik çatısı altında, yani ulusal kimlikte birleşmeye zorlaması sonucunda tarihi-kültürel kimlikle milli devletin baskıladığı resmi-ulusal kimlik arasında çoğunlukla bir uyumsuzluk durumunun meydana geldiği görülmektedir. Bu tür farkların yani uyumsuzlukların belirmesi, kişi ve grupları, devlet gücüne ya da sosyal baskıya karşı direnmeye, resmi ideolojilerin aracı olan tarih verilerinin değiştirilmesi ve yeniden yazılıp yorumlanması için harekete geçmeye zorlamıştır. Baskın kültür ile azınlık kültürleri arasında bu şekilde ortaya çıkan çatışmaya kimlik

bunalımı ya da kimlik sorunu denilmektedir. Törelere değişmesi ve çeşitli değişmelerin ivme kazanmasıyla beraber bireyler, zümreler ve toplumlar yitirdikleri kimliklerini aramaya başlamışlardır. Günümüzde de yoğun bir biçimde devam ettiği görülen bu durumun teknolojik gelişmeler sürdükçe, toplumlar, kültürler değişmeye devam ettikçe süreceği düşünülmektedir. Günümüz insanının kendisine verilen kimlik kartlarına razı olmadığı için, kendi kimliğini aradığını söylemek mümkündür. Çok sayıda birey ve grupların farklı kimlikleri seçip benimsemesi, ulusal varlığa aykırı olmamakla birlikte ulusal (resmi) ideolojiye ters düşebilmektedir. Bu durum çoğunluk kültürünün, birlik duygusunun kaybolmasına ilişkin bir kaygı taşımasına yol açabilmektedir.¹⁸ Ancak kimlik bunalımının ya da kimlik sorununun çözümünün çoğulculukta, çeşitlilikte yani demokraside olduğu görülmektedir(Güvenç,1995:6-7). Günümüzdeki çok sayıda hak talebinin altında yatan etmen kimlik arayışıdır. Modern bir olgu olarak ortaya çıkan kimlik bunalımına milli ideolojilerin çözüm bulmakta başarısız olduğu görülecek olduğunda, çeşitliliği ve farklılığı kutsayan çokkültürcülüğün önemli bir çözüm yolu olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Çeşitlilik içinde birlik fikri temelinde gelişen bu çoğulcu anlayış farklı kimliklere sahip bireylerin kimliklerinden herhangi bir ödün vermeksizin bir arada, özgür bir biçimde yaşamalarına imkân tanımaktadır. Kimlik kavramının kimlik siyasetine dönüşmesi sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu çoğulcu anlayış, çok sayıda toplumsal hareketin itici gücünü oluşturmuştur. “Kimlik siyasetinin temel özelliği, grupların kimliğini yeniden şekillendirerek, kendini ifade etmeye ilişkin politik-kültürel süreç olarak adlandırılan yöntemle, baskıya meydan okumayı ve alaşağı etmeyi amaçlamasıdır”(Heywood,2016:159)

Kimlik siyasetinin 20. Yüzyıl’ın başlarında siyahilerin bilinçlenme hareketinin ortaya çıkışına dek geriye götürülebilse de, asıl etkisinin 1970’lerden itibaren sahip olduğu görülmektedir. Kimlik siyasetindeki yükseliş, liberal evrenselciliğe yönelik artan saldırılar temelinde gerçekleşmiştir. Temelde iki kaynaktan beslenen bu gelişme, farklılık ve çeşitlilik ile ilgili konuların ve 1970’lerin başına kadar ast grupların çıkarlarının ifade edilmesinin ana aracı olan sosyalizmin düşüşüne daha

¹⁸ Birlik duygusunun kaybolmasına ilişkin duyulan endişe ulus devletlerin çokkültürcülük uygulamalarına karşı eleştirel bir tutum içerisinde olmalarının önemli sebeplerinden birisidir.

büyük vurgu yapılması sebebiyle meydana gelmiştir(Heywood,2016:159). Öyle ki, 1960'lerden itibaren özellikle Batı Avrupa ülkelerinde ve Amerika kıtasında görünürlük kazanan kadın, çevre, barış, etnik kimlik, azınlık hakları gibi yeni toplumsal hareketlere dek izi sürülebilecek olan Yeni Sol düşünce, kimlik siyasetinin başlamasına zemin hazırlayan iki unsurun ilkinin oluşturmaktadır(Coşar&Özman,2003:99-100). Söz konusu toplumsal hareketlerin o dönemlerde yeni bir siyasal arayışın ifadesi olduğu görülmektedir. Bu siyasal arayış Sol siyasetin yeniden tanımlanmasına dair bir tartışmaya yol açmıştır(Özdemir,2015:206). Bu kapsamda Sol düşünce içerisinde, Marksist-Leninist kuramın sorgulanması temelinde gelişen ve siyasetin merkezine insan-özneyi oturtan Yeni Sol düşünce, öznenin eyleyişini sınıfa hapsedmeden, eşitliği dışlamayan bir özgürleşme pratiği sunmuştur(Coşar&Özman,2003:99-100). Modernizmin evrenselcilik iddialarının totalleştirici olduğunu öne sürerek, ona eleştiri getiren bu siyasal arayışın barındırdığı yenilikçi düşünce ise tekil ve yerel olanı tanıyan yeni bir evrensellik, eşitlik ve özgürlük projesi söylemi olmuştur(Özdemir,2015:207).

Kimlik siyasetinin başlamasına zemin hazırlayan ikinci unsur ise sosyalist bloğun çözülmesinin ardından etnik, dinsel ve mezhepsel ayrılıkların/çatışmaların, azınlık sorunlarının ve ayrılıkçı hareketlerin yükselişidir. Sovyetler Birliği'nin dağılması, ideolojilerin sonu, liberal demokrasinin zaferi tezlerini beraberinde getirmişti. Ancak ortaya çıkan toplumsal hareketlerin, söz konusu siyasal teorilerde yer alan liberal demokrasi söylemini, eşitlik ve özgürlük iddialarıyla birlikte eleştirerek yeni siyasal stratejileri ve yeni demokratikleşme biçimlerini tartışmaya açtığı bir dönemin temsilcileri olmuştur(Özdemir,2015:207).

Sosyal bilimlerde bu iki temel üzerinden şekillendiği görülen kimlik siyasetinin çok-kültürlülük, kadın hareketi, sivil haklar, cinsel tercih hareketleri, ayrılıkçı hareketler, etnik şiddet ve milliyetçi çatışma anlamlarını içerecek çeşitlilikte tanımlandığı söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra 1980'lerden itibaren siyaset, kültür ve kimlikle ilgili her hareketin kimlik siyaseti olarak tanımlanması, kimliğin şemsiye bir kavram işlevine sahip olduğunu göstermektedir(Özdemir,2015:207).

Çok sayıda toplumsal hareketin merkezinde yer alan kimlik kavramının çokkültürcülük açısından etnisite ve ırk gibi birçok kavramla ilişkili olduğu görülmektedir. Kimlik siyasetinin dışavurumları, feminizm ile gey ve lezbiyen hareketlerden, etnik milliyetçiliğe, çokkültürlülüğe ve köktendinciliğe kadar uzanan bir alanda çeşitlenerek, farklılaşır. Bu sebeple kimlik; cinsiyet, toplumsal cinsiyet, kültür, etnisite ve din gibi pek çok ilkenin etrafında yeniden şekillendirilebilir(Heywood,2016:159). Bunlar içerisinde “kültür ve etnik kimlik çok kolaylıkla birbirinin yerine kullanılmakla birlikte, etnik kimlik, ortak atalar fikrine/algısına dayanırken, kültür, ortak temsiller, değerler ve pratikleri ifade eder”(Eriksen, 2001:43’dan akt. Özdemir, 2014:211). Kimlik kavramı ayrıca etnik, dinsel ve kültürel ayrılıkların tümünü ifade etmek için kullanılmaktadır(Özdemir, 2014:211). Heywood’un belirttiği ilkelerden biri olan etnisite ”kimliğin vazgeçilemeyen zorunlu bir bileşenidir. Kaynağını herhangi bir kimsenin etnik kökeninden alan davranışlar pek değişmeyeceği gibi aynı zamanda büyük bir çeşitlilik de sergiler”(Barth,2001:20). Bunun yanı sıra “etnik grubun kendini tanımlaması genellikle kimlik düzeyinde olur; bu kimlik tasarımının temel bileşenleri kökler ve geçmiş şeklinde olur. Sosyal aktörler, etnik kimliklerini kendilerini ve diğer gruplara mensup kimseleri sınıflandırmak için kullanırlar”(Barth,2001:16). Bu açıdan kimlik ve etnisite birbiriyle yakın ilişki halinde bulunan kavramlardır. Kısaca belirtmek gerekirse, kimlik ile arasındaki yakın ilişki etnisitenin karmaşık bir kavram olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Öyle ki, Barth’ın ifadesiyle toplumsal örgütlenme içerisinde yer alan kimlikler içerisinde kabile, kast, dil grubu, bölge ya da devlet gibi birimlerden her biri etnik kimliğin seçilme sürecinde bireylere sunulan referansları teşkil etmektedir. Bireyler bu kimlikler arasında yaptığı seçim, etnisitenin özünün o temelde şekillenmesini sağlayacaktır(Barth,2001: 37). Yani birçok kavramda olduğu gibi etnisite kavramının da oluşumunda kimlik vurgusu büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra kimlik ve etnisite kavramlaştırmaları belirli bir miktar ırksal vurgu taşıdığı için konunun daha iyi anlaşılabilmesi için kimlik ve etnisitenin ırk ile olan ilişkisine de bu bölümde yer verilecektir.

Etnisite kavramı anlam açısından ”özel bir nüfusa, kültürel gruba veya kara parçasına karşı bir sadakat duygusu; ırki olmaktan çok kültürel bağlar” demektedir.(Heywood, 2018: 210). Daha geniş bir biçimde ifade edilecek olursa;

“etnisite, ait oldukları ve içinde özgün kültürel davranışlar sergiledikleri bir toplumda kendilerini diğer kolektif yapılardan farklılaştıran ortak özelliklere sahip olduğunu düşünen ya da başkaları tarafından bu gözle bakılan kişileri tanımlayan bir terimdir” (Marshall,2005:215) *Etnisite* kavramının hem kültürel hem de ırksal imalara sahip olması terimin karmaşıklaşmasına sebep olmuştur (Heywood,2016:133). Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, *etnisite* kavramındaki vurgu ırksal değil, kültürelidir. Bunun yanı sıra, kavramın Amerikan sosyal bilim geleneğinde, ulus-devletin sınırları içerisinde yer alan azınlık gruplarının yerine kullanıldığı görülmekteyken; Avrupa sosyal bilim geleneğinde ise ulus ile anlamdaş olarak kullanıldığı görülmektedir.(Yanık, 2013:33). Yani kavramın kullanımı konusunda bir belirsizlik söz konusudur. Bu belirsizlik, ulus ve *etnisite* kavramlaştırmalarının öznel yargılara işaret etmesinden kaynaklanır. Örneğin: “etnik grup, bir ulus devlet ile özdeşleşmişse (İngiliz, Türk, Alman gibi), kendini etnik olarak görmeyebilir. Çünkü halk arasında etnik olan yerli halktır, göçmendir, azınlıktır, bir şekilde asimile edilse bile, genellikle, “öteki” olandır“(Somersan,2004:23). Başka deyişle, bir ulus devlet ile özdeşleşen bir etnik grup ya da baskın kültür konumunda bulunan bir etnik grup kendisini ulus olarak niteleyebilirken, kendisine kıyasla azınlıkta yer alan grupları ise etnik gruplar olarak niteleyip, ötekileştirebilir. Bu durumda çoğunluğu oluşturan grup ulus olarak tanımlanırken, azınlığı oluşturan gruplar ise etnik gruplar olarak gösterilebilir. Somersan(2004,24)’e göre, Amerikalılar kendilerini etniklikten arındırarak, etnik etiketini sadece kıtaya yeni gelen gruplara, özellikle Batı Avrupa dışından gelen gruplara yapıştırmışlardır. Eğer Araplar, Hintliler, İtalyanlar, Kızılderili Amerika Yerlileri etnik olarak adlandırılıyorsa, Amerikalıların, İngilizlerin, Hollandalıların ve Almanların da etnik olarak adlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu haklı vurgudan da çıkarılacağı üzere, herkesin bir etnik gruba üyeliğinin bulunmasına rağmen, sadece bazı grupların etnik grup ya da *etnisite* olarak isimlendirilmesi; kültürel grupların, hâkim güç mekanizmasındaki yerleri doğrultusunda etnik grup

olarak tanımlanmalarından kaynaklanmaktadır. Etnisite kavramının etimolojik kökenlerinde de bu duruma rastlanılmaktadır.

Etimolojik kökenleri incelendiğinde, etnisite kavramının baskın toplum ile arasındaki farklılıkları ve kendi grubu içerisindeki benzerlikleri sebebiyle ötekileştirilmiş olan grupları işaret etmektedir. Öyle ki, Williams'ın belirttiği üzere, Yunanca *ethnikos*'dan (putperest) gelen *ethnic* kelimesinin ilk kez 14. yüzyılın ortalarından itibaren İngilizce'de kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Sözcüğün 19. yüzyıla kadar büyük ölçüde *putperest*, *pagan* ya da *gentile* (dininizden olmayan) anlamlarında kullanılması(Williams, 2016: 144), bu kavramın büyük toplumun normlarından dışlanmış olan öteki grupları işaret ettiğine dair izler taşıdığını göstermektedir.

19. yüzyıla gelindiğinde ise kavramın ırksal karakteristik anlamı kazandığı görülmektedir. Kazanılan bu ırksallık anlamı önceki anlamlarının önüne geçerek yaygınlaşmıştır. Bunun bir sonucu olarak, 1961 yılında ABD'de Yahudiler, İtalyanlar ve diğer, sayısı daha az olan soylar için kullanılan kibar bir terim anlamıyla tanımlanan *ethnics* yani etnik azınlıklar kavramının kullanımı bu tanım çerçevesinde gelişmeye başlamıştır. 20. yüzyılın ortalarında ise, kavramın *folk*'a yani halk'a yakın bir anlamda kullanılmaya başlandığı görülmektedir(Williams, 2016: 144). Kavramın kullanım ölçeği ve anlamı açısından etimolojik kökeni ile arasındaki bağ incelendiğinde görülmektedir ki, ilk başlarda toplumun ötekileştirdiği ve kendilerinden olmayanı belirtmek için kullandığı bir kavram olan etnisite sözcüğü süreç içerisinde bu anlamından sıyrılmaya başlayarak 19. yüzyılda ırksal bir imaya, 20. yüzyılın ortalarında ise bir halka ya da ulusa yakın bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum kavramın süreç içerisinde geçirdiği dönüşümlerin bir sonucu olarak öteki anlamından, bağımsız ve otonom bir kimliğe doğru giden bir gelişim sergilediğini gösterir. Nitekim günümüzdeki etnik toplulukların bir kısmının kendilerini ayrı bir halk olarak tanımlaması ve ana toplumdan özerk ya da bağımsız bir biçimde yaşama isteği taşıması bunun bir göstergesidir.

Smith, *etnisitenin* Yunanca kullanıma modern Batı dillerinde karşılık gelen en yakın kelimenin Fransızca bir terim olan *ethnie* olduğunu belirtmiştir. Bu terimin

tarihsel topluluk bağlamında kültürel farklılıklara yapılan vurguyu güçlendirdiği görülmektedir. Bu tarihsel bağlam ve kültürel özgüllüğün algılanması bir halkı diğerlerinden ayırarak, belli bir halka hem kendileri hem de dışarıdakiler tarafından tanımlanmış bir kimlik kazandırmaktadır. Yine Smith'in belirttiği üzere ethnîe terimi, etnisitenin paylaşılan tarihselliği ve kendine has kültürel özgüllüğünü kapsayacak biçimde ortaya çıkmıştır(Smith, 2002:46). Bu bağlamda ortaya çıkan etnisitelerin süreç içerisinde nasıl biçimlendiği sorusu büyük önem taşımaktadır. Smith'e göre bunun birleşme ve bölünme olmak üzere iki ana biçimi bulunmaktadır. Etnik oluşum-şehir devletleri gibi ayrı birimlerin aralarında kaynaşmalarının bir sonucu olarak özümsemelerinde olduğu gibi- bir yandan ayrı birimlerin birbirlerine karışması ve bir birimin diğeri tarafından yutulması şeklinde gerçekleşebilirken; öte yandan Şii mezhepçiliğinde olduğu gibi ya da bazı kişilerin etnik cemaatten ayrılıp yeni bir grup kurması ve cemaatin alt bölümlere ayrılmasında olduğu gibi bölünme biçiminde de gerçekleşebilir(Smith,1994:46).

Etnisite teriminin içerisinde ırki referanslar barındırdığı daha önce de belirtilmiştir. Ancak kavramın ortaya çıkış süreci incelendiğinde etnisitenin, ırk terimine karşı olarak bulunduğu görülmektedir. Çünkü etnik bir grubun üyeleri ırksal özellikleri paylaşımlarının yanı sıra din, meslek, dil ya da politika gibi başka kültürel özellikleri de paylaşıyor olabilirler.¹⁹ Etnik gruplar toplumsal sınıflardan da ayrı görülmelidir, çünkü bir etnik grubun üyesi olmak, sınıfı aşan ortak özellikleri paylaşan (ya da paylaştığı düşünülen) insanları kucakladığından toplum içindeki sosyo-ekonomik tabakalaşmayla genellikle kesişmektedir(Marshall,2005:215) Bu sebeple etnisite terimi biyolojik temeller yerine kültürel, linguistik ve sosyal farklılıklara dayandığı için günümüzde çok sayıda kişi tarafından tercih edilmektedir.(Heywood, 2012:58).

2.2.1.4. Monizm ve Pluralizm Ayrımı:

Ahlaki monizm sadece tek bir hayat tarzının tamamen insani, doğru veya iyi olduğunu, diğer hayat tarzlarının ise bu hayat tarzından ne kadar farklıysa o kadar

¹⁹ Elbette Almanya'daki Nazi deneyimden dolayı ırk kavramının tehlikeli bir vurguya sahip olduğunun anlaşılması da, etnisite kavramın ırk kavramı yerine kullanılmasına sebep olmuştur(Yanık,2013:31).

yanlış olduğunu savunur. Monizme göre “kötü” tıpkı “hata” gibi, birçok biçimde olabilirken; buna karşın “iyi” ise, “gerçek” gibi, tek ve değişmez bir öze sahiptir. Ancak monizm aynı hayat tarzının bir insan ya da bir toplum için iyi, diğeri için ise kötü olamayacağını savunur. Monizmde bir hayat tarzının gerçekten insani olduğu düşünülmesine rağmen, tüm insanların ya da toplumların ona uymak zorunda olduğu düşünülmez. Herkesin zihinsel ve ahlaki yönden aynı seviyede yaratılmaması sebebiyle, gerçekten insani olan hayat tarzını sürdüremeyecek olanların kendilerine en uygun değeri düşük hayat tarzlarını sürdürmekte özgür bırakılmaları gerektiğini savunur. Bu durum onların hayat tarzlarına karşı duyulan saygının bir ifadesi olmanın çok ötesinde, onları küçümseyen bir bakış açısının yansımasıdır. Bir hayat tarzının en iyi hayat tarzı olduğunu gösterebilmek için monistlerin bu düşüncelerini, tüm insanların paylaştığı ve kendiliğinden kültürler arası olan bir şeye dayandırmaları gerektiği için bu şeyi ise insan doğası kavramıyla açıklamışlardır. Öyle ki, evrenin yapısına, tanrıya ya da başka bir şeye de başvurabilir olmasına rağmen bu şeylerin tüm insanları etkilediğinin gösterilebilmesi için insan doğası tarafından birbirlerine bağlanmalarına ihtiyaç duyulmaktadır(Parekh, 2002: 21-22).

Monizme ilişkin önemli bazı kısımların belirtilmesi gerekirse bunlardan birincisi, insan doğasının benzerliği kavramıdır. Bu kavram insanların zaman ve mekân bakımından birbirlerine ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, bir takım eşsiz yeteneklerden, huylardan ve arzulardan oluşan ortak bir doğayı paylaştıklarını savunur. Monizme göre insanlar arasında önemli farklar vardır ve insanlar asla tam olarak birbirine benzemezler. Ancak insanların sahip oldukları bu farklılıkların onların insanlığını değil özelliklerini tanımladığını ve ortak doğalarına etki edip onu biçimlendirmedeğini savunur. Yani monizme göre insanlar arasında oluşan farklılıklar bağımsız şeyler değildir ve yalnızca ortak evrensel özellikleri ifade etmenin ve birleştirmenin çeşitli yollarını temsil ederler. İnsanların arzularının ve yeteneklerinin temelde aynı olduğu ancak bunların hedefinin farklı olduğu düşünülür. Bunların içerisinde en yükseği kabul edilen aklın, her insanda aynı olduğu ve benzer bir şekilde çalıştığı kabul edilmektedir. İkinci olarak monizmde, benzerliklerin ahlaki ve ontolojik yönler itibariyle farklılıklardan üstün olduğu kabul edilmektedir. İnsanların yalnızca ortak olarak paylaştıkları şeylerin insanlıklarını oluşturduğu düşünüldüğü için

monizmde, benzerlikler farklılıklara göre daha önemli görülmektedir. Üçüncü olarak, monizm insan doğasının toplumsal açıdan doğüstü olduğunu savunmaktadır. Bu anlayışa göre, insanlara doğal bir bağış olduğu kabul edilen insan doğasının yalnızca toplum içerisinde geliştirilebilir olmasına rağmen, toplumdan etkilenmediği düşünülür. Bu sebeple monistler için insanlar değişik yer ve zamanlarda yaşamış olsalar bile temelde aynıdırlar. Onların oluşturdukları kültür tarzlarının ise sadece küçük bir fark yarattığı ileri sürülmektedir. Dördüncüsü ise monizme göre, insan doğasının tamamen bilinebilir olduğu düşüncesidir. Bazı monistler için insan doğası gayet basittir ve kolayca belirlenebilecek yetenek ve arzulardan oluşurken; diğer bazı monistlere göre ise insan doğası bunun tam zıttı olmak üzere karmaşık ve tarifi zor bir şeydir. Bu kişiler insan doğasının yalnızca uzun felsefi, dinbilimsel veya bilimsel araştırmalar sonucunda keşfedilebileceğini öne sürerler. Beşinci olarak, iyinin ve doğrunun tekliğinin savunulduğu monizmde, insan doğası iyi yaşamın temeli olarak düşünülür. İnsan doğasında birçok farklı yetenek ve arzu olduğundan dolayı bunlardan hangisinin merkezde olduğu ve iyi yaşamın temelini oluşturması gerektiği sorusu öne çıkmaktadır. Bu durumdaki genel monist eğilim, kuramsal zekâ, Tanrı sevgisi, kendi kararlarını verebilme ve bağımsızlık gibi insan türünün ayırt edici özelliğini vurgulamak yönündedir(Parekh, 2002: 21-24).

Ahlaki monizmin birçok biçimi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Platon'a kadar uzanan Yunan Monizmi'dir. Platon her türün farklı bir doğası olduğunu ve her birinin farklı bir ideanın biçimlenmiş halini oluşturduğunu düşünmüştür. Bu ideanın farkına vararak kozmosun mükemmelliğine katkıda bulunulacağını ve farklı türlerin toplam iyiliği anlama derecelerine göre bir hiyerarşi oluşturduklarını belirtmiştir. İnsan doğasının da bundan pek farklı olmadığını öne süren Platon insan doğasının akıl, ruh ve arzu olmak üzere üç temel ögeden oluştuğunu söylemiştir. İnsanlarda bu üç ögeden hangisinin baskın olduğuna bağlı olarak, farklı insanların farklı hayat tarzlarından zevk alabileceklerini belirtmiştir. Bu hayat tarzlarının onlar için iyi olmasına ve sürebilecekleri tek hayat tarzı olmasına rağmen, insanların nesnel ahlaki değerinin ancak mantıkla belirlenebileceğini ve hiyerarşik olarak sıralanabileceğini vurgulamıştır. Bu yüzden Platon bu üç yetenek arasında zirveye aklı koymuştur. Kuramsal akıl ve pratik akıl olmak üzere ikiye ayırdığı aklın bu türleri arasındaki

kuramsal aklı daha önemli görmüştür. Bunun sebebi ise iyi ideasının kaynağının kuramsal akıl olduğunu düşünmesi ve bu idea olmadan pratik yaşamın tutarlılığının olmayacağına inanmasıdır. Platon'un yaşam tarzlarına ilişkin yaptığı hiyerarşik sıralamada ilk sırayı kuramsal bilginin düşünülmesine adanan hayat tarzı alırken, ikinci sırayı ruhun baskın olduğu faaliyetler alıyordu. Üçüncü ve son sırayı ise arzuların tatmin edilmesine adanmış yaşam tarzı almaktaydı. Platon bu ilkelerin evrenselliğine o denli inanmaktaydı ki, Yunanlıların kuramsal bilginin peşinden koşan bir halk olduğunu düşünmesi sebebiyle onların Mısırlılardan ve Fenikelilerden üstün olduğunu düşünmekteydi. Aristoteles'in monizm anlayışı ise Platon'u anlayışına göre bazı farklılıklar gösterse genel çerçeve çok fazla değişmemektedir. Onların fikirlerinin ortak yanı ise insanları Tanrı ile hayvanların arasında bir yerde görmeleri ve insanların tanrıya yakınlaşmalarını sağlayan kuramsal aklı en üstün öge olarak kabul ederken, hayvanlara yakınlaşmalarını sağlayan arzuyu ise en alçak öge olarak kabul etmeleridir. Her iki filozofun tipik bir ahlaki monist olduğu görülmektedir. Öyle ki, ikisi de akıl ve ahlaki kültürden ayırarak, kültürün insanı biçimlendirmedeki rolünü göz ardı etmiştir. Bunun yanı sıra iyi yaşamın kültürün etkisiyle farklı şekillerde tanımlanabileceğini dikkatten kaçırmışlardır.(Parekh, 2002: 25-30). Görüldüğü üzere, Yunan monizminde de tek bir iyi anlayışının ön plana çıktığı ve o iyi kavramını paylaşmayan diğer insanların ve halkların bu yüzden onlardan daha aşağı görüldüğü anlaşılmaktadır.

Yunan Monizmi'nde olduğu gibi Hristiyan Monizmi'nde de çeşitlilik önemsenen bir olgudur. Hristiyan din bilimcilerine göre, Tanrının tekdüze bir evren yaratmaması farklılığa önem verdiğini gösterir ve bu farklılık evrenin mükemmelliğini oluşturmaktadır. Her tür, dünyadaki uyuma yalnızca kendilerine özgü mükemmellik durumuyla ulaşabilir. Her tür tanrının suretini yansıtmakta olduğu için çeşitlilik daha fazla iyilik anlamına gelmese de, daha fazla mükemmellik demektir. Ancak Hristiyan Monizmi bu çeşitli yaşam tarzları üzerinde bazı sınırlandırmalarda bulunmaktaydı. İnsanlar için Hristiyanlığa mensup olmak kurtuluşa ulaşmanın anahtarı olarak kabul edilmekteydi. Yani çeşitlilik önemsenmesine rağmen, o çeşitliliğin iyi bir yaşam sürebilmesi için tek gerçek olarak görülen Hristiyanlığa inanılması beklenmekteydi. Ahlaki ve dini monizmin etkilerinin görüldüğü Hristiyan Monizmi, birçok yönden Yunan Monizmi'nden farklıdır. Hristiyan Monizmi Yunan Monizmi'nde bulunmayan

ahlaki evrensellik, misyoner çalışma ve dini hoşgörüsüzlük gibi şeyleri beraberinde getirmiştir. İnsanların büyük kısmının en yüksek yaşam tarzını sürmek konusunda doğuştan yetersiz olduğunu düşünen Platon ve Aristoteles'in aksine, Hristiyan dinbilimcileri, Hristiyan yaşam tarzının çoğu kişinin ahlaki olarak ulaşabilecekleri bir düzeyde bulunduğunu düşünmekteydi. Augustine ve Aquinas gibi bazı Hristiyan din bilimcileri, gerçek iyi yaşamın temeline din olgusunu koymuşlardır. Tek gerçek din olarak Hristiyanlığı kabul eden bu kişiler Katolik Kilisesi'ni ise Hristiyanlığın tek yetkili muhafızı olarak görmekteydiler. İnsanların kurtuluşunun tek yolunun Kilise'ye gözü kapalı inanmak olduğunu vurgulayan Hristiyan monistlerine göre gerçek inanç, iyi yaşamın en önemli unsurudur. Ancak Hristiyan monizmi bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Hristiyanlığın tek gerçek din olduğunu öne sürmelerine ve diğer dinlerin sahte ya da daha değersiz olduğunu iddia etmelerine rağmen bu düşüncelerini kanıtlayamamışlardır. Benzer bir şekilde Hristiyanlığın kendi içerisinde çeşitlenmesi ve farklı mezheplerin ortaya çıkmasıyla birlikte her mezhep kendi monist iddialarını sürdürmüştür. Hristiyanlığın tek gerçek yorumu olduğu ve iyi yaşamın temelini temsil ettiği görüşü her mezhebin içerisinde bulunan monist eğilimi temsil etmektedir(Parekh, 2002: 30-40).

Klasik Liberalizm Monizminin ise Hristiyan Monizmi'nden etkilendiği görülmektedir. Bunun sebebi liberalizmin Hristiyanlık etkisinde kalmış bir sosyal çevrede gelişmesidir. Hristiyanlığın etkisinde kalan Klasik liberalizmin öncüleri, liberalizmi Hristiyanlığın laik bir ifadesi olarak görmüşlerdir. Bu yüzden Hristiyanlığın yayılmasında herhangi bir sakınca görmemişlerdir.

Liberaller kendilerinin ışığı temsil ettiğini, diğerlerinin ise karanlıkta yaşadığını düşünerek; liberallerin gerçekten insana yakışan yaşam biçimini bulduklarını, diğerlerinin ise daha gidecek çok yolu olduğunu ileri sürmekteydiler. İnsanlık tarihini, bir tarafta özgürlük, bireysellik ve akılcılıkla yani iyi olarak kabul edilen liberalizm ile diğer tarafta ise despotizm, kolektivizm, batıl inançlar ve sosyal uyumculukla temsil edilen yani kötü olarak kabul edilen liberalizm dışındaki yaşamlar, yani iyi ile kötü arasındaki bir çatışma olarak görmüşlerdir. Hristiyanlık öncesi Avrupa gibi liberalizm öncesi Avrupa'nın da karanlık çağlarda yaşadığı düşünülerek, tıpkı Hristiyanlık dışı dinlerin putperest ve gerçek dinsel duyarlıktan yoksun olduğuna

inanıldığı gibi, liberal olmayan toplumların da cahil ve geri olduğuna inanılmaktaydı. Bu anlamda liberal misyonerliğe karşı bir özlem duyulmaktaydı(Parekh, 2002: 43-44).

“Çoğulculuk, çeşitliliğe ya da çokluğa; çok sayıda şeyin var olduğuna ilişkin bir inanç ya da buna bir bağlılıktır”(Heywood,2016:65). Terim karmaşıktır çünkü hem normatif, hem de betimleyici anlamda kullanılabilir. Normatif bir terim olarak çoğulculuk, bireysel özgürlüğü güvenceye almasından; müzakereyi, tartışmayı ve anlamayı geliştirmesinden dolayı çeşitliliğin kendi başına, sağlıklı ve arzu edilir bir şey olduğunu belirtirken, betimleyici bir terim olarak çoğulculuk ise. Siyasal çoğulculuk, seçmen tercihinin ve rekabetçi bir parti sisteminin varlığını simgelemek gibi çeşitli biçimler alabilmektedir. Ahlaki çoğulculuk, etik değerlerin çokluğunu ifade ederken, kültürel çoğulculuk, yaşam biçimlerinin ve kültürel normların çeşitliliğini öne sürmektedir(Heywood,2016:65). Bu kültürel çoğulculuk monizmin tek tipleştiren ve kendi kültürel değerlerini en üst sıraya koyarak diğer kültürleri küçümseyici bir tavırla yargılayan anlayışına taban tabana zıttır. Çokkültürlülük, monist yanılgılara bir tepkinin ifadesi olarak çoğulculuk fikri zemininde modern bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Monizm ile çoğulculuk arasındaki ilişkiyi kurabilmek için çoğulculuğun klasik dönemi üzerinde yararlı olacaktır. Bu anlamda Vico, Montesquieu ve Herder’in görüşleri ele alınacaktır. Monizme tepki olarak ortaya çıkan çoğulculuğun onu hangi açılardan aştığını ve hangi yönleri itibariyle monizme saplanıp kaldığı incelenecektir. Bu iki kavram arasındaki ilişki çokkültürlülüğün kuramsal kökenine zemin hazırlaması bakımından önemlidir.

Monistlerin aksine Vico, Montesquieu, Herder ve Montaigne gibi plüralist yani çoğulculuğu benimsemiş düşünürler insan toplumlarının birbirinden çok farklı olması sebebiyle, onları evrensel olarak paylaşılan insan doğası kavramıyla veya akılcı analizlerle anlamamanın mümkün olmadığını savunmuşlardır. Yine plüralistler monistlerden ayıran diğer bir yön de insan doğasını tarih ötesi bir gerçek olarak değil, tarihin bir ürünü olarak görmüş olmalarıdır. Yani insan doğasının farklı çağlarda ve farklı toplumlarda farklı biçimlerde geliştiğini öne sürmüşlerdir. Sadece evrensel olanlarla ve farklı toplumlarda ortak olanlarla ilgilenen aklın ise farklı özellikler gösteren toplumların iç dünyasını anlamaktan yoksun olduğunu düşünmüşlerdir. Kültürel çeşitliliğe büyük duyarlılık gösteren düşünürlerden birisi olan Vico, buna

rağmen toplumların neden birbirinden farklı olduğunu ve farklı kültürlerin nasıl değerlendirilebileceğine ilişkin sorunlarla karşılaşmıştır. Bunun sonucunda monistlerin geliştirdiği insan doğasını çağrıştıran bir insan doğası kavramı geliştirmiştir. İçerisinde Hristiyanlığın ve Avrupa uygarlığının merkezde olduğu monist eğilimlerin yer aldığı bu insan doğası kavramı farklı kültürlerin değerini ve farklılıklarını açıklama konusunda önemli eksiklikler ve yanlış yargılar içermektedir. Montesquieu ise çoğulcu bakış açısını Vico'nun üzerinde bir çizgiye taşımış olsa da, o da Vico ile benzer hatalar yapmıştır. Avrupa uygarlığı penceresinden sıyrılabilmesi, tüm iyi niyetine ve çabasına rağmen yetersiz ve yanlışlıklar içeren bir çoğulcu bakış açısı ortaya koymasına sebep olmuştur. Ancak Montesquieu'yu Vico'nun üst sırasına taşıyan şey, Batı uygarlığı tarafından başka kültürlerdeki kölelik, çokeşlilik gibi yargılanan adetleri ve uygulamaları anlama çabasına girilerek bu adetlerin mantığını göstermeye çalışması olmuştur. Çoğulculuğun Vico ve Montesquieu'ya göre daha makul yorumuna Herder'de rastlanılmaktadır. O, tüm kültürlerin insan ruhunun eşsiz birer ifadesi olduğunu ve kıyaslanamayacaklarını öne sürmüştür. Farklı kültürlerin bahçedeki çiçekler gibi birbirlerini tamamlayarak dünyanın zenginliğine katkıda bulunduklarını belirtmiştir. Ancak bu nitelemede bazı sorunlar bulunmaktadır. Öyle ki, kültürleri bu şekilde betimlemek, kültürlerin kendine yeten ve birbiriyle herhangi bir ilişki içerisinde bulunmayan varlıklar olduğunu öne sürmek anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra Herder'in düşüncesi çoğulcu bir topluma değil, çoğulcu bir dünyaya karşılık gelmektedir. Çünkü kültürleri dışa ve içe kapalı unsurlar olarak ele almıştır. Bu yüzden kültürlerin içerisindeki farklılıkları hoş karşılamamaktadır. Her kültürün evrensel senfoniye farklı bir sesle katıldığı için kültürel çeşitliliğe önem vermesi hatalı bir yaklaşımdır. Bu durum kültürlerin dış ve iç çeşitliliğinin önüne geçmektedir. Monizm ve plüralizme ilişkin verilen bilgileri özetlenecek olduğunda, monistlerin, kültürün insanları biçimlendirmedeki rolünü dikkate almadıklarını ve kültürel çeşitliliğin kaynaklarını ve önemini pek kavrayamadıkları söylenebilir. Monizme eleştiri getiren çoğulcu düşünürlerin ise, ya insanların radikal biçimde tamamen kültürleri tarafından oluşturulduklarını düşündükleri ya da kültürü değişmeyen ve her yerde aynı kalan insan doğasının üzerine yerleşen ve onunla etkileşim içinde bulunan bir tür üst yapı olarak gördükleri söylenebilir. Plüralistlerin bu yaklaşımı kültürlerin nasıl oluştuğunu, değiştiğini, birbirleriyle iletişim kurduğunu, birbirlerinden bir şeyler

öğrendiğini ve birbirlerini yargıladığını açıklayamadığı için büyük eksikler taşır(Parekh, 2002: 65-103).

2.2.1.5. Bireysel ve Kolektif Haklar:

Grup farkına dayalı yurttaşlığın çeşitli biçimlerinin çoğunlukla kolektif haklar olarak nitelendirildiği görülmektedir. Ancak bu terminoloji oldukça yanıltıcıdır. Bu durum, kolektif haklar kategorisinin geniş ve heterojen olmasıyla ilgilidir. Öyle ki, bu kategoriye sendikaların ve şirketlerin hakları, sorunları bireyselliğin ötesinde bir grubun sorunu olarak dava konusu yapma hakkı, bütün yurttaşların temiz hava isteme hakkı gibi şeyler girebilmektedir. Çok az ortak yönleri olan bu kolektif haklar ile grup farkına dayalı hakları birbirinden ayırmak gerekmektedir(Kymlicka, 2015: 78).

Kolektif haklar, kolektiviteler tarafından kullanılan ve onlara uygun düşen haklar anlamına gelmekle birlikte, bu haklar söz konusu kolektiviteyi oluşturan bireylere uygun düşen haklardan farklıdır ve onlarla çelişir. Buna karşın grup farkına dayalı yurttaşlığın birçok biçimi temel olarak bireyler tarafından uygulanır(Kymlicka, 2015: 94-95) Grup farkına dayalı yurttaşlık bazı durumlarda bireysel olarak kullanılabilirken, bazı durumlarda kolektif olarak kullanılabilir. Grup farkına dayalı haklar kültürel üyelik temelinde verilen haklardır. Bu hakların tanınmasında çeşitli ölçekler ve farklı uygulamalar söz konusu olabilir. Öyle ki, bu hakların bazıları bir eyalete ya da bölgeye tanınabilirken, bazıları doğrudan kişilere, bazıları gruplara, bazıları ise bu hakların tanınacağı kişilerin sayılarının yeterlilik oluşturduğu yerlere verilmektedir. Ancak önemli olan şey ne şekilde kullanıldığı değil, neden belli hakların grup farkına dayalı olduğudur. Yani başkalarının sahip olmadığı toprak, dil, temsil gibi haklara neden belli grup üyelerinin sahip olduğudur(Kymlicka, 2015: 95-97)Bu konudaki uygulamalar incelenecek olduğunda ulusal azınlıkların, yerlilerin ve cemaatlerin kültürlerini, yaşam biçimlerini baskın kültürün etkisinden korumak ve üyelerinin kendi grup değerlerine uygun bir yaşam sürebilmelerini sağlamak için bu hakları talep ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda etnik ve ulusal gruplar varlıklarını sürdürebilmek için iki tür hak koruma talebinde bulunabilmektedir. Bunlardan ilki iç kısıtlamalar diye nitelenen haklar grubun kendi üyeleri karşısında talep ettiği haklarla ilgili iken, ikincisi ise dış korumalar diye nitelenen haklar grubun

çoğunlukla toplum karşısındaki hak talepleriyle ilgilidir. Etnik ve ulusal grupların istikrarı sağlamak için başvurdukları bu yöntemler farklı istikrarsızlık kaynakları oluşturabilmektedir. Öyle ki iç kısıtlamalar, grubu grup içerisindeki muhalefetin istikrar bozucu etkilerinden yani, üyelerin bireysel olarak geleneksel pratikleri ya da adetleri izlememe kararlarından koruma amacı taşırken, ikincisi ise grubun dışsal kararların yani, büyük toplumun ekonomik ve sosyal kararlarının etkilerinden korumayı hedeflemektedir. Her iki tür hak talebinin bir arada görülmesi şart değildir. Öyle ki, bazı etnik ya da ulusal gruplar, kendi üyelerine yasal olarak dayatmacı iç kısıtlamalar koymayı istemeden de, büyük toplum karşısında dış koruma önlemleri talebinde bulunabilir. Ya da başka gruplar büyük toplum karşısında herhangi bir korunma talebinde bulunmazken, kendi üyelerinin davranışları üzerinde yaygın güç kullanma hakkına sahip olmayı isteyebilirler. Bu çeşitlemelerin azınlık hakları konusunda temelden farklı anlayışlara yol açması sebebiyle, bir grubun ne tür bir hak talebinde bulunduğunu belirlemek önemlidir. (Kymlicka, 2015: 79-82).

İç kısıtlamalar ile dış korumalar arasında temel bir ayrım söz konusudur. Dış korumalar, insanların hayatlarını istedikleri gibi sürdürebilmelerini ve cemaat dışı insanların kararlarıyla bunun engellenmesini önleme amacı güder. İç kısıtlamalar ise insanları, başka hayat tarzlarını daha çekici bulduklarından dolayı gönüllü seçimleri olmasa bile, geleneksel hayat tarzlarını sürdürmeye zorlama amacı taşır. İki durumda da dış etkileri sınırlamanın temel amaç olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu etki türü ve sınırın doğası köken itibarıyla birbirinden oldukça farklıdır. Birinci durumda, büyük toplumun etkisi geleneksel hayat tarzlarını sürdürmek isteyen insanların bunu yapmasını imkânsız hale getireceği için, dış koruma yoluyla bu etkiyi sınırlamak ve üyelerin kendi bildikleri iyi hayat tercihlerine göre hareket etmelerini sağlayacaktır. İkinci durumda ise, büyük toplumun etkisi bazı üyelerin, eğer isterlerse geleneksel hayat tarzlarını sürdürebilecekken, geleneksel hayat tarzlarına tercih edebilecekleri alternatifler sağlar. Bu etkiyi iç kısıtlamalar yoluyla sınırlamak, insanların kendi iyi hayat tercihlerine göre davranma yetilerini azaltacaktır. Dış koruma insanlara eğer istiyorlarsa kendi hayat tarzlarını sürdürme hakkı verirken; iç kısıtlamalar insanlara, gönüllü olarak bunu yapmayı seçmemiş olsalar bile, hayat tarzlarını sürdürme görevini dayatır. Bazı durumlarda ise dış koruma önlemleri için çıkarılan yasaların iç

kısıtlamalara sebebiyet verdiği görülmektedir. Eleştiri konusu olan bu durum, iç kısıtlamaların doğrudan tanınmaması yalnızca dış koruma önlemlerinin bir sonucu ya da yan etkisi olarak ortaya çıktığı durumlarda kabullenilebilir bir şey olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır(Kymlicka, 2015:89-92).

Kolektif haklar ve grup farkına dayalı haklara ilişkin verilen bilgiler özetlenecek olduğunda, grup farkına dayalı hakları kolektif haklar başlığı altında açıklamanın yanlış olduğu söylenebilir. Çünkü grup farkına dayalı haklar kültürel üyelik temelinde tanınan haklar olduğu için grubun yanı sıra o gruba ait bireyler tarafından kullanılabilen haklardır. Ancak kolektif haklar bireysel hakkı içerisinde barındırmaz, kolektivitelere, cemaatlere ve topluluklara tanınan hakları temsil eder. Grup farkına dayalı haklar bazı durumlarda bir gruba tanınarak kolektif hak niteliği taşıdığı gibi bazı durumlarda da o grubu oluşturan bireylere tanınarak, bireysel hakları grup normlarının yaptırımından koruyabilir. Grup farkına dayalı haklar içerisinde kolektif hakları barındırmasına karşın, grup farkına dayalı haklar yerine kolektif haklar niteliğinde bulunmak, bu hakların dağıtım kriterlerini ve bireyselliği gözden kaçırmaları sebebiyle doğru değildir. Grup farkına dayalı hakların bir sonucu olarak çeşitli ulusal, etnik ve dinsel grupların haklarını koruma taleplerinde bulundukları görülmektedir. Bunlardan ilki olan dış koruma önlemleri, insanların kendi iyi tercihlerine uygun davranma biçimlerini desteklemesi ve kişi hak ve özgürlüklerine saygı duyması bakımından ön plana çıkarken, ikincisi olan iç kısıtlamalar ise bunları engellemesi ve insanları benimsemediği yaşam pratiklerine uygun olarak yaşaması yönünde zorlayıcı baskı uygulaması sebebiyle eleştirilmektedir. Birbirine zıt olarak görülen bu iki yaklaşımın bazı istisnai durumlarda iç içe geçtiği ve aralarında yakın bir ilişkinin kurulduğu görülmektedir.

2.2.2. Kültür, Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük:

Birinci bölümde de bahsedildiği üzere kültür kavramı pek çok açıdan karmaşık anlama sahip bir kavramdır. Bu durum çokkültürlüğün algılanışını etkilemiştir. Öyle ki, kültürü bir grubun ya da topluluğun ayrı iyi yaşam anlayışına, gelenek ve göreneklere sahip olması anlamında kullanılan dar anlamı çokkültürlülüğün bazı kişiler tarafından, büyük toplumdan dışlanmış etnik olmayan çok çeşitli sosyal grupları

içine alacak biçimde kullanılmasına sebep olmuştur. Kültürün geniş anlamı ise Batı demokrasilerinin ortak bir kültürü paylaştıkları fikrine dayanmaktadır. Etniklik kavramını dışarda tutan bu iki kültür anlayışı *Oxford English Dictionary*'de bir grubun, bir halkın adetleri veya medeniyeti biçiminde yer almaktadır. Eğer kültür bir grubun “âdetleri” olarak tanımlanırsa, modern toplumlarda görülebilecek tüm hayat tarzlarının, toplumsal hareketlerin ve gönüllü birliklerin kendi “kültürleri” olduğu anlamına gelir. Bu tanım açısından bakılacak olduğunda İzlanda gibi, etnik bakımdan en homojen devlet bile çokkültürlü olarak kabul edilecektir. Çünkü bu tanım devlet bünyesinde yer alan sınıf, toplumsal cinsiyet, cinsel tercih, din, ahlaki inanış ve politik ideoloji gibi bir farklılıkları barındırır. Kültür bir halkın medeniyeti olarak tanımlanacak olduğunda ise, neredeyse tüm modern toplumlar aynı kültürü paylaştıkları için İsviçre veya Avustralya gibi en çokuluslu ve en çoketnikli ülke bile, çeşitli ulusal ve etnik grupların tümü aynı modern, endüstrileşmiş sosyal hayat biçimini paylaşmadıkları sürece, çokkültürlü olarak kabul edilmeyeceklerdir(Kymlicka,2015 :51-52).

Çokkültürlülük ve çokkültürcülük kelimeleri anlamdaş sözcükler gibi görünmelerine karşın akademik yazındaki kullanımları birbirinden farklıdır. Öyle ki, Canatan'ın da belirttiği gibi sonu izm takısıyla biten bir kavram olan çokkültürlülük yani İngilizcedeki karşılığıyla multiculturalism bir devletin sınırları içerisinde yaşayan farklı kültürlerin, etnik-dinsel toplulukların ya da sosyo-kültürel grupların varlığına işaret eder. Bu açıdan çokkültürlülük kavramının bir toplumda hâlihazırda var olan çeşitlilik durumuna vurgu yaptığı görülmektedir. Çokkültürcülük terimi ise toplumdaki mevcut çeşitliliğe karşı gösterilen tavır, tutum ve politikaları ifade etmektedir(Canatan,2012:45). Canatan'ın görüşüne benzer bir vurguyu Parekh'in ve Kara'nın çalışmalarında da görmek mümkündür. Parekh, çokkültürlülük teriminin var olan kültürel çeşitlilik gerçeğini belirttiğini ifade ederken; çokkültürcülük teriminin ise bu gerçeğe verilen standart bir tepkiyi işaret ettiğini vurgulamıştır(Parekh, 2002:7). Kara ise çokkültürlülüğü, “bir olgu olarak kültürel çeşitliliğin varlığını ve kültürel farklılıkların bir aradalığını veya yan yanalığını” anlatan bir kavram olarak tanımlarken, çokkültürcülüğü ise “çeşitlilik ile farklılığı yaşatmaya ve farklılıklardan doğan muhtemel ihtilafları telif etmeye odaklı bir ideolojik konumlanışı ve bu

konumlanış doğrultusunda şekillenen bir siyasal program ile yasal uygulamalar demetini” içeren bir kavram olarak tanımlamıştır(Kara,2010:165). Yani denilebilir ki, çokkültürlülük çeşitliliğe bir olgu olarak yaklaşırken; çokkültürcülük ise çeşitliliğe bir politika hatta bir ideoloji olarak yaklaşmaktadır. Parekh(2002,7)’ye göre, çokkültürlü toplum ile çokkültürcü toplum arasındaki bu söz konusu ayrımın farkına varılamadığı için, bir toplumun nasıl tanımlanması gerektiği hakkında uzun ve gereksiz tartışmalar yaşanmaktadır. Buna örnek olarak ise İngiltere’nin çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olmasına rağmen ülkedeki muhafazakârların, azınlıklara belli hakların tanınmasına karşı çıktıkları için onların asimile edilmesini öngören, ulusal kimlik ekseninde bir toplum tanımlamasına giriştiklerini belirtmektedir. Benzer tartışmaları ulus devlet yapısına yönelik vurguda ısrarcı olan Fransa’da da görebilmek mümkündür.

2.2.2.1. Çokkültürlü Toplum

Bir toplumun çokkültürlü bir toplum olarak kabul edilebilmesi için iki veya daha fazla sayıda kültürel topluluğu içinde barındırması gerektiği görülür. Bu toplumlar kültürel çeşitliliğe temelde iki farklı şekilde tepki verebilmektedir. Toplum ya çeşitliliği hoş karşılayıp destekleyebilir ve böylece kendisini oluşturan toplulukların kültürel isteklerine saygı duyabilir ya da bu toplulukları tamamen veya kısmen kendi baskın kültürü içinde asimile etmeye çalışabilir. Toplumun ilk durumdaki yönelimi ve değerleri çokkültürcü iken, ikinci durumdaki yönelimi ve değerleri ise tekkültürcü olacaktır(Parekh, 2002: 7). Batı toplumları azınlıkların ana toplumla uyumunu sağlamak amacıyla asimilasyon girişiminde bulunurken, toplumsal yapılarıdaki etki ve tepki yasası gereği beklenilenin aksine onları asimile edemeyerek, onlarda etnik bir canlanmanın oluşmasına sebep olmuşlardır. Bu süreçte baskının sistematik bir şekilde artarak devam etmesi durumunda etnik canlanışın bir süre sonra ayrılıkçı anlayışlara yol açacağı anlaşılarak, bu asimilasyonist tutumdan vazgeçilmiştir. Azınlık gruplarının dillerini yasaklamanın, okullarını kapatmanın, onların özel sorunlarına karşı ulusal düzeyde ilgisiz kalmanın toplumsal istikrara zarar verdiği anlaşılmıştır(Vatandaş,2002:33). Bu türden toplumsal gerçeklikler 1970’li yıllardaki toplumsal ve siyasal gelişmeler sebebiyle çokkültürlü toplumların mevcut sosyal

yapıyı benimseme yoluna giderek, tekkültürcü anlayışı terk etmesine, dolayısıyla çokkültürcü bir anlayışa yönelmesine sebep olmuştur.

2.2.2.2.Kültürel Çeşitlilik

Bir toplumdaki kültürel çeşitliliğin genellikle iki temel kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, belirli bir devlet içinde birden fazla ulusun yan yana yaşaması biçimindedir. Ulus'u, belirli bir toprak parçasında ya da yurttta yaşayan, ayrı bir ortak dili ve kültürü olan, tarihsel bir cemaat olarak tanımladığımıza göre ulusun bu anlamı bir halk veya bir kültür ile yakından ilişkilidir. Bu sebeple birden çok ulusu bünyesinde barındıran bir ülkenin, ulusal bir devlet değil çokuluslu bir devlet olduğu öne çıkan önemli bir gerçektir. Bu çokuluslu devlet içerisinde yer alan küçük kültürlerin ise ulusal azınlıkları oluşturduğu görülmektedir. Elbette farklı ulusların tek bir devlet çatısı altında toplanması, farklı kültürlerin karşılıklı faydalarını dikkate alarak bir federasyon oluşturmak için anlaşmaları durumunda olduğu gibi gönüllü bir biçimde gerçekleşebilirken, bir kültürel cemaatin yurdunun başkaları tarafından istila ve işgal edilmesi durumunda ya da bir emperyalist güçten ötekine geçmek durumunda olduğu gibi, irade dışı bir şekilde de gerçekleşebilir. Kültürel çoğulculuğun ikinci kaynağını ise göç oluşturmaktadır. Bir ülkeye başka kültürlerden fazla sayıda kişilerin ve ailelerin göç etmesi sonucunda o ülke, gelen göçmenlerin etnik özelliklerinin bir kısmını korumalarına izin verirse eğer, kültürel çoğulcu bir yaklaşım sergilemiş olacaktır. Bu olgunun en yüksek göç alma oranına sahip üç ülke olan ABD, Kanada ve Avustralya'da önemli bir biçimde görüldüğü söylenebilir. Öyle ki, dünya üzerindeki yasal göçlerin neredeyse yarısından fazlasının bu üç ülkeye yönelik olduğu bilinmektedir. Ancak göç olgusu sadece Yeni Dünya Ülkelerine özgü değildir, göç alma miktarları bu üç ülkeye göre daha düşük olsa bile Britanya, Fransa, Almanya, İsveç gibi çok sayıda ülke farklı göç ve mülteci akımına maruz kalmışlardır. Daha önce de bahsedildiği gibi 1960'lı yıllardan önce, bu ülkelere gelen göçmenlerden kendi özgün geçmişlerini terk etmeleri ve tamamen mevcut kültürel normları benimsemeleri beklenmekteydi. Ancak bu asimilasyon modelinin tersine kültürel çoğulculuk modeli; göçmenlerin beslenme, giyinme ve dinle ilgili eski âdetlerinin bazılarını sürdürmelerine imkân tanınması açısından çok önemlidir.(Kymlicka, 2015: 41-45).

Kültürel çeşitlilik olgusu yalnızca günümüze özgü değildir. Geçmişteki birçok toplumun da birden fazla kültürel topluluktan oluştuğu bilinmektedir. Çağdaş çokkültürlü toplumları seleflerinden ayıran dört önemli farklılık vardır. Bunlar(Parekh,2002:9-11):

- Bunlardan ilki geçmiş toplumlarda azınlık kültürleri çoğunlukla bağımlı konumlarını kabul ederek, baskın grupların kendilerine tanıdığı sosyal ve coğrafi sınırların dışına çıkmamalarıdır. Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki Türkiye, içerisinde büyük Hristiyan ve Yahudi topluluklar olmasına ve bunlara çoğu çağdaş batı toplumundan daha fazla özerklik tanınmasına rağmen, asla çokkültürcü bir ülke olmamıştır. Devlet İslami esasların yönetimde dikkate alındığı ve vatandaşlık haklarının tamamına sahip olan Müslümanlar tarafından yönetiliyordu. Gayrimüslimler kültürel alanda geniş, ancak siyasi alanda çok az hakka sahiptiler. Çağdaş çokkültürlü toplumlarda ise kültürel ve politik yapı oldukça farklıdır. Modern ekonominin dinamikleri sayesinde topluluklar yalıtılmış hayatlar yaşayamazlar ve gerek birbirleriyle gerekse de toplumun geri kalanıyla karmaşık bir etkileşim ağı içerisinde bulunmaktadırlar.
- İkinci olarak sömürgecilik, kölecilik, soykırım gibi yaşanan büyük acılar artık ahlaki dayatmacılığın ve kendini üstün görmenin hem korkunç bir şiddete yol açtığı hem de bu şiddetin büyüklüğünün görülmesini engellediğini ve ahlaki sağduyumuzu körelttiği daha net bir biçimde anlaşılmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı bir grup insanın yalnızca ekonomik ve siyasi baskıya değil kültürel baskıya ve aşağılanmaya da maruz kalabileceklerini ve sosyal adalet kavramının sadece ekonomik hakları değil kültürel hakları ve refahı da kapsaması gerektiği kabul edilmektedir. Bütün bunlar, geçmişin aksine kültürel farklılıkların daha geniş çapta kabul görmesini sağlayarak kültürü politik açıdan önemli bir kategori, bireyin kültürüne duyulan saygıyı da eşit yurttaşlık ilkesinin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir.
- Üçüncüsü, karmaşık ekonomik ve kültürel küreselleşme süreci çağdaş çokkültürlü toplumları ayrılmaz bir şekilde birbirlerine bağlamıştır. Teknoloji ve mallar serbestçe hareket edebilmektedir. Ayrıca bunlar kültürel olarak tarafsız değildir. Çok uluslu şirketler yeni endüstriler ve yönetim biçimleri

ortaya çıkararak bunlardan yararlanan toplumlardan gerekli kültürel önkoşulları sağlamasını istemektedir. Günümüz dünyası, insan haklarına ilişkin çeşitli bildirilerde açıklanan evrensel değerlere uyulmasını isteyerek belirli bir derecede ahlaki homojenliği gerekli kılmaktadır. Bu gelişmeler sayesinde artık hiçbir toplum geçmişteki toplumların aksine kültürel olarak kendine yeterli ve yalıtılmış bir biçimde kalamamaktadır.

- Dördüncüsü, geçmiş toplumların neredeyse tamamında kültürel topluluklar ortak haklara sahip görülerek kendi gelenek ve uygulamalarını takip etmekte serbest bırakılırken, çağdaş devletin ise tamamen farklı bir sosyal birlik görüşüne dayanmasıdır. Çoğunlukla hakların sahibi olarak yalnızca bireyleri tanıyan çağdaş devlet, aynı kanunlara ve kurumlara tabi olan, benzer politik birimlerden oluşan homojen bir kanun alanı yaratmaya çalışmıştır. Kendi temelleri için kültürel ve sosyal homojenliğe gereksinim duyduğu için çağdaş devlet, yüzyıllar boyunca geniş toplumu bu doğrultuda biçimlendirmeye çalıştı. Bu durum yüzünden birlik ile homojenliği, eşitlik ile tek tipliliği aynı şey olarak görmeye alışan günümüz toplumları, geçmişteki çokkültürlü devletlerin aksine derin ve direnen bir çeşitliliğin politik talepleri karşısında ahlaki ve duygusal anlamda şaşırarak bunlara nasıl bir karşılık vereceği konusunda tereddüt yaşamaktadır.

2.2.3. Çokkültürlülüğün Tarihsel Arka Planı

Günümüzde kültürel bakımdan çoğu ülkenin çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Yakın dönem verilerine göre dünyadaki 184 bağımsız devlet, bünyesinde 600 yaşayan dil grubu ve 5.000 etnik grup barındırmaktadır. Bu kayda değer etnik grup çeşitliliğine karşın çok az ülkede, yurttaşların aynı dili konuştukları ve aynı etnik-ulusal gruba ait oldukları bilinmektedir(Kymlicka, 2015: 26). Bu durum günümüz toplumlarının çeşitlilik temelinde yükseldiğini ve çeşitliliğin modern bir olgu olduğunu göstermektedir. Ancak farklı siyasi güçler arasında çatışmaların yoğun

bir biçimde yaşandığı insanlığın yakın geçmişinde olduğu gibi günümüzde de siyasi ve toplumsal çatışmalar yaşanmaktadır. İlk izlenimde büyük bir zenginlik olarak görülen çeşitliliğin birçok toplumda bazı sorunları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Kymlicka(2015,26-27) bu sorunlar arasında dil hakları, bölgesel

özerklik, siyasi temsil, müfredat değişikliği, toprak iddiaları, göç ve vatandaşlığa kabul politikası gibi meselelerde ve ulusal marş ya da resmi tatiller gibi ulusal sembollerde yaşanan sorunların yer aldığını belirtmiştir. Bu sorunların yarattığı gerilimler günümüz demokrasileri için ciddi bir sorun teşkil etmektedir.

1960'lı yılların tek bir insan ırkının var olduğunun açıkça vurgulanmaya başlandığı bir zaman dilimiydi. Bu dönem, Ariler, Yahudiler, Slavlar ve başka ırklar arasındaki farklılıkların indirgenemez olduğunu savunan Nazi ideolojisinin yerle bir edildiği ve ırkçılık karşıtı görüşlerin yükselişe geçtiği bir dönemdi. Bu yıllar, farklılıkların kutlandığı bir zaman dilimi olması sebebiyle insanların hayatlarını diledikleri gibi yaşamaları yönünde teşvik edildikleri görülmektedir. Afrika kökenli Amerikalılar, yeni bir tarihsel siyahlık gururundan söz etmeye başlamışlardı. Bazı kadınlar, erkeklerle kadınlar arasındaki cinsiyet farklılıklarına odaklanırken, geylelerin, eşcinselliğin doğasını utanç duymadan ve karşı cinselliği taklit etmeden keşfedebilmeleri, onun kendine has yeri olan bir yönelim olduğunu kabul ettirebilmeleri için, hemcinsleriyle birlikte hareket etmeleri gerektiğini kabul etmişlerdi. İnsancılık, insan hakları ve eşit yurttaşlık gibi birbirleriyle ilişkili düşüncelerin yeniden canlandığı sıralarda, gruplar arasındaki farklılıklardan kaynaklanan talepleri bünyesinde topladığı görülen Afrika merkezlilik, etniklik, kadınlık ve eşcinsel hakları gibi düşüncelerin yeni bir ilerici siyaset anlayışının ekseni haline geldiği görülmektedir. Bir kimlik siyaseti olarak gelişen bu hareket olduğu gibi olmak ya da mirasına sadık kalmak, aynı kabilden başka insanlarla sahip olunan bir ortaklığın kamu nezdinde tanınması için mücadele vermek gibi şeyleri içermektedir. Bu siyaseti açıklamak için özellikle ABD'de çokkültürcülük terimi kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Modood, 2014:13,14).

Böyle bir ortamda gelişen Çok-kültürcülük, 1960'larda, özellikle ABD'de siyahi bilinci hareketinin faaliyetleri sebebiyle ortaya çıkmıştır. Siyahi milliyetçiliğin kökleri 20. Yüzyıl'ın başlarında Marcus Garvey gibi isimlerden alınan ilhamlar neticesinde gelişen Afrika'ya geri dönüş hareketinin doğuşuna kadar sürülebilmektedir. Bu hareketin hem reformcu hem de devrimci kanatlarındaki yükseliş sayesinde siyahi siyasetinin, 1960'larda çok daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Hareketin reformist biçimi, ABD'de Martin Luther King'in önderliğini

yaptığı ulusal çapta ön plana çıkan bir yurttaş hakları mücadelesi biçimini almıştır(Heywood,2018:353). “Martin Luther King ve takipçileri, insanların özünde bir ve aynı olduklarını, beyazlar ile siyahları derilerinin rengi haricinde birbirinden ayıran hiçbir şeyin bulunmadığını ileri sürüyorlardı” (Modood,2014:13). Fakat Martin Luther King’in şiddete başvurmeyen sivil itaatsizlik stratejisi 1966 yılında kurulan Kara Panter Partisi önderliğinde silahlı mücadeleye destek veren Siyahi İktidar hareketi tarafından kabul edilmemiştir(Heywood,2018:353-354) Siyahi örgütlerin siyasi ayrılıkçı yönelimi, kültürel sahicilik arayışıyla birlikte ilerlemiştir. Siyahi topluluk Afrika’daki sömürgecilik karşıtı mücadelenin elde ettiği başarılarından ilham alarak, giderek Afrikalılaşmaya başlamıştır. Öyle ki, Siyah Müslümanlar İslam dinine geçmeye, kölelik sona erdiğinde seçmiş oldukları Anglo-sakson ses uyumuna uygun olan isimlerini Afrikalı isimlerle değiştirmeye, Afrikalı giysileri giymeye, kıvrıkcık saçlar tercih etmeye ve Afrika geleneklerini uygulamaya başladılar. Bunun yanı sıra siyah terimini ise Afro-Amerikalı terimiyle değiştirmek için kampanya başlattılar. Amerikan toplumundaki beyaz normların ve kültürün reddedilmesi temelinde gelişen bu yeni Afromerkezcilik hareketinin sloganı ise “black is beautiful”du(Doytcheva, 2013:34).

Bahsedildiği üzere 1960’lardan itibaren sert bir biçimde eleştirilmeye başlanan asimilasyoncu ideoloji, farklı kültürlerin değeri ve kalıcılığına yönelik yapılan vurgular sayesinde etnik temizlikçi yapısı sebebiyle eleştirilerin odak noktası haline geldi. Farklı kültürlerin değerlerinin ve kalıcılığının yeniden keşfedildiği ve bir nevi yeniden canlandığı bu dönem Etnik Yeniden Canlanma Dönemi diye adlandırılmaktadır. Bu dönemin en canlı örneğine Amerika Birleşik Devletleri’nde rastlanılıyor olsa da, bu durum yalnızca Amerika Birleşik Devletleri’ne özgü değildir(Doytcheva, 2013:32-33). Öyle ki, 1960’lı yılların sonu ile 1970’li yılların başı arasında Batı Avrupa’nın pek çok yerindeki ve Kuzey Amerika’nın çeşitli bölgelerindeki azınlık grupları arasında, etno-kültürel milliyetçilik kanalıyla aktarılan siyasi talepler meydana gelmiştir. Ancak bu taleplerin, en bariz biçimde Kanada’nın Quebec bölgesinde Fransızca konuşan halkı arasında ortaya çıktığı bilinmektedir. Quebec’in yanı sıra Birleşik Krallık’taki İskoç ve Gal milliyetçiliğinin yükselişinde, İspanya’nın Katalonya ve Bask bölgesinde, Fransa’nın Korsika, Belçika’nın ise

Flandre ayrılıkçı hareketlerinde de görülmektedir. Etnik taleplerin ileri sürülmesine yönelik bu eğilimlere Kanada'daki ve ABD'deki Amerikan Yerlileri, Avustralya'daki Aborjinler ve Yeni Zelanda'daki Maoriler arasında da görülebilmektedir. Ekonomik ve toplumsal marjinalleşme ile ırk baskısına karşı çıktığı yönler itibariyle ortak bir zemin oluşturan etnik siyaset, bu etnik gruplar tarafından yapısal dezavantajı ve yerleşik eşitsizliği yok etmek için bir araç olarak görülmüştür. Öyle ki, Kuzey Amerika'daki ve Batı Avrupa'daki siyahiler, etnik bir kimlik inşa etmeyi geleneksel olarak kendilerini aşağı olarak gören hâkim beyaz kültüre karşı çıkmayı sağlayan bir araç olarak görmüşlerdir(Heywood,2018:354)

Ulusal azınlıkların yanı sıra kültürel çeşitliliği artıran bir diğer faktör olan göç, çokkültürcülüğün oluşumu açısından önemlidir. 1945'ten bu yana devam eden uluslararası göç içerisinde oluşan eğilimler çok-kültürlü siyaseti güçlendirmiştir. Bu göçlerin bir takım sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, savaş sonrasında Batılı devletlerin yeniden yapılanmayı sağlamak için ülke dışından işçi göçüne izin vermeleridir(Heywood,2018:354). Batı Avrupa ülkelerinin, savaştan sonra ekonomisini yeniden yapılandırabilmek amacıyla özellikle 1940'ların sonları ile 1973 yılında yaşanan petrol buhranı arasında kalan dönemde işçi ithal etmesi, bu ülkelere doğru yaşanan insan akışı, iktisadi döngünün yeni işçi talebi yaratmasını ve mültecilerin sığınacak ülke arayışlarının da bir sonucu olarak işçilerin birinci dereceden akrabalarının ve diğer yakınlarının gerek yasal yollarla, gerekse de yasadışı yollarla göçmenlere katılmasına ve sürecin bu şekilde devam etmesine sebep olmuştur. Avrupa ülkelerinin çoğunun, yalnızca yabancılar hakkında veri topladığı, beyaz olmayan yurttaşları ya da yasal yerleşimcileri hakkında veri toplamadığı görülmektedir. Bu nedenle 15 Avrupa Birliği ülkesinin yurttaşlarının ve kalıcı yerleşimcilerinin tahmini olarak %5'inden fazlasının Avrupa kökenli olmadığı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra kuzeybatı Avrupa ülkelerinin en büyük şehirlerinin, özellikle de başkentlerinin nüfusunun %15 ila %30'unun beyaz olmayanlardan yani Avrupa kökenli olmayanlardan oluşmakta olduğu görülmektedir. Göç dalgası çoğalarak artmayacak bile olsa, genç ve doğurgan bir nüfusu barındıran bu oranların dengeye ulaşmadan önce en az bir kuşak boyunca daha artması ve on yıllık dönemde ya da biraz daha uzun bir zaman zarfında kimi şehirlerde %50'nin üzerine çıkması

öngörülmektedir (Modood, 2014:16-17). 1945'ten beri devam eden göçlerin ikincisi, Avrupalı devletlerin eski sömürgelerinden gelen göçler sebebiyle olmuştur. Bu kapsamda, 1950'lerde ve 1960'larda Batı Hint Adaları'ndan ve Hint alt kıtasından gelen göçler Birleşik Krallık'a, Cezayir, Fas ve Tunus'tan gelen göçler ise Fransa'ya yönelmiştir. Batı Almanya'ya ise genellikle Türkiye'den veya Yugoslavya'dan Gastarbeiter (konuk işçiler) göçü olmuştur. 1970'lerden itibaren Meksika'dan ve diğer Latin Amerika ülkelerinden ise genellikle ABD'ye göç akımı olmuştur. ABD'ye yapılan bu göçler sonrasında ABD'deki Latin Amerikalı veya Hispanik nüfusu Afrikalı-Amerikalı sayısını geride bırakmıştır. Hatta 2050 yılında ABD nüfusunun yaklaşık dörtte birini Latin Amerikalıların oluşturacağı tahmin edilmektedir. 1990'larda ise, aşırı hareketli gezegen diye yorumlanan şeyi yaratan küresel çapta sınır-ötesi göçte kaydadeğer bir yoğunlaşmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. İlk nedeni, Soğuk Savaş sonrası dönemde, Cezayir, Ruanda ve Uganda'dan Bangladeş, Hindistan ve Afganistan'a kadar uzanan bölgedeki savaş, etnik çatışma ve siyasî çalkantıların etkisiyle artan uluslararası göçtür. Bu göç, mülteci sayısının artarak 1993 yılında zirve noktasına yani 18 milyona ulaşmasına sebebiyet vermiştir. İkinci nedeni ise, ekonomik küreselleşmenin çeşitli biçimlerde uluslararası göçü yoğunlaştıran baskılar üretmesidir. 2000'lerin başında, Avrupa Birliği üyesi olan devletlerin neredeyse tamamı içinde olmak üzere artan sayıda Batılı devletin bahsedilen bu gelişmelere çok-kültürcülüğü kamu politikasına yansıtarak tepki verdikleri görülmektedir. Bu durum, modern toplumların içerisinde barındırdığı çok-etnikli, çok-dinli ve çok-kültürlü eğilimlerin geriye döndürülmesinin imkânsız olması sebebiyledir (Heywood, 2018:354-355).

2.2.4. Milli Entegrasyon Biçimleri

1900'lü yılların başından yakın tarihe kadar geçen sürede ABD, Kanada, Avustralya ve pek çok Batı toplumu farklı sebeplerle büyük göç akınlarına maruz kalmışlardır. Bu durum göç alan ülkedeki sosyal, ekonomik ve kültürel yapı ile toplumsal ilişki kalıplarını dönüşüme uğratarak bir takım çatışmalara sebep olmuştur. Göçmen kültürünün baskın kültür ile çatışması sürecinin bu ülkelerde bir göçmen sorununu ortaya çıkardığı görülmektedir. Yoğun göç alan bu ülkeler, süreç içerisinde farklı dönemsel koşullar ve olayların etkisiyle farklı entegrasyon biçimlerine

başvurmuşlardır. Geliştirilen entegrasyon modelleri ana hatlarıyla üç başlık altında incelenecektir. İlk başlıkta çeşitliliğe karşı asimilasyonist bir tavır takınan modeller ele alınırken, ikinci başlıkta bazı yönleriyle asimilasyonist bazı yönleriyle ise çoğulcu bir yaklaşıma sahip olan, bir nevi iki model arasında bir geçiş niteliği taşıyan erime potası/erime kabı(melting pot) modeline yer verilecektir. Üçüncü başlıkta ise çeşitliliğe karşı kültürel çoğulcu bir tutum geliştiren, asimilasyonist modelin zıt kutbunda yer alan çokkültürcü modele yer verilecektir.

2.2.4.1. Asimilasyonist Modeller

2.2.4.1.1. Anglo Uyum Modeli

Göçmen toplumu olma niteliği taşıyan ABD, Kanada ve Avustralya’da toplumsal uyumu sağlamak için 1960’lı yıllara-yani etnik canlanmanın başladığı döneme- kadar Anglo uyum modelinin uygulandığı görülmektedir. Bu politikanın temelini, göçmenlerden kendi kültürel geçmişlerini terk ederek, tamamen mevcut kültürel normları özümlemeleri beklentisi oluşturmaktadır. O dönemlerdeki Batı ülkelerinin genelinde uygulanmakta olan asimilasyon politikalarının ABD, Kanada ve Avustralya’ya özgü bir biçimini oluşturan Anglo uyum modelinin, klasik bir ulus devlet refleksini yansıtarak toplumsal türdeşliği sağlamaya yönelik tipik bir asimilasyon modeli olduğu görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, Kanada’nın Çinlileri, Avustralya’nın ise beyaz olmayanları asimile edilemez gruplar olarak görmeleri sonucu bu grupların ülkeye girişlerini uzun bir süre engellemişlerdir. Bunun yanı sıra ABD’nin göç edenler üzerinde büyük kısıtlamalar getirdiği, Almanca, İtalyanca, İsveççe gibi Avrupa dillerinin evlerde konuşulmasını yasakladığı; gazetelerde, dini mekânlarda ve diğer alanlarda ise kullanılması engellendiği bilinmektedir. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, tipik bir asimilasyonist model olma özelliği taşıyan Anglo uyum modeli, etnik/kültürel veya ulusal toplulukların sadakatinden duyulan şüphenin bir sonucu olarak, etnik grupların ya da göçmenlerin güçten düşürülmesi ve topluluk bilinçlerinin kaybettirilmesi amacına hizmet etmiştir. Ancak beklenen başarıyı sağlayamayan Anglo uyum modeli, II. Dünya Savaşı sonrasında küresel düzeyde şekillenen yeni anlayışların etkisiyle terkedilmiştir(Vatandaş:2002,25-26).

2.2.4.1.2. Toplumsal Bütünleşme Modeli

II. Dünya Savaşı sonrasında terkedilen Anglo uyum modeli yerini göçmenlerin ve etnik grupların geçmişlerinden gelen çeşitli özelliklerini korumalarına izin veren toplumsal bütünleşme politikasına bırakmıştır. Söz konusu yeni politikaya göre, etnik grupların ve göçmenlerin beslenme, giyinme, dinle ilgili eski âdetlerinin bazılarını sürdürmeleri ve bu pratikleri sürdürmek için birbirleriyle ilişki kurmaları normal karşılanmaktadır. Bunun yanı sıra eskiden olduğu gibi, yurtseverce olmayan veya toplumsal uyumu bozan ayrımcı bir tavır olarak değerlendirilmemektedir. Ancak, ideal açıdan bakıldığında toplumsal bütünleşme anlayışının da bazı sorunlar taşıdığı görülmektedir. Ortak biçimde paylaşılan inanç ve pratikler zemini şartı toplumsal gruplardan birisinin kendisini toplumun kurucu topluluğu olarak öne sürerek, diğer toplulukları asimile etmeye başlamasını sağlayabilir. Bu yaklaşıma açık kapı bırakan bu anlayışın toplumsal bütünleşme açısından sorunlu olduğu görülmektedir(Vatandaş:2002,26-28).

2.2.4.1.3. Etnik Mozaik Modeli

Etnik mozaik modelinin ortaya çıkış yerinin *Anglofonların* (İngiliz kökenli Kanadalılar) ve *Frankoфонların* (Fransız kökenli Kanadalılar) baskın kültürü teşkil ettiği iki uluslu Kanada olduğu görülmektedir. Etnik mozaik kavramı, göçmen kültürlerinin bütünlüğüne saygı anlamında kullanılmasına rağmen aslında Kanada'ya göç edenlerin asimile olmak üzere bu iki başat kültürden birini seçmek zorunda oluşlarını belirtir. Göçmenlerin ana toplumla bütünleşme süreci içerisinde İngilizlerin ve Fransızların birbirlerine gösterdikleri hoşgörüyü, asimilasyona karşı direnen veya asimile edilemez olduklarına inanılan yabancılara karşı göstermedikleri görülmektedir(Kymlicka, 2015:45-46). Bu iki başat kültürün birbirlerine gösterdikleri hoşgörüyü yabancı kültürlerle göstermemiş olması etnik mozaik modelinin farklılıklara ve çeşitliliğe karşı duyduğu saygının sorgulanmasına sebep olmuştur.

Başat kültürlerin birbirlerine duymak zorunda oldukları saygıyı, diğer kültürel/etnik gruplara göstermemiş olmaları, etnik mozaik modelinin farklılıklara saygı temelinde kurulmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2.2.4.2. Geçiş Modelleri

2.2.4.2.1. Erime Potası/Erime Kabı Modeli

Erime potası (melting pot) modelinin ortaya çıktığı yer olan ABD, 1900'li yılların başında ve I. Dünya Savaşı'nın sonrasında yaklaşık bir milyon kişinin göçüne maruz kalmıştır. Bu göçlerin önemli bir kısmı Batı ve Doğu Avrupa ülkelerinden olmuştur. Gelen göçmenlerin ABD'deki büyük kentlere yerleşmeleriyle ülkede bir göçmen sorununun ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu sorun çerçevesinde 1960'lı yıllardan önce ülkeye gelen göçmenlerin ana topluma uyumunun asimilasyon sayesinde olabileceği genel kabul gören bir görüştür (Yanık, 2013:161). Ancak toplumsal bütünleşme modeli ile asimilasyon modeli arasındaki geçişin tepki çekmesi sebebiyle ABD, Kanada ve Avustralya'da uygulanan toplumsal uyum modellerinde 1970'li yıllarda önemli değişikliklere gidilerek, yeni bir model oluşturulduğu görülmektedir (Vatandaş:2002,29). Erime potası ya da erime kabı olarak adlandırılan bu model, çok sayıda farklı kültür, din ve etnik gruba dâhil olan göçmenlerin oluşturduğu bir toplumun, yeni melez toplumsal ve kültürel formlar üreteceği düşüncesi olarak tanımlanabilir. Bu kavram adını, içinde metallerin çok yüksek bir ısı kullanılarak eritildiği, bazen yeni bileşimlerle birbirine karıştırıldığı, büyük güçlükleri ve başka avantajları da olan kaptan(pot) almaktadır (Marshall, 2005:206). Erime potası modelinde "göçmenlerin gelenekleri daha önceden mevcut topluluktaki baskın gelenekler içinde erimekten çok, yeni, değişen kültürel örüntüler oluşturacak şekilde birbirine karışmış hale gelir" (Giddens, 2012: 545). Bu açıdan bakılacak olduğunda erime potası yaklaşımı, baskın kültürün diğer kültürleri baskı, zorlama ve seçenezsiz bırakma gibi kültürel çeşitliliğe saygı duymayan yöntemler vasıtasıyla ortadan kaldırma çabası anlamına gelen asimilasyondan farklı bir yönelime sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki, Vatandaş(2002,29) de bu noktaya dikkat çekerek, erime potası ile asimilasyonun birbirleriyle tamamen örtüşmediğini, asimilasyonda baskın/resmi gelenek lehine bir eritmenin olduğunu ve Erime Potası modelinde ülkedeki bütün geleneklerin, yaşam tarzlarının, kültürlerin birbirleriyle karışmasının ve hepsinin de bir dönüşüme uğramasının söz konusu olduğunu belirtmiştir. Ancak teorideki bu durumun pratik karşılığına bakıldığında Anglo uyum modeline benzer bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir. Öyle ki, bütün kültürlerin

yatay bir zemin içerisinde birbirlerini etkiledikleri veya birbirlerinden beslendikleri bir durumla karşılaşmamaktadır. Baskın kültür olan Anglo-Sakson kültürü, Anglo uyum modelinde olduğu gibi diğer kültürlerle göre üstte yer alan bir kültür olması sebebiyle diğer kültürlerin herhangi bir şekilde çatıştığı noktalarda çözüm için başvurulacak referansları yine Anglo-Sakson kültürünün değerlerinin oluşturduğu görülmektedir(Yazıcı,2013:15).

Kısaca, erime potası modeli, bir toplumda yaşayan farklılıkların, o toplumun temel yapısını oluşturan ana kültür kabını kendi kültürlerinden bir şeyler katarak doldurması ve bunun sonucunda ortaya çıkan melez kültürün o toplumun ortak ve yaygın kültürünü oluşturacağı anlamına gelir. Bu durum ABD üzerinden verilecek bir örnek aracılığıyla açıklanacak olduğunda şu örnek verilebilir: ortak kültür kabına farklı kültürler tarafından bir şeylerin eklenmesi sonucunda-Amerikan toplumu için-paylaşılan ortak ve en üst kültür olduğu düşünülen Amerikan kültürünün ortaya çıktığı söylenebilir. Öyle ki, genelliği, yaygınlığı ve ortak kapsayıcılığı açısından melez bir biçimde oluşturulmuş olan Amerikan kimliğinin ve kültürünün bir üst kültür olarak görülmesiyle, Anglo Sakson kültürü de dâhil olmak üzere diğer bütün kültürleri birer alt kültüre dönüştürülmüştür. Teoride bu sonucu öngören erime potası yaklaşımı, toplumda yer alan kalıplaşmış kültürel ilişkileri aşamayaarak, baskın kültürün etkisini korumasını engelleyememiştir. Ancak asimilasyonist Anglo uyum modeli gibi yaklaşımlardan çoğulcu /çokkültürcü yaklaşımlara giden yolda bir geçiş aşaması olmuştur.

2.2.4.3. Kültürel Çoğulcu/Çokkültürcü Model

Eritme potası ve etnik mozaik modelleri, Anglo uyum modelinin aksine azınlık kültürlerinin asimilasyonunu değil, entegrasyonunu öngörmekteydi. Yani farklılıklar lehine bir politika değişikliği olarak yorumlanabilecek olan bu modellerdeki asıl amaç, asimilasyonist Anglo uyum modelinin tersine azınlık kültürlerinin egemen kültüre dönüştürülmesi değil, egemen kültürle bütünleştirilmeleridir. Ancak 1970’li yıllara gelindiğinde bu iki modelin de kültürel/etnik farklılıklarla olan ilişkileri düzenlemede yetersiz kaldığı görülerek, ABD ve Kanada gibi bazı ülkeler bu grupların taleplerini eskiye kıyasla daha fazla önemseyen siyasal ve hukuksal bazı politikalar izlemeye

başlamışlardır. Bu uygulamaların çokkültürcülük politikaları olarak adlandırıldığı görülmektedir(Yazıcı, 2013:16).

Kültürel çoğulculuk modeli, etnik kültürlere varlıklarını ana toplumdan ayrı bir biçimde korumak için tam bir yasallığın sağlanmasıyla birlikte, toplumun ekonomik ve siyasi yaşamına geniş ölçüde katılma hakkından da mahrum bırakılmadığı bir öze sahiptir. Günümüzdeki çoğu ülkenin birçok açıdan çoğulcu bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Fakat bu çoğulcu yapı içerisindeki etnik farklılıklar, çoğu zaman eşitlikten çok eşitsizlikler yaratmaktadır. Etnik grupların ayrı ama eşit olarak var oldukları gerçeğini benimseyen bir yaklaşım olması sebebiyle kültürel çoğulculuk günümüzdeki birçok çokkültürlü toplumda yaşayan azınlıkların ayrımcılıkla karşılaşmasını engelleme ve ortaya çıkabilecek sorunları çözebilme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir(Giddens,2012:545-546).

2.2.5. Çokkültürcülük Yaklaşımları

Günümüzde çokkültürlülüğe ilişkin iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, kökeninin Montesquieu, Locke, Herder, Hobbes, Vico gibi kişilere dayandığı, çağdaş olarak ise Raz, Kymlicka ve Rawls gibi kişiler tarafından temsil edildiği liberal çokkültürlülük yaklaşımı iken, ikincisi Mac Intyre, Taylor, Walzer gibi kişiler tarafından savunulan cemaatçi çokkültürlülük yaklaşımıdır(Polat,2010:166). Çokkültürlülük düşüncesinin gelişimine liberaller ve cemaatçiler olarak adlandırılan bu iki görüşün etrafında toplanan düşünürlerin arasındaki karşıtlığın en fazla katkısı sağladığı söylenebilir. Liberaller ve cemaatçiler olmak üzere iki ayrı görüşün oluşmasına zemin hazırlayan söz konusu ihtilafın John Rawls'ın 1971'de yayınladığı Adalet Teorisi kitabıyla birlikte ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Birbirine aykırı bu iki görüşten kabaca bahsedilecek olduğunda, evrensel ve hümanist bir içeriğe sahip olan liberal yaklaşım, insanların farklılıklarının ötesinde ortak bir doğası olduğunu ve bu ortak doğalarından yani kimliklerinden dolayı aynı haklara sahip olmaları gerektiğini savunurken, özerkçi ve göreci bir öze sahip olan cemaatçi yaklaşım ise evrensel olanın zorbalığına karşı bir başkaldırı olarak ortaya çıkarak, liberal görüşün aksine insanın ortak bir doğası/kimliği bulunmadığını, insan kimliğinin yalnızca kültürel açıdan farklılaştığını öne sürmüştür.

Birbirine zıt bu iki yaklaşım arasındaki tartışma 1970’li ve 1980’li yıllarda hararetli bir biçimde sürmüştür. Tartışmanın yoğunluğu 1990’ların başlarında hız kaybederek, yerini uzlaşma zeminine bırakmıştır. Varılan uzlaşmaya göre özel aidiyetlerin tanınmasının demokratik değerlerle uyduğu iki taraf açısından da kabul edilmiştir. Ancak tartışma bu noktadan sonra farklı bir seyir izlemiştir. Öyle ki, söz konusu yeni tartışma kültürel özgüllüklerin nasıl, ne ölçüde ve nereye kadar korunabileceğini üzerine yaşanmıştır(Doytcheva, 2013:43-51).

2.2.5.1. Liberal Çokkültürcülük

1970’li yıllardan itibaren liberal düşünürler arasında çokkültürlülüğe karşı duyulmaya başlanan ilgi sonraki yıllarda da devam ederek, liberal çokkültürcülük yaklaşımının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ana hatlarıyla ele alınacak olduğunda bu yaklaşımın üç temel özelliği olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi liberalizmin tarafsızlık anlayışıdır. Rawls’a göre, liberalizm, insanların kendi isteklerine uygun iyi bir hayat kurabilmeleri için gerekli koşulları oluşturmaya çalışmaktadır. Ancak bunu oluşturmaya çalışırken herhangi bir özel değer veya ahlaki inancın dayatılmadığını ya da desteklenmediğini belirterek bireysel özerkliğe vurgu yapmıştır ve bireyin seçimleri karşısında devletin tarafsız bir konumda bulunacağını belirtmiştir. Liberalizm bütün insanları ahlaki açıdan özerk bireyler olarak tanımladığı için onun seçimlerine etki edebilecek olan kültür, etnisite, ırk, din ve toplumsal cinsiyet gibi cemaatsel aidiyetleri oluşturan faktörleri önemsiz görmektedir. Bu açıdan bakıldığında liberalizmin renk körü ya da farklılık körü olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra farklılıklara hoşgörü kanalıyla tarafsız bir yaklaşım içerisinde bulunmayı arzulayan liberal görüş, aslında iddia ettiği tarafsızlığı sağlayamamaktadır. Çünkü en başta hoşgörü, ahlaki açıdan tarafsız değildir ve kültürel çeşitliliğe yeterli bir destek sağlayamamaktadır. Bunun sebebi ise liberal yaklaşımın hoşgörü anlayışının ancak ve ancak liberal değerleri benimsemiş kişilere ve gruplara yönelik olduğu içindir. Liberal değerleri benimsememiş dolayısıyla liberal değerlerin karşı olduğu kadın sünneti ve zorla evlilikler gibi liberal batı toplumlarında çok sayıda tartışmaya konu olan toplumsal pratikleri ve gelenekleri sürdüren grupları destekleme konusunda liberal toplum oldukça isteksiz bir tutum takınmaktadır. Tartışmalı toplumsal pratikleri sürdüren bu gruplar, bu adetlerin kültürel kimliklerinin devamlılığı açısından önemli

olduğunu belirterek, bireysel özerkliğin kültürel grubun otoritesine/hakkına baskın gelmesi fikrine karşı çıkmaktadır. Görüldüğü üzere liberalizm çeşitliliği, bir *sıg çeşitlilik*²⁰ türü olan *hoşgörü* ve *kişisel özerklik* çerçevesinde olması koşuluyla savunmaktadır. Bu anlamda liberalizmin *derin çeşitlilik*²¹ ile çatışan bir doğasının bulunduğu söylenebilir (Heywood, 2018:367-369).

Liberal çok-kültürcülüğün ikinci özelliği özel ve kamusal hayat arasında ayrım yapılmasıdır. Bu ayrımda özel hayat, insanların kendi kültürel, dinî ve dilsel kimliklerini ifade etmekte özgür oldukları ya da özgür olmaları gereken bir alan olarak görülürken, kamusal hayat ise ortak yurttaşlık esasına dayalı bağlılıklar zemini olarak görülmektedir. Bu anlayış yurttaşlığı kültürel kimlikten ayırarak, kültürel kimliği özel bir konu haline getirmektedir. Söz konusu yaklaşımda çokkültürcülüğün ABD’de görülen Afrikalı-Amerikalı, Alman-Amerikalı gibi *tireli milliyetçiliğin* bir sonucu olan yurttaş milliyetçiliği ile bağdaşabileceği ima edilmektedir. Yani bu ilke, kamusal alanda çeşitlilikten çok bütünleşmeyi sağlama amacı taşımaktadır. Bu duruma ABD’de, yurttaşlık hakkı kazanmak için yeterli İngilizcenin olması ve ABD siyasi tarihi hakkında bilgi sahibi olma ön şartının aranması örnek olarak gösterilebilirken, Fransa’da sekülerizm vurgusunun bir sonucu olarak hicabın okullarda ve kamusal alanda kullanımının yasaklanması da örnek olarak verilebilir. Ancak bu türden uygulamalar çokkültürcülüğü destekleyen düşünürler tarafından genellikle eleştirilmektedir(Heywood, 2018:368).

Heywood’e göre liberal çokkültürlülüğün üçüncü özelliği, liberal demokrasinin tek meşru siyasi sistem olarak kabul edilmesidir. Liberal demokrasi halkın iradesine dayandığı, kişisel özgürlüğü ve hoşgörüyü sağladığı gerekçesiyle liberaller tarafından yüceltilmektedir(Heywood, 2018:368). Liberalizmin mutlaklaştırmasına yönelik benzer bir eleştirel vurgu Parekh’de de görülebilmektedir. Parekh, liberalizmi mutlaklaştırmanın bir sonucu olarak tüm yaşam biçimlerini liberal olan ve liberal olmayan diye iki ayıran liberallerin, liberal olmayan yaşam biçimlerini

²⁰ Belirli değerlerin ve inançların mutlak ve dolayısıyla müzakere konusu yapılamaz sayılmasıyla sınırlandırılmış çeşitliliktir. (Heywood, 2018:369).

²¹ Nesnel veya mutlak standartların olduğu fikrini reddeden ve bu nedenle de ahlaki görelilik esasına dayanan çeşitliliktir(Heywood, 2018:368).

dar görüşlülükle suçladıklarını, bunun yanı sıra hoşgöründen bahsetmelerine rağmen onlara saygı ya da özen göstermek konusunda bir girişimlerinin olmadığını belirterek bu duruma eleştirel yaklaşmıştır. Parekh, konunun daha iyi anlaşılması için Hristiyanlık inancı üzerinden bir örnek vermiştir. Öyle ki, tüm dinlerin Hristiyan ve Hristiyan olmayanlar şeklinde ikiye ayrıldığı bir ortamda, Hristiyan olmayanların Hristiyanlık karşıtlığı ile bir tutulduğu varsayılırsa, söz konusu ayrımın ne denli üstünkörü yapıldığı daha iyi anlaşılabilir. Parekh, liberal yaşam biçimini mutlaklaştırmaktan ve onu temel karşılaştırma noktaları olarak görmekten vazgeçemedikleri sürece, liberallerin alternatif yaşam biçimlerine karşı adil olamayacaklarını vurgulamıştır. Elbette böyle bir yaklaşım iyi yaşamın birçok farklı yoldan sürülebileceğini kabullenmeyi gerektirir(Parekh, 2002:142-143).

2.2.5.2. Cemaatçi Çokkültürcülük

Kültürel çeşitliliğe ilişkin cemaatçilerin liberallere getirdiği temel eleştirilerden birinin kimlik konusu üzerine olduğu görülmektedir. Bu anlamda eleştirinin odağını Rawls'ın Adalet Teorisi adlı eserine yoğunlaşmaktadır. Rawls bireylerden kendi kimlikleriyle ilgili her şeyi görmezden gelerek, en adil toplum örgütlenmesi biçimini seçmelerini istemiştir. Bu yaklaşım temeli devletin tarafsızlığı ve yurttaşların eşitliği prensibiyle yakından ilişkilidir. Öyle ki, malların eşit bir biçimde dağıldığı toplumda bireylere sağlanan fırsat eşitliği onların en adil sosyal örgütlenme biçimini seçecekleri düşünülmektedir. Bu anlamda Rawls adil olanı iyi olandan üstün görmektedir. Bu durum farklı iyi yaşam görüşlerine hoşgörü ile yaklaşılması prensibini önemsiyor olmasına rağmen, kişilerin kimliklerinden sıyrılıp, toplum için en yararlı olabilecek kimliği veya sosyal örgütlenmeyi seçeceklerini öngörmektedir. Ancak cemaatçi düşünürler böyle bir tercihin mümkün olmayacağı gerekçesiyle bu yaklaşıma karşı çıkmışlardır. Çünkü onlara göre bireylerin adalet anlayışı, o bireylere aktarılan değerlere, bireylerin içinde toplumsallaştığı kültüre ve bireylerin aldıkları eğitime bağlı olarak değişmektedir. Liberal teorinin altındaki bireyselliğe vurgu yapan yükümsüz ben düşüncesi eleştirilerek, onun yerine cisimleşmiş ben ya da konumlanmış ben düşüncesi getirilmiştir. Yani bireylerin kültürlerinden bağımsız olmadıkları, aksine iyi yaşam anlayışlarının kültürleri

tarafından biçimlendirildiğini ve kültürün bireylerin harekete geçme biçimlerini belirlediğini öne sürmüşlerdir(Doytcheva, 2013:44-48).

Çeşitlilik üzerine liberaller ve cemaatçiler arasında yaşanan tartışmalardan bir diğeri, bireysel özerklik üzerinedir. Daha önce de belirtildiği gibi liberaller bireylerin kendilerine yüklenen yani kültürel toplulukları tarafından onlara miras kalan statülerden sıyrılarak, iyi hayata ilişkin kendi kavrayışlarını belirleme konusunda herhangi bir baskıya maruz kalmadan, özgür olmaları gerektiğini düşünmektedir. Yani liberallerin bireysel özerklik üzerine öne sürdükleri temel sav; bireylerin var olan kültürel pratikleri korumaya değer bulmadığı durumda, cemaatin de bu pratikleri sürdürmekte bağımsız bir çıkarının olmadığı ve cemaatin, bireylerin bu pratikleri değiştirmesini veya reddetmesini engelleme hakkının olmadığı üzerinedir. Cemaatçiler, liberallerin bireysel özerklik üzerine belirttikleri bu görüşe karşı çıkmışlardır. Liberallerin tersine cemaatçiler; insanların belli toplumsal rollerin veya ilişkilerin içinde yerleşik olarak bulunduğunu ve bu yerleşik bireylerin, iyi yaşama ilişkin kendilerine ait bir kavrayış oluşturmamalarını, böyle bir kavrayışı değiştiremeyeceklerini, bunun yerine kendileri için tasarlanmış olan iyi yaşam biçimini miras aldıklarını düşünürler. Yani cemaatçilere göre grup pratikleri bireysel tercihlerin bir ürünü değildir, tam tersine bireyler toplumsal pratiklerin bir ürünüdür. Cemaatçiler bunun yanı sıra cemaatin çıkarlarının bireylerin çıkarlarına indirgenebileceği düşüncesine de karşı çıkarlar. Çünkü onlara göre bireysel özerkliğe ayrıcalıklı bir statü tanımak cemaatin parçalanması anlamına gelmektedir. Cemaatçi düşünürlere göre sağlıklı bir cemaat, bireysel tercihle cemaatin yaşam biçiminin korunması arasında bir denge sağlamalıdır ve bireysel tercihlerin cemaatin yaşam biçimini yok etmesini engellemeye çalışmalıdır(Kymlicka, 2016:467).

Cemaatçilerin liberallere getirdiği bir diğer eleştiri ise adaletin toplumsal kurumların en temel değeri olduğunu savunan anlayışa yöneliktir. Adil olanın iyi olandan üstün olduğunu belirten bu anlayışa göre toplumdan farklılaşmış olduğu için devletin müdahalelerinde adalet kaygısının her türlü ahlâk anlayışının ve iyi yaşam biçiminin üzerinde gelmektedir. Cemaatçi düşünürlere göre Rawls'ın betimlediği türden bir liberal devlet olası görünmemektedir. Çünkü bu durum devletin kendi sonunu hazırlaması anlamına gelmektedir. Öyle ki, demokratik prensiplerin

yerleşmesini sağlayan milli devletin, çoğunluğun kültürünü korumak amacıyla tarafsızlık ilkesini ilk ihlal eden olmakta bir sakınca görmemesi, devletin kendisinin ve kurumlarının meşruiyetini sağlamak için bir cemaat duygusuna ve aidiyet hissine ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında cemaatçiler, cemaatin daha fazla dikkate alınması amacıyla liberal prensiplerin sınırlandırılması gerektiğini düşünmektedir (Doytcheva, 2013:49-50).

2.2.6. Çokkültürcülüğe Yöneltilen Eleştiriler

Çokkültürcü düşüncelerin, politikaların gelişerek yayılması, dünya çapında çok sayıda tartışmayı beraberinde getirmiştir. Liberallerin ve diğer düşünürlerin çokkültürcülüğün öngördüğü azınlık hakları, kültürel tanınma gibi konulardaki tartışmalara dâhil olmasıyla birlikte çokkültürcülüğe muhalif bir cephe oluşmaya başlamıştır. Bu tartışma özünde liberaller ile cemaatçiler arasındaki tartışma gibi görünüyorsa da, muhalif cephe birçok farklı kaynaktan beslenmektedir. Bunlardan başlıcalarını liberalizm, muhafazakârlık, feminizm ve toplumsal reformculuk gibi kaynaklar oluşturmaktadır. Çokkültürcülüğe yöneltilen eleştiriler 1980’lerden itibaren dünyanın birçok yerinde göç karşıtı hareketlerde ve siyasi partilerde kendisini göstermiştir. Bunun yanı sıra Almanya, Hollanda, Birleşik Krallık ve İspanya gibi ülkelerde -Müslüman kadınların kamuya açık alanda peçe kullanmalarına dair yasaklamaların getirilmesi örneğinde olduğu gibi- resmi çokkültürcülükten vazgeçmenin örnekleri görülebilmektedir (Heywood, 2018:374)

2.2.6.1. Liberal Eleştiri

Çokkültürlülüğün ana temalarından birisini oluşturan kültürel çeşitlilik fikrine karşı liberallerin hepsi aynı tutumla yaklaşmamıştır. Bazı liberaller çokkültürcülüğe dolayısıyla kültürel çeşitliliğe karşı olumlu bir tutum takınırken, bazıları ise çokkültürcülüğe karşı eleştirel bir çizgide durmayı yeğlemiştir. Çokkültürcülüğe yöneltilen liberal eleştirinin ana kısmını bireysellik üzerine yapılan vurgu oluşturmaktadır. Çokkültürcülerin bireyselliğe yaklaşımında liberallerin eleştirdiği temel nokta kimliğin belirlenişine yönelik olan kısımdır. Öyle ki, liberaller cemaatçilerin kişisel kimliğin grup kimliğinin veya toplum kimliğinin içerisine yerleştirilmiş olduğu yönündeki düşüncelerine karşı çıkmışlardır. Liberaller bireyin

haklarını ve ihtiyaçlarını toplumsal grubun çıkarlarına tabi kıldığı gerekçesiyle bu yaklaşıma karşı çıkmışlardır. Yani liberaller, çokkültürcü savı, bireysel özgürlüğü ve kişinin kendini geliştirmesini tehdit etmekle ve dolayısıyla kültürel mensubiyetin bir tür esaret olduğunu ima etmekle suçlamışlardır(Heywood, 2018:375). Liberal Amartya Sen ise kimliklerin bir gruba üye olmakla şekillenmesi durumunu insanlığın minyatürleşmesine yol açmakla suçlamıştır. Bunun yanı sıra insanların yalnızca kendi tek kültürleriyle özdeşlemelerini diğer kültürel gruplara mensup insanların haklarını ve kişisel bütünlüklerini tanımayı becerememeleri sebebiyle eleştirerek bu durumun şiddet olasılığını artırdığını belirtmiştir. Yani ona göre çokkültürcülük uygulamaları, kültürler arasındaki anlayışı genişletmekten çok onu yok eden bir tür gettolaşmaya hizmet etmektedir(Sen, 2006'dan akt. Heywood, 2018:375).

Diğer liberal eleştiri ise bütünleşme kaygısına yöneliktir. Çokkültürcülüğün, grupların karşılaşabildiği, fakat hakiki toplumsal alışverişlerin kurulamadığı türden bir bölünmeye yol açacağı düşünülmektedir. Liberallere göre çokkültürcülük, toplumun bütün üyelerinde ortak olanı vurgulamak yerine farkları pekiştirdiği ölçüde, toplumsal parçalanmaya yol açmaktadır(Schnapper,2005:411).

2.2.6.2. Muhafazakâr Eleştiri

Çokkültürcülükle taban tabana zıt bir siyasi yaklaşıma sahip olan muhafazakârlığın, çokkültürcü uygulamalara milliyetçilik penceresinden yaklaştığı görülmektedir. Bu anlamda muhafazakâr eleştirinin odağını milliyetçilik üzerine yapılan vurgu oluşturmaktadır. Göçmenlere karşı gösterilen göçmen aleyhtarı milliyetçi tepkilerin özünde muhafazakâr eğilimler yer almaktadır. Hatta bu tepkiler uç milliyetçilik olarak adlandırılan Nazilerin faşist ırk milliyetçiliğine de benzetilmektedir. Muhafazakârların çokkültürcülüğe karşı çıkışlarındaki itirazlarının ana çerçevesini, toplumun başarılı ve istikrarlı bir yapı sergileyebilmesi için ortak bir kültürün, dolayısıyla ortak değerlerin olmasının zorunlu bir ön koşul olduğu yönündeki düşünce oluşturmaktadır. Muhafazakârlar, insanların kendilerinden farklı olan başkaları arasında, kendilerine benzeyen kişilere doğru yöneldiklerini dolayısıyla yabancılara ya da göçmenler gibi dışarıdan gelen kişilere karşı duyulan korku ve güvensizliğin kaçınılmaz, doğal bir durum olduğunu düşündükleri için milliyetçiliği

çokkültürcülükten üstün tutmuşlardır. Buna bağlı olarak çokkültürcülüğü parçalanmış, çatışma yüklü bir toplum yaratmakla suçlamışlardır. Bu durumun engellenmesi amacıyla etnik azınlıkların asimilasyonu, göçmenlerin geldikleri ülkeye geri gönderilmesi, uluslararası göç üzerine kısıtlamaların getirilmesi gibi-çokkültürcülüğün onaylamadığı- politikaların uygulanması gerektiğini belirtmişlerdir ve bu politikaların uygulanmasına yönelik destek vermişlerdir(Heywood, 2018:376).

Çokkültürcülüğe yöneltilen muhafazakâr eleştirinin bir diğeri ise çoğunluk kültürüne yönelik duyulan kaygılara ilişkindir. Öyle ki, bu eleştiriye göre çokkültürcülük, çoğunluğun kültürünü sömürgecilikle ve ırkçılıkla özdeşleştirip değersizleştirirken, azınlıklara pozitif ayrımcılık ve özel haklar tanımak suretiyle onların çıkarlarını ve kültürünü öne çıkarmaktadır. Bu durumun ise yeni bir ters adaletsizlik yarattığı ileri sürülmüştür(Heywood, 2018:376).

2.2.6.3. Feminist Eleştiri

Feministler, çokkültürcülük uygulamalarını azınlık haklarının ve tanınma siyasetinin kadınları sistematik bir biçimde dezavantajlı konuma iten ataerkil ve geleneksel inançları korumaya hatta meşrulaştırmaya hizmet etmekle eleştirmişlerdir. Bu kaygıların benzer bir biçimde eşcinseller ve lezbiyenler için de geçerli olabildiği görülmektedir. Bu durum azınlıklar içindeki azınlıklar sorunu olarak nitelenmektedir. Bu yaklaşıma göre, kıyafet kuralları, aile yapıları ve seçkin mevkilere erişim gibi kültürel pratiklerin, yapısal cinsiyet önyargılarını pekiştirmektedir. Dolayısıyla feministler çokkültürcülüğü erkek iktidarını desteklemekle, kültürel tanınma siyasetini ise azınlık toplulukları içinde süregiden kadın köleliğini meşrulaştırmak için kullanılmakla suçlamıştır(Heywood, 2018:376-377).

2.2.6.4. Marksist Eleştiri

Ahmet İnsel'in, Ernesto Laclau'nun Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme adlı eserinin ön sözünde belirttiği üzere, 1750'lerden itibaren siyasal söylem içerisinde eşitliğin farklılıkların önüne geçtiği görülmektedir. Geleneksel sol söylemin bu anlayış çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Marksizm de aynı şekilde evrensel olarak özgürleştirici olduğu düşünülen sınıf kavramı üzerinden bu konuya yaklaştı ve çokkültürcülüğe yönelttiği eleştirileri evrensel eşitlik ile –sonraki paragraflarda

belirtildiği üzere- küresel kapitalist sistem temelinde şekillendirmiştir. Marksistlere göre bir tarafta insanların eşitliğine dayalı evrensel insanlık kategorisinin, diğer tarafta ise tikelliğe dayanan hakların üstünlüğünü öne çıkaran somut cemaatler kategorisi bulunduğu için çokkültürcülüğün vurguladığı farklılıklara indirgenemez, özgül bir değer atfetmek yaklaşımı hatalıdır. Yani farklılıklara özgül bir konum veren çokkültürcülüğün evrensel eşitlik ilkesi ile çatıştığı savunulmaktadır(Laclau, 2012:8-9).

Marksistlerin çokkültürcülük ile ilgili diğer eleştirisi ise eşitsizliğinin kaynağına yöneliktir. Azınlık durumunun temelinde kültürün yer almadığını, dolayısıyla eşitsizliklerin kaynağını da kültürel farkların oluşturmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu anlamda çokkültürcülük uygulamalarının kültüre yaptığı vurgunun yanlış olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre eşitsizliklerin kaynağını kapitalizme bağlı sınıfsal yapı oluşturmaktadır. Bu anlamda fırsat eşitliğini sağlamak üzere verilecek bir mücadelenin hedef olarak kültürel farklar sorununu değil, kapitalizme bağlı yapısal ayrımcılıkları seçmesi gerektiği düşünülmektedir(Schnapper,2005:412).

Marksist düşünürlerden Zizek, başlangıçta bir ulus devletin sınırları içerisinde kapitalizmin ve onun beraberinde uluslararası ticaretin söz konusu olduğunu belirtmiştir. Daha sonraları ise sömürgeci ülkenin sömürgeleştirdiği ülkeyi kendine bağlı kılmış olduğunu dolayısıyla onu gerek kültürel, gerek ekonomik, gerekse de siyasi olarak sömürdüğü sömürgeleştirme ilişkisinin geldiğini vurgulamıştır. Ona göre bu sürecin son aşamasını yalnızca sömürgelerin olduğu, sömürgeci ülkelerin olmadığı sömürgeleştirme paradoksu oluşturmaktadır. Yani Zizek'e göre sömürgeci güç artık ulus devlet değildir, doğrudan doğruya küresel şirkettir. (Zizek,2011:281-282). Marksistler tarafından çokkültürcülüğe yöneltilen bir diğer eleştirinin temelini oluşturan bu yaklaşım, çokkültürcülük ile -sömürgeci olduğu öne sürülen- küresel kapitalizm arasında kurulan bağa ilişkindir. Öyle ki Zizek, sömürgeciliğin yeni formu olarak gördüğü küresel kapitalizmin ideal formunu çokkültürcülük olarak nitelemiştir. Ona göre, geçmişte sömürgeci güçlerin yerel kültürlerin adetlerini araştırıp, onları saygı duyulması gereken yerliler olarak gördüğü yaklaşım biçimi, günümüzde çokkültürcülük tarafından benimsenmektedir. Zizek, küresel kapitalizmin ulus devleti doğrudan işgal yoluyla olmasa da dolaylı bir biçimde sömürdüğünü belirterek,

çokkültürcü devletlerin de aynı şekilde kendi tikel kültürlerine kök salmadan, onların yerel kültürlerine karşı tepeden bakan Avrupa merkezci bir mesafe ve saygı taşıdığını belirtir. Öteki'nin karşısına kendi kültürünün tikel değerlerini çıkarmadığı için çokkültürcülüğün doğrudan doğruya bir ırkçılık biçimi olmadığını belirten Zizek, çokkültürcülüğün diğer kültürlerle saygı gösterme yoluyla onları takdir edebilen bir konumu elinde bulundurması sebebiyle onlara tepeden baktığını dolayısıyla bu yaklaşımın kendi üstünlüğünü ilan etme biçimi olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda doğrudan doğruya bir ırkçılık biçimi olarak görmediği çokkültürcülüğü yalanlanmış, tersine çevrilmiş, içerisinde gizli göndermeleri barındıran bir ırkçılık biçimi olarak nitelemiştir. Zizek, çokkültürcülüğün yerel kültürlerle karşı evrensellik konumuna uygun bir mesafe takınma ve bu konumu gereği onların saygı duyulması gereken şeyler olduğunu belirleme iradesine sahip olmasını bunun göstergesi olarak görür(Zizek,2011:282). Yani Marksist düşünür Zizek'e göre, çokkültürcülük kendi kültürünün dışında yer alan kültürlerle tepeden bakan Avrupa merkezci anlayışın, gizli ırkçı göndermelerini barındıran bir terimdir.

2.2.6.5.Toplumsal Reformcu Eleştirisi

Toplumsal reformcuların, çok-kültürcülüğe yönelik eleştirileri diğer yaklaşımlardan biraz daha farklı bir içeriğe sahiptir. Daha genel bir nitelik taşıyan bu eleştiri, çokkültürcülüğün dezavantajlı grupların ya da toplum kesimlerinin çıkarlarına gerekli ölçüde karşılık veremediğini iddia etmişlerdir. Toplumsal reformculara göre çokkültürcülük, sınıf eşitsizliği sorunlarını dikkate almakta yetersiz kalmaktadır. Öyle ki, azınlık gruplarının karşı karşıya olduğu gerçek sorunun, kültürel tanınmanın yokluğu olmadığını, asıl sorunun ekonomik güç ve toplumsal statünün yokluğu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Barry(2002), kültürel farklılık üzerindeki vurgusundan dolayı çokkültürcülüğün yoksulluğu azaltmak ve toplumsal reformu teşvik etmek konularında ortak çıkarı bulunan insanları bölmekte olduğunu, dolayısıyla onları güçsüzleştirdiğini vurgulamıştır. Bu sebeple toplumsal reformcular, kimliği ve kültürel farklılıkları aşan birleştirici bir kültürün sosyal adalet siyaseti için gerekli bir önkoşul olabileceğini belirtmişlerdir(Heywood, 2018:377).

2.2.7. 21. Yüzyıl'dan Çokkültürlü Devlet Örnekleri

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında etnik kimliklerin tüm dünyada görece bir biçimde yükselişe geçmeye başladığı görülmektedir. Öyle ki, Kanada ve Avustralya'da çokkültürlülük politikaları benimsenirken, İspanya'da devlet on yedi özerk bölgeye ayrılmıştır. Fransa'da ise yerel yönetimler güçlendirilmeye başlanmıştır. Bu türden gelişmeler 1970'li yılların sonrasında dünyanın birçok yerinde meydana gelen sistem değişikliklerini ifade etmektedir. Bu devletlerde görülen değişimin ortak özelliği ise modern ulus devletin merkezi ve tek etnikli uygulamalarının yerini âdemi merkeziliği ve çok etnikliliği tanıyan bir sürecin almaya başlamasıdır. Yani modern bu Batılı devletler özelinde yaşanan değişimlerin boyutu, dünyada artık etnik²² unsurların daha fazla öneme sahip olduğunu göstermektedir(Say, 2013:177).

Liberal düşünür Rawls, anayasal demokratik devleti temel insan haklarının ve siyasal hakların tüm vatandaşlar için eşit olarak sağlandığı, korunduğu tek siyasal düzen olarak gördüğü için adil bir devlet olarak nitelemiştir. Rawls'ın düşüncesine paralel olmak üzere, ulus devlet sınırları içerisinde görülen ayrılıkçı hareketler ile demokratik yollarla mücadele edebilmek için otoriter bir tavır takınan devletin demokratikleştirilmesi, temel insan haklarına saygı gösterilmesi, federalizm, asimetrik yetki devri, ortaklık demokrasisi ya da çokkültürcülük gibi yöntemlere başvurulmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple kişisel hak ve özgürlüklerin güvence altında olmadığı, dolayısıyla zayıf bir demokrasiye sahip olan ülkelerde ayrılıkçı hareketlerin görülmesi normal bir durum olarak karşılanmaktadır. Fakat bunun tersine Kanada, İspanya, İtalya, Fransa, İngiltere, Belçika gibi demokratik işleyişin iyi olduğu Batılı ülkelerin de benzer türden ayrılıkçı taleplerle ve meydan okumalarla karşılaşması mevcut durum açısından bir belirsizlik yaratmaktadır. Rawls'ın belirttiği düşünce bu belirsizliği dağıtamamaktadır. Öyle ki bu düşünce, Rawls'ın mükemmel demokrasiler ve mükemmel adil devletler olarak nitelediği Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri, -onun nitelediği şekliyle- mükemmel adil ve

²² Daha önce de bahsedildiği gibi, bu etniklik biçimi sadece geçmişe yönelik tek bir ortak bağa dayanmamaktadır. Onun yerine din, mezhep, soy, ırk, kültür, dil ve toprak bağı gibi tüm ortak bağlardan herhangi birinin varlığı etnik topluluk sayılmak için yeterli olabilmektedir(Say, 2013:177).

mükemmel demokratik olmalarına rağmen bu ülkelerde neden ayrılıkçı taleplerin ortaya çıktığını açıklayamamaktadır(Kalaycı, 2006-2007:10). Çalışmanın bu kısmında çokkültürlü bir yapıya sahip olan ülkeler arasında ayrılıkçı taleplerin meydana geldiği Batı Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika ülkeleri, Hindistan, Avustralya, İspanya ve İngiltere gibi ülkeler incelenecektir. Bunun yanı sıra Türkiye’deki çokkültürlü sosyal yapı üzerinde durulacaktır.

2.2.7.1. Kanada

Batılı ülkelerde meydana gelen milliyetçi talepler onları bu taleplere karşı demokratik bir çözüm bulma arayışına yönlendirmiştir. Bu çözüm arayışının sonucunda yetkilerini devreden İngiltere, Belçika, İspanya ve Kanada gibi birçok ulusu²³ bünyesinde barındıran Batılı üniter devletler, üniter yapılarını terk ederek çokuluslu federal devlet yapısına geçmeye başlamışlardır. Bu devletler arasında Kanada’nın önemli bir yeri bulunmaktadır. Öyle ki, Kanada adı sayılan ülkeler arasında en çok yetki devreden Batılı ülke konumunda iken, Quebec ise dünyadaki en geniş özerklik haklarına sahip olan bölgelerden biri olmuştur. Fakat bu durum yanıltıcı bir algıya da sebep olabilmektedir. Öyle ki, ayrılıkçılığın temelde bir demokrasi veya adalet sorunu olduğu düşünülmektedir. Ama Kanada gibi demokratik ülkelerin ayrılıkçı taleplerle karşı karşıya olmasından da anlaşılacağı üzere, ayrılıkçılık bir demokrasi veya adalet sorunu olmanın çok ötesinde, bir milliyetçilik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokrasi, insan hakları, özgürlük ve farklılıklara saygı gibi ortak değerlerin Quebec’in Kanada ile bütünleşmesinde yetersiz kaldığı görülmektedir. Bağımsızlığa karşı çıkan Quebec’lilerin bile Quebec’i sınırları tanımlanmış, kültürel ve siyasal bir ulus olarak gördükleri söylenebilir. Ulus devlet statüsüne ulaşamadıkları için Quebec eyaletini bölge devleti olarak adlandıran Quebec’liler, siyasette ve günlük konuşma dilinde Quebec’i eyalet olarak değil devlet olarak anmaktadır. Yani Quebec’liler kendilerini Kanada’ya bağlı bir eyalet olarak

²³ Bahsedilen bu ülkelerin içerisinde yer alan İskoçya, Quebec, Flanders, Katalonya ve Basklar gibi uluslardan hiçbirisi bazı güç ve yetkileri kendi yerel parlamentolarına taşımanın ötesinde kendi bağımsız ulus devletlerini kuramamışlardır. Bu sebeple bunlara “devleti olmayan uluslar” denilmektedir. Görüldüğü üzere, kendi kaderini tayin hakkı her ne kadar içerisinde ayrılıkçı bir ima barındırıyor olsa da her zaman bağımsızlık gibi bir sonuca yol açmayabilir, özerklik de bu hakkın kullanımının bir sonucu olarak karşımıza çıkabilmektedir(Guibernau,2004:132’den akt. Kalaycı, 2006-2007:11-12).

görmenin çok ötesinde toprağa dayalı bir ulus ve bölgesel bir devlet olarak adlandırmaktadır (Kalaycı, 2006-2007:11-12).

Gelişmeler

Kanada'nın 1534 yılında Fransızların hâkimiyeti girmesiyle birlikte devlet olmaya başladığı görülmektedir. Fransızların Kanada toprakları içerisindeki ilk yerleşim yeri 1608 yılından itibaren gelişmeye başlayan Quebec'tir. Kanada'nın 1760 yılında İngilizler tarafından fethedilmesine rağmen Britanyalı nüfusta 1776'daki Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na dek kayda değer bir artış olmamıştır. Savaştan sonraki süreçte ise Britanya İmparatorluğu'na bağlılık duyanların kuzeye göç etmeleriyle nüfus dengesi değişmeye başlamıştır(Birch, 1989:143'den akt. Say, 2013:177-178).

Kanada devleti 1867 yılında oluşturulan Kuzey Amerika Konfederasyonu kapsamında yukarıda da bahsedildiği gibi Anglofon(İngiliz Kanadalı) ve Frankofon(Fransız Kanadalı) olmak üzere iki kurucu halk arasındaki uzlaşmaya dayanan, İngiltere Kraliyeti'ne bağlı bir devlet olarak kurulmuştur. Kanada devletinin kuruluşu bu anlamda milli egemenlik yerine yarı sömürgeci bir nitelik taşır. Federal yapılanma gereği Kanada'ya ilk ulaşan Fransızların soyundan gelenlere dil ve din ile ilgili özel haklar tanınmışken, yerliler, köleler ve 1870 yılından sonra ABD'den kaçarak gelen büyük sayıdaki göçmenler ise bu hakları elde edememişlerdir. 1930'lardan sonra ise yönetimin kademeli bir biçimde Londra'dan Ottawa'ya devredilmesi sonucu Kanada Devleti sömürge olmaktan çıkarak, 1946 yılında uluslararası alanda özerklik kazanmıştır. 1946 yılında siyah ve Asyalı azınlıklara vatandaşlık hakkı verilirken,1950 yılında Eskimolara, 1960 yılında ise Amerika yerlilerine verilmiştir. Bu yıl içerisinde aynı zamanda Kanada Haklar Bildirgesi ilan edilmiştir(Doytcheva,2013:36-37). Bu bildirge Kanada devletinin, vatandaşlarının sadık olduğu ve yurtseverlikleri ile toplu kimliklerinin temelini oluşturan tek bir grup yasal ve politik ilkeye dayanması gerektiği fikri gibi baskın devlet kuramına dayanan çok sayıda liberal-bireyci hak düşüncesi ortaya koymuştur(Parekh, 2002:239-241).

2. Dünya Savaşı sonrasında yayınlanan söz konusu bildirge ile evrenselci bir yurttaşlık projesi uygulayan Kanada'nın bu girişimi özerlik yanlısı talepleri

engellemeye yetmemiştir. Çünkü Kanada toplumu o dönemlerde kültürel açıdan oldukça bölünmüş bir yapıya sahipti. Sosyo-ekonomik statü ve politik gücün önemli bir kısmı İngiliz ve İskoç soyundan gelenlerin elinde bulunurken, çok azı Fransız soyundan gelenlerin elinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla İngiliz ve İskoç soyundan gelenlerin önemli bir kısmı ülkedeki karar verme organlarının en üstünde yer almaktayken, Fransız soyundan gelenlerin çok azı bu statüye sahipti. Göçmenlerin ve yerlilerin durumu ise Fransız soyundan gelenlere kıyasla daha kötüydü. Öyle ki, göçmenlerin ve Fransız soyundan gelenlerin büyük bir bölümünün çalışan nüfusu oluşturduğu, yerlilerin ise siyasi ve ekonomik alandan tamamen dışlandığı bölünmüş bir hiyerarşik düzen o dönemin sosyal ve siyasi gerçekliğini oluşturmuyordu. Kanada Federal Hükümeti bu bölünmeye karşı bazı önlemler alma yoluna giderek Fransızca konuşan nüfusun federal memuriyete girişlerini kolaylaştırmak için pozitif ayrımcılık programları uygulamaya başladı ve 1969 yılında Kanada'nın iki dilli olduğunu ilan etti. Bunun yanı sıra aynı yıl içerisinde, Amerikan yerlilerine uygulanan kısıtlamaların kaldırılmasını ve Amerikan yerlilerinin tam anlamıyla vatandaşlığa alınmasını Kanada toplumuna entegre olmasını önermiştir. 1967 yılında ise, ırk temelli kısıtlamaları sonlandırarak, göçmenlik politikasını demokratik bir hale getirdi. Fakat bu girişimler sınırlı bir etki yaratmıştır. Toplu yaşamlarını yeniden üretmelerine zarar vereceğini düşündükleri için yerlileri temsil eden makamlar 1969 yılında bütün haklara sahip olan vatandaşlar olarak entegre olmayı reddederek, özerk bir hükümet yapılanması talebinde bulundular. Benzer bir biçimde 1960'lı yılların sonunda egemenliği sağlamayı hedefleyen bir partinin kurulduğu ve 1970'li yıllarda silahlı bir mücadele hareketinin başladığı Quebec de daha fazla özerklik talebinde bulunmuştur. Göçmenler ise İngiliz ve Fransız soyundan gelenlerin Kanada'nın kurucu halkları olarak kabul edilmesine karşı çıkarak, göçmen halkların da Kanada'nın kurucuları olarak tanınmasını, dillerinin ve kültürlerinin de İngilizler ve Fransızlar gibi yasal korumaya alınmasını talep ettiler (Doytcheva,2013:37-38).

Kanada'da etnik gruplar bağlamında dikkati en çok çeken sorunu, Fransız Kanadalılar ile İngiliz Kanadalılar arasında yaşanan iktidar tartışması oluşturmaktadır. Bu tartışmanın ilk olarak 1890 yılında Manitoba eyaletinde yaşanmaya başladığı görülmektedir. Manitoba eyaleti 1870 yılında kurulduğu zaman Katolik Fransız

Kanadalılar genel nüfus içerisinde çoğunluğu oluşturmaktaydı. Lakin 1890 yılına kadar geçen yirmi yıl gibi kısa bir süre içerisinde Protestan İngiliz Kanadalılar bu eyalette çoğunluğu oluşturmuşlardır. 1890 yılında çıkarılan eyalet kanunuyla çocuklarını Katolik okullarında okutmak isteyen ebeveynlerin, çocuklarının eğitiminin sağlanabilmesi için ek bir vergi ödemeleri zorunlu hale getirilmiştir. Elbette söz konusu bu verginin ödenmesi koşulu Frankofonlar için iki ayrı anlam taşımaktadır. Bunlardan birincisi Katolik mezhebini benimseyen grubun yani Frankofonların inançlarına uygun okullara çocuklarını göndermesi durumunda ek bir vergi ödemeleri gerekirken, Protestan İngilizlerin kendi inançlarına uygun okullara çocuklarını göndermesinde ek bir vergi ödeme zorunluluğu bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu durum eşitliğe aykırıdır. Diğer kısım ise Frankofonların ek bir vergi ödeme zorunluluğunun yaratacağı mağduriyetten çok daha fazla olmak üzere yirmi yıl önce eyaletin kuruluşu esnasındaki yasal hak garantilerinin kaybının söz konusu olacağına ilişkindir. Çünkü Frankofonlar için Kanada Federasyonu'nun anlamı, Kanada politikasının Fransız ve İngiliz uluslarından oluşan ve bu iki ulusun eşit ortaklığı düşüncesini taşıyan bir Fransız-Kanadalı ulusçuluğu düşüncesine dayanmasıdır (Birch, 1989: 146-148'den akt. Say, 2013:178).

Quebec Sorunu

Kendi değerleri, tarihi, yasal sistemi ve kendi dili olan dolayısıyla kendilerini farklı insanlar olarak niteleyen Quebec'teki Fransızca konuşan çoğunluğun kolektif bir bilince sahip olduğu görülmektedir. Kendilerini ayrı bir kültürel topluluk olarak gören Quebec'li kitleler kültürel kimliklerinin, federal hükümetin ve Quebec'teki ekonomik ve dilbilimsel açıdan baskın olan Anglofonların baskısı altında giderek erimekte olduğunu savunmaktadır. Quebec'li kitlelere göre bu olumsuz durumun düzeltilmesi yalnızca Kanada devletinin uygun bir biçimde düzenlenerek, Quebec'li kitlelere daha geniş bir politik özerkliğin tanınmasıyla mümkün olabilecektir(Parekh, 2002:236-237). Quebec'te ortaya çıkan çatışma temel olarak, Quebec'li kitlelerin kendilerini Kanada Federasyonu'nun iki halkından ve iki kurucu ulusundan biri olarak kabul etmelerine rağmen, İngiliz Kanadalıların çoğunun Quebec'i Kanada'ya bağlı on eyaletten yalnızca biri olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda Anglofonlar, Quebec'in geriye kalan diğer dokuz eyaletten farklı bir statüde olması gerektiği fikrine

karşı çıkarken, Quebec hükümeti, Kanada'ya bağlı bir eyalet olmadıkları konusunda ısrar ederek, bu sorunun çözümü konusunda diğer eyaletlerle görüşmeyi reddettiğini belirtmiştir ve tek muhatabının federal hükümet olduğunu açıklamıştır(Kalaycı, 2006-2007:12). Gerçekten de Quebec'ilerin iddia ettiği gibi Kanada devletinin kuruluşu Anglofon ve Frankofon olmak üzere iki ulusun bileşimine dayanmaktadır. Parekh'in de belirttiği gibi 1774 Quebec Yasası, 1791 Anayasa Kanunu ve 1867 İngiliz Kuzey Amerika Yasası ile Quebec'ilerin hakları güvence altına alınmıştır. Bu anlamda Kanada'nın İngilizce konuşan diğer bölgeleriyle eşit haklara sahip olan Quebec, esasen eşitlik sağlanacağı ve Quebec'iler için hayati önem taşıyan birtakım konularda otoritelerine saygı duyulacağına ilişkin onlara verilen sözlere ve Kanada'nın iki uluslu bir devlet olacağı beklentisine inanarak Kanada federasyonuna katılmıştır. Ancak Anglofonlar verilen sözleri çiğneyerek, Ontario ve New Brunswick hariç Kanada'nın geri kalan kısmındaki Fransızca konuşan insanların kültürlerini ve dillerini terk etmeleri için çeşitli baskılar yapmıştır. Bu baskıları eleştiren Frankofonlar, Anglofon çoğunluğu aralarındaki anlaşmaya ihanet etmekle suçlamışlardır(Parekh, 2002:237). Görüldüğü üzere, Quebec sorunu her şeyden önce bir statü sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Quebec'ilerin, Kanada'nın iki kurucu ulusun konfederasyonu olarak kurulduğuna ilişkin görüşü ile İngiliz Kanadalıların Kanada'nın 10 eşit eyaletin bölgesel bir federasyonu olduğu görüşü uzun süredir çatışmaktadır(Holsti, 2000: 164'den akt. Kalaycı, 2006-2007:12).

Quebec'in Talepleri

Quebec'iler, Anglofon çoğunluğun asimilasyonunu engellemek ve kendi kültürlerinin sürekliliğini sağlamak için bulunduğu talepler iki grupta toplanabilir. Bunlardan ilki, Kanada devletinin Quebec'i ayrı bir toplum olarak tanıması talebidir. Öyle ki, Quebec'iler devletin kendilerinin genel çoğunluktan ayrı bir toplum olarak tanımasını ve Quebec'in bu statüsünü Sözleşme'de belirtmesini istemiştir. Quebec'ilerin ayrı bir toplum olarak tanınmayı isteme talebi beraberinde Kanada devletinin kendisini Anglofon ve Frankofon olmak üzere ortaya çıkan çifte kimliği beslemeye adanmış iki uluslu bir ülke olarak nitelemesini beraberinde getirmektedir. Bu talebin Kanada devleti tarafından kabul edilmesi durumunda Quebec Frankofon bir anayurt haline gelecektir. Bunun yanı sıra onu diğer bölge ve etnik gruplardan

ayıracaktır. Böylece Kanada Yüksek Mahkemesi'nin Quebec yasalarının anayasaya uygun olup olmadığına ilişkin karar verirken, Quebec'in kültürel gereksinimlerini dikkate almasını sağlayacaktır(Parekh,2002:237).

Quebec'in diğer talepleri ise daha belirgindir. Bu talepler Quebec kimliğinin korunabilmesi için Quebec'ilerin ihtiyaç duyduklarını öne sürdüğü güçlere dairdir. Bu sebeple Quebec'e gelen göçleri denetleme hakkı ve göçmen çocuklarına Fransız okullarına gitme zorunluluğu getirme hakkını edinmeyi istemektedir. Bunun yanı sıra bu taleplere Fransızca'yı baskın halk dili haline getirebilmek, ticari işaretlemlerin tümünün Fransızca olmasını sağlamak, belirli bir büyüklükteki işyerlerinin tümünün işlerini Fransızca yürütmesini zorunlu kılmak, Quebec'te satılan tüm ürünlerin Fransızca etiketlenmesini sağlamak gibi talepler de dâhildir. Yani Quebec hükümeti, Quebec'e bir Fransız görünümü vermek için gerekli gördüğü her şeyi yapabilme hakkını talep etmektedir. Quebec'in önemli taleplerinden bir diğeri ise Kanada Sözleşmesi'nin ve gelecekteki anayasa değişikliklerinin Quebec'e uygulanabilmesi için Quebec'ilerin onayının alınması ve Yüksek Mahkeme'de en az üç Quebecli yargıç bulunması gerektiği talebidir(Parekh,2002:236-238).

Quebec'in bu taleplerine kaydadeğer bir biçimde direnilmiştir. Ancak uzun süren görüşmelerin sonucunda Kanada'nın geri kalanı Quebec'in taleplerinin çoğunu kabul etmiştir. Bu görüşmelerin sonucunda Quebec göç üzerinde büyük bir denetim sahibi olmuştur, Fransız dilini geliştirmek için gerek duyduğu güçlerin tamamına olmasa da çoğuna sahip olmuştur, kendi emeklilik planı ve yurt dışında diplomatik temsil hakkı kazanmıştır. Bunların yanı sıra ekonomik ve politik açıdan da başarısız bir durumda değildir. Öyle ki, Federal hükümetten aldığı ödeneğin miktarı yıllık olarak Federal Hükümet'e ödediği vergiden 3.1 milyon Kanada doları fazladır ve geride kalan otuz yıldaki Kanada başbakanları Quebec'lidir. Fakat tüm bu gelişmeler Quebec'in taleplerini karşılamada yetersiz kalmaktadır. Talepleri karşılayamamasındaki sebepler iki açıdan ele alınabilir. Bunlardan ilki Quebec'i farklı bir toplum, Fransız Kanadalıların varlığını da Kanada'nın temel bir niteliği olarak kabul eden 1987 Meech Lake Anlaşması'nın, tüm eyalet yasama meclisleri tarafından onaylanmamış olması ve bu anlaşmaya Quebec dışındaki Kanadalıların sadece yüzde 20'nin biraz üzerinde bir destek sağlanmasıdır. Bu durum Quebec'ileri rahatsız etmiştir(Parekh,2002:238).

Meech Lake Anlaşması Quebec'in beş temel isteğini yansıtmaması bakımından önem arz etmektedir. Bunlardan birincisi Quebec'in ayrı bir toplum olduğunun anayasada resmen tanınması talebidir. İkinci talep ise Quebec'in göç konusunda yetkilerinin artırılmasının anayasal güvenceye alınması gerektiği talebidir. Üçüncü talep, eyalet yetkisindeki alanlarda federal harcama gücünün kısıtlanması talebidir. Dördüncü talep, anayasal konularda Quebec'e veto hakkının tanınması iken beşinci talep medeni hukuk alanında eğitim görmüş hâkimlerin Yüksek Mahkemeye atanmasında Quebec'in söz sahibi olması talebidir(Kalaycı, 2006-2007:15).

Kanada Federasyonu'nun Quebec'in taleplerini karşılamada yetersiz kalma nedenlerinden ikincisi ise Quebec'in izlemek istediği ve bağımsız bir devlet olsaydı izleyebileceği kültür ve dil politikalarını uygulamasının önünde bazı maddeleri sebebiyle engel teşkil eden, Kanada Sözleşmesi'ne bağlı olmasıdır. Quebec'clilerin büyük bir kısmının rahatsız olduğu bu sözleşmenin etkisi kendini referandumda göstermiştir. Quebec'in Kanada Federasyonu'ndan ayrılma tehlikesi hala geçerliliğini koruyan önemli bir tehlikedir(Parekh,2002:238).

Kanada'nın Çokkültürcülük Politikası

Kalaycı'nın, Bouchard(1995:81)'den aktardığı bilgiye göre Kanada Quebec milliyetçi hareketini bastırabilmek için ikidillilik ve ikikültürlülük, asimilasyon, entegrasyon, kültürlerarasıcılık, hukuki bireyselleme, ve çokkültürcülük gibi altı modeli denemiştir(Kalaycı, 2006-2007:13). Başarısız olan beş politikanın sonucunda ilkin Quebec'ten gelen talepler olmak üzere meydana gelen bu milliyetçi taleplere karşılık vermek için 1971 yılında Liberal Federal Hükümet tarafından çokkültürcülük politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikanın amacı, farklı tarihlere sahip ama aynı statüde bireylerden oluşan yeni bir Kanadalı kimliğini teşvik etmektir. Öyle ki başbakan Tredau Kanadalı kimliğinin özünü kültürel çoğulculuğun oluşturduğunu, her etnik grubun Kanada bağlamında kendi kültürünü ve kendi değerlerini koruma hatta onu geliştirme hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra Kanada'nın iki resmi dilinin olması iki resmi kültürü olduğu anlamına gelmediğini vurgulamıştır(Doytcheva,2013:38).

1982 Anayasası'nın giriş bölümünde yer alan kişilerin hakları ve özgürlükleri yasası Kanada'nın çokkültürlü karakterini güvence altına almaktadır. 27. maddeye göre ise, kişisel özgürlüklere zarar vermediği sürece azınlıkların geleneklerine saygı gösterileceği, dinlerin eşitliğinin sağlanacağı, atalardan gelen dillerin öğretilmesinin devlet tarafından destekleneceği vurgulanmıştır. Yasa aynı zamanda bütün ayrımcılık biçimlerini yasaklamaktadır. 1986 yılında azınlıkların çıkarına uygun olarak uygulamaya koyulan pozitif ayrımcılık programları yasanın etkisini artırmıştır. Yasa, bunların yanı sıra atavik haklar, yerli halkların hükümet özerkliği, Fransızca konuşan Quebec'lilerin dil hakları gibi kolektif haklarını da tanımaktadır. Fransız veya İngiliz soyu dışındaki soylardan gelen kişilerin kamu alanında görünürliğini artırmak ve işe alınmasını sağlamak için de çaba gösterilmiştir. Bunlara göçmenlerin geleneklerinin medyada yer alması, göçmen soyundan gelen sanatçıların eser üretmesi ve kamu kuruluşlarında çalışan personelin kültürel çeşitlilikle ilgili eğitilmesi bu gösterilen çabalara örnek olarak verilebilir(Doytcheva,2013:39). Ancak Quebec'liler 1982 Anayasası'nı tepkiyle karşılamışlardır. Bunun temel nedeni ise, bu yasanın Quebec meclisinin yetkisinde önemli ölçüde azalmanın olmasına ve Quebecli kimliğinin kolektif boyutunun göz ardı edilmesine yol açmasıdır. Oysa 1982 Anayasası'nın aksine 1867 Anayasası bütün eyaletlere aynı hukuk sistemini dayatmamıştır. Yani Quebec'liler evrenselci ve asimilasyonist olarak gördükleri bu anayasaya tepki göstererek, bu anayasayı Quebec bilincini yok etmeye çalışmakla itham etmiştir(Kalaycı, 2006-2007:14).

2.2.7.2. ABD

ABD'nin kuruluş tarihi Christopher Columbus tarafından 1492 yılında Amerika kıtasının keşfedilmesi ile başlayan bir süreci içermektedir. Keşif hareketi sonrasında Amerika kıtasına çoğunluğunu Avrupalıların oluşturduğu birçok milletten insanın gerek yeni imkânlar elde etmek için, gerekse de buraya yerleşmek için göç ettiği bilinmektedir. Avrupa etkisinde meydana gelen ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkiler, baskın güç konumunda bulunan Avrupalı yerleşimcilerin değer yargılarını merkeze alacak bir biçimde geliştirilmiştir. Bu durum Amerika kıtasının sömürgeleştirilmesine meşru bir dayanak sağladığı gibi, Avrupalı bakış açısını evrenselleştirme konusunda da meşru bir temel sağlamıştır. Öyle ki, Anık'ın da

belirttiği gibi, Christopher Columbus'un ve beraberindeki mürettebatın Amerika kıtasına varışının keşif olarak nitelendirilmesi, aslında Batılı Beyaz insanın merkezinde bir tarih anlayışı oluşturma çabasının bir ürünüdür. Çünkü kıtaya varıldığında burada yaşayan çok fazla yerli vardı. Yani Amerika kıtası bu insanlar tarafından daha önceden keşfedilerek, yerleşim alanı haline getirilmişti. Avrupalıların Amerika kıtasına geliş tarihleri olan 1492 yılının dünya çapında kıtanın keşfedilme tarihi olarak kabul edilmesi, burada yaşayan yerlilerin tarihini yok saymak ve yerlilerin maruz kaldıkları katliamların üstünü örtmeye çalışmak anlamına gelmektedir. Bu durum Batı merkezli bir tarih anlayışının evrenselleştirilmesinin sonucudur. Avustralya kıtasında Amerika kıtasındakine benzer bir deneyim yaşayan Avrupalılar, Avustralya kıtasının keşfedilme tarihinden bahsetmemektedir. Avustralya'nın keşif tarihinden bahsedilmemesine rağmen, Amerika'nın keşif tarihinden bahsedilebilmesi manidar bir durumdur(Anık, 2011 :81).

Avrupalıların göçleri ve yerleşimleri öncesinde de oldukça zengin bir kültürel çeşitliliğe sahip olan Amerika kıtasının kültürel çeşitliliği süreç içerisinde bölgedeki yerleşimci sayısının artması ve yerli nüfusun azalması sonucunda farklı bir dağılım göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında, ABD'nin çokkültürlü toplum yapısını kısaca özetlemek adına burada yaşayan ve birbirinden farklı yaşam deneyimine sahip olan etnik grupları en az üç gruba ayırmak mümkündür. Bunlar şu şekildedir(Somersan, 2004:8,9):

- Amerika kıtasını İspanyollardan binlerce yıl önce keşfeden kıtanın çok çeşitli kültürlere sahip olan yerlileri (otokton halkları) birinci grubu oluşturmaktadır. Türkçede Kızılderililer olarak bilinen bu yerli halklar, İlk Amerikalılar tabirinin kullanılmasını tercih etmektedir.
- İkinci grubu, kıtaya zorbalıkla getirilen çok çeşitli bölge, kabile ve etnik gruptan oluşan Afrika kökenli Amerikalı Siyahlar(Afro-Amerikalılar) oluşturmaktadır. 15. ve 16. yüzyıllarda Amerika kıtasına getirilmeye başlanan siyahi insanların köle statüsü, 1865'te kölelik yasaklanana dek sürmüştür.
- Son grubu ise göçmenlik, keşfetme ya da işgal etme yoluyla gelip kıtanın sömürülmemişliği sebebiyle kıtayı fırsatlar yurdu görüp burada kalmayı seçen çok çeşitli göçmen etnik azınlık grupları oluşturmaktadır. Bunlara Batı

Avrupalılar, Anglolar, Saksonlar, İskandinavlar, Hollandalılar, İspanyollar ve Fransızlar; daha sonra gelen, İtalyanlar, Yahudiler ve ardından, Çinliler, Hintliler, Japonlar, Filipinliler, Koreliler, Vietnamlı Hawaililer, Araplar, Yunanlar, Ermeniler ve Türkler örnek olarak verilebilir.

ABD'deki çokkültürlülük olgusu bu üç kültürel çeşitlilik başlığı kapsamında incelenecektir.

Gelişmeler

Ulusal Azınlıklar-İlk Amerikalılar

Ekim 1492 tarihine kadar Avrupa'da varlığı bilinmeyen bir kara parçası olan Amerika kıtası, buraya ilk varıldığında, Batı Hint Adaları olarak görülmekteydi. Bu yüzden İngilizcede Hintli, Hindistanlı anlamlarına gelen Indian kelimesi, o yıllarda Amerika'daki yerlileri tanımlamak için kullanılmıştır. Hindistan'la farklılığı belirtmek için daha sonra kullanılmaya başlayan Red Indian, American Indian ya da onun kısaltması olan Amerindian kelimelerinde de Indian kelimesinin kullanımından vazgeçilmemiştir. Sonuç itibarıyla bu kelimeler, Indian kelimesi kadar yaygınlık kazanmamıştır(Anık, 2011 :81).

Avrupalıların Amerika kıtasını keşfetmesi/işgal etmesi sonucunda, Amerika'daki etnik grup sayısı 1492 yılında Christopher Columbus'un kıtayı keşfetmesinden önceki çeşitliliğin yaklaşık üçte birine, yani 250-300'e düşmüştür. Oysa 17-18. yüzyıl öncesinde sadece Kuzey Amerika kıtasında yaklaşık 2000 ayrı yerli grup vardı. Güney Amerika'da ise 3000- 3500 civarında yerli grup olmak üzere çeşitlilik daha fazlaydı. Uzmanlara göre bu grupların dilleri de birbirinden farklıydı(Toelken,1976'den akt. Somersan, 2004:9). Öyle ki, Güney ve Kuzey Amerika'da çalışan antropologlar, Christopher Columbus'un kıtayı keşfetmesinden önce, Kuzey Amerika'da 550'yi aşkın, Güney Amerika'da ise 1450'den fazla dil konuşulduğunu, bunların birbirinden İngilizce ile Çince kadar farklı olduğunu belirtmişlerdir. 1500'lü yıllara kadar bu iki kıtadaki toplam dil sayısının yaklaşık olarak 2000 olduğunu düşünülmektedir(Spencer & Jennings,1977: 39'dan akt. Somersan, 2008:82). Ancak etnik grupların büyük bir kısmının, Batılı devletlerin keşif ve işgal

eylemleri sonucunda dilleri ile birlikte yok olduğu görülmektedir. Kimi yazarlara göre, Batılıların en büyük hatalarından biri, bu kadar çok çeşitlilik gösteren halkları, tek bir etnik grup sanıp, tümünü Kızılderili (American Indian) olarak algılamaktır ve bu şekilde isimlendirmektir(Toelken,1976'den akt. Somersan, 2004:9). Yani Amerika kıtasında yaşayan otokton, yerli halklar tek bir halktan oluşmamaktadır. Bu anlamda Amerika kıtasının Avrupalıların işgal hareketlerinden önce de etnik köken, dil ve kültür gibi öğeler bakımından çeşitlilik gösterdiği açıktır. Bu toplulukları tek bir etnik kökene ait gruplar olarak görmek, bu zengin kültürel çeşitliliği hiçe saymak anlamına gelmektedir.

Somersan'a göre Amerika kıtasına gerçekleştirilen fetih/keşif hareketleri sonucunda Kızılderili yani İlk Amerikalılar, silahla ya da kıyamık mikropu battaniyeler ile öldürülerek topraklarına el konulmuştur. Bu durum Amerika kıtasındaki çok çeşitli dillerin de yok olmasına sebep olmuştur. ABD kurulunca geriye kalan çok az sayıdaki İlk Amerikalıların hepsi Indian olarak toptan bir kategori altına yerleştirilerek, asimilasyona tabi tutulmuştur. Bu asimilasyon sonucunda İlk Amerikalıların dinleri, ritüelleri yasaklanmıştır ve dillerini çocuklarına öğretme hakları ellerinden alınmıştır. Oysa bu halklar birbirinden çok farklı dillere, geleneklere ve kültürlere sahiplerdir. Ethnologue(2005)'in verilerine göre 6912 dilden 516'sı yok olma sürecindeki dillerdir. Amerika'da yok olma tehlikesi yaşayan dil sayısı 170'tir ve bu rakam oldukça yüksektir(Somersan, 2008:82,83). UNESCO'nun 2010 yılı verileri Somersan'ın aktardığı Ethnologue(2005) verilerini destekler niteliktedir.

UNESCO'nun Tehlike Altındaki Dünya Dilleri Atlası adlı çalışmasında, dünyada tehlike altında olan diller 5 temel başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar dillerin maruz kaldığı tehlikenin derecesini göstermektedir. Bu başlıklar ve başlıkların seçim kriteri şu şekilde gösterilebilir(UNESCO, 2010:6):

1. **Korunmasız Olanlar:** Dili çoğu çocuk konuşuyor, ancak bu durum ev gibi belirli alanlarla sınırlanmış olabilir.
2. **Kesinlikle Tehlike Altında Olanlar:** Çocuklar dili artık evlerinde ana dil olarak öğrenmiyor.

3. **Ciddi Bir Biçimde Tehlike Altında Olanlar:** Dil büyükanne, büyükbaba ve yaşça büyük kuşaklar tarafından konuşulmaktadır; Ebeveyn kuşağı bunu anlayabilirken, çocuklarla ya da kendi aralarında bu dili konuşmazlar.
4. **Kritik Bir Biçimde Tehlike Altında Olanlar:** Dili konuşan en genç kişiler büyükanne, büyükbaba ve yaşça büyük kişilerdir. Bu kişiler de dili kısmen ve nadiren konuşurlar.
5. **Soyu Tükenmiş Olanlar:** Dili konuşan hiç kimse kalmamıştır. Büyük olasılıkla 1950'lerden beri tükenen dillerin veri olarak alındığı belirtilmiştir.

UNESCO'nun söz konusu çalışmasının etkileşimli çevrimiçi sürümünde yer alan bilgilere göre dünya üzerinde tehlike altında bulunan 2464 tane dil bulunmaktadır. Tehlike altında bulunan bu dillerin 192 tanesi ABD'de yer almaktadır. Bunların veri²⁴ olarak dağılımı ise şu şekildedir²⁵:

Tehlike Derecesi	Tehlike Altında Bulunan Dil Sayısı
Korunmasız Olanlar	11
Kesinlikle Tehlike Altında Olanlar	23
Ciddi Bir Biçimde Tehlike Altında Olanlar	37
Kritik Bir Biçimde Tehlike Altında Olanlar	75
Soyu Tükenmiş Olanlar	54

Tablo 1. ABD'de bulunan tehlike altındaki dillerin tehlike analizi.

²⁴ UNESCO'nun söz konusu atlasının etkileşimli çevrimiçi sürümünde yer alan veriler tablo haline getirilmiştir.

²⁵ <http://www.unesco.org/languages-atlas/en/atlasmap.html> erişim tarihi ve saati: 15.09.2018- 02.25.

Daha önce de belirtildiği gibi bu veriler, UNESCO'nun ilgili çalışmasının etkileşimli çevrimiçi sürümünden alınmıştır. Soyu tükenmiş olan diller veri kapsamından çıkarıldığında tabloda yer alan dil sayısı 146 iken, dâhil edildiğindeki sayı 200'dür. Tehlike altında bulunan 192 dil olduğu belirtilmesine karşın, veriler arasındaki bu farkın neyden kaynaklandığı bilinmemektedir. Şüpheli veri olarak görülen verilerin toplam sonuca yansıtılmamış olması ya da bazı dillerin birden fazla kategoriye dâhil edilmiş olması ihtimal dahilindedir.

Görüldüğü üzere ABD’de Avrupalı yerleşimcilerin başlattığı işgal hareketleri sonucunda kültürel ve dilsel çeşitlilik süreç içerisinde gittikçe azalmıştır. Bu tehlikenin boyutunu *Ethnologue* ve UNESCO’nun çalışmalarında da görülebilmektedir. UNESCO’nun verileri kapsamında ABD’deki tehlike altında olan diller incelendiğinde *kritik bir biçimde tehlike altında olan* dil sayısının sayıca üstün olduğu görülmektedir. Bu verilerden yola çıkarak, ABD’de yalnızca büyükanne ve büyükbaba gibi ailenin en yaşlıları tarafından seyrek bir biçimde konuşulan 75 civarı dilin neslinin tükenme tehlikesi altında olduğu anlaşılmaktadır. Azımsanmayacak sayılara sahip olan diğer tehlike kategorilerinde yer alan dillere ilişkin herhangi bir önlemin alınmaması durumunda, o dillerin de tehlike eşiğinin yıllar içerisinde yükseleceği açıktır. Öyle ki, tehlike derecesi arttıkça üst tehlikesi derecesinde bulunan dil sayısının da arttığı dikkati çekmektedir. Bu durum yok olma tehlikesinin çığ gibi git gide büyüdüğünü göstermektedir.

Günümüzde ABD’deki ulusal azınlıkların özel haklara sahip olup olmama durumu tartışma yaratmaktadır. Ulusal azınlık statüsünde olan Kızılderililerin yani İlk Amerikalıların dillerinin ve kültürlerinin sürdürülmesi, tanınması konusunda tartışmaların yaşandığı bazı özel haklarla yakından ilişkilidir. Kymlicka’nın da belirttiği gibi “ABD’de, ülkenin çoketnikli olduğu genelde kabul görmektedir; ancak ülkenin aynı zamanda çokuluslu olduğu ve ulusal azınlıkların özel kültürel haklar ve özyönetim taleplerinin olduğu aynı kabulü görmemektedir(Kymlicka,2015:58). Bu durum ulusal azınlıkların dillerini, kültürlerini ve dinlerini gelecek nesillere aktarabilmeleri ve çoğunluğu oluşturan ana toplumdan yaşam biçimlerini alıtabilmeleri önünde büyük bir engel oluşturmaktadır.

Avrupalı Yerleşimciler ve Göçmenler

Amerika’daki ilk Avrupalı yerleşimciler olan İngilizler, 1607 yılında kıtaya yerleşmeye başladılar. Yani ilk büyük göç dalgaları İngilizlerden tarafından gerçekleştirildi. Fakat ilk göç dalgası devam ederken 18. yüzyılda Avrupa’dan başka iki güçlü göç dalgası daha meydana geldi. Bu göçlerden birini Almanlar, diğerini ise İskoç-İrlandalılar gerçekleştirmiştir. İlk önemli bir hale gelen göç Almanların göçüydü. Batı Almanya’nın ve Rheinland’ın, sefalet ve hoşnutsuzluk içerisinde olması

bu göçleri tetikleyen unsurlardandı. Fakat asıl büyük göç dalgasının 1700 yılından sonra başladığı görülmektedir. Bu göçmenlerin bir bölümü New York kolonisinde Mohawk vadisine, bir kısmı New Jersey’de New Brunswick’e ve çoğu Pennsylvania’ya gidip yerleştiler. Sonraları bir yıl içinde gelen Alman ve İsviçrelilerin sayısı binleri bulmaya başladı. Almanların sayısı o derece yoğundu ki, devrim öncesinde Benjamin Franklin Pennsylvania’daki halkın üçte birinin Alman olduğu tahmininde bulunmuştur(Nevins&Commager, 2014:19-49).

Amerika kıtasına gelen ilk Avrupalılar buraya geldikleri zaman Mississippi’nin batısındaki Kızılderililerin sayısının iki yüz bini, Meksika’nın kuzeyinde bütün kıtada bulunan Kızılderililerin sayısının ise beş yüz bini geçmediği düşünülmektedir. Yalnızca ok ve yayla, tomahawk denilen baltayla ve ucu yumru savaş sopasıyla donanmış olup, pusu kurmaktan başka bir savaş sanatına aşina olmayan Kızılderililer, iyi silahlanmış uyanık beyazlarla çoğunlukla boy ölçüşecek bir durumda değildiler. Doğayı emirleri altına almak konusundaki yetenekleri sınırlı olan Kızılderililer, esas itibariyle kara ve suda avlanmakla hayatlarını sağladıkları için geçim kaynakları güvenilir nitelikte değildi (Nevins&Commager, 2014:23).

Meksika’nın kuzeyinde varlıkları tanınmış 59 akraba topluluğu içindeki yüzlerce kabilenin büyük kısmı küçük topluluklardı. Bunlar hiçbir zaman mağlup edilmesi zor savaş toplulukları değillerdi. Göçmenlerle Kızılderililer arasında Koloni dönemindeki mücadeleler birkaç aşamada meydana gelmiştir. Bu mücadelelerin sonucunda Amerika’nın yerli kabileleri büyük kayıplara uğramıştır. Özellikle ilk koloniler kurulur kurulmaz bunlardan çoğu küçük komşu kabilelerle şiddetli yerel mücadelelere girişmişlerdi. Öyle ki, New England’daki Pequot Savaşı sonrasında Pequot kabilesi, Virginia göçmenleriyle Powhatan kabileleri arasında 1622’de yaşanan savaşta da Powhatan kabileleri tamamen yok edilmiştir(Nevins&Commager, 2014:24).

Kızılderili olarak genel bir çerçeve içerisine yerleştirilen yerli topluluklar hariç günümüzde Amerika’da yaşayanların tamamını göçmenler ya da göçmen çocukları oluşturmaktadır. Değişik zaman dilimlerinde, farklı nedenler ve koşullar altında ABD’ye gelen göçmenler, birbirlerinden farklı ırk, dil, din, gelenek ve kültüre sahip

topluluklardan meydana gelmektedir. Bir göçmen ülkesi olmasından dolayı pek çok alt kültürün yer aldığı ABD’de, baskın grup konumunda bulunan İngilizler, kendilerini ülkenin kurucusu olarak gördükleri için, diğer yerlerden gelen göçmenlerden tek resmi dil olarak kabul edilen İngilizceyi öğrenmelerini ve Anglo-Sakson kültürüne uyum sağlamalarını beklemişlerdir. Amerika’da Beyaz Anglo-Sakson²⁶ egemenliğine karşı verilen mücadele, çokkültürlülük konusunda çeşitli açılımların yapılmasını zorunlu kılmıştır(Anık,2011:86-87).

Ulus devletlerde ulusal birliğin sağlanması için çeşitli değerlerin ön plana çıkartıldığı bilinmektedir. Bu durum çoğunlukla tarihsel geçmişe ve ortak kültüre yapılan vurgular yoluyla gerçekleştirilir. Ancak ulus devletlerle kıyaslandığında oldukça farklı özellikler barındırdığı görülen ABD’de tarihsel geçmişten bahsedilemediğinden, daha farklı bazı ortak değerler ön plana çıkartılarak, Amerikalılık kimliği ekseninde ulusal birlik sağlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu ortak değerler büyük oranda liberal değerlerden oluşmaktadır (Anık,2011:89). Ancak bir kültür daha liberal hale geldikçe, üyeleri büyük bir ihtimalle giderek daha az aynı tikel iyi hayat kavrayışını paylaşacağı ve öteki liberal kültürlerden insanlar ile gittikçe daha fazla temel değerleri paylaşacağı için(Kymlicka, 2015:160) liberal değerlerin öne çıkarılması azınlık grupları tarafından eleştirilmektedir. Yani azınlıkta bulunan bir kültürün liberalleşmesi farklı kültürlerle karşılıklı etkileşim artmasını ve dolayısıyla ana toplumda aynı iyi hayat tarzlarını paylaşan insanların sayıca artmasını sağlayacağı için, azınlık kültürünün varlığını koruması güçleşecektir. Liberal değerleri benimseyen, ortak benzerlikleri olan bir ulus yaratma projesi -daha önce de belirtildiği üzere- ABD’de Anglo Uyum Modeli gibi bazı asimilasyonist modellerin uygulanmasına sebep olmuştur. Göçmenlerin ve ulusal azınlıkların farklılıklarını ortadan kaldırarak, onların Anglo-Sakson kültürüne asimilasyonunu öngören bu yaklaşım toplumdaki öteki konumunda bulunan grupların tepkisine neden olmuştur.

²⁶ ABD’deki baskın gruba ithafen WASP sözcüğü kullanılır. Türkçe’ye çevrildiğinde BASP halini alan sözcüğün açılımı Beyaz(White), Anglo-Sakson, Protestan şeklindedir. Beyaz anglo-sakson kültürüne sahip Protestanların baskın kültürü oluşturduğuna işaret eden bu kavramsallaştırma, ABD’deki baskın kültür grubu ile diğer kültürel gruplar arasındaki ayrılıkları göstermesi bakımından önemlidir. Homojen bir devlet görünümünden oldukça uzak olan ABD’de bu türden tek tip ulus yaratma girişimleri eleştirilmiştir. Öyle ki, Anık(2011,87)’nin de belirttiği gibi. WASP hâkimiyetine yönelik kamuoyunda meydana gelen bu tepkiler bir baskı unsuru oluşturarak ABD’de çokkültürcülük uygulamalarının hayata geçirilmesini sağlamıştır.

Bu tepki süreç içerisinde Sivil Haklar Hareketi'nin oluşmasına yol açarak, çokkültürcü uygulamalara kapı aralamıştır.

Afro-Amerikalılar

16. yüzyıldan itibaren, yaklaşık 15 milyon siyahi, kendi istekleri dışında Afrika kıtasından Kuzey ve Güney Amerika kıtalarına taşınmışlardır. Bunların neredeyse 1 milyonu, 16. yüzyılda, 1,3 milyonu 17. yüzyılda, 6 milyonu 18. yüzyılda ve 2 milyonu da 19. yüzyılda buralara getirilmişlerdir. Siyah Afrikalılar, Amerikalılara köle aileler olarak hizmet vermek üzere, zincire vurularak getirilmişlerdir(Giddens, 2000'den akt. Vatandaş, 2002, 24). Bütün bu gelişmeler sonucunda 1850 yılına doğru, 23 milyonu geçen ABD nüfusunun 3 milyon 200 binini bu köleler oluşturmaktaydı. Köle nüfusu o denli artmıştı ki, Güney Carolina ve Mississippi'de sayıca beyazları geçmişlerdi(Nevins&Commager, 2014:238).

Kölelik düzeninde siyahlar, yurttaş olmak şöyle dursun *kişi* olarak bile görülüyordu. Bu insanlar tıpkı binalar ve hayvanlar gibi köle sahibinin malı olarak kabul ediliyorlardı. Köleliğin 1860'lı yıllarda kaldırılmasına ve siyahlara yurttaşlık hakkı tanınmasına rağmen, siyahların 1950'li ve 1960'lı yıllara kadar beyazlarla aynı okullara gitmelerini, ordunun aynı birimlerinde hizmet vermelerini ve aynı trenlere binmelerini vs. engelleyen ayrımcı yasalara tabi olmak durumunda kaldılar. Her ne kadar bu ayrımcı yasalar artık uygulanmıyor olsa, siyahların iş ve ev bulma konusunda gayri resmî bir ayrımcılığa tâbi tutulduğu, siyah nüfusun toplumun alt sınıflarında ve yoksul semtlerinde yoğunlaştığı gözlenmektedir(Kymlicka, 2016:501). Bu olumsuz durumun temel nedeni ise siyahların Amerikan toplumunun siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarında uzun dönemler boyunca ayrımcılığa maruz kalmalarıdır. Öyle ki, beyazların yapmadığı çöpçülük gibi alt düzeydeki işlerle uğrasan Siyahların, tam gün olarak çalıştırıldıkları işlerde kendilerine yarım günlük ücretler ödendiği için ekonomik açıdan genellikle kötü bir durumda yaşamaktalardı. Daha önce de belirtildiği gibi, beyazların gittiği okullara alınmayan siyahlar, sosyal ve ekonomik alanda uzun dönemler boyunca dikey hareketlilik imkânlarından yoksun bırakılmışlardır. Amerika'daki bu katı ırk ayrımcılığı politikalarına karşı *Sivil Haklar Hareketi* başlamıştır. Kökeni 1954'teki *Brown Davası*'na dayanan bu hareket, Rosa

Parks adındaki Siyah kadının halk otobüsünde oturduğu yerden kalkıp bir beyaza yer vermemesinden dolayı, 1955 yılında tutuklanması üzerine hız kazanmıştır. *Ben İnsanım (I'm a man)* cümlesi *Sivil Haklar Hareketi*'nin temel sloganını oluşturmaktaydı (Anık, 2011: 85).

Görüldüğü üzere ABD'deki Anglo-Sakson kavramlaştırması, uygarlığın oluşturduğu kültürel ve toplumsal iklim içerisinde önemli bir statü olarak “biz”e karşılık gelmekteydi. Bu baskın Anglo-Sakson kültür ve toplum evrenine *uyması* ve *asimile olması gereken* öteki ise *siyahları* temsil ediyordu. Irksal temeldeki bu ayrımın 1940'lı yılların sonlarında Amerika Birleşik Devletleri için bir sorun haline dönüştüğü görülmektedir. Bu anlamda 1945 yılında Avrupa'daki işçi göçünün doğurduğu sıkıntılardan farklı olarak Amerika'da, beyazların oluşturduğu toplumsal ve siyasi yapıya siyahların nasıl ve ne şekilde dâhil edilebileceği, bu kurumsal yapılanmalar içerisinde ne türden sosyal ve ekonomik statüler elde edebileceğine ilişkin problemler oluşmaya başlamıştır. Bu türden sorunların oluşmaya başlamasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, siyahların 1940'lı yılların sonunda yalnızca özel alanda kalıcı bir rol üstlenmek yerine kamusal alanda da görünürlüklerinin artırılması amacıyla toplumsal ve politik bir takım eylem alanları oluşturmaya yönelik faaliyetlerde bulunmalarıdır. Bunun yanı sıra Avrupa'dan göç eden beyazların Amerika'ya uyumunu sağlamak için oluşturulan kurumlarda siyahların görünürlüklerin nasıl artırılabilmesine ilişkin yaşanan sorunlar ise ikinci nedeni oluşturmaktadır (Yanık, 2013: 164).

Sivil Haklar Hareketi başlangıçta -özellikle siyahlara karşı uygulanan ırksal ayrım olmak üzere- ırksal ayrımın, eşitlik düzeyinde ortadan kaldırılmasını ve bir yurttaş olarak Amerika'da beyazların sahip olduğu tüm haklara sahip olmayı hedeflemekteydi. Siyahların ayrımcılığa maruz kalması sebebiyle hareketin temel ruhunu Amerika'da toplumsal bir bölünmeye neden olan ırksal ayrımın bir an önce bitirilmesi ve kamusal alanda beyazlarla eşit haklara sahip olunması yönündeki güçlü istek oluşturmaktaydı. Ancak Sivil Haklar Hareketi'nin, daha sonraki dönemlerinde ırksal ayrımın yanı sıra Müslüman siyahların kendi dinsel özerklikleri talebinde bulunmasıyla farklı bir seyir izlediği görülmektedir (Yanık, 2013: 164-165).

1970’li yıllardan itibaren, *Sivil Haklar Hareketi* tarafından savunulan eşitlik ilkesi ve ayrımcılık karşıtlığına yönelik ABD’de azınlıklar yararına bir dizi önlem programı hayata geçirilmiştir. Okulda, özellikle hispanik göçmenler için iki dilde eğitim programı, üniversitelerde etnik çalışmalar anabilim dallarının kurulması, özel sektörde ırk azınlıklarının üyelerine öncelik sağlayan işe alma uygulamaları ve pozitif ayrımcılık politikası gibi uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Ancak bu gelişmelerin yaşandığı sıralarda bu politikalara yönelik çokkültürlülük terimi kullanılmamaktaydı. Bu dönemde Amerikan toplumunda okul müfredat programlarını hedef alan yeni bir tartışma ortaya çıktı. Buna göre azınlık grupları özellikle de tarih, edebiyat, sosyal ve beşeri bilimler alanında olmak üzere Avrupa kültürü dışındaki kültürlerin Amerikan medeniyetine kazandırdıklarını reddetmekle suçladıkları okul müfredat programlarını, Avrupa merkezci bir anlayışı empoze etmeye çalıştığını ileri sürmekteydiler. Bu yeni kimlik siyaseti siyah ve hispanik örgütlerden, radikal feministlerden ve eşcinsel topluluğun temsilcilerinden oluşan oldukça çeşitli bir grup tarafından savunulmaktaydı (Doytcheva, 2013:62, 63).

Amerikan okul müfredat programlarına yönelik eleştiriler sosyal bilimlerle ilgili bölümlerde kültürel solun etkili olduğu ve etnik çalışmalar programlarının sağlam bir şekilde yerleştiği üniversitelerin kampüslerinden başlamıştır. Öyle ki, 1987 yılında Stanford Üniversitesi, mecburi Batı kültürü eğitimi yerine değerlerin ve kültürlerin çoğulluğunu vurgulayan programları müfredatına koydu ve sonrasında diğer üniversiteler de onu izledi. Berkeley’deki öğretim görevlileri gerçek çeşitliliğin bu derslerin farklı etnik grup ve cinsiyetten öğretim görevlileri tarafından verilmesini gerektiğini, yalnızca bir siyahın, siyahların tarihini öğretebileceğini ve yazabileceğini ileri sürmüşlerdi. Bu yeni anlayış ortaöğretim ve devlet okullarına da yayıldı. Böylece 1987’de New York ve Kaliforniya eyaletleri Avrupa kültürü dışındaki kültürler üzerine yapılan çalışmalara ayrılan zamanı ciddi oranda artıran yeni bir müfredat programı benimsedi. Bu amaçla kurulan uzmanlar komitesine göre eğitimin artık tedavi edici bir rol üstlenmesi zorunluydu ve eğer Avrupa merkezli önyargılar, Afrikalı, Asyalı, Hispano-Amerikalı, Amerikan yerlisi gençlerin ruhsal durumlarında ciddi bir tahribat yaratıyorsa; geçmişin ele alınması ve ait oldukları grupların kültürünün yüceltilmesi onların kendilerine güvenmelerini sağlamalıydı (Schlesinger,

1993'den akt. Doytcheva, 2013:63,64). Ancak Amerika Birleşik Devletleri tarihinin, etnisite ve ırk perspektifinden yeniden yazılmasını öngören bu bakış açısını eleştiren Doytcheva'ya göre, etno-merkezli programlarıyla okul başarısı arasındaki ilişkiyi doğrulanamamıştı ve özellikle Asyalı çocuklar kendilerine uyarlanmış programlar yokken daha başarılı oluyorlardı (Doytcheva, 2013:64).

Görüldüğü üzere ABD'de çokkültürlülük terimi ilk olarak okul programları etrafındaki çatışmayla ilgili olarak kullanılmıştır. Çokkültürlülüğün savunucularına göre çokkültürlülük, daha geniş bir anlamıyla ayrımcılığın ve önyargıların olmadığı, hiçbir kültürel referansın diğerinden üstün olmadığı ve milli kimliğin dünyanın dört bir yanından gelen kültürel temaların karmaşık bir birlikteliği sonucunda oluştuğu, daha iyi bir Amerika'yı temsil etmekteydi (Glazier, 1977'den akt. Doytcheva, 2013:64).

2.2.7.3. Türkiye

2.2.7.3.1. Türkiye Adı Üzerine

Türkiye, Türklerin yaşadığı, hâkim olduğu coğrafyalara ya da kurdukları devletlere verilen bir addır. Tarih boyunca Türklerin yaşadığı ve siyasal egemenlik kurduğu coğrafyalar, genellikle *Turkia*, *Turkhia*, *Türkistan*, *Türk ili/Türk eli*, *Türkiye* biçiminde adlandırılmıştır. Türkiye adı, kimi zaman bizzat Türkler tarafından verilmiş ve devletin resmi adı olarak kullanılmış iken, kimi zaman da onlardan bahseden başka milletler, Türklerin kurduğu devletleri bu ad ile anmışlardır (Buran&Çak, 2012:23).

İlber Ortaylı, Anadolu'ya yerleşen Türklerin, siyasi hedef ve misyonlarının Roma İmparatorluğu'nu ele geçirmek olduğu için Anadolu'ya *İklîm-i Rum* dediklerini belirtmiştir. Türklerin *Rum-Roma* dedikleri yere İtalyanların *Turchia* veya *Turcmenia*; Alman seyyahların *Turkei*, *Türkenland*; Fransızların *Turquie* dediğini ifade eden Ortaylı, 16. yüzyılda İngilizce bir seyahatname kaleme alan Nicolas de Nicolay'ın ise Anadolu için *Turkie* dediğini belirterek, bu sözcüğün Türklerin bugünkü söyleyişine oldukça yakın olduğunu vurgulamıştır (Ortaylı, 2015:20,21).

2.2.7.3.2. Türkiye'nin Tarihsel Yönden Kültürel Çeşitliliği

Anadolu, insanlık tarihinin en eski bölgelerinden biridir. Tarih boyunca, bu coğrafyada pek çok kavim yaşamıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin etnik yapısı ve yapılanması yalnızca Türklerle sınırlı değildir. Türklerden önce bu bölgede yaşayan başka kavimler de bulunmaktadır. Öyle ki, tarihi dönemlerde bu bölgede yaşayan kavimler ve kültürler birden bire ve tamamen yok olmamışlardır. Bölgeye hâkim olan toplumlara ve kültürlere eklenerek değişmişler ve uyum sağladıkları yeni toplumların ve kimliklerin içinde yaşamaya devam etmişlerdir. Ancak Anadolu'nun son bin yılının hâkim etnik unsurunu Türklerin, hâkim kültürünü de Türk kültürünün oluşturuyor olması, Türklere ve Türk kültürüne Anadolu'nun günümüzdeki etnik yapısının belirleyici unsuru olma imkânı tanımıştır(Buran&Çak, 2012:30).

Türklerden önce Anadolu'da yaşayan kavimlere bakılacak olduğunda, Anadolu'nun bilinen en eski yerleşimcilerinin M.Ö. 3 binlerde yaşayan *Hatti*, *Luwi* ve *Hurriler* olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Anadolu'da yaşayan kavimlerin tarihinin bu kavimlerden itibaren başladığı düşünülmektedir. M.Ö. 2 binli yıllara gelindiğinde Anadolu'da *Hititler*, *Gaşkalar*, *Palalar*, *Lukkalar*, *Arzavalılar*, *Hayaşahılar*, *Aşşuvalılar* ve *İşşuvalıların* yaşadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra *Mittaniler*, *Babiller/Kaslar*, *Frigler*, *Urartular*, *Lidyahılar* ve *Asurların* da Anadolu'nun etnik yapısının şekillenmesinde rol oynadıkları bilinmektedir. M.Ö. 1300'lerin sonları ile 1200'lerin başlarında meydana gelen Ege göçleriyle beraber Anadolu'nun büyük bir kavimler göçüne sahne olduğu ve Anadolu'nun etnik yapısının bu göçlerle gelen *Ekweşler*, *Turşalar*, *Rukkular*, *Şerdanalar* ve *Şekeleşler* gibi kavimlerle daha da karışık hale geldiği düşünülmektedir(Memiş, 2009: 161-218'den akt. Buran&Çak, 2012:30,31).

MÖ 600'lere gelindiğinde Perslerin Anadolu'yu istila etmesi, Perslerin de bu coğrafyadaki etnik yapıya katılmalarına imkân tanımıştır. Bunun yanı sıra *Süryanilerin*, *Ermenilerin*, *Rumların* ve *Arapların* da Anadolu'nun etnik yapısının şekillenmesinde büyük önemi vardır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere son bin yıllık sürecin hâkim ve belirleyici unsuru *Türkler* olmuştur(Buran&Çak, 2012:31).

Anadolu'daki Türk varlığının kökeni incelendiğinde farklı araştırmacılar tarafından öne sürülen farklı savların olduğu görülmektedir. Bu durum mevcut bilimsel verilerin kesinlik taşımadığını, dolayısıyla bu konuda geçmişten günümüze süregelen bir tartışmanın hâkim olduğunu göstermektedir. Öyle ki Ali Tayyar Önder, -Kazım Mirşan'ın çalışmalarına atıfta bulunarak- Anadolu'daki Türk varlığının M.Ö. 15 binlere dayandığını belirtmiştir(Önder, 2007:67). Öte yandan Ahmet Buran ve Berna Yüksel Çak, Osman Nedim Tuna'nın Sümerce ile Türkçe arasındaki ilişkileri incelediği *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi* adlı eserinde Türklerin en az M.Ö. 3500'lerde Türkiye'nin doğu bölgesinde bulunduğunun tespit edildiğini belirtmiştir(Tuna, 1990: 48'den akt. Buran&Çak, 2012:31). Benzer biçimde Buran&Çak, Feridun Celilov'un *Qedim Türk Eli* adlı eserinde, Türklerin Anadolu ve Mezopotamya bölgelerinden Orta Asya'ya doğru göç ettiklerini iddia ettiğine değinmiştir (Celilov, 2006'dan akt. Buran&Çak, 2012:32). Yer verilen bilgilerden yola çıkarak kimi araştırmacıların *Ön Türkler* olarak adlandırılan bazı eski topluluklara işaret ederek Anadolu'daki Türk varlığını M.Ö. 15 binlere²⁷ dayandırdığı dikkati çekerken, kimi araştırmacıların da Türklerin Sümerlerden geldiğini ve dolayısıyla Türklerin Anadolu'nun ilk yerleşimcilerinden olduğunu öne sürdüğü görülmektedir. Bu düşüncenin arka planında Türkçe ve Sümerce arasındaki benzerlikler yer almaktadır. Görüldüğü üzere Türklerin kökenine ve Anadolu'daki varlığına ilişkin bilgilerin genel kabul gören bilimsel verilerle desteklenmesi gerekmektedir.

Milattan sonraki dönemlerde Anadolu'daki Türk varlığına değinilecek olduğunda ulaşılabilen en eski tarihin M.S. 43 yılı olduğu görülmektedir. Ali Tayyar Önder, Romalı yazar Pomponius Mela'nın M.S. 43 yılında yazdığı *pe Situ Orbis* adlı eserinde *Turcae* (Türk) isimli bir kavimden söz ettiğini belirtmiştir. Yine Romalı Plinius'un M.S. 23-79 yılları arasında yazdığı *Histoire Natur* adlı eserinde Sakalarla ilişkilendirilen *Sarmat* ırkına mensup kavimler içinde *Tyrca*'leri de saydığını ifade etmiştir(Göktürk, 1977: 5'den akt. Önder, 2007:77). İlerleyen yüzyıllarda yani M.S. 3.

²⁷ Önder, bugünkü Türk dilinin Orta Asya'da M.Ö. 15 binden başlayarak *Ön Türk* olarak tanımlanan topluluklar ve boylar tarafından oluşturulduğunu ifade etmiştir(Önder, 2007:67).

ve 4. yüzyıllarda Hunların Anadolu'ya üç defa girip çıktıkları bilinmektedir. Daha sonraları, 466 yılında Ağaçeri Türkleri'nin, 558 yılında Sabir ve Hazar Türklerinin Doğu Anadolu'da yayılarak yerleştikleri görülmektedir. 800'lere gelindiğinde Abbasilerin bu yüzyıldan itibaren, çoğunluğunu Türkmen askeri garnizonlarının oluşturduğu bir grubu aileleriyle birlikte Bizans'a karşı Misis, Adana, Maraş, Malatya, Mardin ve Erzurum'a kadar uzanan ve *Sugur* denilen bir hat boyunca yerleştirdikleri bilinmektedir. Belirtilen Anadolu'daki bu Türk yerleşimi yakın geçmiş açısından oldukça önemlidir(Önder, 2007:75). Ancak Anadolu'daki Türk yerleşimi açısından asıl önem taşıyan olay 1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasıdır. Bu savaşın kazanılmasından sonra, Anadolu'ya doğru yoğun bir göç hareketinin gerçekleştiği görülmektedir.

Türkler 1071'de Anadolu'ya geldiklerinde, Anadolu'da az bir nüfus bulunmaktaydı. Anadolu'da bu dönemde *Rum*, *Ermeni*, *Süryani* vb. kavimlerin yaşadığı bilinmektedir. Türklerin Anadolu'ya hâkim olmalarından sonra *Kürtlerin*, *Arapların*, *Lazların* bir bölümü, *Zazaların* ise tamamı *Türkler* ile birlikte Anadolu'da yaşama imkânı bulmuşlardır. Sonraki yüzyıllarda ise Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden oluşan farklı etnik grupların Türklerle birlikte Anadolu'da yaşamaya devam ettikleri görülmektedir(Buran&Çak, 2012:33). Dolayısıyla Anadolu'nun, 11. yüzyılın sonlarından itibaren ve 12. yüzyıl boyunca Türkleştiği söylenebilir. Öyle ki, 12. yüzyılda yabancıların Anadolu'ya *Türkiye* demeye başladıkları görülmektedir. Artık kırsal bölgelerin Türkmen göçebeler ve köylüler tarafından, şehirlerin ise büyük bir Türk nüfus tarafından doldurulduğu anlaşılmaktadır(Ortaylı, 2015:17,19).

Tarihsel süreç içerisinde Türk nüfusunun yanı sıra başka etnik unsurların da Anadolu nüfusuna eklendiği görülmektedir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Kafkaslarda ve Balkanlarda hayat hakkı tanınmayan ve genellikle Müslüman olan *Çerkez*, *Gürcü*, *Arnavut*, *Boşnak*, *Bulgar*, *Sırp*, *Hırvat*, *Pomak* gibi çeşitli etnik unsurların Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir. Genel bir değerlendirme yapılacak olduğunda Türklerin Anadolu'ya hâkim oldukları son bin yıl içerisinde, Anadolu'da Türkler ile birlikte *Rumlar*, *Ermeniler*, *Kürtler/Kurmançlar*, *Zazalar*, *Araplar*, *Yahudiler*, *Süryaniler*, *Moğollar*, *Çerkezler*, *Gürcüler*, *Arnavutlar*, *Boşnaklar*,

Bulgarlar, Sırp, Hırvatlar, Pomaklar gibi çok farklı etnik kökenden, din ve inançtan toplulukların yaşadığı söylenebilir. Bu farklı etnik grupların kimi zaman iç içe yaşamış oldukları görülmektedir. Öyle ki bu gruplar arasında özellikle din ve kültür bakımından yakın olanlar arasında kız alış verişleri ve akrabalık bağlarının olduğu görülürken; diğer yandan karşılıklı din değiştirmelerin, ittifakların, çıkar çatışmalarının ya da menfaat ortaklıklarının ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun yanı sıra toplu ilticalar, göçler ve karışık kaynaşmalar da meydana gelmiştir. Yaşanan bu sosyo-kültürel sürecin sonucunda coğrafya ve tarihin dönüştürücü ve birleştirici etkisiyle büyük oranda ortak bir etnik kimliğin olduğu görülmektedir. Bu etnik kimliğin temel ve belirleyici rengine *Türk dili* ve *Türk kültürü* kaynaklık etmektedir. Nitekim Anadolu coğrafyasında yönetimi, üst kültürü, merkezi ve üretimi bin yıldır temsil eden halk Türklerdir. Bu sebeple, özel bir girişime ihtiyaç duyulmaksızın zaman içerisinde Anadolu’da oluşan kültürel kimlikte Türklerin etkisi ve belirleyici rolü, doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır(Buran&Çak, 2012:34,35).

2.2.7.3.3. *Türkiye’nin Günümüzdeki Kültürel Çeşitliliği*

Anadolu coğrafyasında Türk kimliği, Selçuklu ve Osmanlı çağının değerleriyle beslenerek gelişmiş ve henüz o çağlarda, Anadolu coğrafyasında yaşayan değişik etnik gruplara mensup kişilerin benimsemekten çekinmedikleri ortak bir kimlik olma özelliği kazanmıştır. Özellikle o dönemlerde din kimliklerin temel belirleyicisi olduğu için, genellikle ümmet anlayışı içinde Müslümanların bir grup kapsamında ele alınarak, millet olarak kabul edildiği görülmektedir. Öte yandan gayrimüslimlerin bu grubun dışında bırakıldığı bilinmektedir. Örneğin, *Balkanlarda Türk olmak, Müslüman olmak demektir. Öyle ki, birçok yerde Türk olmak millettir, ümmettir anlamına gelirdi.* Dolayısıyla Anadolu’da Türk kimliğinin, soy ve ırk esasından çok din, dil, kültür ve yaşama biçimi ile ilgili değerlere dayanan ve Selçuklular ile başlayıp Osmanlılar ile devam eden bir oluşum süreci vardır. Bu sürecin son halkasını ise Türkiye Cumhuriyeti devletinin oluşturduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, kendi çağının anlayışı içinde ve ulus devletin esaslarına göre bir kimlik politikası oluşturmuştur(Buran&Çak, 2012:35).

Bir ulus devlet olma niteliği taşıyan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren ortak bir ulusal kimlik yaratmaya çalışmıştır. Ancak bu ulusal kimlik

projesinin planlı, programlı ve sürekli bir devlet politikası halinde yürütülmemesi sebebiyle bütünüyle başarılı olamadığı görülmektedir. Günümüzde Türkiye’deki Türk kimliğinin iki aşamalı bir özelliğe sahip olduğu bilinmektedir. Bunlardan birincisi soy, dil, tarih ve kültür bakımından kendini Türk kabul eden ve toplam nüfusun % 85’ini oluşturan büyük çoğunluğun kimliğidir. İkincisi ise, içinde farklı soylardan, inançlardan olan ve farklı dilleri konuşan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının tümünün yer aldığı siyasal, hukuksal ve toplumsal Türk kimliğidir. Türk kimliği, birinci yani *dar anlamında* diğer etnik grupların kimlikleri gibi özel ve sivil alanlarda geçerli bir kimlik iken, ikinci yani *geniş anlamında* ise siyasal, hukuksal ve resmi bir kimlik olma özelliği taşımaktadır. Görüldüğü üzere Türk kimliği, Türkiye Cumhuriyeti içinde sadece bir etnik grup kimliği değildir. Aynı zamanda, bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının mensup olduğu ortak ulusal kimliğin adıdır. Buran ve Çak’a göre bu kimliğin dayandığı temel değerler; Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı, tarihsel ve coğrafi müştereklik, ortak dil olarak Türkçe, büyük bir bölümü için Müslüman olmak, birlikte yaşama kültürü, sevinçte ve tasada birlik, yaşanan ve paylaşılan gelenek, görenek, maddi ve manevi kültür değerlerindeki ortaklıklardır(Buran&Çak, 2012:38,39).

Buran ve Çak, Türkiye’de yaşayan etnik grupları şu şekilde sıralamıştır(Buran&Çak, 2012:49-90):

- Araplar, Arnavutlar, Boşnaklar, Çerkezler, Ermeniler, Gürcüler, Hemşinliler, Kürtler, Lazlar, Pomaklar, Romanlar, Rumlar, Süryaniler, Yahudiler, Zazalar ve diğerleri.

2.2.7.3.4. Türkiye Etnik Bir Mozaik mi?

Etnik mozaik ifadesi *mozaik* sözcüğünün temel anlamı üzerinde türetilmiş bir ifadedir. Mozaik, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Türlü renklerde, küçük küp biçiminde mermer, taş veya pişmiş toprak parçalarının yan yana getirilmesiyle yapılan resim ve bezeme işi”(TDK,1998:1579) olarak tanımlanmıştır. Bütünün içerisindeki küçük parçaların birbirinden bağımsız biçimde konumlanmaları ve bu özerk konumlanmanın söz konusu bütünü oluşturduğu fikri temelinde geliştirilen *etnik mozaik* ifadesi ile Türkiye’nin kültürel çeşitliliğine atıfta bulunmaktadır. Ancak

Türkiye’deki kültürel çeşitliliğin ifadesinde etnik mozaik kavramının kullanılması, bazı akademisyenlerin tepkisine yol açmıştır. İleri sürülen eleştirilerin odak noktasının ulusal birlik ve bütünlük kaygısı üzerine şekillendiği görülmektedir. Öyle ki, mozaik kavramı ile bütünden bağımsız, ayrı kültürel topluluklar imasında bulunduğu ve bu durumun birbiriyle kaynaşmış olan Türk toplumunun ayrışmasına ve bölünmesine hizmet edebileceği ifade edilmiştir.

Etnik mozaik kavramının kullanılmasına karşı çıkan akademisyenlerden olan Durmuş Hocaoglu’nun, mozaik kavramının mimaride ve inşaat mühendisliğinde kullanılan temel anlamı üzerinden bir metafor geliştirdiği ve etnik mozaik kavramının sosyal bilimlerdeki karşılığını bu yolla açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Hocaoglu mozağin, birbirleri ile aralarında bağlayıcılık özelliği olmayan ve bu sebeple kendiliğinden bir arada bir bütün oluşturacak şekilde bulunmaları mümkün olmayan, her biri diğerinden tamamıyla bağımsız, hatta aykırı elemanların, kendi dışlarındaki başka bir bağlayıcı güç ile bir arada tutulması ile elde edilen bir yapı olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden, onları bağlayan bu bağlayıcı güç olmadan, bütün bu alâkasız, her biri diğerinden radikal olarak kopuk olan elemanlardan oluşan bu yapının vücut bulamayacağı gibi, bu bağlayıcı gücün ortadan kalkması durumunda darmadağın olmaya mahkûm olduğunu ifade etmiştir. Mozağe bir bütün olarak vücut veren ve onu asıl ayakta tutanın onu oluşturan parçalar değil, onları bağlayan *otoriter haricî bağ* olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bu da çimento ya da demirdir(Hocaoglu, 2004:9). Bu metafor analiz edilecek olduğunda etnik grupların mozaik olarak adlandırılmasının kendi içine kapanan topluluklar yaratacağı, bu durumun ise toplumun bütününden kopuk ve birbiriyle bağları olmayan bölünmüş bir toplum yapısını oluşturacağı kastedilmektedir. Birbirinden bağımsız, bölünmüş bir biçimde konumlanan bu toplulukları, bir arada tutan bağın Türklük ekseninde gelişen milli kültür olduğu ima edilmektedir. Nitekim Hocaoglu, Türkiye için etnik mozaik kavramının kullanılmasını bütün bir Türk halkının mevcut olmayıp, Türkiye’nin aslında her biri diğerinden kopuk, aralarındaki tek belirleyici ortak paydanın aynı coğrafyayı paylaşmak olduğu bir halklar amalgamından oluştuğu algısının yaratılmak istenmesi olarak yorumlamıştır(Hocaoglu, 2004:14).

Nevzat Kösoğlu da benzer biçimde 1990'lı yıllarda ortaya atılan etnik mozaik kavramı ile birlikte Türkiye'nin bütünlüğü olmayan, kültürler karışımından oluşan bir devlet haline getirildiğini belirtmiştir. Bu kavramın kullanılmasını Türkiye'deki birleştirici ve birlikçi değil de, ayırıcı ve farklılaştırıcı unsurların öne çıkarılması olarak yorumlamıştır. Bu kavramın kullanılmasından sonraki süreçte, Türkiye'de sayısız etnik zümrenin olduğu ve Türkiye'deki insanların millet denemeyecek kadar karmakarışık bir insan kalabalığı olarak sunulduğunu ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaktan başka hiçbir ortak yanı bulunmayan, bütün maddî ve ruhî bağları kopartılmış gruplar olarak ileri sürüldüğünü belirttiği Türk toplumuna yönelik öne sürülen bu türden görüşlere tepki göstermiştir(Kösoğlu, 2004:7).

Ali Tayyar Önder'in ise, Türkiye'nin etnik bir mozaik olarak tanımlanmasının bilimsel gerçeklerle uyuşmadığını belirtmiştir. Öyle ki, bir ülkenin etnik bir mozaik olarak tanımlanabilmesi için, o ülkede etnik nüfusun genel nüfusun % 35'ini oluşturmasının ön şart olduğunu vurgulamıştır. Önder, Türkiye'deki etnik nüfus oranının % 15'i bile geçmediğini belirterek, Türkiye'nin etnik bir mozaik olmadığını ifade etmiştir(Önder, 2004:65). Milay Köktürk, etnik mozaik kavramını aynı anlam dünyasının parçaları olan mahallî renkleri ayırıştırma çabasının hazırlığı olarak tanımlamıştır. Türkiye'nin tarihsel süreçte ortak bir kültürel dünya geliştirdiğini belirten Köktürk, Türkiye gerçekten mozaik olsaydı ortak bir kültür dünyasından bahsetmenin mümkün olamayacağını vurgulamıştır(Köktürk, 2004:79,80). Benzer şekilde Altemur Kılıç, Türkiye'deki etnik yapının asimilasyonu ya da ayrılığı öngören mozaik olmadığını, bunun yerine renklerin ahenkle karıştığı, kolay parçalanmayacak, bir ebru oluşturduğunu belirtmiştir(Kılıç, 2004:107).

Etnik mozaik kavramının kullanımına karşı çıkan akademisyenlerin üzerinde fikir birliği oldukları husus, bu kavramın Batılı devletler tarafından dayatılarak, Türkiye'nin üniter yapısının bozulmaya çalışıldığı bir girişim olduğu üzerinedir. Öyle ki, Önder'in ve diğer birçok akademisyenin yayınlarında Fransa ile Türkiye kıyaslamasına yer verildiği ve bu örnek üzerinden ikircikli bir uygulamanın olduğu ima edilmiştir. Fransa'da nüfusu 100 bini aşan etnik grup sayısının 16, Türkiye'de ise yalnızca 6 olmasına karşın etnik mozaik teriminin Fransa için kullanılmayıp, sadece

Türkiye için kullanılması(Önder, 2004:65) Batı hedefli eleştirilerin odağında yer almıştır.

Türkiye'nin etnik bir mozaik olup olmadığı üzerine odaklanan tartışmalar süreç içerisinde *Türkiyelilik* tartışmasına evrilmiştir. Hakan Poyraz'ın da belirttiği üzere, Türkiye'nin kültürel bir mozaik olduğunu ileri sürmek Türklüğün diğer etnik kimlikler gibi bir alt kimlik olarak tanımlanmasını gerektirdiği için, bu mozaikli yapının üst kimliğinin(herhangi bir etnik gruba atıfta bulunmayan) *Türkiyelilik* olması gerektiği fikri tartışılmaya başlanmıştır(Poyraz, 2004: 36). Bu kavramın oluşturulmasında Osmanlı tarihinden ilham alındığı görülmektedir. Öyle ki, Osmanlı Devleti'ndeki gibi özerk bir millet sistemi inşa edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Türkiyelilik kavramının ilham kaynağını -bu fikre kaynaklık eden- Osmanlılık düşüncesinden aldığı görülmektedir.

2.2.7.3.5. Türklük ve Türkiyelilik Tartışmaları

Türkiye Cumhuriyeti, çok karmaşık kültürlerin kaynaşması sonucu oluşmuş bir devlettir. Azınlık kimdir? sorusuna olduğu gibi, çoğunluk kimdir? sorusuna da verilebilecek net bir yanıt bulunmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan bu yana soy esaslı bir devlet olmamıştır, bunun aksine Türklüğün bir üst kimlik olarak tanımlandığı görülmektedir. Türklüğün üst kimlik olarak kabul edilmesine karşı çıkanlar, üst kimlik olarak Türkiyeliliği esas almaktadır ve Türklük de dâhil olmak üzere bütün kültürel farklılıkları bir alt kimlik olarak kabul etmektedirler. Peki, kimlere Türk denmektedir? Bu sorunun tek ve yalın bir yanıtının bulunmadığı görülmektedir. Genel kabule göre Türklük bir ırk değildir, bütün kültürleri kapsayan bir üst kimliktir. Fransız, İngiliz, İspanyol, İtalyan, Amerikalı gibi üst kimlikler bunun birer örneğini oluşturmaktadır. Öyle ki, saf Fransız ya da İtalyan olmadığı gibi saf Türk de yoktur. Türkiyelilik kavramına karşı çıkanlara göre, Türkiyeliliğin bir üst kimlik olarak ele alınması durumunda, toplumun çok kültürlü bir toplum yerine çok ırklı, yani çok uluslu bir toplum olarak ayrıştırılması tehlikesi ortaya çıkmaktadır(Polat, 2010 :346,347).

Türkiye'deki çokkültürlülük tartışmalarının ana eksenini azınlıklar ve kültürel farklılıklar konusu oluşturmaktadır. Ancak bu durum 2004 yılında Başbakanlık İnsan

Hakları Danışma Kurulu tarafından hazırlanan *Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu*'nun yayınlamasıyla beraber değişmeye başlamıştır. Türkiye'deki vatandaşlık kavrayışının eleştiriye tabi tutulduğu bu raporun açıklanması sonrasında raporun sunduğu çözüm önerilerine ve açıklamalarına yönelik akademik ve entelektüel bir tartışma ortamı doğmaya başlamıştır. Türkiye'deki azınlıkların ve farklı kültürlerin toplumsal ve tarihsel arka planlarına atıfta bulunularak, karşılaşılan sorunlar temelinde azınlıklarla ve diğer farklılıklarla ilişkili olarak geliştirilen çözüm önerileri arasında bulunan *Türkiyelilik* önerisi önem taşımaktadır. Bu önerinin temelinde, Osmanlı döneminde siyasi bir proje olarak üretilen Osmanlılık düşüncesinin üst kimlik ve alt kimlik ayırmaştırmasının, *Türkiyelilik* biçiminde yeniden düzenlenmesi amacı yer almaktadır(Yanık, 2013: 239-246).

2004 yılında yayınlanan ilgili rapordan sonra bu öneriyi olumlayan(onaylayan) ve olumsuzlayan(karşı çıkan) olmak üzere iki farklı söylemin ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiyelilik kavramıyla bağlantılı olarak gelişen çokkültürlülük tartışmasında *olumsuzlayıcı söylemin* genel savı iki temel düşünce üzerinden şekillenmektedir. Bunlardan ilki çokkültürlülüğün teorik anlamda sunduğu farklılıklara özgürlük ve eşitlik düşüncesinin gerçek anlamda uygulanabilirlik boyutunda sorunlarla karşılaşması düşüncesi iken, ikincisi Türkiyelilik gibi bir kavramsallaştırmanın ülkenin milli ve manevi bütünlüğünü zedeleyebileceğidir. Olumsuzlayıcı söylemde Türkiye'nin toplumsal yapısının çokkültürlü olduğu kabul edilmesine karşın belirli bir etnik kimliğin kültürünün görünürlüğünün artmasına karşı çıkmaktadır. Bu durumun, bir sorunsal olarak görülmemesi için çokkültürlülüğün diğer ülkelerdeki uygulanma örneklerine yer verilerek, bu ülkelerde bile çokkültürlülük düşüncesinin bir ideoloji olarak, alt kimliklerin ya da kültürlerin kendi kültürel farklılıklarının yansıtılabilmesinin olanaksızlıkları üzerinde yoğunlaşmaktadır(Yanık, 2013: 254, 263). Bunun yanı sıra Türkiyelilik düşüncesi üzerinden gelişen eleştiriler, *Türkiyeli* ifadesinin bir ulusa karşılık gelemeyeceği çerçevesinden ele alınmaktadır. Bu durumu Ali Osman Gündoğan ve diğer pek çok akademisyenin çalışmalarında görmek mümkündür.

Ali Osman Gündoğan, Türkiye'nin bir ulus-devlet olduğu gerçeğinden hareket ederek Türk yerine Türkiyeli kelimesinin kullanılmasının sosyolojik, filolojik ve

siyaset bilimi açısından doğru bir kullanım olamayacağını belirtmiştir. Türkiyeli diye bir kültür aidiyeti olmadığı için *Türkiyeli* ifadesinin bir kimliği ve bir insan tipini ifade etmeyeceğini belirterek, Türkiyeli ifadesinin, bir devlet halkı anlamına gelmediği gibi, geçmişle organik bağlarla büyüyen bir halk anlayışını yani ulusu da ifade etmediğini vurgulamıştır. Ona göre Türkiye, bir mekânda yaşayan insanların kurduğu devletin adıdır ancak bir ulusun adı değildir. Benzer biçimde Almanyalı Alman'a, Fransalı Fransız'a işaret etmemektedir. Gündoğan, Amerika ve Kanada örneklerindeki Amerikalı ve Kanadalı ifadelerine bakılarak, Türkiyeli ifadesinin kullanılmasının hatalı olduğunu belirtmiştir. Öyle ki, ulus-devlet özelliği göstermeyen bu devletlerin aksine Türkiye'nin bir ulus devlet olduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü üzere Gündoğan, çok uluslu bir yapılanmaya sahip olan bu ülkelerin toplumsal dinamikleriyle, Türkiye'nin toplumsal dinamiklerinin farklı olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Gündoğan, ulus-devletin geçirmiş olduğu aşamalara bakılacak olduğunda, onun yalnızca bir etnisiteye dayanmadığından bahseder. Ona göre ulus-devlet, içinde farklı etnisiteleri barındırabilir, ancak bütün etnisiteler bir üst kimlik ile ifade edilir. Türk, bu üst kimliğin adıdır ve *Türk* yerine *Türkiyeli* kavramının ikame olarak kullanılması, bütün farklılıkları birleştiren üst kimliğin reddi ve inkârı anlamına gelir. Bu durumun doğal sonucu ise, farklı alt kültür grupları arasındaki çatışmanın hızlanmasıdır(Gündoğan, 2004: 51,52).

Çokkültürlülük ile ilgili *olumlayıcı söylem* ise, olumsuzlayıcı söylemin geliştirdiği argümanlara karşıt bir görüş dile getirir. Olumlayıcı söylemin temel eğilimi Azınlık Hakları Raporu'nda dile getirilen düşünceler ile paralellikler taşımaktadır. Olumlayıcı söylem, Batı'da çokkültürlülük alanında meydana gelen gelişmeleri ve yürürlükteki uygulamaları, Türkiye'deki azınlıkların ve kültürel grupların dile getirdikleri aidiyetler ya da farklılıklar ile ilgili taleplerin çözümü için bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında kültürel anlamda azınlıkların, etnilerin, göçmenlerin ve kültürel grupların kendilerini ifade edebilme, dil, din ve diğer aidiyetlerinin tanınması noktasında yaşanan problemlerin ve bu problemlere bağlı olarak üretilen siyasi ve toplumsal oluşumların, Türkiye'de yaşanan benzer sorunların çözümünde yol gösterici olabileceği düşünülmektedir(Yanık, 2013: 256).

Olumlayıcı söylemi savunanlar, çokkültürlülüğü Kanada'daki çokkültürlülük uygulamaları ile bağlantılı olarak değerlendirmişlerdir. Buna göre Türkiye'deki azınlıkların ve farklı etnik grupların taleplerine askeri, politik vb. çözümler geliştirmektense; demokratikleşme yolunda adımların atılması ve bu kapsamda çözümlerin üretilmesi gerekmektedir. Bununla beraber Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde de bu türden demokratikleşme hareketlerinin daha da hızlanması gerektiği ve bu demokratikleşme adımlarının hızlanmasının gerek azınlıkların gerekse de Kürtlerin kimliksel, kültürel ve dilsel taleplerinin çözümlenebilmesinde önem taşıdığı düşünülmektedir(Yanık, 2013: 262).

Olumlayıcı söylemi savunanların Kanada'daki gelişmeler üzerinde yoğunlaşmaları ve Kanada'daki çokkültürlülük uygulamalarının Türkiye'ye örnek teşkil edebileceğini öne sürmeleri bu iki devletin yapısal olarak karşılaştırılmasını gerekli kılmaktadır. Yanık'ın da belirttiği gibi Quebec bölgesinde yaşayan Frankofonlar yerli bir grup değildir. Aksine Frankofonlar, Kanada ülkesini oluşturan diğer azınlıklardan yalnızca biridir. Kanada'nın yerlileri Kızılderililerdir ve Frankofonlar 18. yüzyılda Fransa'dan Kanada'ya göç eden Fransızlar tarafından oluşturulmuştur. Yani Frankofonlar göçmen bir grup olarak, taleplerini siyasi ve kültürel olarak dile getirebilmektedir. Türkiye'deki Kürtler ise Frankofonlar ile benzerlik taşıyan göçmen bir grup değildir. Bunun aksine Türkiye'de uzun yıllardan beri var olması bakımından yapısal anlamda bir farklılığa sahiptir. Bunun yanı sıra, Türkiye'de Kürtler ile ilgili yaşanabilecek bir başka sorun, soydaş devletler sorunudur. Kürtler yalnızca Türkiye topraklarında yaşayan bir topluluk değildir; Suriye, Irak ve İran'da da yaşamaktadırlar. Dolayısıyla Türkiye'de yaşanabilecek bir sorun diğer ülkeleri de ilgilendireceğinden ayrılıkçı hareketler, federatiflik, kendi kaderini tayin olarak değerlendirilebilecek bir sorunun, diğer soydaş ülkeleri de etkileyebilmesi olasıdır(Yanık, 2013: 258,259). Özetlemek gerekirse, Türkiye'nin demokratikleşmesi yolunda atılacak adımların, Türkiye'deki çokkültürcü talepleri karşılayabileceği ve bu anlamda Kanada gibi Batılı devletlerdeki uygulamaların benzerlik taşıdığı düşünülmektedir. Ancak Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısının Batılı ülkelere kıyasla farklılık taşıması, çokkültürlülük talepleriyle ilişkili olarak özgün çözümlerin üretilmesini zorunlu kılmaktadır. Yapısal farklılıklar ve karşılaşılan sorunlar

Türkiye'yi kendi koşullarına uygun çokkültürcü politikalar geliştirmeye sevk etmektedir.

2.2.7.3.6. Türkiye'deki Göç Eksenli Çokkültürlülük Olgusu

Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu kültürel çeşitlilik, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras aldığı çokkültürlü yerleşik yapının yanı sıra kuruluşundan günümüze dek uzanan süreçte maruz kaldığı göçlerle de zenginleşmiştir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti'ndeki çokkültürlü yapının, yerleşik unsurlar ve göçlerle gelen unsurlar olmak üzere farklı kaynaklardan beslendiği görülmektedir. Yerleşik unsurlardan kaynaklı kültürel çeşitliliğe daha önce yer verildiği için bu kısımda değinilmeyecektir.

Mehmet Terzioğlu, 1922-2001 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik gerçekleşen göçleri şu şekilde belirtmiştir(Terzioğlu, 2006: 169):

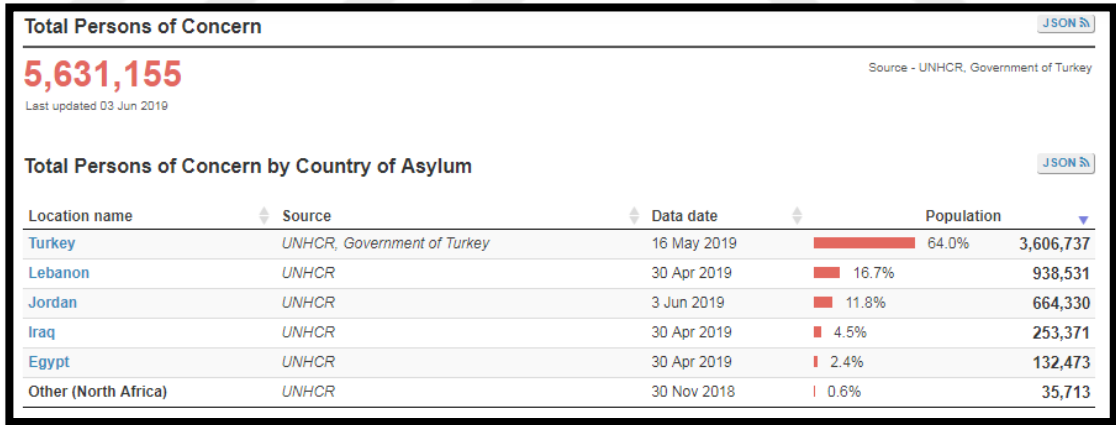
- 1922-1938 tarihleri arasında Yunanistan'dan 384.000 kişi,
- 1923-1945 tarihleri arasında Balkanlardan 800.000 kişi,
- 1933-1945 tarihleri arasında Almanya'dan 800 kişi,
- 1988 tarihinde Halepçe Katliamından sonra Irak'tan 51.542 kişi,
- 1989 tarihinde Bulgaristan'dan 369.000 kişi kabul edilmiştir. Bunların 229.548'i vatandaşlığa alınmıştır.
- 1991 yılında Birinci Körfez Savaşından sonra Irak'tan 467.489 kişi,
- 1992-1998 yılları arasında Bosna'dan 20 bin kişi,
- 1999 yılında Kosova'da meydana gelen olaylar sonrasında 17.746 kişi,
- 2001 yılında Makedonya'dan 10.500 kişi.

Görüldüğü üzere cumhuriyetin ilk yıllarından 2000'li yıllara dek geçen sürede 2 milyonun üzerinde insan Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmiştir. Bu göç hareketlerine bakıldığında göçlerin tek bir kaynaktan gerçekleşmediği, aksine çok sayıda farklı kaynaktan beslendiği görülmektedir. Öyle ki bu göçlerin Yunanistan, Almanya, Irak, Bulgaristan, Bosna, Kosova ve Makedonya gibi çok sayıda farklı bölgeden

gerçekleştiği dikkati çekmektedir. Yani Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyo-kültürel yapısında göçlerin önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Türkiye'deki güncel göç verilerine bakıldığında, Suriyeli mültecilerin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durumun temelinde 2011 yılında Suriye'de yaşanan iç karışıklıkların etkisiyle Suriye'den Türkiye'ye doğru gerçekleşen göç akını yer almaktadır. 2011 yılı itibariyle Suriye'den dünyanın farklı bölgelerine doğru gerçekleşen göçlerden en çok etkilenen ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur.

Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü'nün (UNCHR) 3 Haziran 2019 tarihinde güncellenmiş olan verileri²⁸ bu durumu gözler önüne sermektedir. Aşağıdaki görselde de görüldüğü üzere 5, 631, 155²⁹ Suriyeli mültecinin 3, 606. 737'si yani göç eden Suriyelilerin yarısından fazlası - %64'ü - Türkiye'de yaşamaktadır. Türkiye'yi 938,531 Suriyeli mülteci sayısı ile Lübnan; 664, 330 ile Ürdün; 253, 371 ile Irak; 132, 473 ile Mısır; 35,713 ile Kuzey Afrika takip etmektedir. Görselde de görüldüğü üzere bu veriler 2018-2019 yıllarını kapsamaktadır.

Şekil 1. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü'nün (UNCHR), Suriyeli mültecilerin ülkelere göre dağılımını gösteren veri tablosu.

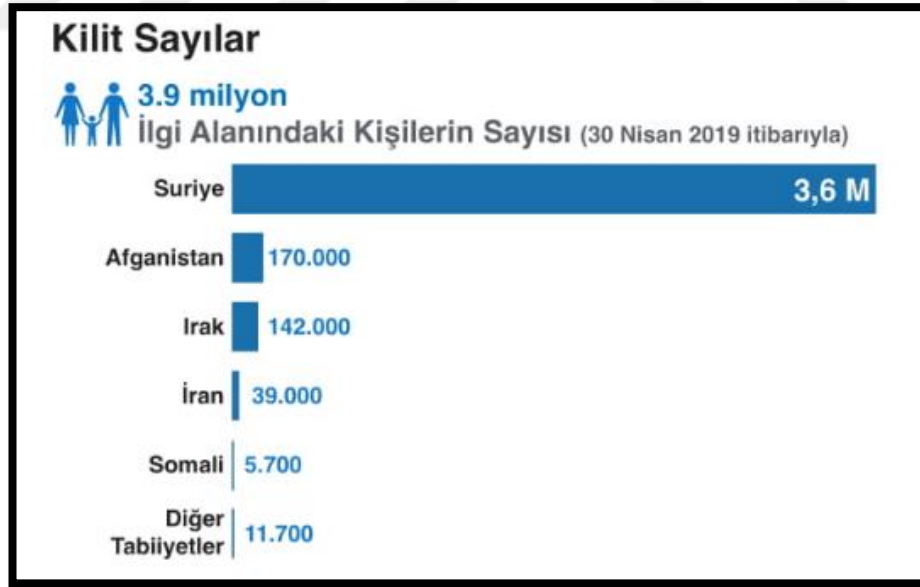
Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü'nün (UNCHR) 30 Nisan 2019 tarihli güncel göç verilerine göre Türkiye'ye göç eden mülteciler arasında ikinci sırayı 170

²⁸ <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> Erişim tarihi: 06.06.2019

²⁹ Bu sayı Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü'nün (UNCHR) kayıt altına aldığı mülteci sayısını ifade etmektedir.

bin mülteci sayısı ile Afganistan'dan gelen göçmenler oluşturmaktadır. Afganistan'dan gelen göçmenleri 142 bin ile Irak'tan; 39 bin ile İran'dan; 5. 700 ile Somali'den ve 11.700 ile diğer milletlerden gelen mülteciler takip etmektedir.³⁰

Aşağıdaki görselde de görüldüğü üzere, başta Suriyeli mülteciler olmak üzere, Afganistanlı, Iraklı, İranlı, Somalili ve diğer pek çok millete mensup insan Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru göç etmişlerdir. Bu göç hareketleri, Türkiye'nin halihazırdaki sosyo- kültürel yapısını etkilemiştir. Öyle ki, yerleşik unsurların yanı sıra göçlerle gelen bu unsurlar, Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini artırmakla beraber yeni durumlara özgü olan yeni çözümlerin geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Göç eden grupların heterojen bir dağılıma sahip olması ve dolayısıyla bu grupların kültür, eğitim ve dil farklılığı sebebiyle ortaya çıkması muhtemel olan uyum sorunlarının giderilmesi, birlikte yaşama kültürünün oluşturulması açısından önemlidir. Bu kapsamda çokkültürcü politikaların geliştirilmesi sorunların derinleşmesini engelleyebileceği gibi, göçlerle gelen grupların Türkiye Cumhuriyeti'ne uyumunu da sağlayabilecektir.

Şekil 2. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü'nün (UNCHR) Türkiye'deki mülteci rakamlarını gösteren veri grafiği.

³⁰ <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri> Erişim tarihi: 06.06.2019

2.2.8. Çokkültürlü Eğitim

“Yaş, cinsel yönelim, engelli olma, sosyal sınıf, etnisite, renk, din, dil ve kültürel özelliklere bağlı farklılıkların farkına varılması ve bu farklılıklara saygı ve hoşgörü gösterilmesine yönelik verilen eğitime çokkültürlü eğitim” denilmektedir(Banks, 2010’dan akt. Kaya ve Aydın, 2014: s. 33–34). Bu model, eğitim sisteminde köklü değişiklikler meydana getirmek için geliştirilmiş bir reform hareketi olarak nitelenebilir. Öyle ki, baskın kültürün kendi normlarını öne çıkarıp, etnisite, din, dil, ırk gibi özelliklerinden dolayı azınlık konumunda yer alan veya toplumun büyük çoğunluğuna kıyasla daha az bir nüfusa ve etki alanına sahip olan farklı grupların ayrımcılığa uğradığı ya da sosyal yaşamdan dışlandığı görülmektedir. Bu anlamıyla çokkültürlü eğitim modeli, bireyleri herhangi bir dışlamaya ya da asimilasyona maruz bırakmadan, cinsiyet, sosyal sınıf, ırk, etnisite ve kültür gibi ne türden farklılığa sahip olursa olsun bütün öğrencilerin, okulda eşit eğitim imkânına sahip olmaları gerektiğini savunan ve bu eşit eğitim imkânlarını onlara sağlamaya çalışan bir eğitim yaklaşımıdır. Bu eşit eğitim imkânının sağlanabilmesi ve çokkültürlü eğitimin etkili ve kapsamlı bir biçimde uygulanabilmesi için bir bütünüyle okulun reform edilmesi gerekmektedir. Banks, reform edilmesi gereken okul değişkenlerini şekil 2. 1.’de belirtildiği gibi şemalandırmıştır(Banks, 2013:1). Şekil 1 (Banks, 2013:2).

Etnisite, din, dil, sınıf ve cinsel tercihin öğrencilerin öğrenme sürecini ve davranışlarını nasıl etkilediği çokkültürlü eğitimin odak noktasını oluşturur. Öğretmenler öğrencilerinin ana dili, sosyal sınıfı, etnik kimliği ve kendini ait olduğu etnik grupla ne ölçüde ilişkilendirdiğini bilirse öğrencilerini ve onların davranışlarını daha iyi anlayabilirler. Çünkü bu değişkenler kesişerek, birbirleriyle etkileşime girerek öğrenci davranışlarını şekillendirebilmektedir. Bu anlamda cinsiyet, cinsel tercih, sosyal sınıf, etnik kimlik, ırksal grup, dil, din, beceriler ve engeller gibi faktörlerin öğrencinin davranışlarını ne ölçüde şekillendirdiği bilinmeden, öğrencilerin davranışlarını doğru bir biçimde analiz etmek olası görünmemektedir(Banks, 2013:2-3).

2.2.8.1. Çokkültürlü Eğitimin Amaçları

Banks, çokkültürlü eğitimin amaçlarını altı önemli noktaya ayırmıştır. Bu amaçlar şu şekilde sıralanmıştır ve açıklanmıştır (Banks, 2013: s.2-7);

- Bunlardan birincisi, çokkültürlü eğitim bireylerin kendilerini diğer kültürlerin gözünden görebilmelerini sağlayarak, hem kendilerini daha iyi tanıyabilmelerini hem de farklı kültürlere saygı duyabilmelerini sağlar. Dünyayı sadece kendi kültürlerinin perspektifinden anlamaya çalışan bireylerin, bir bütün olarak insanlığın deneyiminin büyük bir kısmından mahrum kaldığı düşünülecek olduğunda bu amacın oldukça önemli ve kritik olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü kendi kültürüne sıkışıp kalan bireyler ön yargılarından dolayı, insanlığın binlerce yıllık deneyimini oluşturan farklı kültürleri tanımadığı gibi, kendi kültürlerini de tam anlamıyla bilememektedir. Kişilerin kendi kültürünü gerçek anlamda tanıyamamasının sebebi ise özünde kendi kültürünü ancak başkalarının da bakış açısından baktığında doğru bir biçimde anlayabileceği içindir. Dolayısıyla çokkültürlü eğitimde öncelikle tanıma ve anlama gelirken, sonrasında ise saygı gelmektedir.
- Çokkültürlü eğitimin ikinci amacı, öğrencilere kültür, etnik köken ve dil bakımından seçenekler sunulmasını sağlamaktır. ABD ve batılı devletlerin eğitim programları tarihsel bir biçimde incelenecek olduğunda, ulus devlet bakış açısı sebebiyle baskın kültürü paylaşan topluluğun tarihinin ve kültürel değerlerinin eğitim programlarında yaygın bir biçimde yer aldığı görülürken, baskın kültürün dışında yer alan azınlık kültürlerinin tarihine ve kültürel değerlerine yer verilmediği görülmektedir. Asimilasyon uygulamasının bir uzantısı olan bu yaklaşım, baskın kültürel gruba ait olmayan öğrencilere nadiren kültürel ve etnik seçenekler ya da alternatifler sunmaktadır. Farklı etnik kökene mensup öğrencilerin kendi değerlerine okul müfredatında yer verilmemesi, baskın kültürel gruba ait öğrencilerin farklı kültürlerin zenginliklerinin farkına varamamasına, dolayısıyla onlarda ayrımcılığın, ön yargının ve dışlamanın doğal bir refleks olarak gelişmesine neden olabilmektedir. Farklı etnik kökene sahip öğrenciler, kendi kültürlerinin okul müfredatından bu ve benzeri bir biçimde dışlanması bir sonucu olarak okul

kültürünü yabancı ve düşman olarak niteleyebileceği gibi, bu durum öğretmenlerin bu öğrencilere karşı olumsuz bir tutum geliştirmesine de neden olabilir. Dolayısıyla farklılığa sahip olan bu öğrenciler gerekli bilgi ve deneyimleri kazanamayabilirler.

- Çokkültürlü eğitimin üçüncü amacı, öğrencilerin kendi kültürleri içerisinde olduğu kadar baskın kültür ve diğer etnik kültürlerde de etkili bir şekilde yaşayabilecek bilgi, beceri ve tutumlara sahip olabilmelerini sağlamaktır. Toplumda etkili ve yeterli bir iletişim kurulabilmesi için farklı kültürlerdeki yanlış anlaşılmalara ve kavramsallaştırmalara gidilmelidir. Farklı dillerin zenginliğine ve eşsizliğine ilişkin baskın kültürel grup içerisinde yer alan öğrencilerin farkındalığının oluşması sağlanmalıdır.
- Çokkültürlü eğitimin dördüncü amacı, kendilerine özgü ırksal, fiziksel ve kültürel özellikleri nedeniyle bazı etnik grupların maruz kaldığı acı ve ayrımcılığın azaltılmasını sağlamaktır. Eğitim programları baskın kültürel grubun diline, değerlerine ve tarihine göre şekillendirildiği için farklı etnik gruba ait olan öğrenciler okulda başarılı olabilmek için kültürlerini-kısmi bir biçimde de olsa- terk etmek zorunda kalmaktadır. Bu öğrenciler, başarılı olabilmek ve toplumdaki -baskın kültürel grubun değerlerini yansıtan- yaygın kurumlara katılma isteği içerisinde bulundukları için kendilerine, ailelerine ve kültürlerine yabancılaşmaktadır. Bu durum söz konusu bireylerin hem baskın kültüre hem de kendi kültürünü karşı yabancılaşarak marjinalleşmesine sebep olmaktadır.
- Çokkültürlü eğitimin beşinci amacı, öğrencilere yaşadıkları küresel dünyanın rekabet koşulları içerisinde ayakta kalabilmeleri için gerekli okuma, yazma ve matematiksel becerilerin kazandırılmasını sağlamaktır. Çokkültürlü eğitim, küresel anlamda ortaya çıkan mesleki rekabetin içerisinde öğrencilerin gerekli becerileri edinmesini sağlaması açısından önemlidir. Öğretmenlerin toplumdaki ırk, dil, etnisite ve dinle gibi hususlarla ilgili sorunları içerik olarak kullanması durumunda öğrencilerin çokkültürlü eğitimin kazanımlarına ulaşması daha kolay olacaktır.

- Çokkültürlü eğitimin altıncı amacı ise, farklı ırk, kültür, dil ve dinden bireylerin kendi kültürel toplumlarında, milli kültür içerisinde, bölgesel kültür içerisinde ve küresel toplumda etkili işlev görebilmeleri için gerekli bilgi, beceri ve yaklaşımları edinmelerine yardım etmektir. Geleneksel ulus devletler bireylerin vatandaş olabilmeleri için kendi kültürlerine yabancılaşmasını ve ulusal kültür içerisinde asimile olmasını istemiştir. Ancak ikinci dünya savaşı sonrasında gelişen etnik canlanma dönemi ile birlikte bu anlayış sorgulanmaya başlanmıştır. Çokkültürlü eğitim içerisinde yer alan vatandaşlık eğitimi öğrencilere kendi kültürel toplumlarında, kendi bölgelerinde, ulus devletlerde ve küresel toplumda etkin bir birey olarak yer alabilmeleri için gerekli bilgi, beceri ve değerleri kazanmaları konusunda yardımcı olmaya çalışır. Okullardaki bütün öğrencilerin eğitim eşitliğinin sağlanması için vatandaşlık eğitiminin çokkültürlü eğitimin bakış açısıyla baştan yaratılarak, reform edilmesi gerekmektedir.

2.2.8.2. Çokkültürlü Eğitime İlişkin Yanılgılar

2.2.8.2.1. Çokkültürlü Eğitim Ötekiler İçindir

Çokkültürlü eğitimin kadınlar, fakirler ve azınlık grupları için bir hak programı ya da müfredat hareketi olduğuna ilişkin yaygın bir yanylgının varlığı söz konusudur. Ancak Çokkültürlü eğitimin özünde, eğitim kurumlarını yeniden yapılandırmak için tasarlanan bir reform hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Beyazlar, erkekler ve orta sınıf öğrenciler de dâhil olmak üzere tüm öğrenciler kültürel ve etnik çeşitliliğin olduğu bir ülkede, dünyada görevini verimli bir biçimde yerine getirebilmek için ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve tutumları öğreneceklerdir. Kısacası çokkültürlü eğitim belli bir etnisiteye ya da cinsiyete yani öteki olarak nitelenene özgü bir hareket değildir, herkese yöneliktir(Banks,2013:10-11).

2.2.8.2.2. Çokkültürlü Eğitim Batı'ya Karşıdır

Çokkültürlü eğitimin Batı'ya karşı olduğu eleştirisi birçok yönden hatalıdır. Öyle ki çokkültürlü eğitim temelde Batı'daki özgürlük, adalet ve eşitlik demokratik değerleri ön plana çıkaran Sivil Haklar Hareketi'nden doğması sebebiyle Batı'ya özgü bir harekettir. Çokkültürlü eğitim teorisyenleri Batı'ya karşı olma yöneliminde

değildir. Ancak onlar Batı hakkındaki gerçeğin anlatılması gerektiği kanısındadır. Öyle ki, Batı'nın kadınlara ve farklı renkteki insanlara karşı bir borcu olduğunun kabul edilmesine ve bunun müfredatta yer alması gerektiğine inanmaktadırlar. Bunun bir sonucu olarak özgürlük ve eşitlik idealleri arasındaki farklılıkların, ırkçılık ve cinsiyet eğilimi gerçeklerinin öğrencilere öğretilmesi gerektiğini düşünürler. Yani çokkültürlü eğitim teorisi eleştirel vatandaşlığın oluşturulmasını sağlamayı hedeflemektedir. Çünkü çokkültürlü eğitim teorisine göre, bilgi onu bilen kişinin değerleriyle alakalı olduğu için aksiyonu doğurmaktadır, dolayısıyla farklı fikirler, teoriler ve paradigmlar farklı hareketlerin ortaya çıkmasını sağlar. Bu sebeple geçerli bilgiye ulaşmak için bilgiye sahip olan kişinin sosyal durumu ve tecrübeleri hakkındaki bilgiler gereklidir(Banks, 2013: s.11-12).

2.2.8.2.3. Çokkültürlü Eğitim Ülkeyi Bölecek

Politik açıdan yalnızca tek bir ülke görünümü çizen bir devlet, sosyolojik açıdan, ırk, cinsiyet ve sınıfsal farklılıklar açısından derin olarak birbirinden ayrılmış olabilmektedir. Bu açıdan bakılacak olduğunda çokkültürlü eğitimin ülkeyi böleceği iddiası, ülkenin hâlihazırda birleşik olduğu anlamını taşımaktadır ki, çeşitliliğin ve bölünmenin yoğun olarak yaşandığı yerlerde bu durum gerçeklik taşımamaktadır. Bu sebeple çokkültürlü eğitimin ülkeyi bölmekten çok, bölünmüş bir ülkeyi birleştirmek için düzenlendiği söylenebilir. Çokkültürlü eğitim teorisi, e pluribus unum yani hepimiz birimiz için düşüncesini ulusal bir amaç olarak nitelemektedir. Bunun yanı sıra çokkültürlü eğitim teorisinde bu amacın tartışılıp, ülkenin etnik, kültürel, dil ve din çeşitliliğini yansıtacak şekilde biçimlendirilmesi gerekliliğine de inanılmaktadır. Bu yeniden biçimlendirilme unum'un yani bir'in bir değişim sürecine girmesini öngörmektedir. bu yaklaşıma göre, unum'un değişim sürecine kadınlar, gençler, yaşlılar, beyaz olmayan insanlar gibi ülke içerisinde bulunan çeşitli grupların katılımı sağlanmalıdır ve bunun bir sonucu olarak herkesin iyiliğine katkı sağlamayı amaçlayan ortak bir kültürü oluşturmak için farklı toplumlar tartışarak etnik ve kültürel sınırların ötesine geçmelidir(Banks, 2013:13-14).

2.2.8.3. Çokkültürlü Eğitimin Gerekliliği

Ders kitaplarında baskın kültürün dışındaki kültürlere ve gruplara yer verilmemesinin yanı sıra bu grupların tarihinin ve onların genel tarihe katkılarının dikkate alınmayarak ders kitaplarından ötekileştirilmeleri hatta bu grupların sanatlarının, danslarının, müziklerinin, kültüre özgü özel ve önemli günlerinin okul programlarında yer almaması okul içindeki sosyal eşitlikten mahrum kalmalarına neden olmaktadır. Bu ayrımcılığın bir sonucu olarak çoğu öğrenci, okulları ve kendi toplulukları arasındaki kültürel farklılıklar nedeniyle, kültürel çelişki durumu yaşayarak, kendilerini bulundukları topluma ve o toplumun kurumlarına yabancı hissetmektedir. Yani baskın kültür merkezli eğitim programlarının, diğer etnik/kültürel, dil ve dini grupların tecrübelerini, kültürlerini, bakış açılarını yansıtmadığı için onları marjinalleştirerek, okuldan uzaklaşmalarına sebep olmaktadır. Oysa okulların, farklı kültüre sahip öğrencilerin kültürlerini eğitim programlarına yansıtarak, okul ile ev kültürleri arasında arabuluculuk yapması ve bu sayede onlara yardımcı olması gerekmektedir. Eğitim programının öğrencilerinin kendi kültür, yaşantı ve bakış açılarını yansıttığı durumlarda, öğrencilerin daha yüksek bir motivasyonla öğrendikleri görülmektedir. Bu sebeple baskın kültür merkezli eğitim programlarının, farklı kültürleri de dikkate alarak çokkültürlü bir şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir(Çiftçi&Aydın, 2014:202).

Çokkültürlü eğitime neden ihtiyaç duyulduğu üç maddede açıklanabilir (Kaya ve Aydın, 2014: s. 39):

- Birincisi çokkültürlü eğitimin farklı kültürlere ait olan öğrencilerin arasında dostluk bağının kurulmasına yardımcı olmasıdır. Bunun bir sonucu olarak insan haklarının demokratik toplumlara yerleşmesini, insan haklarının öğrenilmesinde ve öğretilmesinde garantör görevi görmesi gelmektedir
- İkincisi çokkültürlü eğitimin çoğulcu bir yapıya sahip olan toplumlarda toplumsal anlaşmazlıkların giderilmesine ve toplumdaki bireylerin birbirleriyle kaynaşmasına katkıda bulunmasıdır. Öyle ki, çokkültürlü ailelerin iki ulus, iki dil ve iki kültürü benimsemesinde dolayısıyla topluma entegre olmasında, çokkültürlü eğitim deneyimine ihtiyaç duyulmaktadır.

- Üçüncüsü ise, Türkiye gibi birçok kültürün karışımı sonucunda oluşan ve çok çeşitli bir toplumsal yapıya sahip olan toplumlara daha sağlıklı ve kapsamlı bir kültürel kombinasyon sunduğu için çokkültürlü eğitime ihtiyaç duyulmaktadır toplumu gibi birçok kültürün karması şeklinde oluşmuş toplumlar vardır.

2.2.8.4. Çokkültürlü Eğitimin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Ameny-Dixon(2004) ve Geneva Gay (2003)'e göre çokkültürlü eğitimin güçlü yönleri şu şekilde sıralanabilir (Kaya ve Aydın, 2014: s. 44):

- İlk olarak, çokkültürlü eğitim demokrasi, eşitlik ve adalet gibi kavramlara vurgu yapan bir niteliğe sahiptir.
- İkinci olarak çokkültürlü eğitimin toplumdaki farklı grupların bir arada yaşamasını sağlayarak, gruplar arası çatışmayı ve kargaşayı önlediği, bunun bir sonucu olarak birlikte barış içerisinde yaşayan bir toplum yapısı oluşturduğu bilinmektedir.
- Üçüncü olarak, çokkültürlü eğitim çeşitli zihinsel kaynakları aynı amaçlar doğrultusunda bir araya getirdiği için üretkenliği artırmaktadır. Dolayısıyla insanların tümünün zihinsel ve ahlaki gelişimini sağlamaktadır.
- Dördüncü olarak ise, çokkültürlü eğitim aynı problemin çözümü için birden çok bakış açısının problemin çözüm sürecine dâhil edilmesiyle birlikte yaratıcı problem çözme becerilerini artırmaktadır. Bunun sonucunda ortak amaçlara ve değerlere ulaşılmaktadır. Dolayısıyla kişiler arası olumlu ilişkileri artırarak, farklı bireylerin bir araya gelmesini ve etkileşimde bulunmasını sağlayarak etiketlemeyi ve önyargıları azaltmaktadır.

Çokkültürlü eğitimin zayıf yönlerini oluşturan görüşleri ise şu şekilde sıralanabilir (Kaya ve Aydın, 2014: s.44–45):

- İlk olarak, çokkültürlü eğitimin üzerinde uzlaşma sağlanmış net bir tanımının olmaması çokkültürlü eğitime yönelen eleştirilerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Öyle ki, üzerinde en çok durulan tanım James A. Banks’in ileri sürdüğü çokkültürlü eğitimi bir kavram, bir reform hareketi ve bir süreç olarak niteleyen tanımdır. Ancak bu tanımda sınırlar çok genel bir biçimde çizildiği için çokkültürlü eğitim uygulayıcılarına çokkültürlü eğitimi kendi bakış açılarına göre yorumlama imkânı vererek bir zayıflık meydana getirmektedir.
- İkinci olarak çokkültürlü eğitimi savunan pek çok araştırmacının çoğunlukla ırk ve etnisite üzerinde durarak dil, cinsiyet, din ve sosyal sınıf gibi diğer farklılıkları ihmal etmesi çokkültürlü eğitim zayıf bir yönü olarak nitelenmiştir.
- Üçüncü olarak, çokkültürlü eğitim üzerinde yapılan birçok araştırma göstermiştir ki, çokkültürlü eğitim programının uygulayıcısı durumunda olan öğretmenlerin çokkültürlü eğitimin yararlı olacağına inanmamaktadır, bu öğretmenler çalıştıkları kurumdan yeterince destek almamaktadır ve çokkültürlü eğitimi nasıl uygulayacakları konusunda yeterli bilgiye sahip değildir. Bu durum çokkültürlü eğitimin etkisini sınırlandıran bir görünüm çizmiştir.
- Dördüncü olarak çokkültürlülüğe yapılan aşırı vurgunun, öğrenciler üzerinde gereğinden fazla etnik farkındalık meydana getirdiği görülmektedir. Çünkü bireylerin birden fazla kimlik taşıması durumunda etnik ve ırk kimliğine yapılan vurgular, bu kimlikleri baskın hale getirerek bireyin toplumda yaygın olan kültürlerden uzaklaşmasına, dolayısıyla bu durumun milli bütünlük ve toplumsal düzen için tehdit oluşturmaya sebep olduğu düşünülmektedir.
- Beşinci olarak, çokkültürlülüğün kültürel göreceliğe dayalı bir kavram olması, her kültürün eşit olduğunu, hiçbir kültürün diğerinden üstün olmadığını kabul etmesine rağmen her kültürün kendi inançlarını, değerlerini, bakış açılarını ve normlarını diğer kültürlerden üstün görmesi çokkültürlü eğitim karşıtları tarafından eleştirilerek, bu teoremin bir zafiyeti olarak nitelenmiştir.

2.3. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Eğitim ve öğretim sürecinin bir parçası haline gelmiş olan ders kitapları, konunun öğrencilere aktarımı ve diğer pek çok işlevi dolayısıyla geçmişten günümüze dek önemini koruyan bir öğretim materyali olmuştur. Günümüzdeki çok yönlü değişimlere bağlı olarak değişen eğitim anlayışının beraberinde bazı yenilikleri getirdiği görülmektedir. Öyle ki, değişen eğitim anlayışıyla birlikte artık çağa uygun, dinamik, dijital ve etkileşimli öğretim materyallerinin önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Öğretim materyallerinde meydana gelmeye başlayan bu dönüşüm, ders kitaplarının eskiye kıyasla öneminin azalmasına neden olmuştur. Ancak bir öğretim materyali olarak ders kitapları halen pek çok farklı işleve sahiptir. Bu işlevler arasında ders kitabının öğrencilere sağladığı pratik faydaların önemli bir yer tuttuğu söylenebilmektedir. Ancak *çokkültürlülük* gibi belli olgular açısından ders kitaplarına yaklaşıldığında, ders kitaplarının bazı örtük işlevlere de sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki, ders kitapları ilgili ülkenin eğitim modelini, kültürünü, hukuki yapısını ve farklılıklara karşı tutumunu yansıtan bir ayna işlevi görmektedir. Bu anlamda ders kitapları söz konusu ülkenin adeta izdüşümüdür. Bu sebeple bir ülkede eğitimle ilgili olan herhangi bir olgunun ya da değer izlerini ders kitapları üzerinden takip etmek mümkündür. Elbette bu türden bir olgunun ders kitaplarında işlenebilmesi için ders kitabı içeriğinin söz konusu olguyla uyum içerisinde olması gerekmektedir. Öyle ki, *kültür* ile ilgili çalışma yapan bir araştırmacının bu çalışmayı geometri ders kitapları üzerinde değil de, sosyo-kültürel konu içeriğine sahip ya da kültürün ders içeriğine yansıtılmasının mümkün olduğu bir dersin, ders kitabı üzerinde gerçekleştirmesi daha doğru olacaktır. Aksi durumda ilgili araştırma kapsamında kayda değer bir veriye ulaşılamaması mümkündür.

Bu çalışmada *çokkültürlülük* olgusunun sosyal bilgiler ders kitapları üzerindeki yansımalarının incelenme nedenini –yukarıda belirtilen– bu husus oluşturmaktadır. Çünkü konu, içerik ve kazanımlar açısından sosyal bilgiler ders kitapları çokkültürcü değerlerin yansıtılmasına elverişli bir yapıya sahiptir. Bu durum çokkültürcü değerlerin aktarılması ve çokkültürlü bir dünyada birlikte yaşama kültürünün

geliştirilebilmesi bakımından sosyal bilgiler dersini diğer derslere kıyasla ön plana çıkarmaktadır.

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze dek uzanan binlerce yıllık süreç incelendiğinde farklılıkların, çeşitliliğin, çatışmaların ve uzlaşların her daim var olduğu görülmektedir. Günümüzdeki çokkültürlü toplum yapısının kökenlerini oluşturan bu binlerce yıllık insanlık tarihinde meydana gelen göç, savaş, ticaret vb. gibi çok sayıda gelişme insanların birbirleriyle olan etkileşimlerini artırmıştır. Homojenliğin büyük oranda ortadan kalkmasına yol açan bu etkileşimler, saf bir kültürden, dilden ya da etnik gruptan bahsetmenin pek de mümkün olmadığını göstermektedir.³¹ Öyle ki, günümüz toplumlarının sahip oldukları kültür, büyük oranda heterojen bir dağılım göstermektedir. Bu durum çeşitliliğin insan toplumları açısından doğal bir durum olarak karşılanması gerektiğini ve birlikte yaşama kültürü geliştirmenin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi İkinci Dünya Savaşı öncesinde yükselişe geçen faşist ideolojilerin savaş sonrasında yıkılmasıyla birlikte insan hakları hareketlerinin yükselişe geçtiği ve çokkültürlülük hareketinin de bu insan hakları hareketinin içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu anlamda savaş yıllarında yaşanan acı olaylar insanlık açısından önemli dersler içermektedir. Öyle ki, farklılıkları çatışma unsuru haline getirmek yaşanan sorunlara herhangi bir çözüm üretmeyeceği gibi insanlık tarihi açısından da acı hatıralara yenilerini eklemek anlamına gelecektir. Bu sebeple birbirine ait pek çok kültürel unsuru barındıran çeşitli grupların, toplulukların ve kültürlerin çatışmadan uzak bir yaşam alanını paylaşabilmeleri açısından birlikte yaşama kültürünü geliştirebilmeleri gerekmektedir. Toplumla, kültürle, insani ilişkilerle ve içinde bulunulan dünyayla ilgili tüm konularda önemli bir etki alanına sahip olan sosyal bilgiler dersi söz konusu çokkültürcü değerlerin aktarımı açısından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Bu durum sosyal bilgiler ders kitaplarını çokkültürcü değerlerin öğrencilere aktarımı açısından önemli bir materyal olarak öne çıkarmaktadır.

³¹ Bu durumun belki de en önemli istisnası yalıtılmış bir yaşam alanına sahip olması sebebiyle dış dünyayla iletişime kapalı olan gruplar ya da topluluklardır. Balta girmemiş ormanlar olarak tarif edilen yerlerde yaşayan kabileler, bu örneğe büyük oranda uymaktadır. Öyle ki, bu gruplarda homojenliğe, başka kültürlerle etkileşim içerisinde bulunan gruplara kıyasla rastlamak daha olasıdır.

Sosyal bilgiler dersinin çökköltörcü değerklerin aktarımı açısından içerkdiği konulardan bazıları şu şekilde sıralanabilir(Öztürk, 2012: 8- 10):

- Dünya bölgeleri, onların költörleri, tarihi, coğrafyası, uygarlığa katkıları, ekonomik ve siyasal sistemleri, diğer bölgelerle ilişkileri,
- Farklı ahlâkî ve dinî inançlar ve bunların insan yaşamı üzerindeki etkileri,
- Önyargıları, basmakalıp örnekleri, propagandaları, varsayımları ve düşönceleri ortaya çıkarma, inceleme, zanları ve değerkleri tanımlama,
- Başkalarına saygı gösterme, onların duygu ve ihtiyaçlarına karşı duyarlı olma,
- Başka insanlara, grup ve költörlere, etnik, ırkî ve diğer farklılıklara karşı olumlu tutum sahibi olma/geliştirme.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırmanın evreni ve örnekleme, veri toplama ve araçları ile ilgili konulara yer verilecektir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nitel paradigmaya dayalı betimsel bir yaklaşım kullanılmıştır. Bilindiği üzere betimsel araştırmalarda ele alınan olaylar ve durumlar ayrıntılı bir biçimde araştırılır. Bununla birlikte daha önceki olaylar ve durumlarla ilişkisi incelenerek, ne oldukları betimlenmeye çalışılır(Karakaya, 2009: 59). Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Bilindiği üzere durum çalışması, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi (içeriği) içinde çalışan, olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmadığı ve birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan, görgül bir araştırma yöntemidir(Yin, 1984: 23'den akt. Yıldırım&Şimşek, 2006: 277). Bu kapsamda ilgili çalışma süresince 1968-2019 yılları arasındaki sosyal bilgiler ders kitaplarında çokkültürlülüğün yansımaları irdelenerek, süreç içerisindeki değişimler betimlenmeye çalışılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın yapılacağı ve genelleneceği kümeye *evren* denirken, araştırma evreninin büyük olduğu durumlarda evreni temsil edecek büyüklükte seçilen gruba ise *örneklem* denir(Taşkaya, 2016:253,254).

İlgili çalışmanın evrenini 1968'den günümüze sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise beş farklı döneme ayrılarak incelenen 25 adet sosyal bilgiler ders kitabı oluşturmaktadır. 25 adet sosyal bilgiler ders kitabının örneklem olarak seçiminde kullanılan örnekleme yöntemi, *kolay ulaşılabilir durum örnekleme*sidir. Bilindiği üzere kolay ulaşılabilir durum örnekleme yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durumun seçilerek, araştırmaya hız ve pratikliğin kazandırıldığı bir örneklemedir (Yıldırım&Şimşek, 2006: 113). 25 adet sosyal bilgiler ders kitabı bu ekseninde tercih edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında sosyal bilgiler ders kitaplarının ünitelerinin tamamı incelenip, çokkültürlülük ile ilgili içerik barındıran ünitelerin analizi yapılmıştır. Çokkültürlü içerik barındırmayan üniteler incelemenin dışında bırakılmıştır.

Bu araştırma kapsamında incelenen 25 adet sosyal bilgiler ders kitabına ilişkin bilgiler alfabetik sırayla aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Yazar(ı)/ları	Kitabın Adı	Basım Yılı	Yayınevi
Akşit, N., Sanır, F., Asal, T.	<i>Sosyal bilgiler 2. Sınıf</i>	1980	Milli Eğitim Basımevi.
Altun, A., Doğan, Y., Uzun, E.	<i>İlköğretim sosyal bilgiler 6 ders kitabı</i>	2010	Altın Kitaplar.
Çalapala, R.	<i>Sosyal bilgiler ilkokul: 5</i>	1978	İnkılap ve Aka Kitabevleri
Deliorman, A., Özey, R., Efe, R.	<i>İlköğretim sosyal bilgiler 6</i>	1998	Bayrak Basım Yayım Tanıtım
Erdem, S., Konuk, İ., Küçükcan, İ.	<i>Sosyal bilgiler ilkokul 5</i>	1990	Fil Yayınevi
Erdem, S., Parmaksızoğlu, İ., Konuk, İ.	<i>Sosyal bilgiler orta 2</i>	1971	Remzi Kitabevi
Erdem, S., Parmaksızoğlu, İ., Konuk, İ.	<i>Sosyal bilgiler orta 3</i>	1974	Remzi Kitabevi

Evirgen, Ö. F., Özkan, J., Öztürk, S., Öz dural, Z.	<i>Ortaokul sosyal bilgiler 5 ders kitabı</i>	2017	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Genç, E., Polat, M. M., Başol, S., Kaya, N., Azer, H., ...Özcan, A.	<i>İlköğretim sosyal bilgiler 6 ders kitabı</i>	2007	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Gültekin, G., Akpınar, M., Nohutçu, M., Özerdoğan, P., Aygün, S.	<i>Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 7 ders kitabı</i>	2018	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Karabıyık, E.Ü.	<i>İlkokul sosyal bilgiler ders kitabı 5. Sınıf</i>	1993	Üner Yayınları
Karagöz, D., Tekerek, M., Kaya, N., Azer, H., Alıç, M. D., Yılbat, B., Koyuncu, M., Ulusoy, K.	<i>İlköğretim sosyal bilgiler 5 ders kitabı</i>	2005	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Kılavuz, N.	<i>İlköğretim okulları için sosyal bilgiler 5</i>	1996	Önde Yayıncılık
Kitapçı, V. S.	<i>İlköğretim sosyal bilgiler 5 ders kitabı</i>	1997	Özgün Matbaacılık

Milli Eğitim Bakanlığı	<i>İlkokullar için sosyal bilgiler 5</i>	1991	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Polat, M. M., Kaya, N., Koyuncu, M., Özcan, A	<i>İlköğretim sosyal bilgiler 7 ders kitabı</i>	2007	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Sanır, F., Asal, T., Akşit, N.	<i>İlkokul için sosyal bilgiler 4</i>	1987	Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları
Sarılioğlu, F.	<i>İlköğretim sosyal bilgiler 7</i>	2002	Cemre Yayıncılık
Şenünver, G., Karabulut, E., Kesim, S., Turgut, R., Ercan, N., Küçükbaycan, M., Uslu, H., Akay, A.	<i>İlköğretim okulu sosyal bilgiler 7</i>	1999	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Şenünver, G., Karabulut, E., Kesim, S., Turgut, R., Ercan, N., Küçükbaycan, M., Uslu, H., Akay, A.	<i>İlköğretim okulu sosyal bilgiler 6</i>	2000	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Şenünver, G., Karabulut, E., Kesim, S., Turgut, R., Ercan, N., Küçükbaycan, M., Uslu, H., Akay, A.	<i>İlköğretim okulu sosyal bilgiler 4</i>	2001	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Tekerek, M., Kaya, N., Alıç, M. D., Yılbat, B. , Yıldırım, T., Koyuncu, M., Ulusoy, K.	<i>İlköğretim sosyal bilgiler 4 ders kitabı</i>	2007	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Tüysüz, S.	<i>İlkokul sosyal bilgiler 4 ders kitabı</i>	2018	Tuna Matbaacılık
Ünal, F., Özdemir, H., Ünal, M., Evirgen, Ö. F., Dağ, Ö., Kutay, S.	<i>İlköğretim sosyal bilgiler 7 ders kitabı</i>	2017	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
Yılmaz, F. G., Bayraktar, H., Özden, M. K., Akpınar, M., Evin, Ö.	<i>Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 6 ders kitabı</i>	2018	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Tablo 2. İncelenen 25 adet sosyal bilgiler ders kitabının alfabetik sıraya göre verilmiş künye bilgileri.

3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları

Bu araştırmada belgesel tarama yoluyla veri toplanmıştır. Bilindiği üzere “var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya belgesel tarama denir”(Cemaloğlu, 2009:154). Bu kapsamda 1968’den günümüze dek uzanan sosyal bilgiler ders kitaplarından alınan 25 örneklem incelenmiştir.

Veri toplama sürecinde Dokuz Eylül Üniversitesi’nin kütüphanesinden ve İzmir Milli Kütüphane’den yararlanılmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada sosyal bilgiler ders kitapları *betimsel analize* tabi tutulmuştur. Bilindiği üzere betimsel analiz, elde edilen verilerin daha önceden belirlenen temalara göre özetlendiği ve yorumlandığı bir yaklaşımdır(Yıldırım&Şimşek, 2006: 224). Bu çalışmadaki veri analizi -daha önce de belirtilmiş olan- alt problemlere göre yapılmıştır. Söz konusu alt problemler şunlardır:

- 1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında farklı kültürlere hangi eksenle yer verilmektedir?
- 1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
- 1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
- 1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
- 1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
- 1968 yılından günümüze kadar yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının İncelenmesi

4.1.1. 1968- 1989 Dönemi

4.1.1.1. 1971 Yılı Orta 2. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

1971 yılı dünyada çokkültürcülük uygulamalarının başladığı yıl olması itibariyle önem taşımaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi 1971 yılında Kanada Liberal Federal Hükümeti, Quebec eyaletinin milliyetçi talepleri üzerine çokkültürcülük uygulamasını yürürlüğe koymuştur. Bu politikayla Kanadalı kimliğinin kültürel çoğulculuk kapsamında ifade edilmesi sağlanarak, her etnik grubun kendi kültürünü ve değerlerini koruma ve geliştirme hakkını güvence altına almayı hedeflemiştir. Bu kapsamda bazı adımlar atılmıştır(Doytcheva,2013:38).

1971 yılında Kanada’da, ilerleyen yıllarda da ABD, Avustralya gibi ülkelerde meydana gelen çokkültürcü gelişmelerin Türkiye’deki sosyal bilgiler ders kitaplarına ne ölçüde yansıdığının ölçülmesi açısından 1971 yılı önemli bir başlangıç noktası sayılmaktadır. Bu kısımda incelenen 1971 yılı baskılı bu ders kitabı, küresel etkiye sahip olan çokkültürlülüğün Türkiye üzerindeki yansımalarının incelenmesi açısından önemlidir.

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Ortaçağ’da İslamlıktan Önce Başlıca Türk Devletleri ve Uygarlıkları” Ünitesi

Konu itibariyle çeşitlilik olgusunun bu ünite içerisinde çoğunlukla Türk boyları ve Türk devletleri arasında meydana gelen farklılıklar üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu farklılıklar arasında kültürel ve dini açıdan olanlara yer verildiği gibi siyasal açıdan olanlara da yer verilmiştir. Örneğin Hazarların Türkler arasında Yahudiliği kabul eden tek topluluk olduğu ya da Avarların aksine Doğu Roma İmparatorluğu ile dostluk ilişkileri kurduklarından bahsedilmiştir(Erdem&Parmaksızoğlu&Konuk, 1971:9-10).

Çokkültürlülük olgusunun oluşumuna ilişkin bazı bilgilere de yer verilmektedir. Örneğin Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yaşayan Yahudilik inancına mensup olan Karaim Türkleri'nin Hazarların soyundan geldikleri belirtilmektedir. Bunun yanı sıra Akhunların İran ve Hindistan'a kadar yayıldıkları ancak sonrasında İranlılar tarafından anayurda çekilmek zorunda bırakıldıkları vurgulanmıştır(Erdem ve diğer, 1971:10). Bu iki örneğin dikkati çeken tarafları da vardır. İlk olarak, Hazarlar etnik köken açısından ait oldukları Türk toplulukları arasında farklı bir dini inancı benimseyerek kültürlerinin diğer Türk topluluklarından farklılaşmasına sebep olmuşlardır. Bu durum onların yeni kültürel ve dini değerler yaratmalarında etkili olmuştur. İkinci olarak ise Akhunlar fetih politikalarının bir sonucu olarak farklı coğrafyalara akınlar düzenleyerek yayılmışlardır. Bu durum onların farklı kültürel normlara sahip olan topluluklarla etkileşime girmelerini kaçınılmaz bir hale getirerek, kendi kültürlerinde ve diğer toplumların kültürlerinde bazı değişmelere yol açmış olabilir. Bu durum ayrıca karşılaşılan kültürlerin melezleşmesine de imkân tanımış olabilir. Görüldüğü üzere ilgili kısımda kültürel etkileşimlerin gelişimine ve sonuçlarına ilişkin çeşitli izlenimlere ulaşabilmeks mümkündür.

Bu ünitedeki bazı ifadelerin milliyetçi tarih yazınına ilişkin izler taşıdığı görülmektedir. Örneğin Göktürk Devleti'nin kuruluşu İç Asya'da meydana gelen gelişmelerin en önemlisi olarak görülmüştür ancak daha az önemli olan gelişmelere ilişkin bir bilgi verilmemiştir. Bu durum bu yargının doğruluğunu şüpheye düşürerek taraflı bir tarih anlayışı izlenimi yaratmaktadır. Bunun yanı sıra sıklıkla *Türk Tarihi* ifadesi yerine *tarihimiz* ifadesi kullanılmaktadır(Erdem ve diğer, 1971:10-13). Bu ifade Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik kökene sahip toplulukların ya da azınlıkların da *Türk* olarak görüldüğünü, dolayısıyla kültürel açıdan taşıdıkları farklılıkların dikkate alınmadığını göstermektedir.

İslam öncesi Türk devletlerinin konu edinildiği bu ünite de çokkültürlülük açısından başarılı örneklerin de yer aldığı görülmektedir. Türk devletlerinin benimsedikleri dini inançların çeşitliliği üzerinde durulduğu bir kısımda, Hunların devamı niteliğinde olan Göktürklerin Şamanizm inancını sürdürdükleri ancak aynı dönemlerde Türk illerine çeşitli yabancı topluluklara ait olan inançların girmeye

başladığı vurgulanmıştır. Hindistan'dan gelen tüccarların Türk illerine doğru yaydığı Budizm'in, İranlı tüccarların yaydığı Manizm'in ve Suriyeli tüccarların yaydığı Hristiyanlığın Türk toplulukları arasında yayılmaya başladığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Hazar Türkleri'nin Yahudiliği kabul etmelerine karşın, İslamiyet'in de Emevi orduları aracılığıyla Türk sınırlarına kadar yayıldığından bahsedilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:15). Yer verilen bu örnekler başarılı örneklerdir, çünkü herhangi bir dini inancı yüceltmeden ya da yermeden eşdeğer bir biçimde, tarihsel gerçekliğine uygun olarak ele almaktadır. Bu örneklerden yola çıkılarak çeşitliliğin yalnızca farklı etnik kökene sahip toplumlar arasında yaşanan bir olgu olmadığı, bunun aksine aynı etnik kökeni taşıyan toplumların da kendi içlerinde çeşitli dini, kültürel ve siyasal farklılıklar taşıyabileceği gerçeğinin vurgulandığı söylenebilir. İnsanların aynı toplum içerisinde bile homojen olamayacağı, heterojen toplum yapısının her toplumda varlığını sürekli olarak koruyacağına ilişkin yargıyı güçlendirmektedir. Bu durum toplumların birbirlerine karşı duydukları saygıyı ve hoşgörüyü geliştirmek, dolayısıyla birlikte yaşama kültürüne katkı sağlamak bakımından önemli bir mesaj içermektedir. Çokkültürlülüğün öngördüğü toplum düzeni temelinde etnik köken, inanç ve cinsel yönelimler gibi sahip olunan herhangi bir farklılığından dolayı insanların dışlanmaya ve aşağılanmaya maruz bırakılmaması, her insanın ve toplumsal grubun sosyal yaşamın değerli bir öznesi olarak kendisini yaşadığı toplumda ifade edebildiği bir sosyal düzene karşılık gelir.

“İslamlığın Doğuşu ve Yayılışı” Ünitesi

Bu ünite de konu coğrafi unsurların ön plana çıkarılarak işlendiği görülmektedir. Arabistan ve Kuzey Afrika ülkelerinin coğrafi açıdan tanıtımı önemli bir yer tutmaktadır. Konunun dağılışı bakımından ağırlığı az olsa dahi çokkültürlülük açısından kayda değer bazı örneklerle yer verilmiştir. Bunlardan ilki Atlas ülkelerinde yaşayan yerli bir azınlık olan *Berberilere* yer verilmesidir. Berberilerin Araplar ve Orta Asya'da yaşayan Türkler gibi göçebe bir yaşam sürdüğünden ve kendi aralarında birçok boya ayrılmış olduklarından bahsedilmiştir. Önceleri puta taptıklarından bahsedilirken, 7. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i benimsediklerine yer verilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:24). Konunun İslamiyet merkezli olarak ele

alınmasından olsa gerek ki, Berberilerin dini inançları dışındaki kültürel özelliklerine yer verilmemiştir.

İslamiyet'ten önceki Arapların yaşayışının anlatıldığı kısımda, ekonomik şartların kültürün gelişimi ve değişimi üzerindeki etkisi görülebilmektedir. Öyle ki, Arapların yaşadıkları coğrafya sebebiyle şiddetli kuraklıklara maruz kaldıkları, bu sebeple de zaman zaman göç ettikleri belirtilmiştir. Bu göçlerin de -farklı niteliklere sahip olan diğer göçlerde görüldüğü üzere- kültürel, sosyal ve siyasal birçok değişmeyi beraberinde getirdiği vurgulanmıştır. Örneğin çölden göç eden Akadların Sümer Devleti'ni yıktığı ya da Kuzey Arabistan halkından olan İbranilerin, Fenikelilerin ve Aramlıların Filistin'e ve Suriye'ye böyle şiddetli bir kuraklık sonucunda göç ettikleri belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:25). Bu bilgiler insan topluluklarının ebediyen tek bir coğrafya içerisinde sıkışıp kalmadıkları, gerek ekonomik gerekse de siyasal şartlardan dolayı farklı yerlere göç ederek, hem kendi kültürlerinde, hem de göç güzergâhları üzerinde ya da yerleştikleri yerlerde bulunan toplulukların kültürlerinde değişmelere yol açtıklarının vurgulanması bakımından önemlidir. Öyle ki, homojen bir gelişimi bulunmayan insanlık tarihinin bugünü de homojen bir görünüme sahip değildir. Göç olgusu çokkültürlülüğün oluşumu ve gelişimi açısından önemli bir etkidir. Bu çeşitliliğin önemli görülmesi ve tanınması insanlığın bugününde ve geleceğinde yaşanması muhtemel olan sorunların önlenmesi bakımından oldukça önemlidir.

İslamiyet'in doğuşunun anlatıldığı bir kısımda İslamiyet için *insanlığın en büyük dini* ifadesi kullanılmıştır(Erdem ve diğer, 1971:26). Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, kültür, inanç, değer, gelenek ve görenek gibi unsurlar onu paylaşan insanlar için anlamlıdır, biriciktir; asla kıyaslamaya tabi tutulamaz ya da diğerleriyle arasında bir alt-üst ilişkisi kurulamaz. Yer verilen bu ifade yanlış bir tutumu yansıttığı ve diğer inançların İslamiyet'ten daha az değerli olduğu fikrini ima ettiği için çokkültürlülük açısından uygun değildir. Çünkü çokkültürlülük kuramında kültürel grupların benimsedikleri değerler *biricik* görüldüğü için onları yargılama ya da kıyaslama yolunun seçilmesi uygun bir yaklaşım olarak kabul edilmemektedir.

İslamiyet'in yayılışının anlatıldığı kısımlarda çokkültürlülük açısından olumlu bazı vurgulara rastlanılmaktadır. Öyle ki, egemenliklerini güçlendirmek için ırkçı bir yönetim anlayışı benimseyen Emevilerin bu tutumu eleştirilmiştir. Bu politikanın o dönemlerde Müslüman olan Berberiler, İranlılar ve Türkler tarafından tepkiyle karşılanması ve kendilerinin Emeviler tarafından *mevali* yani, *Arap kabilelerinin ortak köleleri* olarak nitelenmelerini reddetmeleri ve bu yaklaşıma karşı mücadele etmeleri, günümüzdeki çokkültürcü hak talepleriyle ve bu kapsamda yaşanan çatışmalarla büyük oranda örtüşmektedir. Öyle ki, ırkçı bir politika sürdüren Emevilerden sonra iktidarı ele geçiren Abbasilerin Arap olmayan topluluklara Araplarla aynı statüyü tanıdığı, dolayısıyla toplumdaki ayrımcılığı gideren ılımlı bir politika benimsediği için Abbasilere sempati beslendiği belirtilmiştir. Bu sebeple Emevilere karşı gösterilen türden tepkilerin Abbasilere karşı gösterilmediği vurgulanmıştır. Eskiden Araplardan oluşan ordunun artık Türklerden oluşmaya başladığı ve bu gelişmeyle birlikte asker olmayan yani Arap olmayan kesimlerin köle olarak görüldüğü eski anlayışın yerini daha hoşgörülü ve çeşitliliğe daha fazla saygı duyan bir anlayışa bıraktığı ifade edilmiştir (Erdem ve diğer, 1971:43-45). Bu durum Arap toplumundaki düşünce devriminin en önemli kanıtlarından biri olarak görülebilir. Bu örnek gerek günümüzdeki gerekse de geçmişteki topluluklar için *tanınmanın* önemini ortaya koymaktadır. Günümüzün çokkültürlü dünyasında yaşanan sorunların bir anda oluşmadığı, aksine gerisinde büyük bir tarihi gelişim barındırdığı düşünülecek olduğunda, insanlığın *tanınmadan* kaynaklı sorunlarla sıkça karşılaştığı daha iyi anlaşılabilir.

Bu üniteye ilişkin son olarak bahsedilmesi gereken olumsuz ve olumlu olmak üzere iki örnek bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İspanya'daki Endülüs Emevi Devleti halifesinin görevi bıraktıktan sonra on dört küçük beyliğe ayrılan Müslümanların, Hristiyanlarla işbirliği yaparak kendi aralarında savaşmaları eleştirilmiştir. Hristiyanların *asıl düşman* (Erdem ve diğer, 1971:53) olarak nitelenmesi ve aralarında düşmanlık ilişkisinin bulunduğu bir devlet ismi belirtilmemesi yani bir dini grubu hedef alan genel bir ifade kullanılması konunun tarihsel gerçekliğinden sıyrılıp, öznel bir yargı içermesine sebep olmuştur. Bu ifade sosyal bilgiler ders kitaplarından yararlanan Müslüman öğrencilerde, Hristiyanları düşman olarak görmeleri gerektiği

algısına yol açabilir. Bu sebeple uygun bir ifade olarak görülmemektedir. Bahsedilmesi gereken ikinci örnek ise olumlu bir içeriğe sahiptir. Öyle ki, Müslümanların İspanya'nın Kurtuba, Tuleytule, İşbiliye, gibi şehirlerinde kurdukları okullarda, Müslümanların yanı sıra Avrupa'dan gelen Yahudi ve Hristiyan öğrencilerin de öğrenim gördüklerine yer verilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:54). Bu durum farklı dini ve kültürel değerleri taşıyan toplulukların aynı sosyal mekânı çatışmadan ve ayrımcılıktan uzak bir biçimde paylaşabileceklerini göstermesi bakımından önemlidir.

“Müslüman Türk Devletleri” Ünitesi

Müslüman Türk devletlerinden olan Karahanlıların ve Gaznelilerin toplumsal yaşamlarında ayrı dillere verdikleri önem üzerinde durulmuştur. Örneğin Karahanlıların Türkçeye büyük önem vermelerine karşın, Gaznelilerin ise yöneticilerinin Türk olmasına karşın halkın çoğunluğunun Farslı olması sebebiyle Farsça'ya ve Arapça'ya önem verdikleri belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:59-60). Aynı etnik köken sahip olan ve aynı inancı benimseyen iki farklı devletin sınırları içerisinde kullandıkları resmi dilin farklılık göstermesi, söz konusu devletlerin sosyal dinamiklerinin farklı olduğunu göstermektedir. Gaznelilere kıyasla daha homojen bir görünüm çizen Karahanlılar Türkçeyi resmi dil olarak kullanırken, çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olan Gaznelilerin ise Türkçeyi resmi dil olarak kullanmadıkları görülmektedir. Günümüzün çokkültürlü toplumlarında tek bir resmi dilin benimsendiği ve diğer topluluklara o dili konuşmaları konusunda baskı yapıldığı durumlarda çatışmaların yaşandığı görülmektedir. Bu türden çatışmaları gidermek ve çokkültürlü nüfusunun gereksinimlerini gidermek amacıyla günümüzün bazı çokkültürlü devletleri birden fazla dili resmi dil olarak kabul etmektedir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun anlatıldığı bir kısımda, Oğuzların İslamiyet'in Sünni mezhebini seçtikleri belirtilmiştir ve buna gerekçe olarak da Sünniliğin açık ve yatkın ilkelerinin Oğuzların yapılarına uygun olması gösterilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:62). Bu ifadeyi doğrulayacak herhangi bir bilgiye yer verilmediği gibi bu ifade aynı zamanda nesnel bir yargı içermemektedir. Böyle bir yargıda bulunmak İslamiyet'in diğer mezheplerini yeterli nitelikte ve değerle

görmek anlamına gelmektedir ki, bu durum çokkültürlülük açısından eleştirilmesi gereken bir durumdur.

Kültürel çeşitliliğe ilişkin olumlu ifadeler bu ünite de rastlanılmaktadır. Örneğin, Oğuzların kurmuş oldukları imparatorluğun topraklarında günümüzde-1971 yılı- Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan, İran, Batı Pakistan, Irak, Suriye, Lübnan, İsrail, Türkiye, Ürdün ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin yer aldığı belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:63). Geçmişte büyük imparatorlukların sınırları içerisinde önemli bir olgu olarak varlığını koruyan kültürel çeşitlilik olgusu yakın geçmişte imparatorluklar yıkıldıktan sonra, ulus devlet yapısı içinde dahi varlıklarını korumuşlardır. Bunu kimi zaman aynı devlet örgütlenmesinin içerisinde birlikte yaşama kültürünü besleyerek ya da çatışmalara sahne olarak, kimi zaman ise daha büyük ölçeklerde olmak üzere birbirine komşu farklı kültürlerin veya devletlerin aralarına çizdikleri yapay sınırlar yardımıyla sağlamışlardır. İlgili kısım yaşanan bu tarihsel sürece atıfta bulunması bakımından önemlidir.

Selçukluların törelerinin anlatıldığı bir kısımda, devlet dili olarak Arapça'yı ve Farsça'yı kullanmış olmalarına rağmen Oğuz boylarının eski geleneklerine, göreneklerine bağlı kaldıkları belirtilmiştir. Öyle ki, Türk halkının zaman zaman Farslaşan hükümdarlarına karşı başkaldırmaktan çekinmedikleri vurgulanmıştır(Erdem ve diğer, 1971:65). Kültürel değerlerin ve pratiklerin topluluklar için ne denli değerli olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemli bir örnektir. Oğuzların çoğunluğu yani baskın kültürü oluşturmalarına rağmen, kendi dillerinin ikinci plana atıldığı, bu durumun onlarda yarattığı rahatsızlığın etkisiyle de kendi yöneticilerine başkaldırdıkları görülmektedir. Çünkü Charles Taylor'ın da belirttiği gibi, "tanınmama ya da yanlış tanınma zarar verici olabilir; insanı, sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluş tarzına hapsederek baskıya dönüştürebilir"(Taylor, 1996:42). Günümüzde tanınma mücadelesi veren birçok kültürel grup onları mağdur bırakan böylesi bir eğilim karşısında benzer hassasiyetler taşımaktadır.

Bu ünite de dikkati çeken ifadelerden bir diğeri ise, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu kuran Oğuzların egemenlikleri altına aldıkları çeşitli milletleri büyük bir hoşgörü içinde yönettiklerine ilişkin verilen bilgidir. Bunun yanı sıra

imparatorlukta din, mezhep ve dil bakımından tam bir özgürlüğün olduğu ve yerli halkın kendi dilini, dinini ve törelerini sürdürebilme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:67). Günümüzün modern çokkültürlü toplumlarının bile ilerisinde bir toplum yapısının inşa edildiği söz konusu eski dönemlerdeki kültürel çeşitliliğe ve hoşgörüye ilişkin bilgilere yer verilmesi, öğrencilerin çokkültürlü bir toplumda yaşamak konusundaki algılarının geliştirilmesi bakımından önemlidir.

Kadın haklarına ve kadına verilen değer açısından da bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Örneğin Selçuklu İmparatorluğu'nda kadınların eski Türk törelerine uygun olarak devlet işlerinde büyük hakan kadar söz sahibi olduklarına yer verilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:67). Günümüzde kadınların toplumdan dışlanmaya, cinsiyetçi önyargılara ve ayrımcılığa karşı verdikleri mücadelenin de çokkültürlülük sınırları içerisinde olduğu düşünülecek olduğunda, kadınların ülkeyi yöneten erkek hükümdar kadar söz sahibi olduğu dönemlerin vurgulanması kadın haklarına yönelik hak mücadelelerin başladığı 1970'li yıllar için kayda değer bir ifadedir.

“Onuncu Yüzyıldan Sonra Anadolu” Ünitesi

Haçlı seferlerinin anlatıldığı kısımdaki cümlelerde geçen ifadeler rahatsız edici görünmektedir. Söz konu alıntı şu şekildedir: “...Kudüs’e ilerleyen haçlılar 1099’da şehre girdiler. *Boğazlanan binlerce Müslüman’ın kanı dereeler gibi aktı. Kadın, erkek, çoluk, çocuk, demeden ve küçük bir acı duymadan Müslümanlar öldürüldü*” (Erdem ve diğer, 1971:76). Farklı dini inancı benimseyen orduların arasında geçen din kökenli bir savaşa ilişkin böylesi, tek yönlü ayrıntılı betimlemelere yer vermek uygun görünmemektedir. Öyle ki, bu bilgiler Müslüman ailelerden gelen çocukların duygularını zedeleyerek, onların Hristiyan olan kesimlere karşı öfke ve kin beslemelerine neden olabilir. Bu türden ifadeler çokkültürlü bir toplumda ve dünyada insanların birlikte yaşama kültürü geliştirmelerinin önünde engel teşkil etmektedir.

Farklı etnik kökene sahip grupların devlet kurumlarında kendilerine yer bulabilmelerini göstermesi bakımından kayda değer bir örneğe yer verilmiştir. Öyle ki Türk ordusundaki Kapıkullarına önceleri sadece Türk boylarından tutsak edilen gençler, alınırken, Anadolu Selçuklu Devleti ile birlikte bunların yanı sıra Ermeni,

Gürcü, Rum gibi yabancı olarak görülen kavimler de dahil olmuştur. Osmanlıların ise sadece yabancı asıllı gençlerden bu ordu sınıfını kurduğu belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:81). Bu bilgiler Anadolu Selçuklu Devleti'nin ve Osmanlı Devleti'nin sahip oldukları çokkültürlü toplum yapısıyla bütünleştiklerini ve onları toplum düzeninden dışlamadıklarını göstermektedir. Günümüzün çokkültürlü toplumları açısından da düşünülecek olduğunda başarılı örneklerdendir.

Hoşgörüye ve birlikte yaşama kültürünün önemine değinilmesi açısından yer verilen başka örnekler de bulunmaktadır. Örneğin Türklerin Anadolu'ya geldikleri zamanlarda, yeni bir dini yani Müslümanlığı benimsemiş olmalarına rağmen hoşgörü kültürünü sürdürdükleri ve yeni bir dini benimsemenin getirdiği romantizm ile farklı inanca mensup kişileri asimile etmeye çalışmadıklarından bahsedilmiştir. Öyle ki, Anadolu'da karşılaşılan farklı dinlere ve mezheplere müdahalede bulunmadıkları, Ermenilere ve Rumlara eskiden olduğu gibi kendi dini inançlarını devam ettirme hakkının tanındığı ifade edilmiştir. Başka toplulukların inançlarını özgürce yaşama hakkına karşı gösterilen hoşgörüye yer verildiği gibi, Türk topluluklarının kendi içlerinde oluşan farklılıklara da hoşgörü gösterdikleri belirtilmiştir. Örneğin Türklerin İslamiyet'ten önceki inançları olan Şamanizm'in kutsal varlıklarının Müslümanlıkla kaynaştıran göçebe Türklerin Şamanlıkta iken yaşattıkları törelerini yeni dinlerinde de canlandırarak, içkili sazlı şöenlerini sürdürdükleri ve Hazreti Ali'nin ve çocuklarının özellikle Hazreti Hüseyin'in menkıbesi etrafında gelişen tarikatlar kurduklarına değinilmiştir. Alevî, Babaî, İrafazî, Tahtacı, Bektaşî, Kızılbaş adları ile anılan inançların bu devirde doğup, geliştiğini ve günümüze kadar varlığını koruduğu belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:83).

Kültürlerin birbirleriyle etkileşime girmesi sonucunda her iki kültürün de yapısında bazı değişimlere uğraması kaçınılmazdır. Öyle ki, incelenen ders kitabının bu ünitesinde Anadolu'ya yerleşen Türklerin, kültür bakımından hem İran'ın, hem de Arapların etkisi altında kaldıklarına değinilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:84). Dünya kültürünün çeşitliliğini sağlayan bu etkileşimlerin ve melezleşmenin küçük bir örneğini göstermesi bakımından yer verilen bu bilgi önemlidir.

Balkan coğrafyasının anlatıldığı bir kısımda Roma İmparatorluğu'nun bu bölgeye egemen olduğu dönemlerde meydana gelen kavimler göçü ile birlikte buraya çok sayıda kavimin göç ettiği belirtilmiştir. Gotların ve Slavların yanı sıra Avar, Hazar, Bulgar, Peçenek Türklerinin bu bölgeye gelip yerleştiği bilgisine yer verilmiştir. Ancak bunların Slavlar arasında asimile olarak Slavlaştıklarını, isimlerini yalnızca Bulgarların koruyabildikleri belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:94). Bu gelişmeler Balkan coğrafyasının çokkültürlü bir temel üzerinden geliştiğini ve birden fazla etnik kökene sahip milletin kaynaşp melezleşmesiyle bugünkü Balkan toplumlarının kültürel yapısının şekillendiği görülmektedir.

Balkan coğrafyasının anlatıldığı bir başka metinde ise Balkanlarda yaşanan mezhep savaşlarına yer verilmiştir. Öyle ki bu kısımda, halkın büyük çoğunluğunun Ortodoks Hristiyan olmasına rağmen Arnavutların, Karadağlıların, Hırvatların arasında Katolik mezhebinin de yayıldığından bahsedilmiştir. Ayrıca Bogomil mezhebinden olan Boşnakların da batıdan Katoliklerin, doğudan Ortodoks Sırpaların baskısı altında kaldıklarına yer verilmiştir. Mezhep çatışmalarından bunalan halkın, dinde hoşgörüyü benimseyen Türkleri sevinçle karşılayacağı belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:95). Bu bilgilerden yola çıkılarak insanlık tarihinin kültürel çeşitlilik ve birlikte yaşama becerisi açısından dalgalı dönemlerden geçtiği söylenebilir. Bu anlamda tarihte çokkültürlülük açısından olumlu örneklerle karşılaşılabilirdiği gibi, olumsuz örneklerle de karşılaşmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, farklılıkların bir arada yaşama kültürünü geliştirmelerinin toplumdaki çatışmaların önlenmesi açısından ne denli önemli olduğu tekrar görülecektir. Günümüz çokkültürlü toplumlarının tek tipleştirici ve baskıcı eğilimleri bir yana bırakarak, içerisindeki farklılıkları kucaklayıcı ve onların *ayrı değer ve pratiklere sahip topluluklar* olduklarını kabul eden, tanınmayı sağlayan çokkültürcü politikaları benimsemelerinin elzem bir konu olduğu daha iyi görülecektir.

“Yeni Bir Çağ Başlıyor” Ünitesi

Bu üniteye uygarlığın birçok toplumun katkısıyla gelişen ortak bir ürün olduğu gerçeğine yapılan vurgularla karşılaşmaktadır. Bu vurguların çokkültürlülüğe ilişkin çok sayıda olumlu yargıyı beraberinde getirdiği şüphe götürmeyen bir gerçektir.

Örneğin kâğıdın³² nasıl yapıldığını 7. yüzyıl sonlarına doğru Arapların Türklerden öğrendikleri belirtilirken, Avrupalıların da Araplardan öğrendiği vurgulanmıştır. Avrupalıların ise bu buluşu geliştirdikleri belirtilmiştir. Öyle ki kâğıt ipek ya da pamuktan yapıldığı için çok pahalıydı. Ancak Avrupalıların paçavradan kâğıt yapmaya başlamalarından sonra kâğıdın hem bollaştığı hem de ucuzladığı görülmektedir. İlerleyen yüzyıllarda Alman Gutenberg tarafından kitap basmaya yarayan matbaa bulunmuştur. Bu gelişmenin Rönesans ve Reform hareketine sebep olduğu (Erdem ve diğer, 1971:131) düşünülecek olduğunda yayılan düşünce akımları, bilimde ve teknikte meydana gelen çok sayıda gelişme farklı kültürlerin birbirleriyle etkileşime girerek ortak bir dünya uygarlığı yaratmalarını sağlamasından kaynaklıdır. Bu anlamda gerek toplum düzeni içerisindeki çeşitlilik, gerekse de devletler arasındaki çeşitlilik ve farklar saygı duyulmayı hak etmektedir.

Bu ünitenin *Yeniçağ Başlarında Avrupa* başlıklı kısmının sonunda yer alan sorulardan birisi dikkat çekicidir. Bu soru “Amerika’nın yerli halkı kimlerdir? Anlatınız.” (Erdem ve diğer, 1971:136) şeklindedir. Çok sayıda ulus devlet sınırları içerisinde ulusal azınlıkların yani yerli halkların bulunduğundan çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedilmiştir. Bu soru öğrencileri Amerika örneği üzerinden düşünmeye sevk ederek, azınlıklar ve yerli halklar üzerine farkındalığa sahip olmasını ve bu konu hakkında araştırmaya yapmaya başlamasını sağlayabilir. Bu durum öğrencilerin farklılıklarla bir arada -barış içinde- yaşama becerilerini geliştirebilir.

İlerleyen sayfalarda Amerika kıtasına ve Amerikan yerlilerine ilişkin bilgilere rastlanılmaktadır. Öyle ki, Amerika kıtasının, Avrupa’daki gelen göçmenler tarafından yurt edinildiğinden ve çoğu Güney Amerika’da (Ekvator, Peru ve Bolivya) yaşayan yerlilerin sayısının çok az olduğundan bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra Kuzey Amerika’da, İngilizlerin, Fransızların, Almanların, İslavların ve İskandinavlıların çoğunlukta olduğu belirtilirken; Güney ve Orta Amerika’da ise İspanyolların, Portekizlilerin ve İtalyanların çoğunlukta oldukları belirtilmiştir. Ayrıca, esir ticareti

³² Benzer bir şekilde barut örneğine de yer verilmiştir. Çinliler tarafından bilinen ve şenliklerde kullanılan barutun Avrupalılar tarafından 16. yüzyılda top yapımında kullanıldığı görülmektedir (Erdem ve diğer, 1971:131). Bu durum çokkültürlülüğün önemini ortaya koyarak dünya uygarlığının kültürel etkileşim ve ilişkiler sonucunda ortaya çıktığını göstermektedir.

yasak edilmeden önce, çalıştırılmak İçin Afrika'dan getirilen siyahi insanların torunlarıyla, az sayıda Japon'un ve Çinli'nin olduğuna yer verilmiştir. Siyahi nüfusun en çok ABD'nin güney eyaletlerinde toplandığı, Japon ve Çinli nüfusun Kuzey Amerika'nın batı kıyılarında Brezilya'da toplandığı, Eskimoların ise Kanada'nın kuzey kesiminde yaşadıklarından bahsedilmiştir (Erdem ve diğer, 1971:144) Görüldüğü üzere Amerika kıtasının çokkültürlü toplum yapısına ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir. Bu bilgilerden yola çıkılarak, 1971 yılı sosyal bilgiler ders kitabında kültürel çeşitliliğin ya da çokkültürlü bir toplum yapısının önemsenmediği yargısına varılamayacağı söylenebilir. Ancak aynı hassasiyetin Türkiye Cumhuriyeti'nin çokkültürlü toplum yapısının vurgulanması konusunda gösterilmediği söylenebilir. Örneğin Amerika'nın yerli halkına Kızılderili adı verildiği, Amerika kıtasının asıl halkının Kızılderililerle Eskimolar olduğu ve bu halkların ırk bakımından Asya çıkışlı olduklarından bahsedilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:144). Ancak çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde yaşayan azınlıklara ilişkin bu denli bilgilere rastlanılamamaktadır. Bu durum devletin sınırları içerisinde yaşayan tüm kültürel grupların baskın kültürü oluşturan topluluğun adıyla anılmasına neden olan ulus devlet anlayışının baskın geldiğini göstermektedir.

Yukarıda yer verilen bilgilerin benzerlerine ilerleyen sayfalarda da rastlanılmaktadır. Örneğin 18. yüzyılın sonlarında Amerika'ya yerleşen göçmenlerin sömürgecilikten kurtulmak için anavatanlarına karşı ayaklanarak, birer birer bağımsızlıklarını kazandıkları vurgulanmıştır. Bu anlamda 1776 yılında 13 İngiliz sömürgesinin İngiltere'ye karşı ayaklanarak bağımsızlığını kazandıkları ve Amerika Birleşik Devletleri'ni kurdukları belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:145). Bu kısımda yer verilen bilgiler bir göçmen ülkesi konumunda bulunan ABD'nin çokkültürlü toplum yapısını vurgulayarak, kültürel çeşitliliğin bir ülkenin karakteristik özelliği olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

“Osmanlıların Yükselme Devri” Ünitesi

Osmanlı devletinin batıya yönelmeye başlamasıyla birlikte iç yapısında değişikliklerin meydana geldiği belirtilmiştir. Yeni kültürlerle karşılaşmanın ve sınırların genişlemesiyle birlikte devleti kuran Türklerin önemlerini ve üstünlüklerini

yavaş yavaş kaybetmeye başladıkları vurgulanmıştır. Onların yerlerini devşirilen kapıkullarından yeniçeriler, kapıkulu süvarileri, devlet hizmetine giren yabancı asıllı kişilerin aldığı görülmektedir. Böylece Osmanlı Devleti'nin bir Türk devleti olmanın ötesinde, bayrağı altında toplanan bütün kavimlerin devleti olduğu belirtilmiştir. Bu tarihe kadar yaşayan törelerin unutulmaya başlanarak, onların yerini Müslüman gelenekleri ile yeni törelerin aldığına dikkat çekilmiştir.(Erdem ve diğer, 1971:155-156). Buna benzer bir diğer örneği ise II. Mehmet döneminden itibaren devleti kuran ve yükselten Türk yöneticilerin yavaş yavaş iş başından uzaklaştırıldığı, onların yerine devletin bütün görevlerini devşirme asıllı memurların aldığı anlatıldığı kısımda görmek mümkündür(Erdem ve diğer, 1971:187). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin tekkültürlü yapısının süreç içerisinde çokkültürlü bir hale geldiği ve baskın kültürü oluşturan kültürel grup olan Türklerin devlet üzerindeki etkisinin eskiye kıyasla azaldığı ve yerini devletin sınırları içerisinde yaşayan diğer milletlerden devşirilen kişilerin almaya başladığı ifade edilmiştir. Elbette *devşirmek* sözcüğü gayrimüslim çocukların ailesinin rızası alınarak, çocuğun aileden gelen geleneklerinin ve kültürünün unutturulup, kişinin sadık bir Türk ve Müslüman haline getirilmesi bakımından içerisinde asimilasyonu barındırmaktadır. Bu anlamda günümüzün çokkültürlü değer yargılarıyla örtüşmüyor olsa da, farklı milletlere ait kişilere devlet yönetiminde ve orduda yer verilmesi –o yıllar açısından- tekkültürcü anlayışın kırılmaya başladığını göstermektedir.

Bu ünitenin farklı sayfalarında verilen bilgiler kültürel çeşitliliğe karşı gösterilen tavrın özetlenmesi bakımından önemlidir. Örneğin II. Mehmet döneminde Balkanlarda yaşayan halklardan bazılarının Osmanlı'nın hoşgörülü tutumları sonucunda İslamiyet'i benimsediği belirtilirken³³(Erdem ve diğer, 1971:157); yakın yıllarda yani 1492'de İspanya'daki son Müslüman devleti olan Ben-i Ahmer Devleti'nin yıkılması sonucunda Hristiyanların, yerli halkı dinlerini değiştirmek için

³³ Bu kısımda II. Mehmet'in Anadolu'dan geniş ölçüde sürgünler yoluyla Balkanlara Türk ve Müslüman nüfusu yerleştirdiği ve bu nüfusun Balkanlar'da çoğunluk haline gelmesini sağlamaya çalıştığı da belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:157). Elbette bu ifade Balkanlarda yaşayan halkın tamamen Osmanlı Devleti'nin hoşgörüsü sonucunda Müslüman olmadığını, dolayısıyla devletin azınlıkların seçiminde zorlayıcı bazı politikalar uyguladığını da göstermektedir. Ders kitabında konunun her iki yönüne de değinilmesi olumlu bir gelişme olsa da, yer verilen tarihi olay çokkültürlülük açısından eleştirilmesi gereken bir noktayı oluşturur. Çünkü bu durum azınlıkların yaşam alanlarını daraltarak, onların çoğunlukta bulunan grup tarafından asimile edilmelerine sebep olmaktadır.

zorladığı, hatta bunun için çeşitli işkenceler yaptıkları belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:160-161). Bu kısımda baskı eylemini yapanın devlet mi, devletse hangi devlet olduğu ya da hangi bölgede yaşayan toplulukların bu eylemi yaptığı gibi sorular karşılıksız kalmaktadır. İlgili metin ucu açık anlamlara sahiptir ve bu haliyle baskı eylemini gerçekleştirenin siyasi bir örgütlenme olan devlet değil de, Hristiyan halk olduğu anlamı çıkmaktadır. Ayrımcılık, baskı, kırım ve asimilasyon gibi olayların anlatımında belirli bir grubun hedef alınmaması ve tarihsel gerçeklikten kopulmaması şartıyla konunun olabildiğince net bir biçimde ele alınması gerekmektedir. Dini ve kültürel grupların aralarındaki ilişkilerin anlatıldığı kısımlarda kullanılan ifadeler, ders kitaplarından yararlanacak öğrencilerin duygularını ve farklı inanca/kültüre sahip bu öğrencilerin arasındaki iletişimi olumsuz yönde etkilemeyecek biçimde ele alınmalıdır.

“Avrupa’nın Büyük ve Önemli Bölgeleri” Ünitesi

İngiliz sömürgeciliğinin³⁴ anlatıldığı bir kısımda, Avustralya kıtasının fethinden kısa bir süre sonra İngiltere’nin Avustralya’ya bazı insanları sürgün etmeye başladığı, bu gönderilenler arasında siyasi suçluların, katillerin, hırsızların vb. bulunduğu belirtilmiştir. Çok daha sonra ise, kıtada zengin altın madeninin bulunduğu anlaşıldığı için, madenleri işletmek amaçlı göçlerin başladığı vurgulanmıştır(Erdem ve diğer, 1971:212). Bu kısımda yer verilen bilgiler, İngiltere ve diğer siyasi güçlerin göçler aracılığıyla Avustralya kıtasının çokkültürlü yapısını nasıl etkilediklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Almanya’nın anlatıldığı kısımda “Batı Almanya’da 500 bin kadar işçimiz çalışmaktadır” (Erdem ve diğer, 1971:252) şeklinde bir cümle bulunmaktadır. Bu anlatım Almanya’nın çokkültürlü yapısını örnekler niteliktedir.

Rusya’nın anlatıldığı kısımda ise Sovyetler Birliği’nin bir imparatorluk özelliği taşıdığından ve ülkede 119 ayrı dilde günlük gazetenin yayınlandığından bahsedilmiştir. Hatta bu duruma ilişkin şu yorum yapılmıştır: “Bu bize, Sovyetler

³⁴ Söz konusu ders kitabında Fransa’nın ve diğer ülkelerin de sömürgecilik faaliyetlerinin anlatıldığı kısımlara yer verilmiştir. Ancak çalışmanın odağından sapılmaması amacıyla yer verilmemiştir. Çokkültürlülüğe yol açan faaliyetlerden birisi olan sömürgeciliğin bu kısmına ilişkin bilgilere yer verilmediği için kavram üzerinden inceleme yapılmamıştır.

Birliği'nde yaşayan insanların soy ve dil bakımından ne kadar çeşitli olduğunu ve sömürgeciliğin derecesini açıkça gösterir" (Erdem ve diğer, 1971:260-261). Sömürgeciliğin eleştirilmesi ve Sovyetler Birliği'nin çokkültürlü yapısının vurgulanması olumlu bir gelişmedir. Ancak 15 cumhuriyetin birleşimden meydana geldiği ve 119 ayrı dilde günlük gazete yayınlandığının belirtildiği Sovyetler Birliği'nde, Türklerin dışında kalan milletlere dair herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Öyle ki, Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yalnızca Türk nüfusunun hangi bölgelerde yaşadığı ve nüfusunun ne kadar olduğu belirtilmiştir. Diğer milletlere ilişkin bu türden bir bilgi verilmemiştir(Erdem ve diğer, 1971:260-261)

“Osmanlı imparatorluğunun Duraklama ve Gerileme Devri” Ünitesi

Bu üniteye daha önceki kısımlarda yer verilen hususlara kıyasla farklılık taşıyan bir bilgiye pek rastlanılmamaktadır. Ancak Lale Devri'nin anlatıldığı bir kısımda kültürel etkileşime örnek teşkil eden bir gelişmeye yer verildiği görülmektedir. Bu dönemde İstanbul'u süsleyen sarayların, parkların, bahçelerin, hep Fransa'dan gelen mimarlar tarafından yaptırıldığı, bunun sonucunda sanat alanında Avrupa'da görülen Rokoko mimarisinin Türkiye'de de yerleştiği belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:282). Bu durum bilim, sanat, edebiyat vb. çok sayıda kültürel unsurun toplumlar arasında etkileşimler yoluyla başka toplumlara aktarıldığını ve dünyanın çok sayıda yerinde benzer kültürel öğelerle karşılaşılmasına imkân tanıdığını göstermektedir. Bu durum kesinleşmiş sınırlarla birbirinden ayrılan tekil kültürlerin oluşturduğu bölünmüş dünya varsayımını yıkararak, küreselleşmiş ve yereldeki farklılıklarına rağmen çeşitliliklerin birer zenginlik oluşturduğu, ortak çokkültürlü dünya imgesinin yaratılmasına imkân sağlamaktadır.

“Komşu Devletler ve Bunlarla İlişkilerimiz” Ünitesi

Bu üniteye daha önceki ünitelerde yer alan, uygarlığın birçok milletin katkısıyla geliştiğine ilişkin vurgular bulunmaktadır. Ön Asya'da birçok milletin karşılaşarak, bir araya geldiği ve bu durumun uygarlık tarihi bakımından birçok önemli sonuçları olduğu vurgulanmıştır. Öyle ki Haçlı Seferleri'nde Müslümanlarla Hristiyanların karşı karşıya gelmeleri sonucunda, Avrupalıların Müslümanlardan

birçok şeyi öğrendikleri belirtilmiştir. Ön Asya, tek tanrılı dinlerin vatanı olarak nitelenmiştir ve bu açıdan kendine özgü tarihi bir değer taşıdığı ifade edilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:290-291). Görüldüğü üzere kültürler arası etkileşimin öne çıkarıldığı bu kısım, her kültürün biricikliğine vurgu yapılması bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra aynı kısımda Arap-İsrail savaşına yer verilerek bu savaşın sadece bölgesel barışı değil, dünya barışını da tehlikeye soktuğuna dikkat çekilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:291). Farklı kültürleri temsil eden halkların gerek aynı toplum içerisinde, gerekse de farklı toplumlar arasında, birbirleriyle olan ilişkilerinde saygı ve hoşgörü kültürünü geliştirmeleri toplumun ve dünyanın huzuru ve barışı için çok önemlidir. Elbette bu konuda yapılması gereken temel eylem, kültürel çeşitliliğin tanınması ve baskın güçlerin karşısında siyasi güç bakımından zayıf bulunan kültürel grupların herhangi bir asimilasyona ya da dışlanmaya maruz bırakılmadan taleplerinin dikkate alınmasıdır.

İlerleyen kısımlarda Kudüs'ün Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar için kutsal sayıldığından bahsedilerek, hangi din için öneminin ne olduğuna değinilmiştir. Bu konuda herhangi bir ayrıma gidilmemesi önemli bir yaklaşımdır(Erdem ve diğer, 1971:292-293).

Ön Asya ülkelerinde, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında 10 milyondan fazla Türk'ün yaşadığı belirtilmiştir. Bu anlamda nüfusun İran, Irak, Suriye, Kıbrıs gibi ülkelerde ve Kafkas ülkelerinden olan Azerbaycan'da Türk nüfusunun ülke içerisindeki dağılımı ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır(Erdem ve diğer, 1971:293). Ya da benzer bir şekilde Balkan ülkelerinin anlatıldığı kısımda Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında yaşayan Türk nüfusuna ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verildiği görülmektedir(Erdem ve diğer, 1971:305). Ancak çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olan Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan kültürel grupların ya da azınlıkların bu ülkelerde bulunup bulunmadığına ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Bu durum ulus devlet anlayışının etkisini ders kitabında hissettirdiğini ve çokkültürlü toplum yapısının ders kitabına yeterince yansıtılmadığını göstermektedir.

Suriye, Filistin ve İsrail'in anlatıldığı kısımlarda bu ülkelerin etnik yapısına ilişkin kabaca bazı bilgilere yer verilmiştir. Filistin topraklarını İsrail ve Ürdün olmak üzere iki devletin paylaşmış olduğu belirtilerek, İsrail halkını yerli ve dış ülkelere gelen Yahudilerin ve az sayıda Arap'ın meydana getirdiğine, Ürdün halkını ise Arapların oluşturduğuna değinilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:299-300).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkan ülkeleriyle arasındaki ilişkilerin anlatıldığı bir kısımda sıkça geçen *biz*, *bizim* ve *soydaşımız* ifadelerinin Müslüman Türk topluluğa karşılık geldiği görülmektedir³⁵. Aşağıdaki metinde de görüleceği üzere, bu vurgular -sayıca çoğunlukta, etki olarak da baskın durumda bulunan- Türk nüfusunun Türkiye Cumhuriyeti'nin asli unsuru olarak kabul edilmesi ve bunun sonucunda diğer kültürlerin tarih algısından ve sosyal yaşamdan dışlanması anlamına gelmektedir. Bir toplumda dile getirilen *biz*, ya da *bizim* ifadesi, sahip olunan tüm farklılığa rağmen yaşanılan topluma karşı aidiyet hissi geliştirebilen bireylerin ya da kültürel grupların var olmasıyla ancak gerçek anlamına kavuşabilir. Aksi takdirde çoğunlukta ve baskın durumda bulunan kültürlerin diğerlerini sindirmesi ya da yaratılan *biz* kimliğine zorla dâhil etmeye çalışması, bu kavramın sahiciliğini tehlikeye düşürür. Bu açıdan bakıldığında aşağıdaki metinde yer alan ifadelerin çokkültürlü toplum yapısına ilişkin gereken hassasiyeti iyi bir biçimde yansıtamadığı görülmektedir. İlgili alıntı şu şekildedir:

Balkan yarımadasında yaşayan insanlarla olan ilişkilerimiz çok eskidir. Balkan yarımadası, yüzyıllarca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kaldı. Türk egemenliğinin izleri bugün de göze çarpmaktadır. Balkan ülkelerindeki yüzbinlerce soydaşımız yaşamaktadır. Türklerin toplu bulundukları yerlerde bizim yaşantımız, bizim geleneklerimiz, büyük ölçüde sürdürülmektedir. Camiler, bu topraklarda İslâmlığı yaymamızın bir eseridir. Camiler, genellikle Türklerin yaşadıkları köyleri, kasabaları ve şehirleri belirtir(Erdem ve diğer, 1971:303).

Yugoslavya'nın anlatıldığı kısımda Yugoslavya'nın çokkültürlü toplum yapısına ilişkin bilgilere yer verildiği görülmektedir. Öyle ki, *Yugoslavya* sözcüğünün

³⁵ Benzer ifadelere ilerleyen sayfalarda da sıkça rastlanılmaktadır.

Güney İslavları Ülkesi anlamına geldiği belirtilirken, nüfusun büyük çoğunluğunu Sırpların, Hırvatların ve Slovenlerin meydana getirdiği vurgulanmıştır(Erdem ve diğer, 1971:312-313).

“Başka Önemli Ülkeler ve Milletler” Ünitesi

ABD’nin anlatıldığı kısımda, ABD’nin kuruluşundan itibaren çokkültürlü toplum görünümü çizdiği ayrıntılı bir biçimde ifade edilmiştir. Örneğin ABD’nin kuruluşuna ilişkin verilen bilgiler arasında Amerika kıtasının keşfinden sonra, Avrupa’da çeşitli milletlerden akın akın gelen göçmenlerin birbirleriyle kaynaşarak Amerikan toplumunu oluşturduğu vurgulanmıştır. Öyle ki, 19. yüzyılın başlarında 4 milyon civarı nüfusa sahip olduğu belirtilen ABD’nin nüfus dağılımına bakıldığında büyük çoğunluğun İngiliz göçmenlerinin torunları olduğu görülmektedir. Bu yüzyılda, Büyük Britanya ve İrlanda, Almanya, İskandinavya, Polonya, Rusya, İtalya ve İspanya’dan ABD’ye doğru gerçekleşen sürekli göçmen akınlarının, ülkenin çokkültürlü yapısını daha zenginleştirdiği anlaşılmaktadır. Elbette bu göçlerin yanı sıra başka yerlerden de gelen göçmenlerin çokkültürlü yapıya katkı sağladığı görülmektedir. Bunlardan ilki, ABD nüfusunun % 10 kadarını oluşturduğu belirtilen siyahilerin çoğunun, güney devletlerinde yaşadığı; Afrika’dan köle olarak getirilen dedeleri gibi, pamuk ve tütün tarlalarında çalışarak hayatlarını kazandıkları vurgulanmıştır. Bu göçlerden ikincisi ise çok kalabalık ülkelere olan Çin’de ve Japonya’da geçim sıkıntısı çeken insanların iş imkânlarından dolayı ABD’yi tercih etmesi sonucu gerçekleşen göçtür. Bu bölgeden gerçekleşen göçün çok fazla olması sonucu ABD’nin Çinlilere ve Japonlara kapılarını kapattığı belirtilmiştir. Bu göçmenler arasında Avrupa göçmenlerinin ABD’de doğan çocuklarının ve torunlarının, zamanla İngilizceyi anadili haline getirerek, yeni bir millet yaratmış oldukları vurgulanmıştır. Avrupalı göçmenlerin kurduğu bir devlet olarak nitelenen ABD’nin önceleri 13 küçük devletten kurulu iken, bugün (1971 yılı) 50 devletin meydana getirdiği bir birlik olarak tanımlanmıştır. Göçmenlere ilişkin verilen ayrıntılı bilgilere rağmen Amerika kıtasının yerli topluluklarına pek yer verilmemiştir. Yer ayrılan kısımda ise Kızılderililerin sayısının çok azaldığından ve nüfusun dağınık bir biçimde dağıldığından bahsedilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:322-323). Çokkültürlü toplum yapısıyla ön plana çıkan devletlerden birisi olan ABD’nin kuruluşuna ve sahip

olduğu etnik çeşitliliğe ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verilmesi önemli bir gelişmedir. Konuya Avrupa merkezli yaklaşılması sebebiyle konunun odağını göçmenlerin oluşturduğu görülmekle birlikte Amerika kıtasında bulunan ulusal azınlıklara pek yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Laponların anlatıldığı kısımda, *Laponların* İskandinav bölgelerinde yaşayan göçebe bir topluluk olduğu belirtilirken, onların sosyal yaşayışına ilişkin bilgilere yer verildiği görülmektedir. *Laponların* 35 bin kadarının Kuzey Avrupa’da, 30 bin kadarının ise İskandinav yarımadasının kuzey kesiminde, geriye kalanların ise Finlanda ve Sovyetler Birliği’nde yaşadığı ifade edilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:341). Ekonomik geçim kaynaklarına ve yaşayış biçimlerine ilişkin bilgilerin verildiği bu topluluğun Eskimolar gibi kendine özgü bir kültürel yapısı bulunduğu anlaşılmaktadır. Yaşadıkları bölgede azınlıkta olmaları ve baskın toplumun kültüründen ayrı kültürel özelliklere sahip olmaları bakımından, bu topluluğa ait bilgilere yer verilmesi çokkültürlülüğü pekiştiren bir gelişme olarak görülmektedir.

Asya kıtasında bulunan ülkelerin anlatıldığı kısımda çokkültürlülüğe ilişkin bazı vurguların yapıldığı görülmekle birlikte bunların ırk sınıflaması ve din üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, insan topluluklarını biyolojik ırk gruplarına ayırmak, bilimsel açıdan hatalı bir yaklaşımdır. Irk denildiği zaman kültürel grupların anlaşılması gerekmektedir. Oysa söz konusu kısımda sarı ırkın biyolojik özelliklerine yer verilerek şu ifade kullanılmıştır: “Renk sarı ya da esmer, gözler çekik, elmacık kemikleri çıkık, burun basıktır. Bunların anayurdu Doğu Asya’dır”(Erdem ve diğer, 1971:353). Yeni dönem çalışmalarda gerek biyolojik ırk kavramının bilimsel olarak geçersiz oluşu sebebiyle, gerekse de insanlık tarihindeki ırkçı ideolojilerin yükselişini hatırlatan bir geçmişi olması sebebiyle *ırk* kavramı yerine *etnik grup* kavramı kullanılmaktadır. Etnik grup kavramının hatalı bir biçimde kullanılan genetik açıdan saflık anlamını değil, kültüre yapılan vurguyu güçlendirdiği görülmektedir.

Metnin devamında Asya’da yaşayan iki milyar insanın yarısından fazlasının sarı ırktan olduğu, nüfusun geri kalanın ise çoğunlukla beyaz ırktan olduğu, yalnızca Hindistan ve çevresindeki adalarda siyah derili insanların olduğu belirtilmiştir. Asya

kıtası eski büyük uygarlıkların ve büyük tek tanrılı dinlerin doğduğu kıta olarak tasvir edilerek Museviliğin, Hristiyanlığın ve İslamiyet'in bu kıtada doğarak öteki kıtalara geçtiği vurgulanmıştır(Erdem ve diğer, 1971:353). Görüldüğü üzere gerek farklı etnik kökene sahip insanların yaşadığı bir kıta olması sebebiyle gerekse de çok sayıda dinin doğuş yeri olması sebebiyle Asya kıtasının çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olduğu belirtilmiştir. Özellikle dini açıdan büyük bir çeşitliliğe sahip olan Hindistan'ın bu durumuna ilişkin herhangi bir bilgiye değinilmemektedir. Çokkültürlülük açısından bir takım yanlış ifadeleri içeriyor olmasına rağmen, Asya kıtasının kültürel ve dini çeşitliliğine yer verilmesi oldukça önemlidir. Çünkü çeşitlilik olgusu yeryüzünün herhangi bir bölgesine özgü değildir, aksine küresel bir olgudur. Dünyada yaşayan bütün toplumlar gerek kendi içlerinde gerekse de iletişimde bulundukları toplumlar sebebiyle çokkültürlü etkiye açık bulunmaktadır. Biyolojik ırk kavramı nasıl ki bilimsel açıdan geçerli değilse, homojen bir toplum tasarımı da aynı ölçüde geçerli değildir. Dünya ulusları heterojen bir yapıya sahiptir. Bu durum çokkültürcü yaklaşımın daima önemli bir konuma sahip olacağını göstermektedir.

Pakistan'ın anlatıldığı kısımda, ülkenin %90'ının Müslüman olduğu ve ülkede dil birliğinin olmadığı belirtilmektedir(Erdem ve diğer, 1971:363). Geriye kalan inanç gruplarına ilişkin herhangi bir bilgi verilmediği görülmektedir. Ülkede neden dil birliği olmadığı belirtilmediği gibi, öğrencilerin bu konu üzerine herhangi bir araştırma yapmaya yönlendirilmediği de dikkat çekicidir. Öyle ki, ünite sonu sorularından Pakistan'ın ekonomik durumunun nasıl olduğu ya da Hint yarımadasının ikliminin nasıl olduğuna ilişkin sorular yer alırken, dil birliğinin neden olmadığına ilişkin bir soruyla karşılaşılmadığı görülmektedir. Bu durum çokkültürlü eğitimin ilgili ders kitabına yansımalarının sınırlı biçimlerde olduğunu göstermektedir.

Avustralya'nın anlatıldığı kısımda halkın İngiliz soyundan geldiği ve geçmişte sürgünler yoluyla Avustralya'ya gönderildiği ifade edilmiştir. Avustralya'da yaşayan siyah derili yerlilerin ise ancak 50 bin kadarının kaldığı belirtilmiştir. Toplu halde bulundukları yerlerin kıtanın kuzey ve batı kesimleri olduğu ancak yaşayışlarının çok ilkel olduğu vurgulanmıştır. Kitabın ilgili sayfasında Avrupa'dan Avustralya'ya gelen iki farklı göçmene ilişkin bir görsele yer verildiği görülürken, Avustralya'da yaşayan yerlilere ilişkin herhangi bir görselin yer almadığı görülmektedir(Erdem ve diğer,

1971:368). Bölüm sonu sorularında yer alan “Avustralya halkı kimlerden meydana gelir?” (Erdem ve diğer, 1971:371) sorusu Avustralya’nın kültürel çeşitliliğine vurgu yapar türdendir.

Şekil 3. Avustralya'ya göç eden Baltık ve İngiliz asıllı göçmenler.

Kuzey kutup bölgesinin anlatıldığı kısımda bu bölgenin sınırları içinde; Asya’da Yakutların ve Samoyedlerin, Avrupa’da Laponların, Kuzey Amerika’da Eskimoların yaşadığı belirtilmiştir. Bu halkların çoğunlukla göçebe olduğu vurgulanmıştır. Grönland’ın, dünyanın en büyük adası olduğu ve Danimarka’ya bağlı olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra adanın kuzeyinde Eskimoların, güneyinde Grönlandlılar yani Danimarkalılarla Eskimoların karışımından meydana gelen melezlerin yaşadığı ifade edilmiştir(Erdem ve diğer, 1971:374). Verilen bilgilerden yola çıkarak daha önce yer verilen Laponlar dışındaki gruplara ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak bölüm sonunda yer alan bir sorunun öğrencileri bu gruplara yönelik araştırma yapmaya sevk etmesi ve bu halkların kendilerine özgü kültürel yaşayışlarını ortaya çıkarması bakımından ilgi çekici olduğu görülmektedir. İlgili soru şu şekildedir: “Eskimolar nerelerde yaşarlar? Bunların yaşayışıyla Laponların yaşayışı arasında ne gibi benzerlikler var? Neden?” (Erdem ve diğer, 1971:376).

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Kısmen sahiptir.
 - İncelenen söz konusu ders kitabının içerik itibarıyla oldukça zengin olduğu görülmektedir. Yer verilen üniteler, tek bir disiplinin penceresinden seçilmemiştir. Aynı hassasiyet konu seçiminde de görülmektedir. Çokkültürlülüğün yansımalarının incelendiği ders kitabında -önceki sayfalarda da belirtildiği gibi-birçok üniteye kayda değer bulgulara ulaşılmıştır.
 - Ders kitabında aynı etnik kökeni paylaşan farklı ülkelerin sosyal ve kültürel yapılarının birbirlerinden oldukça farklı olabileceğini ya da homojen toplumların beklenilenin aksine çokkültürlü bir yapıya sahip olabileceği başarılı bir biçimde sergilenmiştir. İlk üniteye yer verilen yakın coğrafyalarda yaşayan Türk devletlerinin sosyal yapılarının ve kültürlerinin birbirlerinden ne denli farklı olduğunun vurgulanması, günümüzde -ve ders kitabının yayınlandığı 1971 yılında-, ulus devlet anlayışının hâkim olduğu ve sınırları içerisindeki tüm etnik ve kültürel grupların Türk olarak görüldüğü Türkiye Cumhuriyeti gibi çokkültürlü toplumlar açısından önemli bir örnektir. Ancak yapılan başarılı vurgulara karşın, ders kitabında bu hususun yeterince dikkate alınmaması çelişik bir durum yaratmaktadır.
 - Göçlerin insanlık tarihini şekillendirmesi ve kültürlerin birbirlerini etkilemesi üzerine vurguların yapıldığı dikkati çekmektedir. Öyle ki ders kitabında yer verilen bilgilerden tarihsel açıdan farklı amaçlarla gerçekleşen göçlerin belirli coğrafi bölgelerin dini inancını, kültürünü hatta siyasi yapısını değiştirebildiği ya da melez kültürler yaratabildiği anlaşılmaktadır. Vurgulanan göç olgusu günümüzdeki toplum yapısının şekillenmesinde etkisi bulunan en önemli gelişmelerden birisidir. Bu husus özellikle ABD gibi çokkültürlü ülkelerin anlatıldığı kısımlarda kendini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında ders kitabında da vurgulanan göç olgusu, modern bir olgudur ve önemini her çağda korumaya devam edecektir.
 - Ünite içerisinde yer verilen bilgilerin yanı sıra ünite sonunda yer alan soruların da başarılı bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Bu sorulardan bazıları

öğrencilerin kültürel çeşitlilik ve kültürel görecelik üzerine farkındalık kazanmalarını sağlaması ve bunun üzerine düşünmeye sevk etmesi bakımından önemlidir.

- Tarih konularının yer aldığı ünitelerde kültürel değişim olgusunun sıkça vurgulandığı görülmektedir. Bu vurgunun bazen göç olgusu aracılığıyla gerçekleştirildiği görülürken, bazen de din etkisi, kültürel etkileşim ya da zor kullanma yoluyla sağlandığı görülmektedir. Söz konusu vurgular kültürlerin oluşmaya başladığı o ilk dönemlerden günümüze dek değişmediği ya da kültürlerin homojen ve asla birbirini etkilemeyen unsurlar olduğu yanılgısının giderilmesi ve *üstün toplum-üstün kültür* algısının yıkılmasına yardım etmesi bakımından oldukça önemlidir.
 - İlgili ders kitabının dünyadaki gelişmeleri yeterince yansıtamadığı söylenebilir. Çeşitliliği, hoşgörüyü ve birlikte yaşama kültürünü ön plana çıkaran birçok örneğe yer verilmesine karşın farklılıkların ulus devlet yaklaşımıyla ele alındığı ve yapılan vurguların ortak değerleri olan bir ulus tasarımı üzerine olduğu görülmektedir.
 - Bunun yanı sıra diğer ülkelerin kültürel çeşitliliğine yer verildiği ölçüde Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel çeşitliliğine yer verilmemiştir. Bu anlamda bazı ulus devlet hassasiyetlerinin baskın geldiği görülmektedir. Bu sebeple de toplumun tek bir kültürden oluştuğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu durum çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olan Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekleriyle örtüşmediği gibi çokkültürlü yaklaşım açısından da uygun değildir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
- İlgili ders kitabında ulus devlet bakış açısına ve ortak milli değerlere sıkça yer verilmektedir. Bu durum birçok tek tipleştirici ifadede kendine yer bulmaktadır. Tarih konularının anlatıldığı kısımlarda bile yapılan vurgular Türkiye Cumhuriyeti'nin çoğunluğunu oluşturan etnik grubun kimliğini ve çoğunluğu oluşturan inanç grubunun dini hatta daha özele inilerek mezhebi üzerine yapılmaktadır. Bu anlamda etnik köken açısından azınlıklara yer

verilmemektedir ve onların Türkiye Cumhuriyeti'nin çokkültürlü yapısını oluşturan unsurlardan biri olduğu belirtilmemektedir.

- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi eksenle yer verilmektedir?
 - Türkiye Cumhuriyeti içerisindeki kültürel çeşitliliğe yeterince yer verilmemesine karşın birçok ülkedeki kültürel çeşitliliğe yer verildiği görülmektedir. Bu durum ulus devletlerin bölünme korkusuna karşı geliştirdikleri tipik bir hassasiyeti yansıtmaktadır. Öyle ki, dış ülkelerdeki farklılığa karşın Türk toplumunun ortak değerlere dayalı homojen bir yapı sergilediği vurgulanmaya çalışılmaktadır.
 - Türkiye Cumhuriyeti içerisinde Müslüman olmayan ya da Müslüman olup da Sünni mezhebine mensup olmayanlara pek yer verilmemektedir. Yer verilen kısımlarda ise ya tarihsel konularda toplum içerisindeki *ötekiler* olarak ele alınmaktadır ya da onlara *dış ülkelerdeki farklılıklar* olarak yer verilmektedir. Bu yanlış tutumun aksine ders kitabının söz konusu toplumun sosyal, siyasi ve kültürel yapısını yansıtacak bir biçimde, tarafsızca oluşturulması gerekmektedir. Önemsiz gibi görülebilecek bazı küçük vurgular bile toplumlar veya kültürler arasında rahatsız edici tutumların gelişmesine sebebiyet verebilir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Türk devletlerinin benimsedikleri dini inançların çeşitliliğinden bahsedildiği kısımlarda Şamanizm, Budizm, Manizm, Hristiyanlık ve Yahudiliğin Türk toplulukları arasında yayılmaya başladığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra İslamiyet'in Emevi orduları aracılığıyla Türk sınırlarına kadar yayıldığından bahsedilmiştir. Bu kısımda kullanılan üslup, çeşitliliğin doğal bir olgu olduğunu ifade ederek, inançlar arasında herhangi bir alt-üst ilişkisi kurmaması sebebiyle birlikte yaşama kültürünü geliştirici bir nitelik taşımaktadır.
 - Türklerin Anadolu'ya geldikleri zamanlarda, yeni bir dini yani Müslümanlığı benimsemiş olmalarına rağmen hoşgörü kültürünü sürdürdükleri, yeni bir dini benimsemenin getirdiği romantizm ile farklı inanca mensup kişileri asimile

etmeye çalışmadıkları belirtilmiştir. Öyle ki, Anadolu’da karşılaşılan farklı dinlere ve mezheplere müdahalede bulunmadıkları ve hoşgörü gösterdikleri gibi, Türk toplulukları arasında oluşan farklılıklara da hoşgörü gösterdikleri belirtilmiştir.

5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?

- Haçlıların Kudüs’ü ele geçirmesinin anlatıldığı bir kısımda geçen şu cümle birlikte yaşama kültürüne zarar veren, rahatsız edici ifadeler içermektedir: “...Kudüs’e ilerleyen haçlılar 1099’da şehre girdiler. *Boğazlanan binlerce Müslüman’ın kanı dereler gibi aktı. Kadın, erkek, çoluk, çocuk, demeden ve küçük bir acı duymadan Müslümanlar öldürüldü*” (Erdem ve diğer, 1971:76). Bu ifade farklı inanç grubuna mensup öğrencilerin birbirlerini karşı düşmanlık beslemelerine ve ön yargı geliştirmelerine sebebiyet verebilir.
- Öte yandan ulus devlet yaklaşımı gereği kültürel çeşitliliğin ünitelerde yeterince yer bulamaması, farklılıkların milli birliğin dışında tutulması hissiyatına sebep olabileceği için birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.

6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?

- Selçuklu İmparatorluğu’nda kadınların eski Türk törelerine uygun olarak devlet işlerinde büyük hakan kadar söz sahibi olduklarına değinilmiştir. Bu örnek dışında kadının değeri ve kadın haklarına ilişkin herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Yani kadın haklarının söz konusu ders kitabı içerisinde yer verilmediği söylenebilir.

7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?

- Evet. ABD, SSCB, Pakistan, Avustralya gibi ülkelerin kültürel çeşitliliğine kısmen yer verilmektedir.

8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?

- Yer verilmemektedir.

4.1.1.2.1974 yılı Orta 3. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Demokrasi Nedir ve Türkiye’de Demokrasi” Ünitesi

Demokrasinin tarihi serüvenin ayrıntılı bir biçimde anlatıldığı bu ünite de çokkültürlülüğe ilişkin bazı bulgulara ulaşılmaktadır. Anlatımın ilk evresini oluşturan Antik Yunan’da demokrasinin anlatıldığı kısımlarda, Atina’daki³⁶ eşitsiz toplum yapısı üzerinde durulmuştur. Öyle ki toplumun *yerli*, *göçmen (metek)* ve *köle* olmak üzere üç sınıfa ayrıldığı belirtilmiştir. Atinalı anadan babadan doğmuş olanların yerli halkı meydana getirdiği belirtilirken, bunların vatandaş sayıldığı dolayısıyla bütün haklara ve hürriyetlere sahip oldukları vurgulanmıştır. Buna karşın vatandaşların dışında kalan göçmenlere tanınan hakların çok az olduğu, kölelerin ise hiç hakkının olmadığı belirtilmiştir. Göçmenlerin sahip oldukları haklar arasında devlet yönetimine katılma hakkının olmadığı vurgulanmıştır. Bu konuya ilişkin verilen örnekte M.Ö. 6. yüzyılda Atina’da 450 bini aşkın yaşayan insanın yaklaşık olarak 35 bininin vatandaş olduğu ve Atina sitesini yönetenlerin bunların arasından seçildiği belirtilmiştir. Geriye kalan 400 binden fazla insanın siyasi haklardan yoksun olduğu özellikle de 300 bini aşkın insanın hiç bir hakkı bulunmayan kölelerden oluştuğu belirtilmiştir. O zamanlarda, insanların hür ve köle olarak sınıflandırılmasının doğal görüldüğüne işaret edilmiştir(Erdem& Parmaksızoğlu& Konuk,1974:9). Görüldüğü üzere, eşitsiz toplum yapısının eleştirilerek, sınıflar arası eşitsizliklerin olduğu bir toplumun çatışmaları da beraberinde getireceği vurgulanmaktadır. Bu çıkarımı destekleyen ifade şu şekildedir: “halkın küçük bir kısmına hak ve hürriyetler tanıyıp geriye kalanları bunlardan mahrum etmek olacak şey değildi. Bu haksız durum, vatandaş olmayanlar arasında geçimsizliklere, çatışmalara, hatta kanlı çarpışmalara sebep oluyordu” (Erdem ve diğer,1974:9). Görüldüğü üzere, eşitsiz toplum yapısının üzerindeki eleştiriler rasyonel bir temele oturtulmuştur. O dönemlerdeki eşitsizliğin kaynağını

³⁶ Eski Roma’nın da eşitsiz toplum yapısı açısından Atina’dan farklı olmadığı belirtilmiştir. Eski Roma’da toplumun yerli (patrici), göçmen (pleb) ve köle olmak üzere üç ayrı sınıfa ayrıldığı belirtilerek, Roma’ya sonradan gelen göçmenlerin uzun mücadeleler sonrasında kısıtlı haklara sahip olduğunu ancak toplumun çoğunluğunu oluşturan kölelerin hiçbir hakkı olmadığına değinilmiştir. Atina ile Eski Roma arasındaki benzerliklerin üzerinde durulduğu bu kısımlarda eşitsiz toplum yapısı üzerindeki eleştirilere yer verilmiştir(Erdem ve diğer,1974:9). Atina örneği üzerine yapılan yorumlar Eski Roma örneği için de geçerlidir.

oluşturan hususlar toplumun sınıflara bölünmesi ve yetkin konumda bulunan yerli sınıfı ile geriye kalan diğer iki sınıf (köle sınıfı ve göçmen sınıfı) arasında köle-efendi ilişkisinin ya da buna yakın ilişkilerin bulunmasıydı. Öyle ki, toplumun küçük bir azınlığını oluşturan kesimin tüm haklara sahip olmasına karşın, çoğunluğu oluşturan sınıfların kısıtlı haklara sahip olması ya da hiçbir hakka sahip olmadığı ifade edilmiştir. Bu örnekler günümüze uyarlandığında ve modern dünyanın yaşadığı siyasi ve toplumsal gerilimler açısından düşünüldüğünde, bu eşitsiz toplum yapısının kültürel ve siyasi haklar temelinde ortaya çıktığı görülmektedir. Atina’da tüm hakları elinde bulunduran yerli sınıfın günümüzdeki karşılığını çoğunluğu temsil eden baskın kültür oluşturmaktadır. Baskın kültürün toplumsal kurumların tümünü kendi norm ve değerlerine göre düzenlemesi ve ulus devlet yapısı gereği bunu meşru kılması diğer kültürlerin devamlılığının engellenmesine yol açmaktadır. Bu durum söz konusu kültürel gruplara mensup bireylerin kendilerini ifade edememeleri ve kültürlerini gelecek kuşaklara aktaramayarak yok olmaları yani asimilasyona uğramaları anlamına gelmektedir. Bu durum Atina’da görülen toplumsal eşitsizliğin güncel bir hali gibidir. Bu metaforla baskın kültür Atina’daki yerli sınıfı temsil ederken, azınlık kültürleri ise konumlarına göre köleleri ya da göçmenleri temsil etmektedir. Ders kitabının yayınlandığı 1974 yılı öncesinde dünyada çokkültürcü uygulamaların başladığı görülmektedir. Çokkültürlülüğe ilişkin politikaların uygulanmaya başladığı bir dönemde 1974 yılı baskılı bu kitabın kültürel çeşitliliği yeterince yansıtamadığı ve söz konusu kitapta *azınlık*, *kültür*, *farklılık* gibi kavramların mümkün olduğunca kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

ABD’de demokrasi konusunun anlatıldığı kısımda ABD’nin kuruluşundan 1959 yılına kadar, elli küçük devletin birleşik bir yönetim altında toplanmasından oluştuğu ve birliğe katılan her devletin, ABD bayrağında bir yıldızla gösterildiği, bu sebepten dolayı da günümüzde(1974 yılında) bu bayrağın sol köşesinde elli küçük yıldızın yer aldığı belirtilmiştir. Çokkültürlü bir görünüme sahip olan ABD’nin bu yapısına ilişkin bilgilerin verilmesi önemli bir gelişme olsa da, asıl önemlisi ABD’nin yerli halkı olan Kızılderililerin uğradıkları soykırımın anlatıldığı kısımdır. Öyle ki bu kısımda Avrupalıların Amerika’ya ayak basmadan önce, burada Kızılderililerin yaşadığı ve bunların Peru’da İnka İmparatorluğu’nu, Meksika’da ise Aztek

İmparatorluğu'nu kurdukları belirtilmiştir. XVI. yüzyılın başlarına doğru Amerika'da yaşayan Kızılderililerin sayısı 30 milyondan fazla iken, Amerika'ya gelen Avrupalılarla yapılan savaşlar sonucunda bugün(1974 yılında) ABD'de yaşayan Kızılderililerin sayısının 300.000'e kadar düştüğü belirtilmiştir(Erdem ve diğer,1974:12). Görüldüğü üzere bulundukları coğrafyada nüfus çoğunluğuna sahip bulunan Kızılderililerin Avrupalı göçmenler tarafından katledilerek, azınlık konumuna düşürülmesi üzerinde durulmuştur. Amerika kıtası üzerindeki kültürel yapının uğradığı değişimleri ve yakın dönemde Amerika kıtasında oluşan kültürel çeşitliliğin anlaşılması bakımından olumlu bir örnektir. Çünkü hem Amerika kıtasındaki yerli nüfusun Avrupa'dan gelen göçmenlerle yapılan savaşlar sonucunda azınlık konumuna düşmesi hem de Avrupa'nın pek çok milletinden gelen farklı kültürel özelliklere sahip göçmenlerin gelmesiyle birlikte Amerika kıtasında oluşmaya başlayan çokkültürlü toplum yapısı üzerinde durulmuştur.

Avrupa'dan Amerika'ya göç eden göçmenlerin bu eyleme yönelmesinde iki temel nedenin bulunduğu belirtilmiştir. Bunlardan ilkinin kralın zulmünden kurtulmak olduğu, ikincisinin ise kralın kabul ettiği dini ve mezhebi benimsemeyenlerin, diledikleri dine ve mezhebe kavuşma arzuları olduğudur(Erdem ve diğer,1974:13). Ders kitabında yer verilen bu bilgiler, hem temel hak ve özgürlüklerin hem de kültürel hakların insanlar için ne denli önemli olduğunu vurgulaması bakımından çok önemlidir. Günümüzdeki hak arayışlarının çoğunlukla bu iki tür hakkı sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir.

İlerleyen kısımlarda Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin getirdiği yeni anlayış üzerinde durulmuştur. Bu bilgiler insan hakları ve çokkültürlülük açısından önemli vurgulara sahiptir. Bu bildirgenin bütün insanların eşit olduğunun ilan edilmesi anlamına geldiğine yer verilmiştir. Ancak o dönemlerde siyahi insanların zorla ya da hileyle Afrika'dan Amerika'ya getirildiği ve Güney Amerika çiftliklerinde köle olarak çalıştırıldığı belirtilmiştir. Bu yüzden güney devletlerinin köleliğe taraftar olduğu fakat başkan Abraham Lincoln'un köleliğin kaldırılmasından yana olması sebebiyle kuzeyliler ile güneyliler arasında savaşın yaşandığı belirtilmiştir. Kuzeylilerin kazanmasıyla sonuçlanan savaştan sonra Anayasa'da değişiklikler yapılarak birliğe bağlı her devletin köleliği kaldıracağı ve deri rengine bakılmaksızın, bütün

vatandaşlara siyasi haklar bakımından eşitlik tanınacağı ilkesinin kabul edildiğine değinilmiştir. Böylece demokrasi alanında önemli bir adım atıldığı ifade edilirken, bu hükmün beyazlarla siyahiler arasındaki büyük farkları ortadan kaldıramadığı üzerinde durulmuştur. Bu duruma örnek olarak, siyahilerin beyazların lokantalarına giremedikleri, çocuklarının beyaz çocuklarla birlikte aynı okulda okuyamadıkları gösterilmiştir. Bu durumun belli bir süre daha sürdüğü sonrasında ise *Medeni Haklar Kanunu* ile son bulduğu belirtilmiştir(Erdem ve diğer,1974:15-16). Yer verilen cümleler itibariyle ırkçılığın, ayrımcılığın ve sosyal eşitsizliklerin eleştirildiği, çokkültürlülüğün ise olumlu karşılandığı görülmektedir. Elbette metinde yapılan vurgular konunun çokkültürlülük boyutundan ziyade insan hakları boyutu üzerinedir. Ancak ön plana çıkan önemli bir nokta vardır ki, o da toplumu oluşturan her kesimin eşit ve adil bir yaşam sürme hakkının bulunduğudur. Bu durum tarihin belli dönemlerinde temel haklar üzerinden gerçekleşen bir hak mücadelesine karşılık gelirken, belli dönemlerinde ise kültürel hakların tanınmasına karşılık gelmektedir.

Yukarıda yer verilen örneklerin benzerlerini Fransız İhtilali'nin anlatıldığı kısımlarda da görmek mümkündür. Söz konusu kısımlarda Fransız İhtilali'nden sonra, *insanların eşitliği ilkesinin* geniş ölçüde uygulama alanı bulan ilkelerden biri olduğu belirtilmiştir. Öyle ki ihtilalden sonra hangi dinden, hangi ırktan, ne renkten olurlarsa olsunlar kanun önünde tüm insanların eşit sayıldıklarına yer verilmiştir. Devletlerin, insan haklarına saygı göstermesi sonucunda köleliğin ortadan kalktığı, işçilerin sosyal haklara sahip olduğu, köylülerin ise üzerinde çalıştıkları topraklara sahip oldukları belirtilmiştir(Erdem ve diğer,1974:18).

Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisinin anlatıldığı kısım, Osmanlı İmparatorluğu'nun çokkültürlü toplum yapısını betimlemesi ve Osmanlı toplumunun kümelere nasıl ayrıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği dönemlerde (1789) Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan insanların, İslamiyet ve Hristiyanlık olmak üzere iki büyük din etrafında kümелendikleri belirtilmiştir. Bunlar arasında Türklerin, Arnavutların, Bosnalıların, Çerkezlerin, Tatarların, Kürtlerin, Arapların, Berberilerin Müslüman halklardan oldukları; Sırpların, Ulahların, Bulgarların, Hırvatların, Karadağlıların, Yunanlıların,

Ermenilerin, bir kısım Suriyelilerin ve Lübnanlı Arapların ise Hristiyan halktan oldukları belirtilmiştir(Erdem ve diğer,1974:18).

Günümüzün demokrasi anlayışının anlatıldığı bir kısımda şu cümleye yer verilmektedir: “Demokrasi ile yönetilen toplumlarda vatandaşlar eşit işlem görürler. Bu toplumlarda sınıf ve aile ayrıcalıkları kaldırılmıştır. Din, ırk ve cinsiyet farkı, vatandaşların ayrı işlem görmelerini gerektirmez. Herkes, hürriyetlerden yararlanmada ve devlet işlerine katılmada eşittir.” (Erdem ve diğer,1974:20). Dil, din, ırk ve cinsiyet gibi sahip oldukları farklılıklarından dolayı insanların maruz kaldığı ayrımcılık türleri düşünülecek olduğunda temel haklar üzerinde eşitliğin sağlanması oldukça önemli bir gelişmedir. Ancak Kymlicka’nın da belirttiği gibi demokratik devletlerin vatandaşlarına tanıdıkları ortak bireysel haklar, bütün insanlara onlara tanınan ortak haklar temelinde eşit muamele etmeyi amaçlamasına rağmen, gerçekte belli bir grubun üyelerini dezavantajlı kılacak şekilde işlemektedir(Kymlicka, 2015: 200-201). Çünkü ortak yurttaşlık hakları daha önce de belirtildiği gibi, beyaz, heteroseksüel, bedenlen sağlıklı erkeklere göre tanımlandığı için, bu tanımın dışında kalan grupların gereksinimleriyle uyumamaktadır. Bu yüzden yerli halklar, siyahlar, etnik ve dinsel azınlıklar, kadınlar, eşcinseller gibi birçok grup ortak yurttaşlık haklarına sahip olmalarına rağmen kendilerini *marjinalleşmiş* ya da *damgalanmış* hissetmektedir. Demokrasilerin vatandaşlarına tanıdığı bireysel hakların yanı sıra bireylerin ait oldukları kültürel grup temelinde de bazı haklara sahip olmaları gerektiğini öne süren *farklılaşmış yurttaşlık modeli* bu sorunların giderilmesi amacıyla önerilmektedir(Kymlicka,2016:456-457). Öyle ki Kymlicka, gerçek eşitliğin tıpatıp aynı muamele değil, farklı ihtiyaçların karşılanması için farklı muamele gerektirdiğini belirterek(Kymlicka, 2015: 200), eşitliğin gerçek anlamda ancak bu şekilde sağlanabileceğine işaret etmiştir. Yalnızca ortak hakların tanınması durumunda toplumun çoğunluğunu oluşturan kesimin bu haklardan olumlu bir biçimde yararlanmaları mümkünken, kültürel açıdan farklı bir yapıya sahip bulunan azınlıkların ise kültürlerini devam ettirme ve kendilerini ifade etme imkânları daralacağı için bu durumdan olumsuz etkileneceklerdir.

Türkiye’de demokrasinin anlatıldığı kısımda Tanzimat Fermanı’nda geçen maddelere yer verilmesi, bu maddelerin içeriği itibariyle çokkültürlülük açısından önemlidir. İlgili alıntı şu şekildedir: “Osmanlı vatandaşlarının din farkı gözetilmeksizin eşit olduğu, vatandaşların can, mal ve ırzlarının dokunulmazlığı, vergilerin konmasında ve toplanmasında eşitlik ilkesine uyulacağı ve hiç kimsenin mahkeme karan olmadan cezalandırılmayacağı...”(Erdem ve diğer,1974:24). Bu maddeler çoğunluk kültürü ile azınlık kültürü arasındaki sınıfsal ayrımcılığın giderilerek yerine eşit bir toplumsal sınıf oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir. Elbette bu durum eşitsiz toplumsal sınıftan demokratik bir topluma geçiş sağlamaktadır. Ancak günümüzün çağdaş çokkültürlü toplumlarında olduğu gibi grup farkına dayalı hakları öngörmemektedir. Buna rağmen dönemi için önemli bir gelişme olarak adlandırılabilir. Bu anlamda ders kitabında yer verilmesi çokkültürlülük yaklaşımı açısından anlamlıdır.

Millet kavramının açıklandığı bir kısımda yer verilen ifadeler insan topluluklarının farklılaşarak ayrı kültürlere ve topluluklara yani milletlere dönüşümünü tasvir etmesi bakımından önemlidir. İlgili alıntı şu şekildedir(Erdem ve diğer,1974:29).

Bir arada yaşayan insanlar, zamanla bir yönetim altında birleşmişler, derebeylerin, kralların ya da imparatorların emri altında yaşamışlardır. Böylece, yer yer birbirleriyle karışıp kaynaşmışlar, dil, din, duygu, düşünce ve menfaat bakımından birbirlerinden farklı topluluklar haline gelmişlerdir. İşte millet dediğimiz insan topluluğu böyle bir evrimin sonunda ortaya çıkmıştır.

Milleti oluşturan etmenlerden kültür birliği açıklanırken, kültüre ilişkin şu ifade kullanılmıştır: “bir toplumun yaşamak için yaptığı ve atalarından miras olarak aldığı her şey,| o toplumun kültürünü meydana getirir.” Cümlenin devamında ise şu açıklama yer almaktadır(Erdem ve diğer,1974:30):

...Buna göre, her toplumun kendine özgü bir kültürü vardır. Sözgeşi biz Türklerin, geleneklerimiz, göreneklerimiz, zevklerimiz, ahlâkımız, dilimiz

başka toplumlarınkine benzemez. Evlerimiz, ibadet yerlerimiz, yemeklerimiz, müzik aletlerimiz, danslarımız, anıtlarımız da yabancılarınkinden farklıdır. Bizim millet haline gelmemizde kültür birliğimiz önemli rol oynamıştır.

Görüldüğü üzere her toplumun kendine özgü bir kültürü olduğu belirtilirken, her toplumun homojen bir kültüre sahip olduğu ön kabulünden hareket edilmektedir. Nitekim *biz Türklerin...* diye belirtilen ifade Türkiye Cumhuriyeti'nde yer alan farklı kültürlerin, Türk kültürünün şemsiyesi altına yerleştirildiğini göstermektedir. Oysaki bir toplumun kültürü, birbirinden farklı renklerin bir araya gelerek gökkuşağını oluşturduğu gibi içerisinde yer alan farklı kültürlerin bir araya gelerek, toplumsal kültürün bütünlüğünü oluşturmaktadır. Bu kültürler birbirinden farklıdır, ancak bir araya geldiklerinde aynı bütünü oluşturur. Bu anlamda yer verilen ifadelerin, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan diğer kültürel grupları da yansıtacak biçimde olması gerekmektedir. Nitekim milleti oluşturan etmenlerden ekonomi birliğinin anlatıldığı kısımda “Amerikan milleti, türlü milletlere mensup insanların ortak menfaat ve ekonomik refah etrafında birleşip kaynaşmalarından doğmuştur.” (Erdem ve diğer,1974:30) ifadesi yer almaktadır. Bu ifadede *geçen türlü milletlere mensup insanların* ifadesi toplumda yer alan diğer milletlerin ya da kültürlerin tanındığını ve onlara ayrı bir değer atfedildiğini, dolayısıyla bu kültürlerin toplumun ortak kültürünü oluşturduğu belirtilmiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürünün anlatıldığı kısımda böyle bir ilişkiye yer verilmemektedir. Bu durum çoğunluk kültürünün diğer kültürleri baskıladığı izlenimi yaratmaktadır. Ülkü birliğinin anlatıldığı kısımda Türk milletinin ülküsü şu şekilde açıklanmıştır: “...bizim ülkemiz özgür ve bağımsız yaşamak, yurtta barış, dünyada barış ilkesini savunmak, her alanda hızla kalkınmak, çalışacak durumda olan her insana iş, herkese mutlu yaşama olanağını sağlamak, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktır.” (Erdem ve diğer,1974:30). Cümlenin devamında şu ifade yer almaktadır: “Ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti'nde, yetişkin her *Türk*, bu ülküyü gerçekleştirmeye çalışmakla yükümlüdür.” (Erdem ve diğer,1974:30). *Yetişkin her Türk* ifadesi yukarıda ABD için verilen çokkültürlü millet tanımlaması ile tamamen zıtlık taşımaktadır. Bu yaklaşım bir ulus devlet yaklaşımıdır. Nitekim bu metinde de söz konusu husus açıkça

görülmektedir. Öyle ki, Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan çok sayıda farklı kültürel grubun, *Türk* üst kimliği kapsamında ele alındığı ve bu gruplara yönelik herhangi bir ifadeye yer verilmediği görülmektedir.

Millet kavramının açıklandığı bir kısımda yer alan metin ilgi çekicidir(Erdem ve diğer,1974:30-31):

Milletin gerçeğe uyan bir tanımını yapabilmemiz için kendi milletimize bakalım; Biz, Türkiye denilen bir toprak parçası üzerinde yaşıyoruz. Türkiye, bizim yurdumuzdur. Geçimimizi buradan sağlarız. Atalarımız da burada yaşamış, burada ölmüşlerdir. Bu topraklar üzerindeki bağlar, bahçeler ve çeşitli yapıtlar, bize onlardan kalmıştır. Hepimizin dili, tarihi ve gelenekleri aynıdır. Bundan dolayı düşüncelerimiz, değer yargılarımız, tavırlarımız birbirine çok yakındır. Biz, birbirimize de daha fazla benzeriz.

Türkiye bizim yurdumuzdur ifadesi önemlidir. Çünkü ne tür farklılığa sahip olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan her vatandaşın bu yurdun bir sakini olarak görüldüğünü göstererek aidiyete vurgu yapılmaktadır. Bunun yanı sıra *hepimizin dili, tarihi ve gelenekleri aynıdır. Bundan dolayı düşüncelerimiz, değer yargılarımız, tavırlarımız birbirine çok yakındır. Biz, birbirimize de daha fazla benzeriz* ifadesi ise içerisinde bir takım hatalı ifadeler içermektedir. Öyle ki, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde resmi bir dilin konuşulması, bu sınırlar içerisinde yaşayan herkesin dilinin bir olduğunun göstergesi değildir. Bu durum söz konusu toplumda resmi olarak tanınmamasına rağmen konuşulan başka dillerin olmadığı anlamına gelmez. Benzer bir durum *gelenekler* konusu için de geçerlidir. Farklı ana dile ve kültürel özelliklere sahip olmalarına karşın ortak bir tarihi paylaştıkları ve yüzyıllar boyunca aynı toplum çatısı altında bir arada yaşadıkları için farklı kültürel gruplar arasında ortak bir kültürün oluşması muhtemeldir. Ancak bu durum tikel kültürlerin varlığını gölgelememelidir. Türkiye'deki insanların ortak bir tarihi geçmişe sahip olmaları ve bu süreçte pek çok defa karşılıklı fedakârlıklarda bulunmaları sebebiyle çoğu ülkeye kıyasla -yukarıda da belirtildiği üzere- düşünceleri, değer

yargıları, tavırları birbirine çok yakındır ve yine çoğu ülkenin halkına kıyasla birbirine daha fazla benzer.

Ders kitabında, ulus devlet bakış açısının kendini büyük oranda hissettirdiğine daha önce de değinilmişti. Benzer bir vurguya Türk milliyetçiliğinin açıklandığı kısımda da rastlanılmaktadır. “Anayasamızın başlangıcında bizim, Türk milliyetçiliğinden hız ve ilham aldığımız belirtilmiştir” (Erdem ve diğer,1974:32) ifadesi milliyetçiliğin çoğunluk kültürünün üzerine inşa edildiğinin göstergesidir.

Anayasamızın Hürriyet Anlayışı başlıklı kısmında geçen “Anayasamızda yer alan hak ve hürriyetlerden hiç birisi Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ya da dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayrımına dayanarak, nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak maksadıyla kullanılamaz” (Erdem ve diğer,1974:39) ifadesi iki temel düşünceye karşılık gelmektedir. Bunlardan ilki özel aidiyetlerin suiistimal edilerek, rejimin zayıflatılmasında ve ortadan kaldırılmasında bir araç olarak kullanılması engellenmeye çalışılmaktadır. İkincisi ise dil, ırk, din ve mezhep gibi özel aidiyetlerin vurgulanması ve bu aidiyetlerden kaynaklı olarak ortaya çıkması muhtemel sorunların engellenmeye çalışıldığı ulus devlet refleksini yansıtmaktadır.

Düşünce ve inanç özgürlüğünün anlatıldığı kısımda herkesin dilediği gibi düşünmekte ve düşüncelerini sözle, yazıyla resim ya da başka yollarla açıklamakta özgür olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra herkesin dini inançlarında serbest olduğu ve kamu düzenine ve genel ahlâka aykırı olmamak şartıyla, ibadetlerinde ve ayinlerinde serbest olduğu belirtilmiştir. Hatta hiç kimsenin, düşüncelerini ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamayacağı ve inançlarından dolayı ayıplanamayacağı; hiç kimse bir başkasını ibadete zorlayamayacağı vurgulanmıştır(Erdem ve diğer,1974:40). Bu ifadeler farklılıklara karşı saygı ve hoşgörü kültürünün gelişmesine hizmet etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Bölüm sonu sorularında yer alan sorulardan birisi şu şekildedir: “Türk büyüklerini ve kahramanlarını niçin saygı ile anmaktayız?” (Erdem ve diğer,1974:67). Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan azınlıklara ilişkin herhangi bir bilgiye ya da soruya

yer verilmediği görülürken, baskın kültürü temsil eden Türk kültürüne ilişkin ifadeler ve sorulara sıkça yer verildiği görülmektedir.

“XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Başlıca Dünya Olayları” Ünitesi

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinin ele alındığı bu ünite de çokkültürlülük açısından bir önceki üniteye benzer vurgularla karşılaşılmaktadır. Bu vurgular Osmanlı toplumunun düşünce yapısında çokkültürlülüğe yönelik önemli değişimlerin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu kısımlarda sıklıkla Tanzimat Fermanı’nın insan hakları ve vatandaşlık alanında getirdiği eşitlikçi anlayışa işaret edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan insanların önceden, sadece Müslüman olup olmadıklarına göre değerlendirildikleri belirtilirken, yeni durumda ise Müslümanlar ile gayrimüslimlerin kanun önündeki eşitliğinin sağlanarak kan, dil, ırk ve din farklarına sahip olan bir Osmanlı milletinin kurulmaya çalışıldığı belirtilmiştir(Erdem ve diğer,1974:140). İlerleyen kısımlarda ise Tanzimat Fermanı’nın devamı niteliğinde olan Islahat Fermanı’na ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Bu fermanda gayrimüslimlere tanınan hakların daha geniş olduğu görülmekle birlikte, imparatorluğun sınırları içerisinde yaşayan herkesin herhangi bir ırk, din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın *Osmanlı* olarak görüldüğü belirtilmiştir. İlgili alıntı şu şekildedir (Erdem ve diğer,1974:170):

Fermana göre Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan her kişi, eşit haklara sahiptir. Hiç bir kimse dininden ötürü kınanmayacak, kimseye zorlama yapılmayacaktır. Herkes kanun önünde eşittir. Askerlik ödevi bütün vatandaşlara verilecek, Müslüman, Hristiyan ayrılığı kaldırılacaktır. Mahkemeler karma olarak kurulacak, illerin yönetiminde halk, oranlarına göre il ve şehir meclislerinde temsil edilecektir.

İnsanların dini inancına göre sosyal bir dağılım gösterdiği eski Osmanlı toplumuna kıyasla eşitlikçi bir anlayışı benimseyen yeni Osmanlı toplumu düşüncesinin vurgulanması önemlidir. Ders kitabında yer verilen bilgilerden yola çıkılarak, Tanzimat Fermanı’ndan ve Islahat Fermanı’ndan sonra Osmanlı

İmparatorluğu'nun bünyesinde bulunan çokkültürlü toplumun, bölünmesini önlemek amacıyla bir üst kimlik inşasına yöneldiği görülmektedir. *Osmanlı* olarak nitelenen söz konusu üst kimliği, günümüzdeki *Amerikalı* ya da *Kanadalı* üst kimliğine benzetilebilir. Gerek Osmanlı, gerekse de ABD ve Kanada kimlik tanımlamasında yer alan söz konusu toplum, siyasi ve sosyal yapıda herhangi bir etnik gruba karşılık gelmeyen bir üst kimlik ile ifade edilmektedir. Elbette günümüzün bu iki federasyon devletiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu sosyo-kültürel ve siyasi dinamikleri birbirinden oldukça farklıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda başarısızlığa uğrayan üst kimlik inşası, ABD ve Kanada'da da farklı bir seyir izlemektedir. Öyle ki, ABD'de meydana gelen Sivil Haklar Hareketi'nden ve etnik canlanma döneminden sonra üst kimliğin tikel kimlikle birlikte ifade edilmeye başlandığı görülmektedir. Anglofon(İngiliz Kanadalı), Frankofon(Fransız Kanadalı), Afro-Amerikan(Afrikalı Amerikan), Hispanik(Latin Amerikalı) biçiminde ifade edilen kimlikler, bu durumun örnekleri arasındadır.

Fransız İhtilâlinin ortaya koyduğu milliyetçilik fikrinin anlatıldığı kısımda bu akımın Osmanlı İmparatorluğu'nda din ve mezheplere göre yığılanmış bulunan toplulukları, dil ve ırklarına göre parçalayan, ayıran bir akım olduğu ve bu akımdan da çeşitli din, mezhep ve ırk topluluklarını bir yönetimde toplayan Osmanlı İmparatorluğu'nun zarar gördüğü belirtilmiştir(Erdem ve diğer,1974:150-151). Bu kısımda yer verilen bilgiler gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun çokkültürlü toplum yapılanmasına ilişkin bilgilere ulaşılabilmesi sebebiyle gerekse de milliyetçilik fikrinin önemini ortaya koyması bakımından önemlidir. Elbette milliyetçilik fikrinin temelinde yer alan en önemli unsurlardan birisi kültürdür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süreçteki çokkültürlü toplum yapısını ve bu toplumda yer alan farklılıklarla ilişkilerin ne şekilde olduğunu göstermesi bakımından bir alıntıya yer verilecektir. İlgili alıntı şu şekildedir(Erdem ve diğer,1974:176):

Osmanlı devleti, Osmanlı ailesi çevresinde toplanan Türklerin kurduğu bir devlettir. Bu devlette temel haklar Türklere ait bulunuyordu. Daha sonra bu haklar Fatih devrinden başlayarak XVI. yüzyıla kadar geçen dönemde Osmanlı

sarayına ve bu sarayın yetiştirdiği kapıkullarına geçti. En sonunda Tanzimat’la, özellikle Islahat Fermanı’yla devlet artık, bütün Osmanlı vatandaşlarının, din, dil ve cins aranamaksızın malı olmuştu.

Yer verilen bilgiler ışığında Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş yıllarında Türklerin baskın kültürü teşkil ettiğini ve devlet yönetiminde etkili oldukları görülürken, devletin sınırlarının genişlemesi ve farklı milletlerden insanların Osmanlı sınırlarında yaşamaya başlamasıyla birlikte çokkültürlü bir yapıya kavuşan devletin yönetiminde, bu milletlerin de yer almaya başladığı, hatta son zamanlarında farklılıklar arasında yasal açıdan eşitliğin sağlandığı belirtilmiştir.

Doksan Üç Bozgunu ve sonraki gelişmelerin anlatıldığı kısımdaki “...bütün bu gelişmeler, imparatorluğun gerçek sahipleri Türklerin uyanmalarına, milliyet bilincine kavuşmalarına yaradı” (Erdem ve diğer,1974:186) cümlesi yer almaktadır. Bu cümlede geçen *imparatorluğun gerçek sahipleri Türkler* ifadesi diğer halkların Osmanlı İmparatorluğu’nun sahipleri olarak görülmediği, Osmanlı toplum yapısında onlara bağımlı bir konum biçildiğini göstermektedir. Farklılıkların toplumdan dışlanmasını ve çokkültürlü toplumun tek bir kültür etrafında şekillendiğinin ima edilmesi sebebiyle olumsuz bir ifadedir. Nitekim Osmanlı Mebusan Meclisi’nin açıldığı dönemdeki oylama sonuçlarının anlatıldığı kısımda şu cümleye yer verilmektedir: “...Bu mecliste Türkler, öteki milletlere karşı ancak 9 milletvekili ile küçük bir çoğunluk sağlayabiliyorlardı. Bu durum, çeşitli çatışmalara yol açtı“(Erdem ve diğer,1974:189). Buradaki Türkler ve öteki milletler ifadesi milli kültür ekseninde konuya yaklaşıldığını göstermektedir. *Öteki* olarak belirtilen diğer milletlerin isimlerinin belirtilmemesi ve konunun ulus devlet anlayışıyla *baskın kültür* ve *azınlık kültürü* ekseninde ele alınması, çokkültürlülük açısından olumsuz bir yaklaşımdır.

“Yeni Türkiye Devletinin Kurulması” Ünitesi

Önceki ünite de olduğu gibi milliyetçi ifadelerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Anadolu’nun işgalinin anlatıldığı kısımda “...dünyanın binlerce yıldan beri efendisi olan Türk milleti...” ifadesi geçmektedir(Erdem ve

diğer,1974:203). Benzer şekilde Güney Cephesi'nin anlatıldığı bir okuma parçasında “Binlerce yıl efendilik etmiş Türk’ü Ermenilere köle yapmaya savaşıyorlardı” (Erdem ve diğer,1974:226) şeklinde bir cümle yer almaktadır. Bu ifadeler milletler arasında dostluk bağı kurmaktan uzak ve milletleri alt-üst ve köle-efendi ilişkisine benzer bir hiyerarşik düzene yerleştirmek anlamına gelmektedir.

Laiklik, din ve vicdan özgürlüğü gibi konuların anlatıldığı bir kısımda Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal yapılanmasına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. İlgili alıntı şu şekildedir(Erdem ve diğer,1974:243).

...yeni Türkiye’yi yeni düzenlerle kurmak gerekti. Bu düzen, Osmanlı devletinden kalma kuramlarla yapılamazdı. Çünkü bu devletin düzeni, bir millet düzeni olmaktan çok, topluluklar düzeniydi. Müslümanların ayrı düzenleri, ayrı kanunları, Hristiyanların ayrı düzenleri, ayrı kanunları vardı. Devleti kuran Türkler, Müslüman oldukları için devlet düzeni Müslüman törelerine göre kurulmuştu. Ama Müslüman olmayanlar, ayrı düzene bağlı kalmışlardı. Atatürk, milli devlet ve vatan içinde ayırıcı kanunları değil, birleştirici kanunları getirmek amacındaydı. Milli sınırlar içinde vatandaşlar tasada, kıvançta ortak olmalıydılar. Bunun için de tek yol, din ile devlet işlerini ayırmaktı.

Görüldüğü üzere, Osmanlı İmparatorluğu’nun dini cemaatlere bölünmüş çokkültürlü toplum yapısına sahip olduğuna yer verilmekle birlikte onun devamı niteliği taşıyan Türkiye Cumhuriyeti’nin ise ulus devlet anlayışını benimseyerek, milli bir toplum tasarısı ortaya koyduğu belirtilmektedir. Bu durumu destekler nitelikte olan, Atatürk’ün şu sözüne yer verilmiştir(Erdem ve diğer,1974:244):

Milletin varlığını devam ettirmek için kişiler arasındaki bağlantı artık şekil değiştirmiştir. Millet, din, mezhep, tarikat bağları yerine, Türk milletinin adı etrafında toplanmıştır. Cumhuriyet Türkiye’inde eski yaşama kuralları, eski hukuk yerine, yeni kurallar, yeni hukuk yerini almıştır.

Türk Medeni Kanunu'nun anlatıldığı kısımda bu kanun ile birlikte tek eşliliğin getirildiği ve yüzyıllar boyunca hakları kısıtlanmış olan Türk kadınının haklarına kavuştuğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra tüm vatandaşların cinsiyet, renk, din ve mezhep ayrıntıları olmaksızın hak ve ödevler bakımından eşit oldukları belirtilmiştir(Erdem ve diğer,1974:244). Bu ifadeler çokkültürlülük açısından önemli bir yer tutan kadın haklarının önemini vurgulaması ve ayrımcılığın karşısında durulması sebebiyle oldukça önemlidir. Eşitlik temelli ortak haklara yer verildiği görülürken, kültürel haklara yer verilmediği görülmektedir.

“Birleşmiş Milletler ve UNESCO” Ünitesi

UNESCO'nun ulaşmak istediği amaçların anlatıldığı kısımda geçen amaçlardan özellikle birisi çokkültürcülük açısından önemlidir. Bu amaç şu şekildedir: “İnsanlar arasında ırk, cins, dil ve din farkı gözetmeksizin hakkı, adaleti, hürriyeti, karşılıklı sevgi, saygı ve yardımlaşmayı gerçekleştirmek” (Erdem ve diğer,1974:270). Bu amaç günümüzde de dünya barışının korunması, milletler arasındaki sorunların giderilmesi ve farklılıklarıyla birlikte bütünleşen bir dünyanın inşa edilebilmesi bakımından çok önemlidir.

Benzer şekilde UNESCO'nun çalışmalarının anlatıldığı bir kısımda da başarılı örneklerle yer verilmiştir. İlgili alıntılar şu şekildedir(Erdem ve diğer,1974:271):

UNESCO, milletlerin kültürlerini birbirlerine tanıtır. Bunun için birçok araçlardan yararlanır. Sözel, filmler hazırlar, sergiler açar, dergiler, kitaplar yayımlar. Kültür yayınlarının milletler arasında yayılmasına engel olan döviz, gümrük gibi zorlukları gidermeye çalışır.

Görüldüğü üzere yer verilen bilgilerde çokkültürlü bir dünyada yer alan milletlerin birbirlerinin kültürlerini daha iyi tanımaları; milletler arasındaki tarihsel önyargı, düşmanlık ve ötekileştirme gibi olumsuzlukların sona erdirilmesi amacıyla UNESCO tarafından yürütülen çalışmalardan bahsedilmektedir. Bu bilgilere ders kitaplarında yer verilmesi ulus devlet yapılanmasına sahip Türkiye Cumhuriyeti gibi çok sayıda devletin sınırları içerisinde yaşayan milletler açısından da önemlidir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Kısmen sahiptir.
 - 1974 yılına ait ders kitabının yayınlandığı döneme göre değerlendirilecek olduğunda ilgili ders kitabının çokkültürlülüğün yansıtılması bakımından yetersiz olduğu görülmektedir. Bu anlamda 1971 yılında Kanada’da başlayan çokkültürcülük politikalarının, o yıllarda sosyal bilgiler ders kitaplarını kayda değer bir biçimde etkileyemediği anlaşılmaktadır.
 - Ders kitabının ilgili kısımlarında *azınlık, göçmenlik, kültürel farklılık* gibi ifadeler pek rastlanılmamaktadır.
 - On bir ünitenin bulunduğu söz konusu sosyal bilgiler ders kitabından, inceleme kapsamına yalnızca 4 ünite alınabilmiştir. Bazı üniteler konu itibarıyla çokkültürlülük açısından potansiyel taşımasına rağmen, çokkültürlülüğe yönelik herhangi bir içeriğe sahip olmadığı görülmektedir. Örneğin *Nüfusumuz* ünitesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin kültürel çeşitliliğine ilişkin bilgilere yer verilmemektedir. Farklılıkların kendisine yer bulamadığı söz konusu ünite, nüfusun tamamını Türklerin oluşturduğu belirtilmektedir. Bu durum heterojen olan toplum yapısının ders kitaplarına homojen bir biçimde yansıtıldığını göstermektedir.
 - Öte yandan, ders kitabında insan hakları ve demokrasi kavramlarına sıkça vurgu yapıldığı görülmektedir. Öyle ki, bu metinlerde ırkçılığın ve ayrımcılığın eleştirildiği sıkça görülürken; insan hakları, demokrasi, eşitlik ve kadın hakları gibi kavramların yüceltildiği görülmektedir. Bu türden ifadeler sıkça yer verilmesi çokkültürlülük ve insan hakları açısından oldukça önemlidir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet görülmektedir. Öyle ki konulara yaklaşımın temelini *Türklük* ve *Müslümanlık* oluşturmaktadır. Özellikle tarih konularının ele alınışında bu husus etkin bir biçimde kendini göstermektedir.
 - Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu’da yaşayan farklı milletlerden insanların, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışından sonra yani Türkiye

Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte kaybolmuşlar gibi bir algı yaratılmaktadır. Bu durum Anadolu'da yaşayan tüm kültürel grupların *Türklük* üst kimliği altında ifade edilmesinden kaynaklanmaktadır.

- Anadolu'nun kültürel çeşitliliğinin anlatılmamasına rağmen, ABD gibi çokkültürlü devletlerin sosyo-kültürel dinamiklerinin anlatıldığı kısımlarda, farklı kültürel grupların yaşadığından bahsedilmiştir. Bu durum kültürel çeşitliliğe ilişkin bir farkındalığın olduğunun, ancak ulus devlet refleksi gereği ilgili ders kitabına yeterince yansıtılmadığını göstermektedir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi ekseninde yer verilmektedir?
- Ulus devlet ekseninde yer verildiği görülmektedir.
 - Farklı kültürlere tarih konularının ve yabancı ülkelerin anlatımında yer verilmektedir. Bu kısımlarda kültürlerin homojen bir yaklaşımla yansıtıldığı görülmektedir. Öyle ki, farklı kültürlere tarihte var olmuş olan ya da başka ülkelerin sınırlarında yaşamakta olan kültürler olarak yer verilmiştir.
 - İnsan hakları, demokrasi, ayrımcılık ve ırkçılık karşıtlığı gibi pek çok önemli konuya yer ayrılmış olmasına karşın farklı kültürlere ilişkin yeterli bir anlatım sunulmamıştır.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
- Evet, bulunmaktadır.
 - Söz konusu ders kitabında din, ırk ve cinsiyet farkının, vatandaşların ayrı işlem görmelerini gerektirmediği belirtilerek, herkesin özgürlüklerden yararlanmada ve devlet işlerine katılmada eşit haklara sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu durum toplumdaki bireylerin *biz* duygusu geliştirmelerine katkı sağlamaktadır.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
- Evet, bulunmaktadır.
 - Osmanlı İmparatorluğu'nun anlatıldığı tarih konularında Türk ve İslam çerçevesine uymayan kültürel gruplardan ötekileştirici ifadelerle

bahsedilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun asıl sahibi olarak *Müslüman Türkler* gösterilmektedir, *gayrimüslim azınlıklar* bu aidiyetten dışlanmaktadır.

- Söz konusu ders kitabında *Türklük* vurgusuna sıkça rastlanması birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
- Kadın haklarına yasal düzenlemeler çerçevesinde yer verildiği görülmektedir.
 - Türk Medeni Kanunu'nun anlatıldığı kısımda bu kanun ile birlikte tek eşliliğin getirildiği ve yüzyıllar boyunca hakları kısıtlanmış olan Türk kadınının haklarına kavuştuğu vurgulanmıştır.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
- Çokkültürlü ülkeler arasından yalnızca ABD'ye ilişkin bilgilere yer verildiği görülmektedir. Bu kısımlarda ABD'de görülen kültürel çeşitliliğin oluşumuna ilişkin bilgilere rastlamak mümkündür.
 - Öte yandan *göç* konusunun işlendiği kısımda dış göçe örnek olarak Türkiye'den dış ülkelere giden Türk işçiler verilmiştir(Erdem ve diğer,1974:280).
 - Bu durumun göç edilen ülkenin toplum yapısında değişiklikler yaratabileceği üzerinde durulmamıştır. Aynı şekilde dış ülkelere Türkiye'ye doğru gerçekleşen göçlerden de bahsedilmemiştir. Ders kitabında yer verilen konuların ele alınışında her yönüyle homojen olan bir toplum izlenimi yaratılmaya çalışılmıştır.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
- Yer verilmemektedir. Öyle ki, ders kitabının hak ve özgürlüklerin ele alındığı bir kısmında, eşitliğin ancak temel hakların güvence altına alınması yoluyla sağlanabileceği fikri savunulmuştur. Fakat daha önce de belirtildiği gibi, çokkültürlülük yaklaşımı açısından eşitliğin gerçek anlamda sağlanabilmesi için, grup aidiyetine dayalı kültürel hakların tanınması gerekmektedir. İlgili ders kitabında bu bakış açısına yer verilmediği görülmektedir.

4.1.1.3. 1978 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Yurdumuz ve Komşularımız” Ünitesi

Balkan yarımadasının anlatıldığı kısımda, bu coğrafyada Türkler, Bulgarlar, Romenler, Yunanlılar ve Arnavutlar gibi çok sayıda ulusun yaşadığı belirtilmiştir. Bu çeşitli grupların hem birbirinden ayrı sınırlarda homojen gruplar olarak yaşadığı, hem de aynı sınırlar içerisinde heterojen bir biçimde bir arada yaşadığı da vurgulanmıştır(Çalapala, 1978:11). İlk durum homojen bir ulus devlete karşılık gelirken, ikinci durum heterojen bir çokkültürlü devlete karşılık gelmektedir.

Başlıca Balkan ülkelerinin tanıtıldığı kısımda, Yunanistan’a ilişkin şu bilgi verilmiştir: “Yunanistan halkı, Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine bağlıdır. Eskiden bu ülkede çok Türk vardı. Bugün yalnız Batı Trakya bölgesinde az sayıda Türk yaşamaktadır” (Çalapala, 1978:14). Yunanistan sınırları içerisinde Türkler dışında başka hangi ulusların yaşadığına ilişkin bir bilgiye yer verilmemesine rağmen, bu bilgi bile Yunanistan’ın çokkültürlü bir yapıya sahip olduğunun göstergesidir. Benzer şekilde Bulgaristan’ın Kızanlık, Filibe, Ruşçuk, şehirlerinde çok sayıda Türk’ün yaşadığı ve bu Türklerden bir kısmının Bulgarların kötü davranışları yüzünden Türkiye Cumhuriyeti’ne göç ettikleri belirtilmiştir. Ancak Bulgaristan’da Bulgarlardan ve Türklerden başka hangi milletlerin yaşayıp yaşamadığına ilişkin bir bilgiye de yer verilmemiştir(Çalapala, 1978:16). Bu kısımda bahsedilen bir diğer ülke ise Yugoslavya’dır. Öyle ki, dil ve din açısından oldukça çeşitli bir görünüm çizen Yugoslavya halkının, birleşmiş bir cumhuriyetten meydana geldiği belirtilmiştir. Çok kültürlü bir görünüm çizen Yugoslav toplumunda çok sayıda Türkün ve Müslümanın olduğu vurgulanmıştır. Arnavutluk’un ise nüfusunun yarıdan fazlasının Müslüman, geri kalanının ise Hristiyan olduğu belirtilmiştir(Çalapala, 1978:17,18).

“Osmanlı İmparatorluğu” Ünitesi

Bu ünite *Anadolu’ya Nasıl Yerleştik?* konu başlığıyla başlamaktadır. Bu kısımda konunun Türklük vurgusu üzerine kurulduğu görülmektedir. Öyle ki, metinde geçen şu cümle temel vurgunun anlaşılması bakımından önemlidir: “Bu yurt,

cumhuriyet kurulmadan önceleri de bizim yurdumuzdu” (Çalapala, 1978:19). Bu duruma Anadolu’da Türkiye Cumhuriyeti’nden önce kurulan Türk devletlerinin varlığı örnek olarak verilirken, bu yargının temelinde *Etilerin* Türk olduğu algısının yattığı görülmektedir. Öyle ki, Anadolu’nun tarihi devirlere *Eti Türkleri* ile girdiği belirtilmiştir(Çalapala, 1978:19). Yani *Etilerin* Türk olduğu ileri sürülmüştür. Ancak Ünal’ın da vurguladığı gibi bu bilgi 1920’li ve 1930’lu yılların koşullarına göre geliştirilmiş hatalı bir bilgidir. Öyle ki, Anadolu’daki Türk varlığını reddeden sömürgeci bazı Avrupalı devletler bu yaklaşımlarına kanıt oluşturmak için, Anadolu’nun eski devirlerinde yaşamış olan kavimleri manevi yönden sahiplenme yoluna gitmekteydi³⁷. Türkiye Cumhuriyeti ise bu devletlerin ırkçı ve sömürgeci yaklaşımlarıyla mücadele edebilmek ve tarihin eski devirlerinden beri Anadolu’nun bir Türk yurdu olduğunu vurgulamak amacıyla 1920’li ve 1930’lu yıllarda *Türk Tarih Tezi*’ni geliştirmiştir(Ünal,2002:42-45). Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan bu kimlik savaşının bilimsel verileri dikkate almayarak 1978 yılına ait ders kitabında yer alması hatalı bir yaklaşımdır.

Metinlerde sıklıkla Türklüğe karşılık gelen *biz* vurgusunun yer almakta olduğu görülürken, Anadolu’da ne gibi farklı milletlerin yer aldığına ilişkin çok sınırlı bilgilere³⁸ yer verildiği dikkati çekmektedir. Buna paralel olarak, Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya göçlerinin anlatıldığı bir metinde şu ifadeye yer verilmektedir: “Türkler, gittikleri yerlerde, daha ilkel bir yaşayış içinde olan insanları egemenlikleri altına aldılar. Birçok devlet kurdular. Oralara uygarlık götürdüler” (Çalapala, 1978:19). Görüldüğü üzere, geçmişte ve günümüzde(1978) Anadolu’da yaşayan farklı milletlerin varlığı dikkate alınmamıştır ve yaşayışları ilkel olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda Türklerin Anadolu’ya uygarlığı getiren üstün bir millet oldukları vurgulanmıştır. Bu durum Anadolu’nun Türk kültüründen ibaret olduğu algısını yaratılmaktadır.

³⁷ Batıdaki tarih tezi o kadar saptırılmıştı ki, fiziki tipleri hakkında ne yazılı kaynaklarda, ne de arkeolojik betimlemelerde en ufak ipuçları bulunmayan Etilerin, sarışın ve mavi gözlü olup olmadıkları tartışılıyordu(Ünal, 2002:43).

³⁸ Diğer milletlerin kurdukları devletlere ilişkin yer verilen bilgi şu şekildedir: “...Anadolu İranlıların, Romalıların, Bizanslıların eline geçti. Daha sonra Arapların ve Müslüman Türklerin akınlarına uğradı” (Çalapala, 1978:20).

Ünitenin *Türkiye'nin Güney Komşuları* başlıklı kısmında Suriye'nin çokkültürlü toplum yapısına ait bilgilere yer verilmiştir. Bu bağlamda Suriye halkının Arap ve Müslüman olduğu, kuzey bölgelerinde de çok sayıda Türk'ün yaşadığı belirtilmiştir(Çalapala, 1978:45). Ancak sınırları içerisinde Türklerin dışında farklı bir kültürel grubun yaşayıp yaşamadığına ilişkin bilgilere yer verilmemiştir. Konunun odağının Türklerin yaşayıp yaşamadığı hususu üzerine olduğu görülmektedir.

Irak'ın anlatıldığı kısımda da sınırlı bilgilere ulaşılmaktadır. Irak halkının çoğunluğunu Arapların oluşturduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Türklerin ve Kürtlerin de yaşadığı belirtilmiştir. Musul bölgesinde çok sayıda Türk'ün yaşadığı belirtilerek, burada yaşayan Türklerin suçsuz bir biçimde öldürüldüğü vurgulanmıştır. Irak'ta yaşayan Türkler için *ırktaşlarımız* ifadesi kullanılmıştır(Çalapala, 1978:47). Bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin homojen bir halka sahip olduğunu kasteden bir ifadedir.

Akdeniz'deki ve Doğu'daki Komşularımız başlıklı kısımda İsrail'in çokkültürlü toplum yapısına ait bilgilere yer verildiği görülmektedir. Nüfusunun büyük çoğunluğunu Yahudilerin, pek azını ise Arapların oluşturduğu belirtilmiştir. Burada yer verilen önemli bilgilerden birisi de başkentinin Yahudiler, Müslümanlar ve Hristiyanlar tarafından kutsal olarak kabul edilen Kudüs³⁹ şehri olduğudur. Üç farklı din açısından da kutsal sayılan bir şehir olması, Kudüs'ün çokkültürlü bir imgeye sahip olduğunu göstermektedir. Öyle ki, bu durum ders kitabında şu şekilde ifade edilmektedir(Çalapala, 1978:50,51):

Hristiyanlar, İsa peygamberin doğduğu ülke olduğu için, Filistin topraklarını kutlu sayarlar. Avrupalılar, Haçlı seferlerine, bu toprakları Müslümanların elinden kurtarmak amacıyla girişmişlerdi. Fakat Filistin asıl Yahudilerin yurdu olarak tanınır. Çünkü Yahudiler, ilkçağda burada bir krallık kurmuş ve epeyce uzun bir tarih devri yaşamışlardı.

³⁹ Ders kitabının ilgili metinlerinde İsrail Devleti ve Filistin Devleti gibi bir ayrıma varılmadığı görülmektedir. Bu iki grup, tek bir devletin sınırları içerisinde yaşıyormuş gibi gösterilmiştir. Öyle ki konunun anlatıldığı ilk kısımlarda "İsrail, Filistin ülkesinde bulunur" (Çalapala, 1978:50) ifadesi yer almaktadır. Bu bağlamda Kudüs'ün İsrail'in başkenti olduğu belirtilmiştir. Elbette bu durum tarihsel açıdan tartışmalı bir bilgidir

Filistin coğrafyasının çokkültürlü bir yapıya sahip olduğu şu cümlede de görülmektedir: “İlkçağdan başlayarak, Filistin birçok akınlara uğramış, çeşitli ulusların eline geçmiştir. Bu yüzden, Yahudiler yurtlarından çıkmış, dünyanın dört bucağına yayılmışlardır” (Çalapala, 1978:51). Bu bilgilerden yola çıkılarak, çokkültürlülüğün Filistin topraklarında tarih boyunca süregelen bir olgu olduğu söylenebilir.

Sovyetler Birliği’nin anlatıldığı kısımda Sovyetler Birliği’nin 15 cumhuriyetin birleşmesiyle meydana geldiği belirtilmiştir. Halkının ırk, dil ve din bakımından çok çeşitli olduğunun belirtilmesine rağmen konu Türk nüfusu ekseninde ele alınmıştır. Öyle ki, Sibirya’da, Kafkasya’da ve Türkeli’ndeki halkın çoğunun Türk olduğu belirtilmiştir. Hatta Sovyetler Birliği’nde yaşayan Türklerin toplam nüfusunun Türkiye nüfusundan fazla olduğu vurgulanmıştır. Tüm bunların yanı sıra Sovyetler Birliği’nde resmi dilin Rusça olduğu vurgulanırken, başka dillerin de kullanıldığı belirtilmiştir(Çalapala, 1978:54-55).

Türklüğe yapılan vurguların oldukça yoğun olduğundan daha önce de bahsedilmişti. Osmanlı İmparatorluğu’nun yükselme döneminin anlatıldığı kısımda, bu dönem “Türklüğe şan ve şeref kazandıran, bizi uygarlıkta en yüksek dereceye ulaştıran...” bir devir olarak ifade edilmiştir(Çalapala, 1978:58).

Osmanlı Devleti’nde sosyal yaşayışın anlatıldığı kısımda devletin temelini Türklerin oluşturduğu belirtilmiştir. İmparatorluk devrinde ise ülke sınırlarına dâhil olan geniş topraklardaki halkların iki temel gruba ayrıldığı vurgulanmıştır. Bunlardan ilkinin çoğunluğu teşkil eden Müslüman grup olduğu ve bunların hukuk açısından Türklerle eşit oldukları belirtilmiştir. İkinci grubun reaya adı verilen, çeşitli din ve mezheplere bağlı olan Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp ve Yahudiler gibi gayrimüslim gruplar olduğu ifade edilmiştir(Çalapala, 1978:81). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti’nde Türklerin kurucu unsur olduğu ve hukuki açıdan onlarla yalnızca Müslüman grupların eşit olduğu belirtilmiştir. Müslüman ve Müslüman olmayan biçiminde din temelinde ayrılan sosyal yaşamda Müslüman olmayanların Müslümanlarla eşit haklara sahip olmayarak, öteki konumuna indirgendiği görülmektedir.

Osmanlı döneminde güzel sanatların anlatıldığı kısımda hattatlık ve çinçilik gibi sanatların Osmanlı Türklerinin uğraştıkları sanat dalları arasında oldukları belirtilmiştir(Çalapala, 1978:87). Ancak Osmanlı Devleti sınırları içerisinde çok sayıda farklı millet yaşamasına rağmen Türkler dışında yer alan milletlerin uğraştıkları sanat dallarına ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Yine bu kısım içerisinde Osmanlı dönemindeki müziğe ilişkin şu bilgilere yer verilmiştir: “...müzik de edebiyat gibi iki kola ayrılmıştı. Biri halkın, öteki sarayla yüksek ve aydın sınıfın müziği idi. Sarayın ve aydın sınıfın müziği Arap ve Fars etkisi altındaydı. Osmanlı Türkleri bu müziği çok ilerletmişlerdir” (Çalapala, 1978:87). Ders kitabında yer verilen bu bilgiye göre, Osmanlı müziğinin çokkültürlü bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Avrupa’daki yeniliklerin anlatıldığı bir kısımda, bugün kullanılmakta olunan kâğıdın önce Çinliler ve Orta Asya Türkleri tarafından kullanıldığı, Arapların, kâğıt yapımını Türklerden, Avrupalıların da Müslümanlardan öğrendikleri belirtilmiştir. Benzer vurgular matbaa için de yapılmıştır(Çalapala, 1978:93-94). Ders kitabında yer verilen söz konusu bilgiler dünya uygarlığının, çok sayıda kültürün katkıları neticesinde geliştiğini vurgular niteliktedir. Bu bilgilerden yola çıkılarak dünya uygarlığının çokkültürlü bir tarihi gelişim göstermesi sonucunda bugünkü halini aldığı söylenebilir. Bu türden vurguların ders kitaplarında yer alması, ders kitaplarının çokkültürlü bir yaklaşıma ilişkin izler taşıdığını göstermektedir.

“Dünyaya Toplu Bakış” Ünitesi

Afrika kıtasının anlatıldığı kısımda Ekvatora yakın yerlerde birçok vahşi hayvanın yaşadığı belirtildikten sonraki cümlede birtakım ilkel insanların da bulunduğu, ancak bunların sayılarının çok az olduğu ifade edilmiştir(Çalapala, 1978:111). Bu bölgede yaşayan insanlardan bahsedilirken, adeta vahşi bir hayvan türünden bahsediliyormuş gibi *ilkel insanlar* olarak nitelenmeleri insan hakları ve onuru açısından hatalı bir yaklaşımı temsil eder. Kùltürler ilkel ya da gelişmiş olarak sıralanamayacağı gibi, her birinin kendine özgü bir değeri ve yapısı bulunmaktadır. Bu anlamda bu insanların *ilkel* olarak nitelemek yerine, onların diğer kùltürlerden ayırt edilmesini sağlayacak olan ifadelerle yer verilmesi gerekmektedir. Ekvator ve

çevresinde yaşayan bu insanların ders kitaplarına yansıtılması konusuna çokkültürlülük açısından yaklaşıldığında, onların kültürlerine ve sosyal yaşayışlarına ilişkin bilgilere yer verilmesinin ve kültürlerine özgü geleneklerin, normların onlar açısından ne türden anlamlar ifade ettiği üzerinde durulmasının bir gereklilik olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Avustralya kıtasının anlatıldığı kısımda Avustralya'nın ve Yeni Zelanda'nın dışındaki adalarda Avrupalı beyazların az olduğu, bu adalardaki halkın bir kısmının siyah ırktan, bir kısmının ise sarı ırktan olduğu belirtilmiştir. Ekvator ve çevresinin anlatıldığı kısımda olduğu gibi adaların bazılarında birtakım ilkel insanların yaşadığından bahsedilmiştir(Çalapala, 1978:121). Görüldüğü üzere yer verilen metinlerde bilimsel açıdan bir geçerliliği olmayan ırk sınıflandırmasına sıkça yer verildiği görülmektedir. Irk ve ırk sınıflamaları yerine söz konusu yerlerde yaşayan halkları tanımlayıcı kültürel kodlara yer verilmesi çokkültürcü bir yaklaşım açısından daha uygundur. Bu anlamda onları ırksal sınırlar içerisinde hapsedmek yerine, sosyal ve sınıfsal olarak çizilen keskin sınırların kaldırılmasını sağlamak ve kültürler arası etkileşimi artırmak amacıyla söz konusu grupların kültürlerine ilişkin bilgilerin verilmesi, önyargıların kaldırılması ve birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Kıtaların yüzölçümlerinin ve nüfuslarının anlatıldığı kısımda *Yeni Dünya* olarak nitelenen Amerika ve Avustralya kıtalarının nüfusunun, *Eski Dünya* olarak nitelenen Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarından göç eden insanlarla artmakta olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra endüstri alanında gelişmemiş ülkelerde yaşayan insanların çalışmak için yabancı ülkelere göç ettiklerini ve gittikleri ülkelerde bir süre çalıştıktan sonra yine kendi yurtlarına döndüklerine değinilmiştir. Türkiye, Yugoslavya ve İtalya'dan Avrupa'nın endüstride çok ilerlemiş ülkelerine göç eden işçilerin bu gruba girdikleri belirtilmiştir. Öyle ki, son yıllarda Türkiye'den bu şekilde Avrupa'nın çeşitli ülkelerine gitmiş yüz binlerce işçinin olduğu vurgulanmıştır(Çalapala, 1978:132). Bu bilgilerden yola çıkılarak günümüz dünyasının sosyal ve kültürel dinamiklerini tarihin çeşitli dönemlerine meydana gelen ve halen de sürmekte olan göç dalgasının şekillendirdiği görülmektedir. Yaşanan bu

göçler dünyanın çeşitli yerlerinde çokkültürlü bir toplum yapısının oluşmasının en önemli etkenlerinden birisini teşkil etmektedir.

Yeryüzündeki İnsan Irkları başlıklı kısımda, insanların derilerinin rengine göre sarı ırk, beyaz ırk ve siyah ırk olmak üzere üç farklı ırka ayrıldıkları belirtilmiştir. Bu sınıflandırma içerisinde Türkler, Hintliler, İranlılar, Araplar, Museviler, Mısırlılar, Kuzey Afrika ve Büyük Sahra yerlileri, Habeşistan halkı ve Avrupalılar beyaz ırka dâhil edilirken, Japonlar, Çinliler, Moğollar ve Tibetliler sarı ırka, Afrika'da, Hindistan'ın güneyinde, Hint Adalarında, Avustralya ile birtakım Büyük Okyanus adalarında yaşayan insanlar ise siyah ırka dâhil edilmiştir. Bahsedilen bu ırk grup arasında dünyaya en çok yayılanın beyaz ırk, sonrasında ise sarı ırk olduğu belirtilmiştir. Amerika ve Avustralya kıtasının keşfinden sonra beyaz ırka mensup insanların buralara göç ederek, buralarda nüfus çoğunluğunu elde ettikleri belirtilmiştir. Yani bu göç hareketlerinin dünyanın farklı coğrafyalarında çokkültürlü bir yapı oluşturduğu vurgulanmıştır(Çalapala, 1978:132-133).

Yeryüzündeki Diller başlıklı kısımda, tüm insanların aynı dili konuşmadıkları, dolayısıyla yeryüzünde konuşulan yüzlerce dil olduğu belirtilmiştir. Bu kısımda dikkati çeken husus, Türkçe dışındaki dillerin Hint-Avrupa dilleri, Sami dilleri gibi dil grupları altında ifade edilirken, Türkçenin dil grubundan bağımsız bir biçimde ele alınmasıdır. Öyle ki Türkçenin Türkiye Türkleriyle *Türk aslından olan insanlar* arasında konuşulduğu belirtilmiştir. Daha önceki kısımlarda da görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan, *farklı milletlerin de Türk olarak kabul edildiği* düşünülecek olduğunda, etnik kökene vurgu yapılan bu kısımda ders kitabında yer verilen önceki ifadeyle çelişildiği daha iyi anlaşılabacaktır. Çünkü *Türkiye Türkleri* ve *Türk aslından olanlar* ifadesi, vatandaşlığa değil etnik kökene yapılan bir vurguyu içermektedir(Çalapala, 1978:133). Konuya çokkültürlülük açısından yaklaşıldığında, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde konuşulan farklı dillerin ya Türkçe gibi ayrı bir biçimde ele alınması ya da Türkçe de dâhil olmak üzere tüm dillerin bağlı oldukları köken grubuna göre sınıflandırmaya tabi tutulması gerekir.

Yeryüzündeki Dinler başlıklı kısımda, insanların bağlı oldukları dinlerin tek tanrıya inanılan dinler, çok tanrıya tapılan dinler ve ruhlara tapılan dinler olmak üzere

3 gruba ayrıldığı belirtilmiştir. Konunun anlatımındaki çeşitlilik olgusu çokkültürlülük incelemesi açısından önemli bir temele sahiptir. Örneğin tek tanrıya inanılan dinler grubunun altında İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik gibi inançların olduğuna ve bunların dünyadaki yaygınlık oranlarına yer verilirken, çok tanrıya tapılan dinler içerisinde Hindistan’da yaygın olan Brahma inancına yer verilmiştir. Ruhlara tapılan dinler arasında ise Büyük Okyanus ile Hint okyanusu adalarında ve Afrika kıtasında yaşayan *ilkel insanlar* olarak tasvir edilen insanların bağlı oldukları dinler örnek verilmiştir(Çalapala, 1978:133). Dünyadaki yaşayan milyarca insanın sahip olduğu dinsel çeşitlilik hakkında farkındalık yaratılması yönüyle çokkültürlülüğe katkı sağlayan bu kısım, konunun ele alınışı bakımından ise bazı eksiklikler taşımaktadır. Öyle ki, tek tanrılı dinler hakkında açıklayıcı bilgilere yer verilirken, *ilkel insanlar* olarak nitelenerek, değer yönünden daha aşağıda görülen insanların inançlarına dair açıklayıcı hiçbir ifadeye yer verilmemektedir. Bu durum çokkültürlülük açısından bakıldığında eleştirilmesi gereken bir konudur. Çünkü eşitlik ilkesini ihlal eder. Bunun yanı sıra bazı toplumlar ekonomik ve teknolojik alanda diğer toplumlara kıyasla daha ileri veya daha geri bir konumda olabilirler. Yalnızca bu alanlarda dile getirilebilecek bir kavram olan geri kalmışlık ya da ilkelilik tabiri, kültürler için dile getirilemez. Çünkü her kültürün kendine özgü bir değer sistemi vardır ve mensupları için belirli bir anlam dizisini ifade eder. Bu sebeple hiçbir kültür ilkel ya da gelişmiş olarak nitelemez.

Türk Aslından Olan ve Türkçe Konuşan İnsanlar başlıklı kısımda, insanlar Türkiye Türkleri, Kuzey Türkleri ve Türkistan Türkleri olmak üzere üç farklı gruba ayrılmıştır(Çalapala, 1978:133-134). Ders kitabının önceki kısımlarında olduğu gibi bu kısımda da Türklük vurgusunun yoğun olduğu görülmektedir. Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan diğer kültürlerle dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Ünite sonunda yer alan sorulardan iki tanesi çokkültürlülük açısından önemlidir. Sorulardan bir tanesi şu şekildedir: “Yeryüzünde hangi ırktan, hangi dinden insanlar daha çoktur? Hangi diller daha çok yaygındır?” (Çalapala, 1978:134). Bu soru öğrencilerin dünyadaki kültürel zenginliğe ilişkin farkındalık kazanmasını sağlaması bakımından önemlidir. Her ne kadar yok olma eşiğinde olan kültürler ya da diller

soruya dâhil edilmese de öğrencilerin araştırmaları sırasında bu türden geniş ölçekli bilgilere ulaşabilmeleri ve farklılıklara ilişkin farkındalık kazanabilmeleri mümkündür.

Ünite sonunda geçen sorulardan diğeri ise şu şekildedir “Yeryüzünde ne kadar Türk var? Ne kadar Türkiye’de yaşıyor? Başka hangi ülkelerde Türkler var?” (Çalapala, 1978:134) Bu soru ise farklılıkları dikkate almaması ve yalnızca baskın kültüre ilişkin unsurları ön plana çıkarması sebebiyle kültürel çeşitliliğin yansıtılması bakımından yeterli değildir. Sorun dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Türklerin anlatılıp ya da soru olarak sorulması değildir. Çokkültürlülük açısından temel sorun Türkiye cumhuriyeti içerisinde yaşayan diğer kültürlere ilişkin herhangi bir vurguya ya da bilgiye yer verilmemesine rağmen baskın kültürü temsil eden Türklüğün sıkça vurgulanmasıdır.

“Osmanlı İmparatorluğu” Ünitesi

Tanzimat Fermanı’nın anlatıldığı kısımlarda, Osmanlı toplumunun kültürel çeşitliliğine ilişkin vurguların yapıldığı görülmektedir. Öyle ki, yurt içinde çeşitli dilleri konuşan ve dinleri ayrı olan insan topluluklarının olduğu belirtilmiştir. Hatta bu toplulukların eskiden birbirlerine eşit olmadığı, ancak Tanzimat Fermanı ile birlikte Müslüman, Hristiyan ve Musevi gibi ayrımların kaldırılıp, insanlar arasında eşitliğin sağlandığı ifade edilmiştir(Çalapala, 1978:161).

“Dünyanın Başlıca Ülkeleri” Ünitesi

ABD’nin anlatıldığı kısımda Amerika kıtasında çokkültürlülük olgusunun oluşumuna ilişkin bazı bilgilere yer verilmiştir. Öyle ki, Amerika kıtasının keşfinden sonra, çoğu İngiliz olmak üzere, Avrupa’dan ve dünyanın öteki ülkelerinden bu kıtaya birçok kişinin göç edip, yerleştiği belirtilmiştir. Öyle ki, bu göçmenler arasında ağır tarım işlerinde çalıştırılmak için Afrika’dan birçok siyahi insanın getirildiği ve bu kişilerin Amerika Birleşik Devletleri’nin 200 milyona varan nüfusunun bu göçmenlerden türediği belirtilmiştir(Çalapala, 1978:177,178). Bu bilgiler ABD nüfusu içerisindeki kültürel çeşitliliğin oluşum sürecini tanıtmayı ve kültürel çeşitlilik konusunda farkındalığın oluşmasını sağlaması bakımından önemlidir.

Fransa'nın anlatıldığı kısımda Fransa'nın birçok ülkeyi kültür açısından etkilediği, Türkiye'deki yenileşme hareketleri esnasında Fransa'nın örnek alındığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Fransa ile sürdürülen kültürel ilişkilerin kuvvetli olduğu ve Türkiye'de Fransızca bilen çok sayıda insan olduğu dile getirilmiştir. Öyle ki, Türkiye'den Fransa'ya çok sayıda öğrencinin okumak için, çok sayıda işçinin ise çalışmak için gittiği belirtilmiştir. Türkiye'deki Fransız kültürü etkisine örnek olarak Türkiye'deki okullarda yabancı dil olarak İngilizce, Almanca ve Fransızcanın okutulması gösterilmiştir(Çalapala, 1978:186,187). Görüldüğü üzere, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Fransız kültürünün etkisi başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Gerek Anadolu coğrafyası ve çevresinde yer alan kültürlerin; gerekse de kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerin bulunduğu Avrupalı devletler gibi sayısız devletin etkisi, Türkiye'nin kültürünün zengileşmesine katkı sağlamıştır.

İsviçre'nin anlatıldığı kısımda, İsviçre'nin *kanton* denilen 22 küçük devletin birleşmesiyle meydana gelen, cumhuriyetle yönetilen federal bir devlet olduğu belirtilmiştir. Alman, Fransız ve İtalyan soyundan gelen insanların kendi anadillerini konuştuklarına değinilmiştir. Bunun yanı sıra İsviçre halkının dil ve din bakımından çeşitlilik gösterdiği vurgulanmıştır(Çalapala, 1978:192). Çokkültürlülüğün günümüzde önemli bir olgu olarak kendini gösterdiği İsviçre'nin çokkültürlü toplum yapısına ilişkin bilgilerin verilmesi çokkültürlülük açısından önemlidir.

Cezayir'in anlatıldığı kısımda nüfusun çoğunluğunu Müslüman Arapların, Berberilerin ve Türklerin, nüfusun geriye kalan kısmını ise Fransızların oluşturduğuna değinilmiştir. Benzer şekilde Fas'ın anlatıldığı kısımda da nüfusun çoğunluğunu Müslüman Berberilerin ve Arapların oluşturduğu belirtilmiştir(Çalapala, 1978:197-198). Görüldüğü üzere Cezayir'de ve Fas'ta toplum yapısı çeşitlilik göstermektedir. Bu bilgiler günümüz dünyasının çeşitlilik temelinde yükseldiğinin belirtilmesi bakımından örnek teşkil etmektedir.

Güney Afrika Cumhuriyeti'nin anlatıldığı kısımda, nüfusun çoğunluğunu ülkenin yerli halkı olan siyahi insanların oluşturduğu, nüfusun geriye kalanını ise

beyaz insanların ve melez ırka mensup insanların oluşturduğu belirtilmiştir. Siyahi⁴⁰ insanların ülkenin yerli halkı olmasına ve nüfusun çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen, beyaz insanlara tanınan hakların onlara tanınmadığı ve ülkenin bütün siyasal ve ekonomik yönetiminin beyaz insanların elinde olduğu vurgulanmıştır(Çalapala, 1978:198). İlgili kısma ilişkin çokkültürlülük açısından bahsedilmesi gereken ilk husus ders kitabında deri rengi temelinde isimlendirmelerin sıkça yer aldığıdır. Burada da rastlanılan bu durum ırkçılık gibi yanlış tutumların yaygınlaşmasına zemin hazırlayabilir. İkinci husus ise toplumsal gruplar içerisindeki eşitsizliğin yarattığı hiyerarşik düzenin tasviri başarılı bir biçimde yapılmıştır.

Hindistan'ın anlatıldığı kısımda, Hindistan'ın birleşik bir cumhuriyet olduğuna, Hindistan halkının dil ve din bakımından çeşitlilik gösterdiğine yer verilmiştir. Bu kültürel çeşitlilik içerisinde Brahman dinine inanan insanların çoğunluğu oluşturduğuna değinilmiştir. Bunun yanı sıra Hindistan'da Türk devletlerinden kalma eserlerin bulunduğundan bahsedilerek, Hindistan'ın kültürel çeşitliliği içerisinde Türk kültürünün de etkisinin olduğu vurgulanmıştır(Çalapala, 1978:202).

Kanada'nın anlatıldığı kısımda, Kanada halkının çoğunluğunu İngiliz ve Fransız soyundan gelen kişilerin oluşturduğu, ülkenin yerli halkı olan Eskimoların ise sayıca az oldukları belirtilmiştir(Çalapala, 1978:210). 1971 yılında çokkültürcü politikaları hayata geçiren Kanada'nın toplum yapısına ilişkin sınırlı bilgilere yer verildiği görülmektedir.

Avustralya kıtasındaki ülkelerin anlatıldığı kısımda, Avustralya ve Yeni Zelanda tanıtılmıştır. Avustralya'da siyahi insanların sayılarının çok azalmış olduğu, bu kişilerin beyazlarla karışmadan ilkel bir biçimde yaşadıklarından bahsedilmiştir. Benzer şekilde Yeni Zelanda da siyahi insanların yerli halkı oluşturduğuna ve sayılarının çok azaldığına değinilmiştir. Nüfusun çoğunluğunu İngiliz asıllı kişilerin oluşturduğu belirtilmiştir. Yeni Zelanda yöneticilerinin özellikle sarı ırktan olan kişiler

⁴⁰ Siyahi ya da siyahi insanlar olarak bu çalışmada yer verilen sözcükler ders kitabında “zenci” sözcüğüyle ifade edilmiştir. Bu sözcüğün ders kitabının yazıldığı dönemlerde (1970’lerde) ırkçı bir söylem olarak görülüyor olması muhtemeldir. Ancak günümüzde ırkçı bir söylem olarak kabul edildiği için tercih edilmemiştir ve onun yerine “siyahi” sözcüğü kullanılmıştır.

olmak üzere yabancıların buraya göç etmesini engellemeye çalıştıkları ileri sürülmüştür(Çalapala, 1978:214-215). Görüldüğü üzere Amerika ve Kanada’da olduğu gibi Avustralya kıtasında da yerli nüfusun sayısının azalması, bu yerlerdeki nüfusun ve kültürel çeşitliliğin gelen göçler sebebiyle artması sömürgecilik faaliyetlerinin bir etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz dünyasının çokkültürlü bir yapıya bürünmesinde önemli bir etkiye sahip olan sömürgecilik faaliyetlerinin yarattığı sonuçlar, ders kitabında çeşitlilik olgusu üzerinden kendine yer bulmaktadır.

Türkiye’nin turizme elverişli bir ülke olduğuna ilişkin bilgilerin verildiği bir kısımda, bu ögeler üzerinden çokkültürlü ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin “milli kıyafetlerimiz, halk oyunlarımız, el sanatlarımız çok değişik, çok zengin ve güzeldir” (Çalapala, 1978:220) ve “camiler, kiliseler, Efes yakınındaki Meryem Ana evi gibi yerler de dini inançlara bağlı birçok insanlar için ziyaret edilecek yerlerdir” (Çalapala, 1978:220) biçimindeki cümlelere yer verilmiştir(Çalapala, 1978:220). Bu cümlelerden ilki birçok kültürün etkisiyle şekillenen farklı ve zengin milli kıyafetlerin, el sanatlarının ve halk oyunlarının bulunduğu işaret etmektedir. Bahsedilen bu şeyler tek bir kültürün üretimi olamaz. Eğer öyle olsaydı çeşitlilik arz etmezdi ve o kültür ile özdeşleşen temel eserler meydana getirilmiş olurdu. Ancak bu eserlerin zenginlik taşıması Anadolu’nun kültürel çeşitliliğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ders kitabında da bu bilgiye yer verilmesi, çokkültürlü toplum yapısının vurgulanması bakımından önemlidir. İkinci cümle ise benzer şekilde Anadolu coğrafyasının geçmişten günümüze çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Öyle ki bir ülkede camiler ve kiliseler gibi farklı dinlere ait ibadet yerlerinin bulunması, o ülke halkının dini ve kültürel çeşitliliğe sahip olduğunu gösterir.

Genel değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Kısmen sahiptir.
 - Ders kitabının basıldığı dönemlerde dünyada *çokkültürcülük uygulamaları* başlamış olmasına rağmen, ilgili ders kitabında *baskın kültüre* ilişkin yoğun

vurguların yapıldığı ve kültürel çeşitliliğin yeterince yansıtılamadığı görülmektedir.

- Öyle ki, Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yaşayan farklı kültürlerle ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Öte yandan yabancı ülkelerin sınırları içerisinde yaşayan kültürel çeşitliliğe değinildiğinde bile orada yaşayan Türk ve Müslüman nüfusun, inceleme açısından temel ölçüt olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.
- Ders kitabında dikkati çeken unsurlardan bir diğeri de ırksal sınıflamalara yer verilmesi olmuştur. Öyle ki insanlar deri rengine göre farklı ırk kategorilerine ayrılmıştır. Bir dönem batı antropolojisinde popüler olan bu yaklaşım gerek bilimsel açıdan bir geçerliliği bulunmaması gerekse de ırkçılık ve ayrımcılık uygulamalarını pekiştirmesi sebebiyle geçerliliğini yitirmiştir. Bu anlamda ders kitabında bu sınıflamaya yer verilmesi hatalı bir yaklaşımdır. Ancak bu ırk sınıflamaları üzerinden dünyadaki göç hareketlerine ve bu hareketlerin dünya nüfustaki kültürel çeşitliliği büyük oranda biçimlendirdiğine değinilmiştir. Bu bilgiler dünyanın yakın döneminde oluşan çokkültürlü yapıyı belirtmesi bakımından önemlidir. Elbette dünyanın çokkültürlü yapısı uzun bir sürecin eseridir. Sömürgecilik ve yeni dünya kıtalarının keşfedilmesi sonrasında gerçekleştirilen göç hareketleri yalnızca modern anlamda bir kültürel çeşitliliğe sebebiyet vermiştir. Oysaki kültürel çeşitlilik, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur.
- İncelenen önceki ders kitaplarına kıyasla dikkati çeken bir unsur bulunmaktadır. Öyle ki, Türkiye’de turizmin anlatıldığı kısımlarda Türkiye Cumhuriyeti’nin kültürel çeşitliliği ön plana çıkarılmıştır. Ders kitabının hiçbir kısmında açıkça belirtilmeyen çokkültürlülük olgusu, turizm konusunda kendisini göstermektedir.
- Öte yandan farklı kültürlerin aynı sınırlar içerisinde ya da birbirine komşu devletler biçiminde bir dağılım gösterdiği belirtilmiştir. Bu açıklamalar farklı kültürlerin sürekli birbiriyle etkileşim içerisinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

- Türkiye Cumhuriyeti içerisindeki azınlıklardan herhangi birine ilişkin yerel veya küresel ölçekte bir bilgiye yer verilmemektedir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
- Evet görülmektedir.
 - Daha önce incelenen ders kitaplarında da görüldüğü üzere yoğun Türklük vurgusuna rastlanmaktadır. Ancak ilgili ders kitabındaki bu husus, diğer ders kitaplarından farklı bir biçimde olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında geliştirilen, bilimsel açıdan geçerliliği ispatlanmayan *Türk Tarih Tezi*'nin örnek olarak verilmesi biçiminde gerçekleştirilmiştir. *Türklük* vurgusu bu bilgi ile bilimsel bir temele dayandırılmaya çalışılmıştır.
 - Bunun yanı sıra ders kitabında sıklıkla geçen *biz* vurgusunun *Türklüğe* karşılık geldiği görülmektedir.
 - Yukarıda da belirtildiği üzere yabancı ülkelerin kültürel çeşitliliğine değinilen kısımlarda dahi bu çeşitliliğin oralarda yaşayan Türk nüfusu ekseninde incelendiği dikkati çekmektedir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi eksende yer verilmektedir?
- Tarihte var olmuş olan bir olgu olarak yer verilmiştir.
 - Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin anlatıldığı kısımlarda, kültürel çeşitliliğe ilişkin bilgilere yer verildiği görülürken, Türkiye Cumhuriyeti'nin ya da yakın dönemlerin anlatıldığı kısımlarda kültürel çeşitliliğin görmezden gelindiği görülmektedir. Bu durum ulus devlet anlayışından kaynaklanmaktadır.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
- İlgili ders kitabının belirli kısımlarında kültürel çeşitliliğe ilişkin başarılı betimlemelere yer veriliyor olsa da, ilgili içerikler birlikte yaşama kültürünü geliştirme bakımından yetersiz kalmaktadır

- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır.
 - Irksal ifadelere yer verilmesi birlikte yaşama kültürüne zarar verici niteliktedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - Kadın haklarına ilişkin bir veriye rastlanmamıştır.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - Yugoslavya, Arnavutluk, Suriye, SSCB, ABD, Avustralya, Hindistan ve Kanada gibi ülkelerin çokkültürlü bir yapıya sahip olduğu ifade edilmiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - Çokkültürcü haklara ilişkin bir veriye ulaşılamamıştır.

4.1.1.4.1980 yılı 2. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Oğuzlar’ın Anadolu’ya Yayılmaları ve Yerleşmeleri” Ünitesi

Türklerin Oğuz boyunu anlatan birinci ünitenin, konu itibarıyla Türk milliyetçiliğine yönelik ifadelerin sıkça yer aldığı bir ünite olduğu görülürken, farklı kültürel ifadelere ise bu üniteye nadiren yer verildiği görülmektedir. Türk kültürü dışında yer alan diğer kültürler savaşılan veya düşman konumunda bulunan devletler kapsamında ele alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında, bu üniteye farklı kültürler toplumsal ve kültürel temelde kendilerine yer bulamamıştır, siyasi temellere sıkışıp kalmıştır. Örneğin, Anadolu’da kurulan Türk devletlerinin, Bizanslılarla, Gürcülerle, Haçlılarla ve Ermenilerle savaştıkları belirtilirken, Anadolu’da yaşayan bu toplulukların kültürlerine yönelik herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır(Akşit&Sanır&Asal, 1980:7). Bu anlamda koşulsuz öteki olarak yer verilen bu milletlerin kurdukları siyasi devlet mekanizmasına odaklanılarak onların taşıyıcısı olduğu kültürel gruplara ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmediği görülmektedir.

Ender bir biçimde de olsa yukarıda belirtilen durumun aksi yönündeki örneklerle de rastlanılmaktadır. Elbette söz konusu örneklerin önemli bir kısmında farklılık hoşgörü teması altında ele alınmıştır. Örneğin: I. Kılıçarslan'ın Hristiyan olan azınlıklara hoşgörülü davrandığının belirtilmesi ya da Anadolu Selçuklu Devleti'nin yabancı tüccarların can ve mal güvenliğine önem vermesi ve kervansaraylarda Müslüman olan/olmayan ayrımı gözetilmeksizin, herkesin konuk olabildiği ve her türlü ihtiyacının da devlet tarafından ücretsiz olarak karşılandığının (Akşit ve diğer, 1980:10,18) belirtilmesi farklılıklara yönelik olumlu bir algı yaratması bakımından önemlidir. Ancak bu ifadeler çokkültürlülük açısından bakıldığında suya atılan taş misali sadece suda bazı küçük dalgalanmalar yaratmaktadır. Bu durum söz konusu ünite içeriğinin farklı kültürel gruplara ilişkin yeterli düzeyde bir farkındalığa ulaşmaktan yoksun olduğunu ve farklılıkların hoşgörü gösterilen kesimler olarak ele alındığını göstermektedir.

“Anadolu’da Yeni Bir Türk Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesi (Osmanlı İmparatorluğu)” Ünitesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş hikâyesinin anlatıldığı bu bölüm çokkültürlülük açısından önceki bölümle benzer nitelikler taşımaktadır. Bu yüzden benzer örneklerle yer verilmeyecektir.

Balkan yarımadasının siyasi durumunun anlatıldığı bir kısımda. Balkanlardaki kültürel çeşitliliğe yer verilmiştir. Bu kısımda dikkati çeken husus Balkan coğrafyasında Katolikler ve Ortodokslar arasında yaşanan mezhep savaşının eleştirel bir biçimde ele alınması olmuştur. Bu anlamda Katolik mezhebine sahip bulunan Macarların ve Venediklilerin, Ortodoks mezhebine mensup bulunan Slavlara kötü davranmaları ve kendi mezheplerine girmek için onları zorlamaları eleştirilmiştir(Akşit ve diğer, 1980:32). Farklı kültürel grupların birbirlerinin etnik ve dinsel kökenlerine saygı duymaması ve onları kendi kültürleri ekseninde şekillenen tek tip bir kültüre dönüştürmeye çalışmasının, günümüzde de geçerliliğini koruyan bir çatışma nedeni olduğu düşünülecek olduğunda, 1980 yılında basılan sosyal bilgiler ders kitabında öğrencilerde farklı kültürlere duyulan saygının geliştirilmesi yönünde bir ifadeye yer verilmesi oldukça önemlidir.

Benzer bir biçimde II. Mehmet'in İstanbul'u fethettikten sonra oradaki Hristiyan halka iyi davranarak onların dinlerini, gelenek ve göreneklerini, iş ve sanatlarını özgürce sürdürebilme hakkı ve patriklere çeşitli ayrıcalıklar tanıdığı belirtilmiştir(Akşit ve diğer, 1980: 48). Bu durum dinsel bir özerklik algısı yaratması bakımından önemlidir. Çünkü azınlıkta kalan kültürel veya dinsel grupların baskın olan ana toplumun yanında kendi varlıklarını özgürce sürdürebilmesi çokkültürlülüğün öngördüğü yaklaşımlardan biridir.

Kültürel çeşitlilik olgusu konu itibariyle bu üniteye kendine birkaç kez yer bulmuştur. Örneğin, imparatorluk niteliği taşıyan Osmanlı devletinin sınırlarından bahsedilirken, bu sınırlar içerisinde çok sayıda milletin yaşadığı belirtilmiştir. İlgili bölüm şu şekildedir(Akşit ve diğer, 1980: 52):

Balkan yarımadası, Tuna ülkelerinin bir bölümü, Rusya'nın güneyi, ön Asya'nın büyük bir bölümü, bütün Kuzey Afrika, bu imparatorluğun ülkeleri arasına girmiştir. Buralardaki çeşitli milletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde güvenlik içinde yaşamışlardır. İmparatorluk yönetimi güçlü olduğu kadar da adaletli olmuştur.

“Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da Avrupa” Ünitesi

Avrupa'nın Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçişinin ele alındığı bu üniteye, birçok buluşun farklı milletlerin etkisiyle geliştirildiğinin belirtilmesi-pusula örneği-(Akşit ve diğer, 1980: 91), baskın kültürün tarih anlayışına uygun, salt milli değerler üzerine kurulu bir tarih anlayışı yaratmanın ötesine geçmesi sebebiyle çokkültürlülük açısından önemli bir gelişme olarak görülebilir. Bunun yanı sıra Amerika'daki çokkültürlülük olgusunun oluşumuna ilişkin bilgilere de yer verilmektedir. Öyle ki coğrafi keşiflerin anlatıldığı bir bölümde keşfedilen ülkelere özellikle de Amerika'ya, Avrupa'dan çok sayıda insanın göç ettiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra sömürge olarak elde bulundurulmuş yerlerdeki yerli halka kötü davranıldığından da bahsedilmiştir(Akşit ve diğer, 1980: 96). Bu durum günümüzdeki çokkültürlülük olgusunu oluşturan etkenlere yer verilmesi ve bu etkenleri oluşturan olumsuz gelişmelere eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılması sebebiyle önemli bir yer tutmaktadır.

“Osmanlı İmparatorluğunun Duraklama, Gerileme ve Dağılma Dönemleri” Ünitesi

Bu bölümde çokkültürlülüğe ilişkin ele alınabilecek ifadelerden ilki II. Mahmut’un, imparatorluk içinde yaşayan bütün halkların eşit olduğunu dile getirdiği sözlerine yer verilmesidir. İlgili alıntı şu şekildedir: “Uyruklarımdan Müslümanları camide, Hristiyanları kilisede, Musevîleri de havrada tanımak isterim” (Akşit ve diğer, 1980: 130). Çokkültürlü bir toplum yapısına sahip toplumların içlerinde barındırdıkları farklılıkların etnik, dinsel ve kültürel haklarının tanınmasının ve bunları özgürce ifadesi etmesinin temel bir hak olduğu düşünülecek olduğunda, ders kitabında bu ifadenin yer alması çokkültürlü bir toplum yapısına ilişkin değerlerin öğrencilere aktarılması ve onlarda bu konuya ilişkin bir farkındalık oluşturmaya açısından önemlidir.

Bu bölümdeki dikkati çeken bir başka konu ise Yunan Ayaklanması’nın anlatıldığı kısımda Yunanlıların ve Rumların tarihine ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verilmesidir. Öyle ki, Osmanlıların tanıdığı ayrıcalıklardan, imparatorluğun hangi bölgelerinde yaşadıklarından ve geçim kaynaklarından bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra dini kurumlarından ve Osmanlı Devleti’nin onlara tanıdığı dini ayrıcalıklardan söz edilmiştir(Akşit ve diğer, 1980: 131). Azınlıkta bulunan diğer birçok halk gibi Yunanlıların ve Rumların da, baskın kültürün dışında kalan, kendilerine özgü kültürleri ve tarihsel geçmişleri bulunan ayrı halklar olarak görülmesi önemlidir.

Tanzimat Fermanı’nın ilkelerine yer verilmesi de kültürler arası adalet ve eşitlik anlayışını ön plana çıkaran yaklaşımlardan biri olmuştur. İlgili alıntı şu şekildedir(Akşit ve diğer, 1980: 136).

Müslüman ve Hristiyan, bütün imparatorluk halkının mal, can ve namus güvenliğinin sağlanması; herkesten, belli yöntemlere ve kazancına göre vergi alınması, askere alınma ve askerliği bitirme işlerinin sağlam kurallara bağlanması; herkesin kanun önünde eşit tutulması, mahkemelerin açık yapılması ve hiç bir kimsenin yargılanmadan öldürülmemesi; herkesin mal ve mülküne sahip olması, istediğinde bunları satması veya yenisini alması, çocuklarına miras olarak bırakması hakkının bulunması.

“Komşularımız ve İlişkilerimiz Olan Devletler” Ünitesi

Türkiye’nin komşularının anlatıldığı bu ünite *Balkanlar* konusunun ön plana çıktığı görülmektedir. Balkan coğrafyasının Türk göçlerinden önce de kültürel açıdan çeşitlilik gösteren bir yer olduğu belirtilerek “bir geçit alanı durumunda olan Balkan yarımadası tarih boyunca birçok istilâya uğramıştır. Bu nedenle Avrupa’da hiç bir ülkenin halkı buradaki kadar çeşitli ve karışık değildir” (Akşit ve diğer, 1980: 156) ifadesine yer verilmiştir. Geçmişte Osmanlı Devleti sınırında yaşayan birçok halkın kültürüne, tarihine, ülkelerinin coğrafi yapısına ve ekonomik faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Örneğin Bulgarların Türk soyundan geldiği, ancak süreç içerisinde Hristiyanlığı benimsemelerinin bir sonucu olarak Slavlaştıkları, Yunanlıların ticaret ve turizm faaliyeti ile ön plana çıktıkları ya da Yugoslavya’nın sınırları içerisinde Türkler, Romenler ve Macarlar gibi çok sayıda azınlığın yer aldığı gibi çok sayıda bilgiye yer verilmektedir. Elbette komşu ülkelerin sınırları içerisinde yaşayan azınlık gruplarının varlığı Türk nüfusuna paralel olarak ele alınmıştır. Yani bu devletlerin sınırları içerisinde yaşayan Türk nüfusu vurgulanmıştır, diğer azınlıklara pek yer verilmemiştir. Öyle ki, bu azınlıkların kültürüne, yaşayış biçimine, taleplerine yani kısacası sosyal, kültürel ve siyasal durumuna ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşmak oldukça güçtür. Bu açıdan bakıldığında, ilgili ünitenin azınlıklara yaklaşımı başka ülke topraklarında yaşayan Türk azınlık nüfusu odaklıdır. Örneğin *Balkan Yarımadasında Türkler* başlığı adı altında ele alınan bir bölümde yukarıda bahsedilen türden örnekler yer verilmesine rağmen, diğer azınlık gruplarına ilişkin bilgilere yer veren herhangi bir bölüm bulunmamaktadır. Adı geçen bölümde beş yüz yıldan fazla Osmanlı Devleti egemenliğinde bulunan Balkan yarımadasında 1800’li yılların sonlarına kadar Türklerin yoğun bir nüfusa sahip oldukları, bazı yörelerde ve şehirlerde çoğunlukta bulundukları, ancak yarımadanın başka devletlerin egemenliğine girmesi sonucunda Anadolu topraklarına doğru yoğun bir Türk göçünün meydana geldiği gibi bilgilere yer verilmektedir. Ders kitabının yukarıda bahsedilen kısmı incelendiğinde, Balkan coğrafyasının ve Anadolu coğrafyasının sahip olduğu kültürel çeşitliliğe Türk nüfusu eksenli odaklanıldığı sonucu çıkarılabilmektedir (Akşit ve diğer, 1980: 153-170).

Ünitenin ilerleyen kısımlarında dünyada önemli kabul edilebilecek çok sayıda ülkeye yer verilmektedir. Bu ülkelerden birisi olan SSCB'nin sosyo-kültürel yapısına ilişkin bilgilerin verilmesi çokkültürlülük açısından dikkat çekicidir. Söz konusu kısımda SSCB'nin sınırları içerisinde ırkları, dilleri, dinleri, yaşayışları ve gelenekleri ayrı olan, yüz seksenden fazla milletin ve kavmin yaşadığı belirtilmiştir. Slavların çoğunlukta olduğu SSCB'nin on beş cumhuriyetin birleşmesinden oluştuğu ve bu cumhuriyetler içerisinde Gürcistan ve Ermenistan'ın Türkiye'nin komşusu olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra SSCB sınırları içerisinde Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu yerlere ilişkin bilgiler verilmiştir. Hatta Ural dağlarındaki ve Kırım'daki Türklerin çoğunun bulundukları yerlerden uzaklaştırıldığı belirtilmiştir ve 250 milyonluk SSCB nüfusunun 50 milyonunu Türklerin oluşturduğu vurgulanmıştır(Akşit ve diğer, 1980: 172,179). Türkiye'nin sınırları açısından önem arz eden devletlerin ele alındığı bu bölümün diğer kısımlarında olduğu gibi bu kısmında da çokkültürlülük açısından olumsuz bir yaklaşımın olduğu görülmektedir. Çünkü diğer milletlerin barındırdıkları kültürel çeşitlilik, Türk nüfusunun oranı ölçüsünde ele alınmıştır ve söz konusu ülkelerde yaşayan Türklerin dışındaki diğer azınlıklara çoğunlukla yer verilmemiştir. Benzer bir örnek⁴¹ İran'ın anlatıldığı kısımlarda da görülebilmektedir. İran'ın çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olmasına rağmen, bu ayrıntı kendisine yer bulamamıştır. İran'ın kültürel yapısına ilişkin verilen tek bilgi İran'da yaşayan 6 milyon Türk'ün olduğudur(Akşit ve diğer, 1980: 181-185).

Bu üniteye bahsedilen ülkeler arasında göç ile ön plana çıkan bazı ülkeler bulunmaktadır. Örneğin milyonlarca İtalyan'ın geçim sıkıntısı sebebiyle ABD, Fransa ve Güney Amerika gibi yerlere göç ederek yerleştikleri belirtilmiştir(Akşit ve diğer, 1980: 229). Bu göçlerin yerleşilen bölgelerdeki kültürel çeşitliliği artıracığı düşünülecek olduğunda, yer verilen bu bilgi çokkültürlülüğün oluşum yollarından birisine işaret edilmesi olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra İngiltere'nin anlatıldığı kısımda, İngilizlerin 14. yüzyılın sonlarında Belçika'dan gelen Flaman

⁴¹ Konu akışını bozmamak adına benzerlik taşıyan diğer örneklere yer verilmemiştir. Irak örneği için bkz. Akşit ve diğer, 1980: 190, Suriye örneği için bkz. Akşit ve diğer, 1980: 195, Almanya örneği için bkz. Akşit ve diğer, 1980: 209, Çin örneği için bkz. Akşit ve diğer, 1980: 262.

göçmenlerinden dokumacılığı öğrendiği belirtilmiştir(Akşit ve diğer, 1980: 223). Bu bilgi herhangi bir ülkenin kültürünü tek bir halkın değil, birçok halkın birbirleriyle olan etkileşimleri sonucunda ortak bir kültür meydana getirerek şekillendirdikleri gerçeğine işaret etmesi bakımından çokkültürlülüğü destekleyen bir ifadedir. İtalya ve İngiltere'nin yanı sıra yer verilen diğer bir ülke olan İsrail ise çokkültürlülük açısından adı geçen önemli ülkelerden biridir. Öyle ki, Filistin topraklarına göç etmeye başlayan Yahudilerin süreç içerisinde bu topraklarda bağımsızlıklarını ilan ederek, Filistin topraklarında İsrail Devleti'ni kurdukları belirtilmiştir. İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra ise Arapların büyük bir kısmının yurtlarından çıkarılmasına rağmen İsrail Devleti sınırlarında yaşamaya devam eden 240 bin Arap'ın kendi yurtlarında azınlık konumuna düştükleri ve süreç içerisinde Arap-İsrail sorununun yaşanmaya başladığı vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra İsrail Devleti'nin yapılan göçler sonrasında kurulduğu belirtilmiştir. Öyle ki, İsrail halkının büyük çoğunluğunu, ayrı ülkelerden göçmen olarak gelen Yahudilerin oluşturduğu ifade edilmiştir. İlk göçmenlerin çoğunluğunu Orta Avrupa Yahudilerinin oluşturduğu, sonrakilerin büyük bölümünü ise komşu Arap ülkelerinden gelenlerin oluşturduğu, ancak bu iki göçmen grubu arasında görgü, gelenek, eğitim ve öğretim, çeşitli alışkanlıklar ve varlık bakımından büyük farklılıkların olduğu vurgulanmıştır. Böyle bir toplumu, bir bütün haline getirmek çok zor olmasına rağmen İsrail Devleti'nin bu zor işi başarı ile yerine getirdiği ifade edilmiştir(Akşit ve diğer, 1980: 248,249). Görüldüğü üzere, İsrail Devleti'nin çokkültürlülüğe yol açan bir faaliyet olan göç sonucunda kurulduğu ve bu coğrafyada Araplarla yaşanan sorunlara dikkat çekilmiştir. Yer verilen bu bilgiler çokkültürlü bir toplum yapısına ilişkin prototip düzeyde izlenimler yaratılması bakımından önemlidir.

Bahsedilen üniteye dikkati çeken unsurlardan sonuncusu ise günümüzde çokkültürlü bir federasyon örgütlenmesi niteliği taşıyan ABD, İngiltere ve Avustralya gibi devletlerin sosyal ve siyasi yapısına ilişkin bilgilere yer verilmesidir. Örneğin Avustralya'nın altı devletten, ABD'nin ise elli cumhuriyetin birleşmesinden oluşan bir federasyon olduğuna yer verilmiştir(Akşit ve diğer, 1980: 267, 274). Türkiye Cumhuriyeti'nin ve diğer ülkelerin sosyo-kültürel yapısına Türk kimliği ekseninde yaklaşıyor olsa da bu türden çokkültürlü, federasyon yapısına sahip devletlere yer

verilmesi önemlidir. Elbette bu devletlerin sınırları içerisinde yaşayan halklara ilişkin herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Kısmen sahiptir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet görülmektedir.
 - Yaratılan *öteki* algısı özellikle tarih konularının işlenmesi sırasında kendini göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan azınlıkların yer aldığı konularda, onların sosyo-kültürel yapılarına veya tarihsel kökenlerine pek yer verilmemektedir. Osmanlı Devleti ile aralarındaki ilişkinin olumlu ya da olumsuz oluşuna göre değerlendirildikleri görülmektedir. Ulus devlet anlayışının bir sonucu olan bu yaklaşım, çokkültürlülük açısından uygun değildir. Çünkü çokkültürlülük açısından tarihsel ve sosyo-kültürel olaylar tek bir kültürün (ya da baskın kültürün) penceresinden bakılarak yorumlanamaz.
 - Öte yandan olumlu olarak görülebilecek bazı ifadelerin de aslında ulus devlet anlayışını yansıtan *ötekileştirici* imalar taşıdığı görülmektedir. Azınlıkların hoşgörü gösterilmesi gereken gruplar olarak ele alınması, olumlu bir yaklaşım gibi görünmesine karşın; bu grupların değer açısından baskın kültürün aşağısında kalan, *öteki* bir kültür olduğu izlenimi yaratmaktadır. Hoşgörü kavramı söz konusu grupların kültürlerinin, pratiklerinin ve değerlerinin sürdürülmesi ve onların ana toplumun organlarında yeterli düzeyde temsil edilmesi gibi tanınma pratikleriyle desteklenmesi gerekmektedir. Tarihte bu açıdan olumlu örneklerle karşılaşılıyor olsa da, incelenen söz konusu kitapta Osmanlı Devleti ya da Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan azınlıkların sosyo-kültürel ve tarihsel yapılarına ilişkin yeterli bilgilere ulaşılamamaktadır

- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlerle hangi ekseninde yer verilmektedir?
- İlgili ders kitabındaki kültürel çeşitliliğe ilişkin yaklaşımlar *Türk* nüfusu ekseninde ele alınmıştır ve diğer kültürler gözden kaçırılmıştır. Ülkelerin ele alındığı ünitelerde başarılı örnekler yer alıyor olsa da, içerik çokkültürlü bir çerçeveden bakıldığı zaman yetersiz görünmektedir. Hatta çokkültürlü eğitimle arasında bir mesafe bulunduğu bile söylenebilir. Örnekler bu açıdan yaklaşıldığında görülmektedir ki, farklı ülkelerin sınırları içerisinde yaşayan azınlıklar arasında Türkiye’de yaşayan azınlıklardan herhangi birisinin bulunup bulunmadığı ya da o bölgede Türkler dışında farklı bir azınlık grubunun yaşayıp yaşamadığına ilişkin bilgilere çok nadir rastlanılmaktadır. Ulus devlet niteliği taşıyan bu yaklaşım da çokkültürlü eğitim programıyla örtüşmemektedir.
 - Öte yandan ders kitabında yetersiz olarak görülen birçok husus herhangi bir nefret söylemine sebebiyet vermemektedir ya da uç milliyetçi bir yaklaşım sergilememektedir. Aksine farklılıklara saygı ve hoşgörü gösterilmesi üzerine kurulu bir toplum yapısı inşa etme hedefi taşımaktadır. Ancak en önemli eksiği bunu sağlamaya çalışırken *geleneksel haklar temelinde yurttaşlık modeli* çerçevesinde bir yaklaşım sergilemesidir. Bu yaklaşım kültürel çeşitliliğin değerini ve pratiklerini yeterince ortaya koyamamaktadır. Dolayısıyla farklı kültürlerin tanınmasında ve öz saygılarını kazanmasında aktif bir rol oynayamamaktadır.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
- Hoşgörü ve saygı teması dışında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadelere rastlanmamaktadır.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
- Evet bulunmaktadır.
 - İlgili ders kitabının ulus devlet eksenli bir bakış açısını yansıtması birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.

- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - Kadın haklarına ilişkin herhangi bir veriye rastlanmamaktadır.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - SSCB ve İngiltere gibi çokkültürlü ülkelere sınırlı bir biçimde yer verilmiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - Yer verilmemektedir.

4.1.1.5. 1987 Yılı 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Nerelerde Nasıl Yaşıyoruz” Ünitesi

Köyün güvenlik ihtiyacına yönelik bilgilerin verildiği kısımlarda yabancılara karşı önyargılı davranılmaması gerektiğine ilişkin bilgiler verilmektedir. Öyle ki metinde geçen şu cümle önemlidir: “her toplumda çok iyi insanlar vardır, fakat az iyi insanlar da bulunabilir” (Sanır&Asal&Akşit, 1987:19). Görüldüğü üzere farklı kültürlerden veya toplumdan insanlara karşı önyargılı davranılmaması gerektiği, iyi ve kötü insanların her toplumda olabileceği vurgulanmaktadır.

Çevremizde Yaşayış başlıklı bölümde yer verilen iki tanesi kültürel çeşitliliğe dair dikkat çekici ifadeler içermektedir. Öyle ki sorular şu şekildedir(Sanır ve diğer, 1987:51):

1. “Çevrenizde bulunan en eski evler, hangi yıllarda yapılmıştır?”
2. “Evleri, sizin çevrenizdekinden farklı biçimde yapılmış yerler gördünüz mü? Aradaki ayrılıklar nelerdir?”

Soruların konu itibarıyla, barınakların malzeme ve mimari özelliği yönünden sorulduğu düşünülebilir. Elbette bunlar sorunun istenen cevapları arasındadır. Ancak ev yapımında kullanılan malzemelerin türünden, mimari üslup biçimine dek tercih edilen şeylerin tümü kültürün birer parçasını oluşturur. Gerek yaşanan coğrafyanın imkân tanıdığı malzeme türü sebebiyle, gerekse de o bölgede yaşayan insanların

taşıdıkları kültürün etkisiyle geliştirilen ürünler özgün bir eserin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. İlk soruda çevredeki en eski evlerin yapılma yılının sorulması, beraberinde o evlerin hangi kültürden insanlara ait olduğu sorusunu getirmektedir ki ikinci soru, böyle bir içeriğe sahiptir. İzmir’de yer alan Rum evleri gibi yapılar düşünülecek olduğunda, her öğrenci geleneksel Türk mimarisine kıyasla farklılık gösteren yapıların farkına vardığında, bu kültürler hakkında araştırma yapma ihtiyacı hissedecektir. Görüldüğü üzere öğrencinin öncelikle yakın çevresinden başlayarak kültürel çeşitlilik olgusuna karşı farkındalık kazanması sağlanmaktadır. Bu durum çokkültürlülük açısından önemli bir gelişmedir.

Benzer şekilde ilerleyen kısımlarda geçen bir soru da geçmiş dönemde yaşamış olan farklı kültürlerle dair farkındalık yaratması bakımından önemlidir. Bu türden soruların etkisi yalnızca geçmiş döneme ilişkin farkındalık kazanmakla sınırlı değildir. Bunun yanı sıra günümüzde ve gelecekte gerek aynı toplumda yaşanan gerekse de karşılan farklılıklarla bir arada barış içinde yaşama kültürünü geliştirmektedir. Çeşitliliğin ve farklılığın toplumlar için doğal bir durum olduğunun bilincine varıldığı durumlarda, farklılığa karşı meydan okuma ve üstün gelme refleksi gittikçe körelecektir. Yalnızca eğitim ile aşılabilecek olan bu durum, çokkültürlü dünyamızın geleceğinde toplumlar arası kaosun ve çatışmanın yaşanmaması bakımından oldukça önemlidir. İlgili soru şu şekildedir: “Çevrenizde, arkeologlar tarafından kazılar yapılmışsa, toprak altından neler çıkarılmıştır; bunlar nerede korunmaktadır? Bulunan şeyler ne zamandan ve kimlerden kalmaz?” (Sanır ve diğer, 1987:57)

“Vatanımız Türkiye’de Yaşayışımız ve Sorunlarımız” Ünitesi

Vatanımız Türkiye’de Yaşayış adlı bölümün son kısmında geçen ifadeler ulus devlet anlayışının yurttaşlık modelini yansıtmaması bakımından ilgi çekicidir. İlgili alıntı şu şekildedir(Sanır ve diğer, 1987:79):

Bu vatan, bütün zenginlikleriyle, bütün güzellikleriyle Türk’ün ve Türk çocuğundur. Bu toprakların güzelliklerinden, bağışlarından yararlanmak “Türküm!..” diyenin hakkıdır. Bu kutsal toprakların bizden istediği, bilgili, akıllı, becerikli, çalışkan olmak, ona ve birbirimize sımsıkı kenetlenmektir.

Bu ülkenin toprakları, milyonlarca Türk'ün kanlarıyla yoğrulmuştur. Bu vatan bizlere, dedelerimizin armağanı, Atatürk'ün emanetidir.

Türkiye, bir bütündür, bölünemez. Türk güçlüdür, yenilemez. Bu toprağın insanı çalışkandır, yorulmaz; doğrudur, eğilmez; gözü ileridedir, gerilikten hoşlanmaz.

Öncelikle alıntının ilk kısmında geçen ifade, Türkiye Cumhuriyeti'ni yalnızca Türk soyundan gelenlerin vatanı olarak tanımlamakla, ondan yararlanmanın tek şartı olarak kişinin Türk olduğunu kabul etmesi olarak görmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nde farklı etnik kökene ve farklı kültürel gruplara ait çok sayıda insanın olduğu yani Türkiye'nin çokkültürlü yapısı düşünülecek olduğunda bu düşüncenin tek tipleştirici ve asimile edici ulus devlet refleksini yansıttığı söylenebilir. Her ne kadar sonrasında yer alan cümlede vatanın yurttaşlardan birbirine sınıksız kenetlenen kişiler olmalarını beklediği dile getirilse de, bu kenetlenmenin yalnızca homojenleşme ile sağlanacağı fikri ağır basmaktadır. Ancak bu durum Türkiye'nin çokkültürlü yapısıyla uyuşmamaktadır.

Alıntının ikinci kısmında geçen, vatanın milyonlarca Türk'ün kanı ile yoğrulduğu ifadesi de benzer bir ifadeyi yansıtmaktadır. Bu türden ifadeler vatanına yani Türkiye Cumhuriyeti'ne gönülden bağlı olan insanları bu bağlılığın dışında bırakma tehlikesi taşımaktadır. Etnik köken ya da baskın kültür üzerine kurulu vatandaşlık anlayışının merkezini oluşturduğu ulus devlet yaklaşımı farklı kültürel gruplara mensup vatandaşların bağlılığını zedeleme riskiyle karşı karşıyadır.

Alıntının son kısmında birlik ve beraberliğe yapılan güçlü vurgular, bölünmeye ve parçalanmaya karşı duyulan tipik ulus devlet korkusunu yansıtmaktadır. Bölünme ve parçalanma karşısında duyulan derin korkular, milliyetçi söylemlerin artırılmasına sebep olmaktadır.

Nüfusumuz adlı bölümde nüfusun toplam oranına yer verildiği görülmektedir. Ancak nüfusun kadın ve erkek nüfusu arasındaki dağılımına ya da farklı etnik ve dini kökene ait vatandaşların ülke içi nüfus dağılımına yer verilmemektedir. Bu durum ülke

içi nüfus çeşitliliğinin yeterince dikkate alınmadığını ve kültürel çeşitliliğin dağılımını belirlemeye yönelik bir çalışmanın yapılmadığını göstermektedir(Sanır ve diğer, 1987:99-102).

Türkiye’de Küçük Sanatlar ve Endüstri adlı bölümde geçen metinde dikkate alınması gereken iki yön bulunmaktadır. İlgili alıntı şu şekildedir(Sanır ve diğer, 1987:129):

Türkiye toprakları, tarih öncesinden beri büyük uygarlıkların beşiği olmuştur. Yeni taş çağına geçişte, madenlerin kullanılmasında, tuncun ve tunç eşya ve silahların yapımında öncülük edenler, hep bu toprağın çocuklarıdır. Biz Türkler, yine bu ülkede, dedelerimizin eliyle ve onların çabalarıyla, büyük bir uygarlık kurup geliştirdik.

Metine ilişkin bahsedilmesi gereken ilk şey, kültürel çeşitliliğin belirtilmesine ilişkindir. Türkiye topraklarının eskiden beridir büyük uygarlıkların beşiği olduğunun dile getirilmesi, geçmişten bu yana Türkiye coğrafyasında birbirinden farklı kültürlerin yaşadığını göstermektedir. Kültürel çeşitliliği pekiştirici bir anlam taşıyan bu ifade, söz konusu kültürel çeşitliliğin günümüzde de sürüyor olduğunu çağrıştırması bakımından ilgi çekicidir. İkinci husus ise çokkültürlülük açısından olumsuz bir nitelik taşımaktadır. Öyle ki, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasında ve burada uygarlığın geliştirilmesinde özne olarak yalnızca Türklerin kabul edildiği görülmektedir. Bu durum farklı kültürel grupların gösterdikleri vatandaşlık ödevlerine rağmen, yurttaşlık sınırından dışlandığını göstermektedir.

Türkiye’nin bölgelerinin anlatıldığı bir kısımda ana vurgunun coğrafi özellikler olduğu anlaşılmaktadır. O bölgelerin kültürel özgünlüklerine ve farklılıklarına ilişkin herhangi bir bilgi verilmemektedir. Ders kitabının ilgili kısımları incelendiğinde, Türkiye’nin her tarafında tek bir kültürün hâkim olduğu yönünde bir izlenime kapılmak mümkündür. Bu anlamda kültürel çeşitliliğin ders kitabına yansıtılmadığı görülmektedir(Sanır ve diğer, 1987:151-157).

“Türklerin Anayurdu Büyük Göçler ve Sonuçları” Ünitesi

Büyük göçlerin anlatıldığı kısımda, Türklerin Avrasya kıtasının kenar ülkelerine, özellikle de batıya doğru yayıldıklarına değinilmiştir. Batıya giden anayollardan birinin Hazar gölünün kuzeyinden, diğerinin ise güneyinden geçtiği; bu iki yolu izleyen göç yollarından kuzeyi seçenler Doğu ve Orta Avrupa’ya ya da Balkan yarımadasına giderken, güney yolunu tercih edenler ise Anadolu’ya ve Mezopotamya’ya ulaştıkları belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Mezopotamya’dan öteye de büyük grupların geçtiği vurgulanmıştır(Sanır ve diğer, 1987:200-201). Bu göç güzergâhlarının genişliği düşünülecek olduğunda farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle karşılaşıldığı; bu durumun ise hem geçilen yerlere Türk kültürünün taşınmasını, hem de geçilen yerlerin kültüründen etkilenmeyi beraberinde getirdiği daha iyi anlaşılacaktır. Günümüzün çokkültürlü dünyasının göçler gibi toplumsal hareketlilikler neticesinde oluştuğu düşünülecek olduğunda kültürel çeşitlilik olgusu bakımından verilen bilgiler önem taşımaktadır.

Hun uygarlığının anlatıldığı kısımda, Hunların toplumlar arasındaki dinsel ayrılıkları hoş gördüklerine ve egemenlikleri altına aldıkları ülkelerde tarafsız olmaya çok dikkat ettiklerine değinilmiştir. Bunun yanı sıra her ülkeye, kendi iç işlerini düzenlemede geniş haklar ve yetkiler tanıdıkları vurgulanmıştır(Sanır ve diğer, 1987:206). Gerek geçmişin çok uluslu imparatorlukları için, gerekse de günümüzün çokkültürlü devletleri için toplumsal uyum önemli bir faktör olarak kendini göstermektedir. Hunların çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olduklarının bilincinde olmaları ve toplumsal sorunları en aza indirmek için kültürel farklılığa sahip olan halkların, farklılıklarına hoşgörüyle yaklaşmaları ve onlara sahip oldukları farklılıkları sürdürme imkânı tanımaları örnek oluşturan türden bir eğilimdir.

Türkleri Birbirine Bağlayan Güçlü Bağlar adlı bölümde bu bağlar başlıklar halinde şu şekilde ifade edilmiştir: “aynı topraklar üzerinde yaşıyoruz, ortak bir kültüre sahibiz, ortak bir ülkünün arkasında birleşmiş bulunuyoruz, ortak bir tarihimiz vardır, birliğimizin sembolü bayrağımızdır” (Sanır ve diğer, 1987:228-229). Bu bölüme ilişkin bahsedilmesi gereken ilk şey Türklük vurgusunun yalnızca kavramsal düzeyde olmadığı, Türkiye’de yaşayan tüm insanları kapsadığıdır. Bu anlamda hep birlikte aynı

topraklar üzerinde yaşamaya yani birlik ve beraberliğe yönelik vurgulara sıkça yer verildiği görülse de, bu birlik vurgularının Türklük üst kimliği üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Aynı zamanda buna paralel olarak ortak bir kültüre sahip olunduğu iddia edilerek, farklı kültürlerin bulunmadığı ileri sürülmüştür. Ancak Türkiye'nin kültürel mozaiki dikkate alınacak olduğunda bunun hatalı bir bilgi olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Ortak bir ülkünün, ortak bir tarihin ve birliğin sembolü olan bayrağın bulunması olumlu ifadelerdendir. Öyle ki, ortak bir ülkünün ve tarihin bulunması, uzun yıllar boyunca aynı toplum içerisinde yaşayan insanların dayanışma içerisinde bulundukları ve gerçek anlamıyla bir toplum yapısı meydana getirdiklerini göstermektedir. Ancak sahip oldukları kültürel farklılıkları sebebiyle belirli grupların dışlanması, görmezden gelinmesi veya tek tipleştirilmeye çalışılması ortak ülkü ve ortak tarih anlayışına zarar vereceği gibi, bu hislerin devamlılığın sağlanmasına da zarar verecektir. Bu anlamda baskın kültür konumunda bulunan Türk üst kimliğine yönelik vurguların azaltılması ve bununla birlikte farklı kültürlerin kendilerini ifade edebilme imkânlarının artırılması gerekmektedir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir.
 - Farklı kültürlerden veya toplumdan insanlara karşı önyargılı davranılmaması gerektiği, iyi ve kötü insanların her toplumda olabileceği vurgulanmaktadır.
 - Ulus devlet anlayışının çokkültürcü içeriği baskıladığı görülmektedir.
 - İlgili ders kitabının mekânlara, kültürel eserlere ve yapılara ilişkin bilgilerin verildiği kısımlarında kültürel çeşitliliğin yeterince yansıtılmadığı, farklılıkların kendine yalnızca baskın Türk kültürü içerisinde yer alan zenginlikler olarak yer bulabildiği görülmektedir. Bu yaklaşım çokkültürlü eğilimle uyusmamaktadır.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet, ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmektedir.

- Öyle ki, yoğun bir Türklük vurgusunun olduğu görülmektedir. Bu yoğun vurgulara karşın azınlık konumunda bulunan diğer kültürlere ilişkin herhangi bir bilginin yer almadığı anlaşılmaktadır.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi eksenle yer verilmektedir?
- Farklı kültürler geçmişte var olmuş bir olgu olarak ele alınmaktadır.
 - Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan farklı kültürlere yer verilmediği görülmektedir. Bunlar *Türklük* üst kimliğinin şemsiyesi altında ele alınmıştır.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
- Birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadelerle rastlanmamıştır.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
- Evet, ilgili ders kitabında yoğun Türklük vurgusuna yer verilmesi birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
- Kadın haklarına ilişkin herhangi bir veriye rastlanmamıştır.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
- Yer verilmemiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
- Çokkültürcü haklara ilişkin herhangi bir veriye rastlanmamıştır.

4.1.2. 1990-1997 Dönemi

4.1.2.1. 1990 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Osmanlı İmparatorluğu” Ünitesi

Osmanlı İmparatorluğu’nda halkın büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu, ancak başka dilleri ve dinleri olan birçok ayrı topluluğun da bulunduğu belirtilmiştir. Bu toplulukların kendi dillerini konuşmakta ve inandıkları dinin ibadetlerini yerine getirmekte özgür oldukları vurgulanmıştır. Büyük bir çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Osmanlı toplumu içerisinde Hristiyanların ve diğer dinlere mensup olan insanların da bulunduğu ve Müslüman olmayanlar üzerinde devlet baskısının olmadığı belirtilmiştir(Erdem& Konuk ve Küçükcan, 1990:35-36). Görüldüğü üzere ders kitabının ilgili kısmında yer verilen bilgiler, Osmanlı İmparatorluğu’nun çokkültürlü toplum yapısını başarılı bir biçimde özetlemektedir. Kültürel çeşitlilik olgusuna yer verilirken, herhangi bir ötekileştirici ifadenin bulunmaması, farklı dini ve kültürel gruplara kendi değerlerini sürdürme hakkı verilmesine yönelik vurguların bulunması önemlidir. Konunun ele alınışı bakımından daha önceki kısımlarda incelenen çok sayıda ders kitabıyla kıyaslandığında görülmektedir ki, 1990 yılına ait bu ders kitabında Osmanlı toplum yapısı daha nesnel bir biçimde ele alınmıştır. Öyle ki, incelenen üniteadaki konunun ele alınışında ulus devlet unsurları baskın gelmemektedir, ifadeler nesnel bir söylemin varlığına işaret etmektedir.

“Dünyamız, Yurdumuz, Komşularımız” Ünitesi

Türkiye’nin, büyük insan topluluklarının yaşadığı bir bölgede bulunduğu, dolayısıyla geniş çevresinin siyaset ve kültür özellikleri bakımından farklı ülkelerden meydana geldiği belirtilmiştir. Öyle ki bir yanda çağdaş uygarlığın bütün nimetlerinden yararlanan ekonomileri gelişmiş Avrupa ülkelerinin bulunduğu, öbür tarafta ise Asya’nın ve Kuzey Afrika’nın gelişmeleri çok gecikmiş ülkelerinin bulunduğu belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1990: 59). Görüldüğü üzere Türkiye’nin yalnızca sınırları içerisinde değil, sınırları çevresinde de zengin bir kültürel çeşitliliğin bulunduğu yönelik vurgular yapılmaktadır. Avrupa, Asya ve Afrika ülkeleri arasında köprü niteliği taşıdığı belirtilen Türkiye’nin farklı kültürlerce kuşatıldığı,

onları etkilediği ve onlardan etkilendiği açıktır. İlgili ders kitabında yer verilen bilgilerden yola çıkılarak, kültürel çeşitlilik olgusunun Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bir gerçeğini oluşturduğu söylenebilir.

Söz konusu ünitenin *Yurdumuzda Nüfus* adlı kısmında, Türkiye'deki işsiz insanların bir kısmının iş bulabilmek için yabancı ülkelere –çoğunlukla Almanya'ya– göç ettikleri belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında nüfusun artmasının iki temel nedeni olduğu vurgulanmıştır. Bunlardan ilki 1939 yılında Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dâhil olması iken, ikincisi Balkan ülkelerinden Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru yaşanan göçler olarak belirtilmiştir (Erdem ve diğer, 1990: 61). Görüldüğü üzere çokkültürlü bir toplum yapısının oluşmasında çok önemli bir yere sahip olan göç olgusuna ilişkin Türkiye özelinde örneklerle yer verilmiştir. Almanya ve diğer ülkelere doğru gerçekleşen göçler, göç edilen yerlerin kültürel yapısında çeşitlenmelere yol açacağı gibi, göç veren ülkenin kültürlere yaklaşımında çoğulcu bir anlayışın oluşmasını sağlayabilir. Öyle ki, farklı kültürlerle iletişime geçen göçmenlerin kendi memleketlerine döndüklerinde, göç ettikleri ülkedeki kültürel değerleri memleketlerine taşıyabilir. Sonuç itibarıyla gerek ders kitabında yer verildiği gibi iş bulmak amacıyla, gerekse de başka amaçlarla gerçekleşen göçler, sadece göç alan ülkenin değil, göç veren ülkenin de kültürel yapısında değişmelere yol açmaktadır. Dolayısıyla örnekte yer verildiği üzere, yabancı ülkelere gerçekleştirilen göçler sonucunda Türkiye'nin kültürel yapısında değişmelerin meydana gelmesi muhtemeldir.

Yurdumuzun Komşuları adlı kısımda Yunanistan'a ilişkin yer verilen bilgiler arasında Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan sorunlar ve Yunanistan'da Türk kökenli insanların yaşadığı hususu yer almaktadır. Öyle ki, “Yunanistan'da yaşamakta olan soydaşlarımız çoktur” (Erdem ve diğer, 1990: 97) ifadesi geçmektedir. Bu ifade çokkültürlülük açısından bakıldığında iki nedenden dolayı önem taşımaktadır. Bunlardan ilki Yunanistan'da Türklerin yaşadığının belirtilmesi yoluyla, Yunanistan'ın kültürel çeşitliliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Bu durum birbirine komşu olan iki devletin nüfus anlamıyla da birbiriyle kaynaştığını göstermektedir. İkinci önemli husus ise metinde geçen *soydaşlarımız* ifadesinin belli bir etnik aidiyete yani *Türklere* karşılık gelmesidir. Bu ifade anlatım bakımından nesnellikten uzak bir

söyleme sahip olması ve *soydaşlarımız* diye kastedilen Türklerin dışında kalan farklı kültürleri *soydaş* veya *yurttaş* gibi aidiyetlerin dışında bırakması sebebiyle ulus devlet anlayışını yansıtmaktadır. Bu sebeple çokkültürlülük ile çelişmektedir.

Bulgaristan'ın anlatıldığı kısımda da benzer biçimde Türkler için *soydaşlarımız* (Erdem ve diğer, 1990: 99) ifadesinin kullanılması yoluyla Türk olmadığı için soydaş gibi kategorilere dâhil olamayan yani birliği temsil eden kolektif bağların soy, ırk, kültür gibi farklı aidiyetler vasıtasıyla zayıflatıldığı görülmektedir. Elbette aynı soydan gelenler için soydaş ifadesinin kullanılmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak söz konusunda kısımlarda *soydaş* kelimesinin kullanılması çokkültürlü bir ülkenin birlik duygusunu alt aidiyetlere bölerek, yok etme tehlikesi taşıması sebebiyle sakıncalıdır. Öyle ki, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde Türklerin yanı sıra çok sayıda etnik ve kültürel topluluk yaşamaktadır. Bu bakımdan da söz konusu ders kitabı Türk kökenli öğrencilerle birlikte diğer topluluklara mensup öğrencilere de hitap etmektedir. Dolayısıyla ders kitabında yer verilen konuların çokkültürcü bir hassasiyetle ele alınması gerekmektedir. Ancak kültürel çoğulculuğu öne çıkarması beklenen ders kitabında *soydaşlarımız* ifadesinin kullanılması, ülkenin tek bir etnik ve kültürel topluluktan oluştuğu algısını yaratarak bu çokkültürcü hassasiyetten uzaklaşmaktadır. *Soydaşlarımız* ifadesi ülkenin tek bir etnik ve kültürel topluluktan oluştuğu algısını yaratması sebebiyle bazı çelişkiler yaratmaktadır. Öyle ki *yurttaşlarımız* ifadesiyle kastedilen nüfus için *soydaş* nitelemesinin kullanılması ya Türk olmayan toplulukları yurttaşlıktan itelenen öteki konumuna indirgemektedir ya da yurttaşların hepsini *Türk* olarak görüldüğünü ima etmektedir.

Bulgaristan'ın anlatıldığı söz konusu kısımda dikkati çeken başka unsurlar da bulunmaktadır. Öyle ki, Bulgarların tarihine ilişkin verilen bilgilerde, Bulgarların atalarının Türk olduğuna ve Karadeniz'in kuzeydoğusundaki bozkırlarda yaşadıklarına, sonradan oralardan göç ederek bugünkü topraklarına yerleştiklerine değinilmiştir. Göç ettikleri bölgede yaşayan Slavlarla karışarak Slavlaştıkları, bir süre sonra da Hristiyan oldukları vurgulanmıştır(Erdem ve diğer, 1990: 99). Geçmişte Bulgarlar gibi çok sayıda toplumun kültürel benliğini yitirmesinde görüldüğü üzere, günümüz toplumlarında da benzer tehlikeler söz konusudur. Geçmiş toplumlarda olduğu üzere günümüzün çokkültürlü toplumlarında da çoğunluğu oluşturan baskın

kültür karşısında azınlık kültürlerinin korunmaması ve özerk bir konuma sahip olmaması durumunda bu türden gelişmelerin yaşanması mümkündür. Ders kitabının ilgili kısmında yer verilen bu bilgiler, çokkültürlü toplumlarda yaşayan azınlık kültürlerinin karşı karşıya olduğu tehlikeler hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Bulgaristan'da yaşayan Türklere yönelik kötü uygulamaların anlatıldığı kısımda yer verilen bilgiler, çokkültürlü toplumlarda yaşanan ve yaşanması muhtemel olan olayları göstermesi bakımından çok önemlidir. Bu kısımda 1980'lerin sonlarından itibaren Bulgaristan'ın sınırları dâhilinde yaşayan Türklere yönelik uyguladığı asimilasyonist uygulamalara yer verilmiştir. Öyle ki, dinlerinin değiştirilmeye zorlanması, Türk adlarının kaldırılarak nüfus kâğıtlarına Bulgarca adların yazılması, oruç tutmak ve camiye gitmek gibi Müslüman Türklerin dini ibadetlerinin yasaklanması, erkek çocukların sünnet edilmelerine izin verilmemesi gibi baskılar sonucunda Bulgaristan'da yaşayan Türklerin birçoğunun Bulgaristan'daki evlerini, mülklerini bırakıp Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldıkları belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1990: 99,100). Ders kitabında Bulgaristan'da yaşayan Türkler özelinde yer verilen örnekler, çok sayıda azınlık toplumunun karşı karşıya kaldığı önemli sorunlardandır. Bu türden üzücü olayların tekrarlanmaması için farklılıklara duyulan saygının artırılmasını ve farklılıkların özerk yaşam alanına sahip olmasını öngören çokkültürcü uygulamaların dünya genelinde yaygınlaşması ve dünya toplumları arasında birlikte yaşama bilincinin geliştirilmesi gerekmektedir. Belli bir sürece gereksinim duyan bu gelişmelerin gerçekleşmesinde devlet politikaları önemli olduğu kadar, politik söylemler de önemlidir. Ayrıştırıcı ve aşağılayıcı ifadelerin toplum katmanlarından silinmesi, yaşadığımız dünyanın günbegün artan çeşitliliği ve toplumlar arasında gelişen diyalog imkânları sayesinde mümkün görünmektedir.

Sovyetler Birliği'nin anlatıldığı kısımda, halkın çeşitli gruplardan meydana geldiği belirtilerek, heterojen bir toplum yapısının bulunduğu vurgulanmıştır. Kültürel çeşitliliğe sahip olan Sovyetler Birliği'nin sınırları içerisinde yaşayan cumhuriyetlerden olan Gürcistan'ın ve Ermenistan'ın Türkiye'nin kuzeydoğusundaki sınır komşularından oldukları belirtilmiştir. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türklerin yoğun bulunduğu yerlere değinilirken, sınırları içerisinde yaşayan diğer topluluklara

ilişkin bilgilerin verilmemesi ulus devlet anlayışının konunun anlatımındaki yansımaları göstermektedir(Erdem ve diğer, 1990: 101,103). Aynı durumla İran'ın anlatıldığı kısımda da karşılaşılmaktadır. İran'da yaşayan Türklerin sayısına ve Türk nüfusun yoğunlaştığı bölgeye yer verilirken, İran'da yaşayan farklı kültürel toplulukların olup olmadığına yer verilmemektedir(Erdem ve diğer, 1990: 105).

Irak'ın anlatıldığı kısımda Irak ile Türkiye'nin arasında tarihi bağların bulunduğu ve Irak'ta yaklaşık olarak bir milyon Türk'ün yaşadığı değinilmiştir(Erdem ve diğer, 1990: 108). İki toplum arasında tarihi ve kültürel bağların bulunması gerek dünya barışı açısından gerekse de kültürel çoğulculuğun yaşatılması bakımından önemlidir. Ancak bu bağların Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan tüm yurttaşları kapsamadığı belirli bir etnik ve kültürel toplulukla yani baskın kültür konumunda bulunan Türklerle sınırlandırıldığı görülmektedir. Öyle ki, Türklerin yaşadığı yerler anlatılırken başka topluluklara ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmediği görülmektedir. Ya da Türkler için *soydaşlarımız* ifadesi kullanılarak, Türkiye'de yaşayan farklılıkların bu birlik kategorisinin dışında bırakıldığı dikkati çekmektedir. Irak'ın toplum yapısına ilişkin yeterli bilgilere yer verilmemesi ve baskın kültürel normlara ilişkin ifadeler barındırması sebebiyle Yunanistan ve diğer ülkeler özelinde getirilen eleştirileri Irak'ın anlatıldığı kısımlara da yöneltmek mümkündür.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun Duraklama ve Gerileme Devri” Ünitesi

Duraklama devrinin sebepleri arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırlarının genişlemesi sonucunda toprakları üzerinde dilleri ve dinleri birbirinden farklı olan çok sayıda topluluğun yaşaması ve yaşayan bu toplulukların devlete olan bağlılıklarının giderek azalması örnek olarak gösterilmiştir(Erdem ve diğer, 1990: 118). Bu kısımda Osmanlı İmparatorluğu’nun çokkültürlü toplum yapısının vurgulanmakla birlikte çokkültürlü Osmanlı toplumunda meydana gelen kültürel ve sosyal sorunlara yer verilmiştir.

Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkilerinin anlatıldığı bir kısımda bu etkilerin Avrupa’ya yakın Hristiyan toplulukları üzerinde görüldüğü belirtilmiştir. Bu topluluklar arasında ise Sırpların ve Yunanlıların ön plana çıktığı ifade edilmiştir. Bu milletlerin Osmanlı egemenliğinde kendi dillerini konuşmakta ve

dinlerini yaşamakta serbest bırakıldıkları yani rahat bir yaşama sahip oldukları vurgulanmıştır, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu dönemlerde devlet ile herhangi bir sorun yaşamadıkları belirtilen bu milletlerin, devletin gücünün azalmaya başladığı zamanlarda ise Fransız İhtilali'nin etkisiyle, bağımsızlık talebinde bulundukları dile getirilmiştir(Erdem ve diğer, 1990: 133). Bu kısımlarda yer verilen bilgiler Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslim azınlıkların haklarına ve yaşam alanlarına ilişkin bilgi vermesi ve çokkültürlülüğe yönelik bazı hak ve talepleri ön plana çıkarması bakımından önemlidir. Öyle ki, çokkültürlü bir toplumda ana toplumdan ayrı kültürel özelliklere sahip olan grupların –toplumun çoğunluğuna kıyasla farklılık taşıyan- kendi dillerini özgürce konuşma ve gelecek nesillere aktarma, dini inançlarını sürdürme ve özgürce ibadet edebilme gibi bazı temel hak taleplerinde bulunabilir. Bu etno-kültürel grubun giderek marjinalleşmesi sonucunda ise özerklik hatta bağımsızlık talebinde bulunabilir. Bu türden tartışmaların yaşandığı günümüzün bazı çokkültürlü toplumları söz konusu duruma örnek oluşturmaktadır.

Tanzimat Fermanı'nın anlatıldığı kısımda yer verilen bilgiler temel insan haklarına yönelik vurgular taşıması ve çokkültürcü taleplere yönelik atıflarda bulunması bakımından önemlidir. Öyle ki, bu kısımda Tanzimat Fermanı ile birlikte Müslümanlarla Müslüman olmayanların eşit haklara sahip olacağı, vergi ve askerlik işlerinin yeniden düzenleneceği, mal ve can güvenliğinin sağlanacağı ve kimsenin yargılanmadan cezalandırılmayacağı belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1990: 136). Görüldüğü üzere eşitliğin, adaletin ve yaşama hakkının korumaya alınması gibi önemli hususlara yapılan vurgular beraberinde gruplara özgü hakların tanınmasını da getirmektedir. Öyle ki, -ilerleyen sayfalarda- Islahat Fermanı'nın anlatıldığı kısımlarda Hristiyan azınlıklara tanınan hakların genişletildiğine ilişkin bilgilere yer verilmiştir(Erdem ve diğer, 1990: 137, 138).

“Cumhuriyete Nasıl Kavuştuk?” Ünitesi

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunun anlatıldığı kısımda, ülkedeki Hristiyan azınlıkların büyük çoğunluğunun işgalleri büyük bir sevinçle karşıladıkları ve ülkenin birçok yerinde taşkınlık çıkardıkları dolayısıyla Türklerle bir arada kardeşçe yaşamayacaklarının anlaşıldığı ifade

edilmiştir. İngiltere'deki ve İstanbul'daki patrikhanenin bu azınlıkları desteklediği belirtilmiştir. Söz konusu azınlıkların dernekler kurdukları ve yandaşlarını silahlandırarak Türklere ve onların mallarına zarar verdikleri ifade edilmiştir(Erdem ve diğer, 1990: 157). Ders kitabında yer verilen söz konusu bilgileri iki yönden incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi tarihsel gerçeklik yönünden, ikincisi ise konu anlatımının yarattığı etki bakımından. Bu iki husus ayrı ayrı değil de, bir arada ifade edilecek olduğunda denilebilir ki, anlatımda yer verilen çatışmalar ve zararlı faaliyetler tarihsel gerçeklik ile uyuşuyor olmasına rağmen konunun anlatımında esnasında Hristiyan azınlıkların büyük çoğunluğu üzerinde yapılan vurgular, bir arada yaşama kültürüne zarar vermektedir. Öyle ki, konuya bütünsel açıdan bakıldığında, söz konusu anlatım sebebiyle Hristiyan azınlıklar üzerinde *öteki* vurgusunu taşıyan okların birleştiği görülmektedir. Hristiyan azınlıkların büyük çoğunluğunun bu zararlı faaliyetlere destek verdiğini belirtmek, Anadolu'da yaşayan Hristiyan azınlıkların sadece tikel bir grubunu değil; hepsini suçlu göstermek gibi bir ima taşımaktadır. Bu türden genelleşici vurguların ders kitaplarında yer alması birlikte yaşama kültürüne zarar vermekle birlikte belirli bir kültürel-dini grubun damgalanmasına ve *öteki* olarak görülmesine neden olabilir.

Eğitim ve kültür alanında yapılan inkılapların anlatıldığı kısımda *bağnaz insan* ile *çağdaş insan* arasındaki farklara değinilmiştir. Öyle ki, bu anlatım esnasındaki vurguların çokkültürlü bir toplumda olması istenilen durumları tasvir ettiği görülmektedir. Bu vurgular farklılıklara saygı gösterilmesini ve onlara özgü değerlerin farkında olunması sağlaması bakımından önemlidir. İlgili alıntı şu şekildedir(Erdem ve diğer, 1990: 182,183):

Bağnaz (mutassıp) kendi başına düşüneyen adamdır. Böyle biri, bağlı olduğu inanın ve düşüncenin tutsağıdır. Yalnız kendi düşünce ve inanın doğru olduğunu kabul eder ve onları başkalarına zorla kabul ettirmeğe çalışır. Kendisi gibi düşünmeyenleri suçlar. Hatta onlara düşmanlık, kin ve nefret duyar. Bağnaz, tutucudur, yeniliklere ve gelişmeye karşıdır. Oysa çağdaş insanın önde gelen özelliklerinden biri hoşgörüdür. Hoşgörü, başkalarını düşünce, inanış ve yargılarında serbest bırakmadır. Hoşgörülü kişi, kendi inanç

ve görüşlerine aykırı olan inanç ve düşüncelere saygı duyar. Onlara inananları küçümsemez, kötülemez.

Milli ahlakın anlatıldığı kısımda geçen ifadeler, kültürel göreceliğe yönelik vurgular taşıması bakımından önemlidir. Öyle ki, toplumlar birbirinden farklı oldukları için her toplumun ahlakının da birbirinden az ya da çok farklı olduğu belirtilmiştir. Türklerin ve İsveçlilerin ahlak anlayışının birbirinden farklı olması bu duruma örnek olarak gösterilmiştir. Türklerin ahlak anlayışının İsveçlilerin ahlak anlayışından farklı olmasının nedeni olarak Türklerin ahlak anlayışının kendi tarihinden, geleneklerinden ve kişiliklerinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Milli ahlakı oluşturan unsurların Türk milletini birbirine yaklaştırarak milli birliği pekiştirdiği ve Türk milletini başka milletlerden ayırdığı vurgulanmıştır (Erdem ve diğer, 1990: 184). Kùltürlerin kendi iç dinamikleri bulunduğu ve bunların tarihsel bir kökene sahip olduğu, dolayısıyla her kùltürün kendi üyeleri açısından eşsiz bir değeri taşıdığı metinden çıkarılabilecek önemli fikirlerdir. Çoğunluğu temsil eden baskın kùltürün kendi kültürel normlarını ölçüt olarak kabul edip, diğer kùltürlerin baskın kùltüre uygun olarak kendilerini baştan yaratmalarını beklemediği ve bu kùltürlerin kendi iç dünyasına önem vermediği durumlarda kùltürler arası çatışmaların kaçınılmaz olduğu insanlık tarihinin pek çok döneminde deneyimlenen bir durum olmuştur. Günümüzün çokkùltürlü toplumları bu sebeple bir arada yaşama kùltürünü geliştirmek zorundadır. Çokkùltürcülük nihai amaç olarak bu sorunların üstesinden gelmeyi hedeflemektedir. Ders kitabında kültürel göreceliğe yönelik gerçekleştirilen vurgular bu hedefi gerçekleştirmek yönünde atılan küçük ama önemli bir adımdır.

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere kadın hakları hareketleri çokkùltürlülük yaklaşımı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Toplumdaki ataerkil önyargıların aşılması; kadınların toplumda, iş hayatında ve yönetimde katılım düzeylerinin artırılması; gerek pozitif ayrımcılık yasalarıyla gerekse de bunlara gerek duyulmaksızın cinsiyet ayrımcılığının giderilmesi bu hareketin temel mekanizmasını teşkil etmektedir. Bu anlamda ders kitabında kadının ve kadın haklarının önemine ilişkin yer verilen bilgiler dikkat çekicidir. Eski Türklerde kadının yerinin anlatıldığı bir okuma parçasında Türklerin Arap toplumundan etkilenmeleri sonucunda kadının

toplumsal konumuna zarar veren uygulamalara giriştikleri belirtilerek, bu duruma yönelik eleştirel bir tutum takınılmıştır. Bu durumun Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren kadınlara tanınan haklar aracılığıyla değişmeye başladığı belirtilerek, kadının çağdaş dünyadaki konumuna vurgu yapılmıştır. Ders kitabında kadın haklarına ilişkin yer verilen bu türden bilgiler gerek insan hakları açısından, gerekse de çokkültürlülük hareketi açısından önemlidir. Ders kitabında yer verilen söz konusu bilgilerin geçtiği bölümden bir kesit şu şekildedir(Erdem ve diğer, 1990: 185):

Türkler, Müslümanlığı kabul ettikten sonra Arapların etkisinde kaldılar. Bu durum kadının toplumdaki yerinde olumsuz değişikliklere yol açtı. Sözelimi, Osmanlı İmparatorluğu'nda erkeğin dört kadınla evlenmeye hakkı vardı. Ayrıca, zengin kişiler cariyeler de edinebilirlerdi. Koca, karısını her zaman boşayabilirdi. Bunun için “boş ol” demesi yeterdi. Kadın, çocuğunun velisi olamazdı. Mahkemede iki kadının tanıklığı, ancak bir erkeğin tanıklığına eşitti. Trende vapurda ayrı yerde otururdu. Yabancı erkeklere görünmemek için yüzünü peçe ile örterdi.

“Dünyaya Toplu Bakış” Ünitesi

Asya kıtasının anlatıldığı kısımda buradaki dinsel çeşitliliğe yer verildiği görülmektedir. Asya'nın, büyük dinlerin vatanı olduğu, İslamiyet'in, Hristiyanlığın ve Musevilğin Asya'da doğduğu belirtilmiştir. Asya'da bu dinlerin yanı sıra Budizm, Hinduizm gibi başka dinlerin de bulunduğu değinilmiştir(Erdem ve diğer, 1990: 212).

Avrupa kıtasının anlatıldığı kısımda ise Avrupa'nın ırk bakımından Asya'ya benzemediği belirtilerek iki kıta arasında kıyaslamalar yapılmıştır. Öyle ki, Avrupa'da halkın hemen hemen hepsinin beyaz ırktan olduğu belirtilerek farklı ırktan olanların ise çok az olduğu vurgulanmıştır. Farklı ırktan olan insanlara örnek olarak İskandinavya Yarımadası'nda yaşayan *Laponlar* verilmiştir. Avrupa kıtasındaki en yaygın dinin Hristiyanlık olduğu belirtilirken, diğer dinlere ve inançlara ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir(Erdem ve diğer, 1990: 215).

Avrupa kıtasının anlatıldığı kısımlarda olduğu gibi Afrika kıtasının anlatıldığı kısımlarda da ırk vurgusunun öne çıkarıldığı görülmektedir. Öyle ki, Afrika siyah derili insanların anayurdu olarak tanımlanmıştır. Afrika kıtasının nüfusunun üçte ikisini siyah ırktan, üçte birini ise beyaz ırktan olan insanların oluşturduğu belirtilmiştir. Beyaz ırktan olan insanların yerliler ve Avrupa'dan gelenler olmak üzere iki gruba ayrıldığı ifade edilmiştir. Yerli beyazların Kuzey Afrika'da yaşadığı belirtilirken, Avrupa'dan gelen beyazların çoğunun Güney Afrika'da yaşadıkları vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra siyah insanların biyolojik özelliklerinin betimlendiği görülmektedir. Öyle ki, siyahilerin derilerinin koyu renkli, saçlarının kıvrıkcık, burunlarının ise basık olduğu ifade edilmiştir. Afrika'da yaşayan insanların inançlarına ilişkin anlatımların bulunduğu da görülmektedir. Afrika halkının dinlerinin çoğunlukla ilkel kabile dinleri olduğu ve eski çağlarda yaşayan insanların dinine benzediği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Kuzey ve Doğu Afrika'da Müslümanlığın, Avrupalıların sokuldukları bölgelerde ise Hristiyanlığın yaygın olduğuna değinilmiştir (Erdem ve diğer, 1990: 218).

Amerika kıtasının anlatıldığı kısımda çokkültürlülüğün burada nasıl oluşmaya başladığına ilişkin bilgilere yer verildiği görülmektedir. 660 milyonluk Amerikan nüfusunun büyük çoğunluğunu başka kıtalardan gelen göçmenlerin torunlarının oluşturduğu ifade edilmiştir ve Amerika'da halkın başlıca üç grupta toplandığı ifade edilmiştir. Bunlar *yerliler*, *ataları başka kıtalardan gelenler* ve *melezler* olarak sıralanmıştır. İlgili kısımlarda Avrupa'dan ve diğer kıtalardan Amerika kıtasına yapılan göçlere de yer verilerek, bu kıtanın çokkültürlü yapısı öne çıkarılmıştır. Öyle ki, geçmişte Avrupa'dan her yıl yüzbinlerce insanın Amerika'ya göç ettiği belirtilirken, Kuzey Amerika'ya daha çok İngilizlerin, Fransızların, Almanların, İtalyanların, İrlandalıların ve İsveçlilerin vb. göç ettikleri ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra pamuk tarlalarında çalıştırılmak için Afrika'dan siyah insanların getirildiği belirtilmiştir. Kuzey Amerika'ya Çin'den ve Japonya'dan da göçler olduğu belirtilirken, Güney Amerika'ya göç edenlerin başlıcalarını İspanyolların ve Portekizlilerin oluşturduğu vurgulanmıştır (Erdem ve diğer, 1990: 221,222).

Avustralya kıtasının anlatıldığı kısımda halkın İngiliz soyundan geldiği, siyah derili olan yerlilerin kıtada çok az olduğu belirtilmiştir. Okyanusya adalarında,

genellikle çok ilkel yerlilerin yaşadığı, bunların bir kısmının siyah ırktan, bir kısmının ise sarı ırktan olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Avustralya’da çeşitli ülkelerden çok sayıda göçmenin ve işçinin bulunduğu dile getirilmiştir. Öyle ki, Avustralya’ya işçi göçü veren ülkeler arasında Türkiye’nin de bulunduğu belirtilmiştir(Erdem ve diğer, 1990: 223,224).

Günümüzün çokkültürlü devlet yapısına sahip ülkeleri arasında ABD’nin önemli bir yeri bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Amerika kıtası Avrupalıların kıtaya yerleşimlerinin öncesinde de kültürel açıdan büyük bir çeşitliliğe sahipti. Avrupalıların Amerika kıtasına yerleşmeye başlamalarından itibaren bu çeşitlilik yerli halkların katledilerek sayılarının ciddi oranda azaltılması, Avrupa’dan gelen göçmenlerin ve Afrika’dan köle olarak getirilen siyahi insanların kıta nüfusuna eklenmesiyle birlikte kıtanın kültürel yapısında ciddi değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır. İlgili ders kitabında ABD’nin anlatıldığı kısımlarda bu hususlara ilişkin bilgilere yer verildiği görülmektedir. Çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olan ABD’nin bu yapısının öne çıkarılması ders kitabı açısından olumlu bir izlenim yaratmaktadır. Öyle ki ABD’nin 250 milyonluk nüfusunun önemli kısmını kıtanın yerlilerinin değil, Avrupa’dan gelmiş olan göçmenlerin torunlarının oluşturduğu ifade edilmiştir. Nüfusun onda birini ise siyahi insanların oluşturduğu belirtilmiştir. Bu siyahi nüfusu, tarlalarda çalıştırılmak üzere Afrika’dan getirilen siyahi insanların torunlarının oluşturduğu vurgulanmıştır(Erdem ve diğer, 1990: 232).

Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Siyaseti adlı bölümde Mustafa Kemal Atatürk’ün *yurtta barış dünyada barış* idealinin dış siyasette belirleyici bir unsur olduğu belirtilmiştir. Milletler arası barış köprüleri kurma hedefinin sonucu olarak birlikte yaşama kültürünü geliştirici ifadelerle yer verilmiştir. Bu anlam, Atatürk’ün şu sözü ile pekiştirilmiştir(Erdem ve diğer, 1990: 258,259):

İnsan, mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar, bütün dünya milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletinin saadetine ne kadar kıymet veriyorsa, bütün dünya milletlerinin saadetine hizmet etmeğe elinden geldiği kadar çalışmalıdır. Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak, diğer bir yoldan, kendi huzur ve saadetine çalışmak demektir.

Görüldüğü üzere Atatürk'ün bu sözünde herhangi bir ırk, din, dil, cinsiyet ya da sosyal sınıftan kaynaklı bir ayrıcalık ve çatışma durumundan bahsedilmemektedir. Toplumların huzur ve refahının ancak başka toplumların da huzur ve refahının sağlanması durumunda mümkün olabileceğinin belirtildiği Atatürk'ün bu sözünden yola çıkılarak gerek küresel ölçekte gerekse de yerel ölçekte, halklar arasında dostluk ilişkilerinin önemine vurgu yapılmaktadır. Dünya içerisinde çok sayıda farklı kültürü barındıran bir gezegendir. Dünya üzerinde çizilen yapay sınırlar yoluyla birbirinden ayrılan devletler ise çokkültürlü dünyanın yerel düzeydeki birer örneği gibidir. Öyle ki, küresel ölçekte görülen çeşitlilik ile kıyaslandığında günümüz devletlerinin sınırları içerisinde rastlanan çokkültürlülük minimal düzeylerde kalmaktadır. Gezegenimizin asli bir unsuru olan kültürel çeşitlilik olgusu aynı gezegen içerisinde ya da aynı gezegenin yapay sınırlarında barış içerisinde yaşamayı zorunlu kılmaktadır. Bu durum insan türünün geleceği için oldukça önemlidir. Bu sebeptendir ki, her türlü ayrımcılığın reddedilmesi ve insanların onları o yapan niteliklerinin baskı altına alınmaması hatta korunması gerekmektedir. Kimlik mücadelesi her ne kadar da modern bir olgu olarak görülse de, aslında tarihi kökenleri oldukça eskidir. Öyle ki, Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımları bastırılan ve önemsenmeyen milli kimliklerin kazanılması amacına hizmet etmiştir. İlerleyen süreçte alt kategorilere bölünerek çeşitlenen kimlik mücadeleleri günümüzde cinsiyet, dil, din, ırk, etnisite gibi çok sayıda kola ayrılmıştır. Bu açıdan bakılacak olduğunda çokkültürlü bir dünyada barışın, huzurun ve refahın sağlanması için öncelikle birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesi ve ulus devlet hassasiyetlerinden vazgeçilerek küresel ölçekte adımlar atılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ders kitabında yer verilen Atatürk'ün sözündeki diğer milletlerin huzurunu ve saadetini kendi huzur ve saadetini önemseyen gibi önemseme düşüncesi bu sebeple oldukça önemlidir ve çokkültürlülük açısından da kayda değer imalara sahiptir.

Atatürkçü düşünce sisteminin anlatıldığı bölümde milli unsurların sıkça ön plana çıkarıldığı ve dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet yapısına yönelik vurguların yoğun bir biçimde yer aldığı görülmektedir. *Milli tarih bilinci, milli dil, milli birlik ve beraberlik* gibi konu başlıkları buna örnek olarak verilebilir. Bu kısımlarda millet ve milliyetçilik konularında Atatürk'ün görüşlerine sıkça yer

verilmiştir. Milli unsurların sıkça vurgulanmasına rağmen ırkçılığı ve ayrımcılığı engelleyici ifadelerin de metinlerde sıkça geçtiği görülmektedir. Öyle ki, Atatürk'ün milleti *dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların meydana getirdiği siyasî ve sosyal bir bütün* olarak tanımladığına ve bu tanımda ırk ve dine yer verilmediği, yalnızca dil, kültür ve ülkü birliği üzerinde durulduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla Atatürk'ün milliyetçilik anlayışının ırkçılığa ve ümmetçiliğe kapalı olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Atatürk milliyetçiliğinin Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Türk olarak kabul ettiği vurgulanmıştır. Bu kişilerin hangi ırktan ya da dinden olduklarının önemli olmadığı belirtilmiştir. Aynı zamanda Atatürk milliyetçiliği laik olduğu için mezhep çatışmalarını, ırka dayanmadığı için de bölücü hareketleri önleyeceği belirtilerek birleştirici olduğu ifade edilmiştir (Erdem ve diğer, 1990: 268). Görüldüğü üzere metinlerde öne çıkan hususlar Türkiye Cumhuriyeti'nin milli bir devlet olduğu üzerinedir. Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yaşayan herkes vatandaşlık bağı ile devlete bağlandığı yani herkes vatandaşlık statüsü açısından da olsa Türk olarak kabul edildiği için sınırlar dâhilindeki farklı kültürel toplulukların varlığına ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde homojen bir halkın olduğu varsayılmaktadır. Irkçılığa ve ayrımcılığa kapı aralamaması sebebiyle olumlu bir öze sahip olsa da, Türk milliyetçiliği anlayışı çokkültürlülük yaklaşımı açısından kültürel çeşitliliğin görmezden gelinmesine yol açması sebebiyle uygun değildir. Çünkü çokkültürlülük bir toplumdaki her türlü kültürel, dini ve etnik çeşitliliğin devlet tarafından tanınması ve üyeleri tarafından özgürce yaşatılması amacına hizmet eder.

“Demokratik Hayat ve Anayasamız” Ünitesi

Okulda demokratik yönetimin anlatıldığı kısımda, yasalara göre okullarda öğrenciler arasında ayrımın yapılamayacağı; kız, oğlan, zengin, yoksul, şehirli, köylü gibi bir farkın gözetilemeyeceği ve tüm öğrencilere eşit davranılacağı vurgulanmaktadır (Erdem ve diğer, 1990: 282). Ders kitabında bu türden vurguların sıkça yer alması oldukça önemlidir. Çünkü herhangi bir etnik, kültürel ya da sosyal sınıfa yönelik sağlanan bir ayrıcalığın olduğu ya da olması gerektiği belirtilmeksizin, tüm insanların eşit olduğunun ifade edilmesi toplumda yaşanan her türlü ayrımcılık ile

mücadele etmek yolunda atılmış önemli bir adımdır. Bu durum hem aynı gruptan insanlar arasında hem de farklı gruptaki insanlar arasında birlikte yaşama kültürünü geliştirici bir niteliğe sahiptir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Ünitelerde ilgili konu çerçevesinde çokkültürlülüğe dair belirli vurgulamaların yapıldığı görülmektedir. Öyle ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun anlatıldığı ünite de kültürel çeşitlilik olgusuna yer verilmiştir. Ünite içerisinde yer alan ifadelerde herhangi bir ötekileştirmenin bulunmaması, Osmanlı toplumundaki kültürel çeşitliliğin başarılı bir biçimde tasvir edilmesi ve kültürel grupların öz değerlerini sürdürme hakkının belirtilmesi bakımından çokkültürlülüğe yönelik olumlu bir izlenim yaratılmıştır.
 - Çokkültürlü toplumlarda azınlık konumunda bulunan kültürlerin karşılaştıkları tehlikelere yönelik bilgilere yer verilmiştir. Azınlık kültürlerini görmezden gelen ulus devlet anlayışı, sınırlarında yaşayan halklar arasında çoğunluğu oluşturan -baskın kültürel gruba karşılık gelen- halkın kültürel değerleri çerçevesinde tek bir ulus oluşturmayı hedeflemektedir. Azınlık kültürlerinin asimilasyonuna ve dolayısıyla bu kültürlerin yok olmasına neden olan bu anlayış kültürel çeşitliliği tehdit etmektedir. Bu anlayışın -Bulgaristan örneğinde- eleştirilmesi, kültürel çeşitliliğin korunmasına yönelik katkıda bulunulması sebebiyle çokkültürlülük açısından önem taşımaktadır.
 - İnsan haklarına yönelik yapılan vurgulara sıkça yer verildiği görülmektedir. Öyle ki, farklı kültürel toplulukların temel insan haklarına, grup haklarına ve ataerkil toplumlarda ikinci plana atılan kadın haklarına ilişkin dikkat çekici ifadeler bulunmaktadır. Çokkültürlülük cephesinden ileri sürülen her talebin temelinde insan hakları yer almaktadır. Öyle ki, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan hak hareketlerinin özünde yer alan insan hakkı talebinin süreç içerisinde birçok çokuluslu ülkede çokkültürcü politikaları doğurduğu düşünülecek olduğunda, ders kitabında yer verilen ifadeler oldukça önemlidir.
 - Önemli olarak görülen *diğer* bir husus ise ders kitabı içeriğinde kültürel göreceliğe yer verilmesidir. Kültürleri ve o kültürlerin temsilcisi olan insanları

küçümsemeden ve dışlamadan; onları farklı kılan özelliklerinin nasıl meydana geldiği ve farklılıklarının taşıdığı özgün değerler hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu durum belli evrensel değerlerin oluşması yolunda bilinçlenmenin sağlanmasına ve ırkçılık gibi insani suç teşkil eden düşüncelerin yeryüzünden silinmesine hizmet eden önemli ifadelerdir. Öyle ki, okul eğitiminin farklılıklara ve onların dünya uygarlığına kattıkları özgün değerlere işaret etmesi, çokkültürlü bir dünyada çatışmadan uzak bir biçimde, birlikte yaşama kültürü kazandırması gerekmektedir.

- Son olarak bahsedilmesi gereken husus ise çokkültürlülük bakımından *olumlu* ve *olumsuz yönler* barındırmaktadır. Öyle ki, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun gerekse de kıtaların anlatıldığı kısımlarda dinsel çeşitliliğe yer verildiği görülmektedir. Ancak özellikle de kıtaların anlatıldığı bölümlerde yoğun bir ırk sınıflamasına gidildiği görülmektedir. Öyle ki, oralarda yaşayan farklı toplulukların deri rengine göre betimlendiği görülmektedir. Bu anlamda grupların kültürel yönleri anlatımda yetersiz kalmaktayken, *ırksal yönlerinin* ön plana çıkarıldığı dikkati çekmektedir. Gerek ırk kavramının bilimsel açıdan geçerliliğinin sorgulanması, gerekse de ırkçılık gibi yönelimlere yol açması sebebiyle bu türden bir kullanım çokkültürlülük açısından uygun görülmemektedir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
- Evet, görülmektedir.
 - Yurtdışında yaşayan Türkleri belirtmek için *soydaş* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Çokkültürlü bir yapıya sahip olan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Türkler için bu ifadenin kullanılması, ders kitabındaki ulus devlet anlayışını ortaya koymaktadır. Çünkü bu ifade Türklerin toplumdaki asli unsur olduklarını, diğerlerinin ise ona tabi olan unsurlar oldukları anlamına gelmektedir. Bu anlamda çokkültürcü anlayıştan uzak, baskın kültürün

değerlerini yansıtan bir anlayışın ilgili ders kitabının temelinde önemli bir yer edindiğini belirtmek hatalı olmayacaktır.⁴²

- Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin anlatıldığı kısımlarda da, Türklük vurgusunun ve Türk kültürünün ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu durumun, ulus devlet anlayışı içerisinde doğal olarak görülmesine karşın, çokkültürcülük yaklaşımı açısından hatalı bir anlayıştır. Çokkültürcülük kültürel grupların tümüne, okul müfredatlarında ve ders kitaplarında eşit bir biçimde yer verilmesini öngörmektedir.
 - Benzer biçimde milli tarih bilinci, milli dil, milli birlik ve beraberlik gibi konu başlıkları da bu vurguları güçlendirmektedir. Söz konusu kısımlardan çıkarılabilecek yegâne sonuç Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus devlet olduğu, Türklerin dışında yer alan kültürel grupların da azınlık olarak görülmediği, aksine vatandaşlık bağı ile Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlanarak *Türk* olarak kabul edildiğidir. Bu anlayış liberallerin *iyi niyetli ihmal*⁴³ fikri ile örtüşmektedir. Çokkültürcü teorisyenler tarafından eleştirilen bu anlayışın etkisi ilgili ders kitabında hissedilmektedir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlerle hangi ekseninde yer verilmektedir?
- Farklı kültürler -ilgili ders kitabında- geçmişte yaşamış olan ya da farklı ülkelerin sınırlarında yaşamakta olan farklılıklar olarak ele alınmıştır. Bu yönüyle önceki ders kitaplarıyla benzerlik göstermektedir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
- Evet bulunmaktadır.

⁴² Yabancı ülkelerin sınırları içerisinde yaşayan azınlıkların anlatıldığı kısımlarda söz konusu ülkede Türklerin yaşayıp yaşamadığına yer verildiği görülürken, Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yaşayan diğer kültürel gruplara ilişkin herhangi bir bilgi verilmediği görülmektedir. Bu durum da ders kitabındaki ulus devlet anlayışının baskınlığına örnek teşkil etmektedir.

⁴³ Kymlicka "iyi ihmalcilik" olarak nitelediği bu kavramı şu şekilde açıklamıştır(Kymlicka, 2016:478): Devlet yurttaşlarının etno-kültürel kimliklerine ve etno-kültürel grupların zaman içinde kendilerini çoğaltmasına kayıtsızdır. Bu bakış açısına göre liberal devletler, kültüre dine yaklaştıkları gibi yaklaşırlar. İnsanların özel hayatlarında izlemekte serbest oldukları, ancak devletin ilgi alanına girmeyen(başkalarının hayatlarına saygılı olduğu sürece) bir sorun gibi.

- Kültürel göreceliğe ilişkin yer verilen bilgiler birlikte yaşama kültürünü geliştirici niteliktedir.
 - Bunun yanı sıra farklılıklara karşı saygı ve hoşgörü gösterilmesi gerektiği düşüncesinin öne çıkarılması da birlikte yaşama kültürünü geliştirici türdendir.
 - Her türlü ayrımcılığın reddedilmesi gerektiği düşüncesi de ders kitabındaki birlikte yaşama kültürüne katkı sağlayan vurgulardandır.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
- Evet, bulunmaktadır.
 - Ulus devlet yaklaşımına ilişkin ifadelerin yer aldığı kısımlar birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
- İslamiyet öncesi Türklerin anlatıldığı kısımda kadının değerine ve toplumdaki yerine yer verilmiştir. Bu kısımda kadın hakları açısından yaşanan sorunlar ele alınarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kadınlara sağladığı haklara vurgu yapılmıştır.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
- Evet, Avustralya ve ABD gibi çokkültürlü ülkelere yer verilmiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
- Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yaşayan gayrimüslim azınlıkların kendi dillerini konuşmakta serbest oldukları belirtilmiştir. Ders kitabının ilgili kısmında çokdilliliğe ilişkin açık bir vurgu olmasa da, bu kısımda yer verilen açıklamalar çokkültürcü haklar arasında yer alan çokdilliliğe örnek olarak gösterilebilir.

4.1.2.2. 1991 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Osmanlı İmparatorluğu” Ünitesi

Osmanlı devlet yönetiminin anlatıldığı kısımda, Osmanlıların himayelerinde bulunan bütün insanlara âdil ve eşit davrandıkları belirtilerek, bu tutumları sayesinde imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan dili ve dini birbirinden farklı olan halkların uzun süre birlikte yaşamayı başardığı ifade edilmiştir(MEB, 1991:50).

Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyal ve ekonomik yaşamının anlatıldığı kısımlarda da benzer bilgilere yer verildiği görülmektedir. Öyle ki, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan halkın büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu belirtilirken, diğerlerini ise ele geçirilen topraklarda yaşayıp da Osmanlı yönetimine giren Hristiyan, Musevi gibi toplulukların oluşturduğu vurgulanmıştır. Osmanlıların⁴⁴, yönetimlerinde yaşayan milletlerin dini inançlarına karışmayarak onları kendi örf ve âdetlerinde özgür bıraktığı ve onlara mülk edinme hakkı tanıdığı vurgulanmıştır(MEB, 1991:55). Kültürel farklılıklar açısından zengin bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu’nun, sınırları içerisinde yaşayan birbirinden farklı halklara kültürlerini sürdürme imkânı tanınması ve bu tarihi gelişmelerin sosyal bilgiler ders kitabında yer alması çokkültürlülük açısından olumlu bir izlenim yaratmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda güzel sanatların anlatıldığı kısımda Osmanlı’nın kuruluş yıllarından 15. yüzyılın sonlarına kadar geçen sürede temiz ve sade bir Türkçe kullanıldığı ve devletin resmi dilinin Türkçe olduğu belirtilirken, 15. yüzyıldan sonra Türkçeye Arapça ve Farsça kelimelerin girmeye başlaması sonucu, Türkçenin ağırlaştığı ifade edilmiştir. 15. yüzyıldan sonra aydınlar arasında yaygınlaşan Türkçenin bu biçimine Osmanlıca denildiği belirtilmiştir(MEB, 1991:56-57). Bu kısımda, çokkültürlü bir coğrafyada bulunan Osmanlı İmparatorluğu’nda kullanılan Türkçenin kültürel etkileşimler sonucunda değişmeye başladığı ve değişmeye başlayan Türkçenin zamanla çokkültürlü yeni bir yapıya sahip olduğu vurgulanmıştır.

⁴⁴ İlgili ders kitabında “Osmanlılar” için “Türkler” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadeyle çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu’nun kurucu unsuru olan Türklere yönelik milli bir vurgunun yapıldığı görülmektedir(MEB, 1991:55).

Öyle ki, Arapça'dan ve Farsça'dan giren yeni kelimelerin Türkçeyi dönüştürerek, ona çokkültürlü yeni bir biçim kazandırdığı görülmektedir. Yer verilen bu bilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-kültürel yaşantısındaki çeşitliliğin dil ve toplum yapısı üzerinde ne gibi etkiler yarattığını göstermesi bakımından önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu özelinde ele alınan bu gelişmenin, gerek küreselleşmenin gölgesindeki ulus devletlerde, gerekse de günümüzün çokkültürlü devletlerinde meydana gelmesinin muhtemel olduğu düşünülecek olduğunda, çokkültürlülük açısından ne denli önem taşıdığı daha iyi anlaşılabacaktır.

İlgili bölümün ilerleyen kısımlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda 15. ve 16. yüzyıllarda Türk sanatçıların mimarının yanı sıra çinçilik kakmacılık, oymacılık, nakkaşlık, tezhip, minyatür, hat gibi süsleme sanatlarında çok ileri gittiklerine yani bu alanlarda büyük ustalık gösterdiklerine değinilmiştir(MEB, 1991:58). Ancak çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yaşayan milletlerden Türklerin dışındaki milletlerden sanat alanında ustalık gösteren kişilere yer verilmemiştir. Bu durum konuya milli bir bakış açısıyla yaklaşıldığını göstermektedir.

Avrupa'da Yenilikler adlı kısımda dünya uygarlığının çeşitli milletlerin katkıları neticesinde şekillendiğine ilişkin bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Öyle ki bu bilgilerde barutun ilk kez Çinliler tarafından bulunduğu, Avrupalıların ise barutu haçlı seferleri sırasında Türklerden ve Müslümanlardan öğrendiklerine değinilmiştir(MEB, 1991:62).

“Dünyamız, Yurdumuz ve Komşularımız” Ünitesi

Türkiye'nin, verimli toprakları ve elverişli iklimi sayesinde, eski çağlardan beri çeşitli topluluklara yerleşme ve yaşama alanı olduğunun ve bu bakımdan da, insanlığın kültür alanındaki gelişmesine önemli katkılarda bulunduğu belirtilmiştir ünitenin ilgili kısmında, Türkiye'nin çokkültürlü yapısının tarihsel kökenlerine vurgu yapılarak yüzyıllar boyu, özellikle Avrupa ve Asya uygarlıkları arasında kaynaştırıcı ve birleştirici bir rol oynadığına işaret edilmiştir(MEB, 1991:104).

Yunanistan'ın⁴⁵ anlatıldığı kısımda 10 milyonluk ülke nüfusunun(1988 yılı) 150 binini Türklerin oluşturduğu ve Türklerin Selanik, Drama, Kavala, Gümülcine, Yenice ve Dedeoğlu gibi şehirlerde yoğun bir nüfusa sahip oldukları belirtilmiştir. Yunanistan'da yaşayan Türkler için soydaşlarımız ifadesinin kullanıldığı bu kısımda Türklerin dillerine, geleneklerine ve kültürlerine son derece bağlı oldukları vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Lozan Antlaşması'nın hükümleri gereği Yunanistan'da yaşayan Türklere bazı hakların tanındığı belirtilmiştir(MEB, 1991:108). Yunanistan'daki çokkültürlülüğün Türkler özelinde ele alındığı görülmektedir. Öyle ki, Yunanistan'da yaşayan farklı milletlerin olup olmadığına ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir.

Benzer durumla Bulgaristan'ın anlatıldığı kısımda da karşılaşılmaktadır. 9 milyonluk ülke nüfusunun(1988) 1,5 milyondan fazlasını Türklerin oluşturması bakımından Bulgaristan'ın Balkan ülkeleri arasında Türklerin en çok bulunduğu ülke olduğu belirtilmektedir. Plevne, Silistre, Rusçuk, Razgrad, Filibe, Kırcaali, Mestanlı, Hasköy, Varna, Şumnu ve Burgaz şehirlerinde Türklerin yoğun nüfusa sahip olduğu vurgulanmıştır. Bulgaristan'ın, yüzyıllarca Türklerin idaresi altında kalması sebebiyle ülkenin pek çok yerinde görülen camiler, çeşmeler, hamamlar, köprüler vb. tarihi yerlerin o dönemin izlerini taşıdığı belirtilerek, ülkenin sahip olduğu çokkültürlü yapının tarihsel ve kültürel kökenleri betimlenmiştir(MEB, 1991:109). Yunanistan örneğinde çokkültürlülük kapsamında getirilen eleştiriler Bulgaristan örneği için de geçerlidir.

Sovyetler Birliği'nin anlatıldığı kısımda, burada yaşayanlar insanların, çok çeşitli ırklara mensup oldukları belirtilmiştir. Bunlar arasında Slav ırktan olan Rusların çoğunluğu oluşturduğu ifade edilirken, ikinci sırada ise Türklerin geldiği vurgulanmıştır(MEB, 1991:110-111). Konunun daha önce de olduğu gibi Türkler özelinde ele alındığı görülmektedir. Öyle ki, Sovyetler Birliği'nde çok çeşitli ırklara

⁴⁵ Konunun ele alınışının büyük benzerlik gösterdiği, dolayısıyla çokkültürlülük açısından getirilen eleştirilerin de büyük benzerlik taşıdığı ilgili bölümler için bkz. İran (MEB, 1991:112), Irak (MEB, 1991:113).

mensup insanların yaşadığının belirtilmesine rağmen bunlar arasında yalnızca Türklere ve çoğunluğu oluşturan Ruslara yer verildiği görülmektedir.

Suriye'nin anlatıldığı kısım diğer ülkelere kıyasla farklı türden bilgiler içermektedir. Öyle ki 11,3 milyonluk (1988) nüfusun 150 bin kadarını oluşturan Türklerin milli benliklerini yitirmemek için yoğun çaba içerisinde oldukları vurgulanmıştır. Bunun sebeplerine bakılacak olduğunda Türklerin eğitim ve öğretimlerini Arapça olarak yapmaları, Türkçeyi evlerinde ve kendi aralarında konuşmaları gösterilmektedir(MEB, 1991:115). Suriye'nin çokkültürlü yapısına ilişkin başka herhangi bir bilgiye yer verilmediği görülen bu kısımda, çoğunluğun kültürel ve dilsel normlarına tabii tutulan azınlıktaki Türklerin, dünyadaki birçok diğer azınlık kültürlerinde olduğu gibi tehlike altında bulunduğu anlaşılmaktadır. Yer verilen bu bilgi, ulus devletin asimile edici tek kültürcü yapısına işaret etmekle birlikte, çokkültürcülüğün azınlık kültürlerinin devamlılığı konusunda taşıdığı önemi göstermektedir.

“Cumhuriyete Nasıl Kavuştuk” Ünitesi

Misak-ı Milli kararlarının ele alındığı kısımda, “azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkın da aynı haktan yararlanmaları şartı ile kabul edilecektir” (MEB, 1991:176) şeklindeki Misak-ı Milli kararına yer verilmiştir. Bu karar Kymlicka(2015:204-211)'nin belirttiği *tarihsel anlaşmaların rolüne* ilişkin bilgiler vermektedir. Türkiye'nin bünyesindeki azınlıklara tanıyacağı hakların, diğer ülkelerde azınlık durumunda bulunan Müslümanlara da tanınması durumunda geçerlilik kazanacağını belirtmesi, ülkeler arası anlaşmaların karşılıklı hükümleri doğuracağını, dolayısıyla çokkültürcülük uygulamasının niteliğini belirleyeceğini göstermektedir.

Türk Kadınının Tarihteki Yeri adlı okuma parçasında kadının sosyal konumuna ve kadın haklarının önemine ilişkin kayda değer bilgilere yer verilmiştir. Öyle ki, ilk Türk devletlerinde, kadının ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu, erkeğin tek kadınla evlendiğine, evin eşlerin ortak malı sayıldığına, çocuklar üzerinde babanın olduğu kadar annenin de hakkı olduğuna, hakanın emirleri, *Hakan ve Hatun emrediyor ki* diye başladığına, kurultaylara, hakanla beraber mutlaka hatunun da katıldığına ve kadınların, devlet memurluklarında görev alabildiklerine değinilmiştir. Bu olumlu

uygulamalara karşın Osmanlı Devleti zamanında kadınların birçok hakkını kaybettiği; evlenme, boşanma, miras ve devlet memuru olabilme konularında erkeklere tanınan hakların birçoğunun kadınlara tanınmadığı ve bu durumun, cumhuriyet döneminde medeni kanunun kabulüne kadar devam ettiği vurgulanmıştır(MEB, 1991:210). Çokkültürlülük hareketi içerisinde önemli bir yer tutan kadın haklarına ilişkin yer verilen bilgiler oldukça önemlidir.

“Dünyaya Toplu Bakış” Ünitesi

Amerika kıtasının anlatıldığı kısımda, Amerika’nın yerli halkı olan Kızılderililerin sayısının günümüzde oldukça azalmış olduğuna değinilmiştir ve kıtanın asıl nüfusunu, yüzyıllar önce, Avrupa ve Afrika’dan gelenlerin oluşturduğu vurgulanmıştır(MEB, 1991:234).

Avrupa kıtasının anlatıldığı kısımda, 1960’lı yıllarda başlayan Türk işçi göçüne ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Öyle ki, Türk işçilerinin Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Batı Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Avusturya, İsviçre ve İsveç gibi ülkelerde yoğun bir biçimde bulundukları belirtilmiştir(MEB, 1991:237). Yer verilen bilgiler 20. yüzyılın ikinci yarısında göç vasıtasıyla meydana gelen çokkültürlülük hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Atatürk ilkelerinden *milliyetçiliğin* açıklandığı kısımda kayda değer bilgilere yer verildiği görülmektedir. Bu kısımda Atatürk’ün milliyetçilik ilkesi, *kendini aynı milletin üyeleri sayan kişilerin, o milleti yüceltme istekleri* olarak tanımlanmıştır. Atatürk’e göre milliyetçiliğin bir vicdan, bir duygu işi olduğu, dini inançları ve dili ne olursa olsun, kendini Türk sayan, Türk bilen ve Türk olarak yaşayan her insanın, Türk olduğu kabulüne dayandığı belirtilmiştir. Atatürk’ün *Ne mutlu Türküm diyene!* sözünün bu anlayışı desteklediği dile getirilmiştir. Atatürk’ün milliyetçilik ilkesinin, özüne ilişkin verilen bilgiler arasında bu ilkenin birleştirici ve bütünleştirici olduğu yer almaktadır. Öyle ki, vatanın bütünlüğünün ve milletin bağımsızlığının her şeyin üstünde tutulduğu ve her ne sebeple olursa olsun, milletin bölünmesine ve parçalanmasına karşı olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra bu ilkenin insana ve insanlığa değer verdiği, dolayısıyla barışçı, insancıl ve ırkçılığı reddeden bir anlayışa sahip olduğu belirtilmiştir(MEB, 1991:265,266). Atatürk’ün milliyetçilik ilkesine

yönelik ders kitabında yer verilen bilgilerden yola çıkılarak çokkültürlülük açısından bazı saptamalarda bulunmak mümkündür. Öyle ki, bu ilkenin ırkçılığı reddetmesi, vatanın bütünlüğünü ve bağımsızlığı öne çıkarması, aynı zamanda barışçıl ve insancıl bir niteliğe sahip olması baskın kültürden kaynaklı olumsuz uygulamaları engelleyebilecek bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu hususlar-ders kitabında belirtildiği şekliyle- Atatürk'ün milliyetçilik ilkesinin insan haklarına saygılı olduğunu ve çokkültürlülük açısından olumlu bir anlayış geliştirdiğini göstermektedir. Ancak öte yandan -ders kitabında belirtildiği şekliyle- bu ilke çokkültürlülük kuramı içerisindeki *grup hakları* ve *tanınma* kavramları açısından eksiklikler taşımaktadır. Çünkü çokkültürlülük anlayışı kültürel grupların kendilerini diğer gruplardan ayıran ve baskın kültürün normlarından sıyrarak grup haklarını gerekli görerek, azınlık durumunda bulunan kültürel grupların sürekliliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu hakların sağlanması ise ancak *tanınma* diye belirtilen kültürel grupların farklı ihtiyaçlara ve farklı muamelelere gerek duyduğunu dolayısıyla devletin onları bu anlayışla çoğunluktan ayırarak, statülerini ve haklarını yeniden tanımlaması ve ihtiyaçlarına yönelik uygulamaları hayata geçirmesi gibi bir dizi sürecin sonucunda gerçekleşmektedir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir. Ulus devlet anlayışının çokkültürcü içeriğin yaygınlaşmasını sınırladığı görülmektedir.
 - Milli birlik konusunda duyulan endişenin azınlık kültürlerinin eğitim müfredatından dışlanmasına sebep olduğu görülmekle birlikte bu durum çokkültürlülük açısından uygun değildir.
 - Ancak gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun gerekse de Türkiye Cumhuriyeti'nin anlatıldığı kısımlarda öne çıkarılan hoşgörü ve farklılıklara karşı duyulan saygı kavramları oldukça önemlidir.
 - Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum yapısındaki farklı kültürel çeşitlilikten bahsedilmesi ve devletin bu farklılıklara karışmayarak onları kendi örf ve âdetlerinde özgür bıraktığının ve onlara çeşitli haklar tanıdığının belirtilmesi

çokkültürlülük açısından önemlidir. Ancak bunun yanı sıra Osmanlı'da sanatın anlatıldığı kısımlarda sadece Türk sanatçılarına yer verilmesi ve farklı kültürel gruplar içerisinde yer alan sanatçılardan bahsedilmemesi ulus devlet hassasiyeti taşıması sebebiyle çokkültürlülük açısından olumsuz bir örnektir.

- Suriye'nin anlatıldığı kısımlarda çokkültürlü bir toplumda ulus devlet anlayışının hâkim olması durumunda azınlık kültürlerini bekleyen tehlikelere ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Öyle ki, Suriye'de azınlık konumunda bulunan Türklerin milli benliklerini yitirmemek için yoğun çaba içerisinde bulundukları anlatılmaktadır. Eğitim ve öğretimlerini baskın kültürün dilinde yani Arapça olarak yapan Türklerin, kendi ana dilleri olan Türkçeyi yalnızca evlerinde ve kendi aralarında konuşmalarının kültürlerinin devamını sağlamaları konusunda büyük tehlikeler taşıdığı belirtilmiştir. Ulus devlet sınırları içerisinde yaşayan azınlık gruplarının benzer tehlikelerle karşı karşıya olduğu düşünülecek olduğunda, ders kitabında verilen bilgilerin çokkültürlülük açısından önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.
 - Dünyada çokkültürlülüğün oluşumu açısından önem taşıyan göç olguna yönelik bilgilerin yer aldığı dikkati çekmektedir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa'ya yönelen Türk işçi göçlerinden bahsedilmiştir. Nazi döneminde homojen bir yapıya kavuşmak için ırkçı uygulamaların uygulandığı Almanya'da ve homojen bir topluma sahip olma iddiasını taşıyan diğer ülkelerin, günümüzde heterojen çokkültürlü bir yapıya sahip olduğu düşünülecek olduğunda ders kitabında yer alan bu kısım oldukça önemlidir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
- İlgili ders kitabının geneli itibarıyla, ulus devlet anlayışının etkisini güçlü bir biçimde hissettirdiği ve farklılıklara bu sınır içerisinde bir yaşam alanı sunulduğu görülmektedir. Bu anlamda azınlık kültürlerinin bugününe ilişkin yeterli bilgilere yer verilmediği dikkati çekerken, Osmanlı İmparatorluğu'nun anlatıldığı kısımlarda olduğu gibi tarih konularında bu durumun değiştiği anlaşılmaktadır.

- Tarihte yer alan ve günümüzde ayrı devletlere sahip olmaları sebebiyle milli birlik açısından herhangi bir tehdit oluşturmayan azınlık gruplarına yer verilirken, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarında yer alan kültürel gruplara ilişkin herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bu gruplar birleştirici bir kategori olduğu düşünülen *Türklük* altında ele alınmaktadır.
 - Yunanistan, Bulgaristan gibi ülkelerin anlatıldığı kısımlarda bu ülkelerin kültürel çeşitliliğine yönelik bilgilere yer verilmediği, bu ülkelerdeki kültürel çeşitliliğin yalnızca Türklerden ibaret olduğu algısının yaratıldığı görülmektedir. Buralarda yaşayan Türkler için *soydaşlarımız* ifadesinin kullanılması Türkiye Cumhuriyeti'nin homojen bir kültürel yapıya sahip olduğu düşüncesinin kabul edildiğini göstermektedir. Bu durum azınlık konumundaki kültürel grupların milli birlik sınırından dışlanmasına dolayısıyla yok sayılmaları anlamına gelmektedir. Bu sınırın farklılıkları kucaklayıcı, çokkültürcü bir hassasiyetle çizilmesi; çokkültürlülük kuramının öngördüğü yaklaşımlardan birisidir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlerle hangi eksenle yer verilmektedir?
- Ders kitabının farklı kültürlerle ulus devlet anlayışı temelinde yer verdiği görülmektedir. Tarihsel dönemler hariç ders kitabında farklılıklardan söz edilmediği, onların homojen bir ulus tasviri içerisine yerleştirildiği görülmektedir. Bu anlayışın ders kitabındaki ünitelerin hemen hemen hepsinde hissedildiği ve ders kitabının pek çok olumlu yönüne rağmen bu özelliğinden dolayı farklı kültürleri temsil etme açısından yetersiz kaldığı dikkati çekmektedir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
- Evet, kısmen bulunmaktadır.
 - Öyle ki, farklılıklara karşı saygı ve hoşgörü duyulması gerektiği belirtilmiştir.

- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. Ulus devlet yaklaşımını etkili olduğu kısımlar birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - Çokkültürlülük hareketinin önemli bir parçasını oluşturan kadın haklarına yönelik ders kitabında önemli bilgilere yer verilmektedir. Bu bilgiler insan hakları merkezinde ele alınmakta olup, kadın-erkek eşitliğine ve cinsiyet ayrımcılığına gidilmeksizin kadının sahip olduğu değer, tarihten verilen örnekler yoluyla açıklanmıştır.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - SSCB, ABD gibi bazı çokkültürlü ülkelere yer verilmiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - Yer verilmemektedir. Ancak Suriye’de yaşayan Türklerin kendi dillerini kamuda konuşmalarının yasak olması ve Arapça dilinde eğitim almalarının milli benliklerini korumaları bakımından tehlikeler yarattığı vurgulanmıştır. Bu durum çokkültürlü bir ülkede yaşanması muhtemel sorunlara karşılık, çokdillilik uygulamalarının çözüm olarak sunulması bakımından önemlidir.

4.1.2.3. 1993 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Osmanlı Devleti” Ünitesi

Osmanlı devlet yönetiminin anlatıldığı kısımda, Osmanlı ülkesinde yaşayan halkın, her bakımdan mutlu ve güvenli yaşadığı, bu yüzden de Osmanlıların fethettikleri ülkelerde kurtarıcı gibi karşılandıkları belirtilmiştir. Bu ifadenin gerekçesi olarak ise yönetim karşısında halkın sahip olduğu din, dil ve milliyet farkı gibi özelliklerin gözetilmeksizin eşit muamele görmeleri gösterilmiştir(Karabıyık,

1993:32). Nitekim sosyal ve ekonomik hayatın anlatıldığı kısımlarda da bu fikri destekleyici bilgilere yer verildiği görülmektedir. Bu kısımda Osmanlı Devleti'nde halkın sınıflara ayrılmadığı dolayısıyla kişilerin, çeşitli makam ve mevkilere soylu oldukları için değil, yetenek ve başarılarına göre getirildikleri vurgulanmıştır(Karabıyık, 1993:36). Sınırları içerisinde çok sayıda etnik, dinsel ve kültürel grubu barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun çokkültürlü yapısına ilişkin bilgilerin yer alması ve çeşitliliğe yönelik gerçekleştirilen olumlu politikaların vurgulanması çokkültürlülük yönünden önemli bir gelişmedir.

Avrupa'daki yeniliklerin anlatıldığı kısımda dünya uygarlığının toplumlar arası ilişkiler ve kültürel yakınlaşmalar sonucunda geliştiğine ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Öyle ki, barutun ve pusulanın Çinliler tarafından bulunduğu, Avrupalıların ise bu buluşları Müslümanlardan ve Türklerden aldıkları belirtilmiştir(Karabıyık, 1993:41). Buna benzer şekilde kâğıt yapımına ilişkin verilen bilgilerde de toplumlar arası etkileşime ve kültürel yakınlaşmalara örnekler verilmektedir. İlgili alıntı şu şekildedir(Karabıyık, 1993:41):

Orta Çağda İslâm dünyasında ve bütün Avrupa'da Mısır kâğıdı denilen papirüs ile ince deri kullanılırdı. Bu sırada Çinliler ise ipek, pamuk ve kenevirden kâğıt yapmasını biliyorlardı. Türkler bu şekilde kâğıt yapmasını Çinlilerden öğrendiler. Araplar da Türklerden kâğıt yapmasını öğrenip Avrupalılara öğrettiler. Avrupalılar daha sonraları kâğıdı paçavradan yaparak daha ucuza mal ettiler.

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere, kültürün teknik gelişme üzerindeki etkisine yönelik güçlü ifadeler yer almaktadır. Bunun yanı sıra toplumların kültürel etkileşime girmeleri yoluyla teknik gelişmelere yeni şeyler eklediklerini ve ilgili buluşun artık ilk halinden uzaklaşarak evrensel bir boyuta ulaştığı dolayısıyla dünya uygarlığının bir parçası haline geldiği vurgulanmaktadır. Söz konusu ders kitabının ilgili kısmı, dünya uygarlığının oluşmasında çokkültürlülüğün ne gibi bir etkiye sahip olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Günümüz dünyasının çeşitlilik temelinde yükseldiği düşünülecek olduğunda, tıpkı geçmişte olduğu gibi günümüzde

de çeşitlilik, toplumsal olayları ve gelişmeleri etkileyen önemli bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir.

“Dünyamız, Yurdumuz ve Komşularımız” Ünitesi

Türkiye’nin jeopolitik öneminin anlatıldığı bir kısımda, Anadolu’da tarih boyunca çeşitli milletlerin yaşadığına ve çeşitli medeniyetler meydana getirdiklerine değinilmiştir(Karabıyık, 1993:55). Bu bilgilerden yola çıkılarak Türkiye’nin geçmişte olduğu gibi günümüzde de zengin bir kültürel çeşitliliğe sahip olduğu söylenebilir. Öyle ki, Türkiye’nin içinde bulunduğu Anadolu yarımadasının tarih boyunca kültürel çeşitliliğe ev sahipliği yapması, bu çeşitliliğin günümüzü de etkilediğini göstermektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti’nin kültürel yapısı incelendiğinde, azımsanmayacak oranda zengin bir kültürel çeşitliliğin olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Türkiye’nin yalnızca sınırları içerisinde değil, sınırlarının çevresinde de kültürel çeşitlilik tarafından kuşatıldığına ilişkin bilgilere yer verildiği görülmektedir. Öyle ki, Türkiye’nin Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ortası sayılabilecek bir yerde, bu kıtaları ve çevrelerinde yer alan denizleri birbirine bağlayan bir konumda olduğu belirtilmiştir. Türkiye’nin doğu ile batı arasında bir köprü durumunda olduğu vurgulanmıştır(Karabıyık, 1993:55). Bu bilgiden de yola çıkılarak çokkültürlülüğün Türkiye Cumhuriyeti’nin önemli bir gerçekliğini oluşturduğu söylenebilir.

Küçük el sanatlarının anlatıldığı kısımda, el sanatlarının Türk zevkini ve sanat anlayışını en güzel şekilde yansıttığı ifade edilmiştir. Türkiye’nin birçok yerinde o bölgeye özgü el sanatlarının geliştiği belirtilerek, il üzerinden örneklemeler yapılmıştır. Bu el sanatlarının tümü Türk’ün zevki ve sanat anlayışı olarak betimlenmiştir. Farklı kültürel kimliğe sahip grupların yaşadığı yerlerde kültürlerinin bir parçası haline gelen söz konusu el sanatlarından bahsedilirken, bu sanatların kültürle arasındaki bağdan bahsedilmemesi ve hepsinin Türklere ait el sanatı biçimleri olarak nitelenmesi kültürel çeşitliliğin görmezden gelindiğini göstermektedir. Bu sebeple bu ve benzeri kısımlarda ulus devlet anlayışının baskın geldiği görülmektedir(Karabıyık, 1993:71,72).

İlgili ders kitabının *Yurdumuzun Komşuları* adlı bölümünde yer verilen ülkelerdeki kültürel çeşitliliğe Türkler özelinde yer ayrıldığı görülmektedir. Öyle ki, Yunanistan'ın anlatıldığı kısımda tarihi ilişkilerin çok eskiye dayandığı Yunanistan'ın, 400 yıla yakın bir süre Türklerin idaresi altında kaldığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Yunanistan'ın Batı Trakya kısmında 200 bin kadar Türk'ün yaşadığı ifade edilmiştir. Ancak Yunanistan'da yaşayan Türklerin dışında başka kültürel grupların yaşayıp yaşamadığına ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır(Karabıyık, 1993:82).

Bulgaristan'ın anlatıldığı kısımda da yüzyıllarca Türk egemenliğinde kalan bu yerde 1,5 milyon Türk'ün yaşadığı belirtilmiştir. Burada yaşayan Türkler için soydaşlarımız ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bulgaristan'da yaşayan Türklere yapılan haksızlıklar sebebiyle bu ülke ilişkilerin zayıfladığı ifade edilmiştir. Ancak Bulgaristan'da meydana gelen yönetim değişikliği sonucunda burada yaşayan Türklerin bazı haklar elde etmelerinin Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerde bir canlanma yarattığına değinilmiştir(Karabıyık, 1993:84,85). Görüldüğü üzere Bulgaristan'daki kültürel çeşitliliğe -Yunanistan örneğinde de olduğu gibi- yalnızca Türkler özelinde yaklaşılmaktadır.⁴⁶

“Osmanlı Devleti (Duraklama ve Gerileme Devri)” Ünitesi

Fransız İhtilali'nin anlatıldığı kısımda, Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesinin çeşitli milletlerden meydana gelen Osmanlı Devleti'nde yayılmaya başladığı dolayısıyla milliyetçilik düşüncesinden etkilenen bu milletlerin Avrupa ülkelerinin de desteğiyle isyan ettikleri belirtilmiştir(Karabıyık, 1993:108). Osmanlı Devleti'nin çokkültürlü yapısına vurgunun yapıldığı bu kısımda, milliyetçilik düşüncesinin toplumlar için ne denli önemli olduğu görülmektedir. Ancak burada bahsedilen milliyetçilik düşüncesi yalnızca siyasi bağlamda yani bağımsız bir devlet kurmak olarak düşünülmemelidir. Bu düşüncenin temelini söz konusu kültürel grubun milli değerler olarak nitelediği kültürel yaşantıların tümü oluşturmaktadır.

⁴⁶ Bu türden örnekler çoğaltılabilmektedir. Ders kitabında yer verilen ülkelerin nüfus veya kültürel grup özellikleri içerisinde vurgulanan yegâne unsuru -Türkiye Cumhuriyeti'nin baskın kültürel grubu olan- Türklerin oluşturduğu görülmektedir. Azerbaycan örneği için bkz. (Karabıyık, 1993:85), İran örneği için bkz. (Karabıyık, 1993:87), Irak örneği için bkz. (Karabıyık, 1993:88), Suriye örneği için bkz. (Karabıyık, 1993:90).

Sırp isyanının anlatıldığı kısımda, Osmanlı'nın Sırlara din, dil ve mezhep özgürlüğü tanıdığı, ancak bu durumun 18. yüzyılda Osmanlı-Avusturya ve Rus savaşları sebebiyle bozulduğu belirtilmiştir. Sırbistan'ın zaman zaman istilâya uğramasının yanı sıra buradaki yeniçerilerin halka eziyet etmeye başlamalarının Sırp halkının isyanına sebep olduğu ifade edilmiştir(Karabıyık, 1993:108).

Yunan isyanının anlatıldığı kısımda ise Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumların din, mezhep ve dil özgürlüğüne sahip oldukları ve Osmanlıların Rumları diğer azınlıklardan daha üstün tuttıkları belirtilmiştir. Ancak Fransız İhtilâli'nin etkisi ile Rumların Mora'da ayaklanma başlattıkları ifade edilmiştir. Bu ayaklanmada çok sayıda Türk'ün öldürüldüğü vurgulanmıştır(Karabıyık, 1993:109).

Sırp ve Yunan isyanlarının anlatıldığı metinlerde geçen ifadeler birçok yönden önem taşımaktadır. Bunlardan ilki söz konusu milletlerin Osmanlı Devleti'nin çokkültürlü mozağının bir parçası olduğudur. İkincisi çokkültürlü bir devletin sınırları içerisinde yaşayan azınlıkların hak taleplerini yerine getirememesi ya da bu azınlıkların milliyetçi akımların yoğun bir biçimde etkisinde kalmalarının sonucu olarak belirli bir konfederasyon içerisinde yaşamasının mümkün olmadığı durumlarda dış etkilere açık hale gelebilecekleridir. Bu, metinde geçen Avrupalı devletler örneğinde olduğu gibi dış güçler de olabildiği gibi küresel gelişmeler de olabilmektedir. Üçüncüsü ise azınlık toplumlarının isyanlarının dayandırıldığı temellerde herhangi bir nefret söylemine yer verilmemesidir. Sırp isyanı özelinde belirtilecek olduğunda yeniçerilerin buradaki halka kötü davranması ve Sırbistan'ın zaman zaman istilaya uğraması isyan için rasyonel bir neden olarak sunulmuştur. Dolayısıyla Sırlara ilişkin herhangi suçlayıcı bir ifadeye yer verilmemiştir, nesnel bir tutum benimsenmeye çalışılmıştır. Kültürel çeşitliliğe ilişkin takınılan bu tutum çokkültürlülük ve insan hakları açısından oldukça önemlidir.

Tanzimat Fermanı'nın anlatıldığı kısımda, bu fermanın getirdiği yenilikler arasındaki maddelerden birinin Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman ve Hristiyan herkesin can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlanacağı hususuna yönelik olduğu görülmektedir(Karabıyık, 1993:111). Benzer şekilde Islahat Fermanı'nın anlatıldığı kısımda da bu ferman ile din ve mezhep özgürlüğünün tanındığı, Müslüman

olmayanların dini ayrıcalıklarının korunmasının kararlaştırıldığı belirtilmiştir(Karabıyık, 1993:112). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti’nde çokkültürlülük açısından önemli gelişmelerin başında gelen Tanzimat ve Islahat Fermanlarına söz konusu sosyal bilgiler ders kitabında yer verilmesi, günümüzdeki çokkültürcülük uygulamalarının tarihte, o dönemin koşullarına göre uygulamaya konulan ilkel bir biçimini temsil etmesi bakımından önemlidir.

“Cumhuriyet’e Nasıl Kavuştuk?” Ünitesi

Mondros Ateşkes Anlaşması’nın bir sonucu olarak Anadolu’nun işgal edilmeye başlamasının anlatıldığı kısımlarda Osmanlı Devleti’nin sınırlarında yaşayan azınlıkların bazı zararlı faaliyetlerde bulunduğu belirtilerek, bunların eleştirildiği görülmektedir. İlgili metin şu şekildedir(Karabıyık, 1993:124):

...Bütün bu gelişmeler Türk milleti için kötü sonuçlar doğurdu. Düşmanlar milletimizin varlığını ve haklarını hiçe saydılar. Bu durumdan yüzyıllarca Türk himayesinde rahatça yaşayan azınlıklar da yararlanmak istedi. Rumlar ve Ermeniler, İtilâf Devletlerinin desteğini alarak yurdumuzun bazı topraklarını ele geçirme çabasına girdiler. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için zararlı cemiyetler kurdular. Türk milleti vatanının paylaşılması karşısında sessiz kalamazdı. Bu amaçla yurdun birçok yerinde millî cemiyetler kuruldu. Türk insanı, vatanını kurtarmak duygusuyla Kuva-yi Milliye (Millî Kuvvetler) adı verilen direnme birlikleri kurdu.

Osmanlı Devleti’nin duraklama ve gerileme döneminin anlatıldığı önceki ünite de dikkate alınacak olduğunda, Mondros Ateşkes Anlaşması’nın anlatıldığı kısmın ders kitabındaki üslup değişimi açısından bir milat olduğu görülmektedir. Öyle ki, öncesinde azınlıklara ilişkin olumlu ya da yaşanan gelişmelere ilişkin nesnel ifadelerde bulunulduğu görülürken; Mondros Ateşkes Anlaşması sonrasında yani işgallerin başlaması ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulma sürecine doğru giden kurtuluş mücadelesinin yaşandığı dönemin anlatımında, ulus devlet yaklaşımının ders kitabındaki üslupta belirleyici olduğu görülmektedir.

Öğretim Birliğinin Sağlanması başlıklı kısımda, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yenileşme hareketleriyle Avrupa'daki eğitim kurumlarına benzeyen okulların açılmaya başlandığı; ayrıca devletin kontrolü dışında eğitim yapan azınlık okullarının da bulunduğu değinilmiştir. Ülkedeki bu çeşitli eğitim kurumlarında farklı bilgiler verildiği için farklı bilgiye, kültüre ve davranışa sahip insanların yetiştiği belirtilmiştir. Öyle ki Mustafa Kemal'in, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki eğitim kurumlarının amaç farklılığından duyduğu rahatsızlığı açıkça belirterek, milli birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için ülkedeki bütün öğretim kurumlarının devletin milli eğitim politikası doğrultusunda düzenlenmesi gerektiğini vurguladığı düşüncesine yer verilmiştir(Karabıyık, 1993:143). Bir imparatorluk olması sebebiyle sosyal ve kültürel yönlerden bölünmüş bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra milli değerler merkezinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarında yaşayan azınlıkları herhangi bir ayrımcılığa ya da baskıya zorlamamış olmasına rağmen çoğunluğu oluşturan baskın kültürel grup olan Türklerin kültürel değerlerine tabi olmalarının ülkedeki eşitliğin, adaletin, milli birliğin ve beraberliğin sağlanması açısından hayati bir önem taşıdığı düşünülmüştür. Bu durum vatandaşları arasında insani gelişmişlik, statü ve milli değerlere aidiyet açısından herhangi bir farklılaşmanın ve hiyerarşinin ortaya çıkmasını önleme amacıyla Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirler bağlamında yani haklar temelinde yurttaşlık anlayışının geliştirildiğini göstermektedir. Teorik bilgilerin ele alındığı önceki bölümlerde de değinildiği üzere bu yaklaşım, tüm yurttaşlara ancak ve ancak aynı hakların ve imkânların sağlanması koşuluyla toplumda mutlak eşitliğin, adaletin, milli birliğin ve beraberliğin sağlanacağını öngörmektedir.

Milli Eğitimin Gözeteceği Esaslar başlıklı kısımda Türkiye Cumhuriyeti'nin milli eğitim politikasının şu esaslara göre planlandığı ve uygulandığı belirtilmiştir(Karabıyık, 1993:144):

- Eğitim ve öğretimde birliğin sağlanması.
- Öğretimin yaygınlaştırılması ve herkesin faydalanmasının sağlanması.
- Eğitimde kız ve erkek çocuklar arasında eşitliğin sağlanması.
- Programların çağın ihtiyaçlarını karşılar özellikte ve bilimsel olması.
- Eğitim ve öğretimde disiplinin sağlanması.

- Türk millî eğitiminin amaçlarına hizmet edebilen, yetenekli öğretmenlerin yetiştirilmesi gerekir.

Millî eğitim politikasının planlanma ve uygulanma esaslarından da anlaşılacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlettir. Bu durum kendisini ders kitaplarının hazırlanması sürecinde de göstermektedir. Öyle ki haklar temelinde yurttaşlık modelinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim politikasının çekirdeğini oluşturduğu; dolayısıyla bu durumun ders kitaplarında da kendisine yer bulduğu anlaşılmaktadır. Yer verilen alıntıda da görüldüğü üzere, söz konusu eğitim politikasında çokkültürlülük dikkate alınmamıştır.

Millî kültürün anlatıldığı kısımda yer verilen bilgiler çokkültürlülük açısından önemli ifadeler içermektedir. İlgili alıntı şu şekildedir(Karabıyık, 1993:146):

Türk milletinin asırlardan beri geliştirdiği gelenek ve görenekleri, müziği, sanat eserleri, destanları, millî oyunları vardır. Atalarımızdan bizlere aktarılan bu değerlere millî kültür adı verilir. Milletimizin ve devletimizin ilerlemesi için millî kültürümüz bize en büyük güç kaynağıdır. Onun için kültürel değerlerimizi korumalı ve geliştirmeliyiz. Zamanla gelişme göstermeyen kültürlerin yok olmaya mahkûm olduklarını unutmamalıyız.

Millî kültürün anlatıldığı kısımdan yapılan bu alıntıda, çokkültürlülük açısından dikkate alınması gereken önemli ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadelerin ana düşüncesinin kültürün, mensupları açısından taşıdığı öneme ve biricikliğe ilişkin olduğu görülmektedir. Türk milletinin asırlardır geliştirdiği gelenek, görenek ve diğer tüm kültürel değerlerin Türkler için büyük önem taşımasında olduğu gibi, diğer milletler için de kendi kültürel değerleri o denli büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan bakılacak olduğunda ders kitabında belirtildiği şekliyle *gelişme göstermeyen kültürlerin yok olacağı* düşüncesi kapsamında, Türklerin kültürel değerlerini koruması ve geliştirmesi gerektiği gibi bu durumun azınlık kültürleri için de geçerli olması gerekmektedir. Aksi takdirde Türk kültürünün yok olması istenmeyen bir durum olarak görülüp önlem alınırken, azınlık kültürlerinin yok olması *iyi niyetli ihmal*

kapsamında gerçekleşmesinin olası bir durum olarak düşünüldüğü görülmektedir. Özetle, ders kitabında yer verilen bilgilerden yola çıkılarak kültürlerin geliştirilmesinin o kültürün devamlılığı açısından hayati bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Ancak ulus devlet yaklaşımı gereği milli birliği ve beraberliği sağlamak amacıyla çoğunluğu temsil eden Türk kültürünün toplumdaki diğer azınlıkları da kapsadığı kabul edilerek, toplumun birlikteliğini sağlayan yegâne unsur olduğu düşünülmektedir. Milli birliğin ve beraberliğin bozulmaması, toplumu oluşturan bireyler arasında ortak bir kültürün oluşması için kültürel referansların Türk kültürü üzerinde yoğunlaştığı görülürken, bahsedilen bu durumun aksinin gerçekleşmemesi sebebiyle de azınlık kültürlerinin iyi niyetli ihmale uğratıldığı görülmektedir.

“Türk Dünyasına Toplu Bakış” Ünitesi

Bu ünitenin ilk bölümü olan *Türk Cumhuriyetleri ve Türklerin Yaşadığı Yerler*(Karabıyık, 1993:162-165) adlı bölümde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yer verildiği görülmektedir. Bu kısımlarda öne çıkan yegâne unsur Türk kültürü ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bu ülkeler ile arasındaki ilişkilere yöneliktir. Ders kitabında Türk devletlerine yönelik bir bölümün ayrılmasına karşın Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırları içerisinde yaşayan azınlık gruplarına yönelik herhangi bir bilgiye yer verilmemesi veya bunlara ilişkin herhangi bir bölüme ayrılmaması çokkültürlülük açısından olumsuz bir gelişmedir. Buradan da anlaşılabacağı üzere, ilgili sosyal bilgiler ders kitabında homojen bir toplum yapısı tasavvurunda bulunulmuştur.

“İkinci Dünya Savaşı- Demokratik Hayat ve Anayasamız” Ünitesi

Birleşmiş Milletler teşkilâtının görevlerinin anlatıldığı kısımda yer verilen iki madde çokkültürlülük açısından önemlidir. Bunlardan ilki *milletlerarası sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler kurmak* maddesi iken, ikincisi *insan haklarını korumak ve bu konuda din, dil, cinsiyet, ırk arasında ayrım gözetmemek* maddesidir.

Genel Değerlendirme

1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?

- Evet, kısmen sahiptir.

- İlgili ders kitabında farklılıklara yönelik olumlu bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Metinlerde ayrımcılığa ya da nefret söylemine rastlanılmamaktadır. Bunun aksine insan hakları vurgusunun yer alması önemlidir.
- Ders kitabına ilişkin dikkate değer bir başka husus ise dünya uygarlığının farklı kültürlerin etkileşimleri neticesinde şekillendiğini içeren cümlelerin yer alması farklılıklara duyulan saygının geliştirilmesi ve ırkçılık gibi olumsuz uygulamaların engellenmesi bakımından önemlidir.
- Türkiye Cumhuriyeti'nin anlatıldığı kısımlarda sınırları içerisinde ve çevresinde farklı kültürlerin yer aldığı, dolayısıyla çokkültürlülüğün Türkiye'nin gerçekliğini oluşturduğu metinlerde sıkça yapılan vurgulardan anlaşılmaktadır. Ancak kültürel çeşitlilikten açıkça bahsedilmemesi ulus devlet yapısının baskınlığı ile ilgilidir. Öyle ki, el sanatlarının anlatıldığı kısımda, Türkiye'nin birçok bölgesinde farklı el sanatlarının geliştiğinden bahsedilmiştir. Ders kitabında yer verilmiyor olsa da, bu el sanatları birçok bölgede yaşayan azınlık gruplarının kültürleriyle özdeşleşmiş bir haldedir. Ders kitabında el sanatlarının kültür ile olan ilişkisine yer verilmeyip, yalnızca illere göre bir sınıflandırma yapılarak anlatılması milli hassasiyetlerin baskın geldiğini dolayısıyla çokkültürlülüğün bu anlatımda yer almadığını göstermektedir.
- Çokkültürlülük açısından olumsuz olarak nitelenebilecek bir diğer şey ise Türkiye Cumhuriyeti'ne komşu ülkelerin anlatıldığı kısımlarda bu ülkelerdeki kültürel çeşitliliğin *Türkler* özelinde ele alınmasıdır. Öyle ki bu ülkelerde Türklerin dışında yer alan başka azınlıkların olup olmadığına ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır.
- Ders kitabında yer verilen Türkiye Cumhuriyeti'nin milli eğitim politikasının planlanma ve uygulanma esaslarına bakıldığında bu esasların çokkültürlülüğe yönelik herhangi bir maddeyi kapsamadığı dolayısıyla çokkültürlülüğün milli eğitim politikasından dışlandığı görülmektedir.

- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Yukarıda da belirtildiği üzere ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmektedir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi ekseninde yer verilmektedir?
 - Ulus devlet ekseninde yer verilmektedir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet. İnsan hakları, demokrasi, gibi kavramların yüceltilip; dil, din, ırk gibi ayrımcılık türlerinin reddedilmesi birlikte yaşama kültürünü geliştirici niteliktedir.
 - Öte yandan uygarlığın gelişiminde farklı kültürlerin etkisinin vurgulanması da bu anlamda önemlidir.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet. Konuların işlenişinde ulus devlet bakış açısının etkili olması birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında kadın haklarına ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - Söz konusu ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmemiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - İlgili ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemiştir.

4.1.2.4. 1996 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Osmanlı Devleti” Ünitesi

Sosyal ve kültürel yaşamın anlatıldığı kısımda Osmanlı Devleti’ndeki halkın çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu, ancak yapılan fetihler sonucunda Hristiyanlar ve Musevîler gibi çeşitli dilde ve dinde insanların Osmanlı himayesine girmeye başladığı belirtilmiştir. Türklerin, himayelerinde yaşayan bu insanları Müslüman yapmak için hiçbir baskı yapmadığı, aksine onları yaşayışlarında serbest bıraktıkları ve onlara çeşitli ayrıcalıklar tanıdıkları vurgulanmıştır(Kılavuz, 1996:58). Hoşgörüyü ve birlikte yaşama kültürünü yücelten bu ifadeler çokkültürlülük açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti’nde güzel sanatların anlatıldığı kısımda, devletin resmî dilinin Türkçe olduğu ve devletin sınırlarının genişlemesi sonucunda Türkçenin çok geniş bir alana yayılarak seyahatnamelerin, kanunnamelerin ve şiirlerin Türkçe olarak yazıldığı belirtilmiştir. Ancak 15. yüzyıl sonlarında Türkçeye Arapça ve Farsça kelimelerin girmesi ile Türkçenin daha da zenginleştiği vurgulanmıştır(Kılavuz, 1996:59). Bu durum Osmanlı Devleti’nin çokkültürlü toplum yapısının bir sonucudur. Sınırların genişlemesi sonucunda farklı kültürel topluluklarla etkileşime girmenin neticesinde Osmanlı’nın mevcut kültüründe değişimler meydana gelmiştir. Gerek komşu topluluklarla, gerekse de devletin sınırları içerisinde farklı kültürlerle sahip toplulukların bulunması ders kitabında bahsedilen örneğin -yani Türkçeye farklı dillerden sözcüklerin girmesi olayının- meydana gelmesine sebep olmuştur. Ders kitabında yer verilen bu kısım, çokkültürlü bir toplumdaki baskın kültürel değerlerin yapısında meydana gelen değişimlerin bir kesitini sunması bakımından önemlidir.

Bilim ve teknik alanındaki gelişmelerin anlatıldığı kısımda, büyük coğrafi keşiflerin, Rönesans ve Reform hareketlerinin ortaya çıkmasına dolayısıyla Avrupa’nın gelişmesine sebep olan buluşların önceleri başka milletler tarafından bilindiği belirtilmiştir. Barutun ateşli silâhlarda kullanılması, matbaanın geliştirilmesi ve pusulanın denizcilikte kullanılması gibi gelişmelerin 15. ve 16. yüzyılda Avrupa’nın atılım yapmasını sağladığı ifade edilmiştir(Kılavuz, 1996:62). Bu bilgiler

dünya uygarlığının oluşmasını sağlayan sayısız toplumun etkisinin olduğunu ve geçmişten bugüne süren çokkültürlü yaşamın doğanın kaçınılmaz bir yönünü oluşturduğunu vurgulaması bakımından önemlidir.

“Dünyamız, Yurdumuz ve Komşularımız” Ünitesi

Türkiye’nin konumunun anlatıldığı kısımda, Türkiye’nin, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ortasında yer alması sebebiyle ilkçağlardan günümüze kadar dünyanın en işlek ulaşım ve ticaret yollarına sahip olduğu belirtilerek, bu konumu gereği çok çeşitli milletlerin geçiş ve yerleşme alanı olduğu vurgulanmıştır. Bu çeşitli kültürlerin insanlığın gelişmesine büyük katkıda bulundukları belirtilmiştir(Kılavuz, 1996:95). Bu kısım Türkiye’nin tarihsel kökenleri itibarıyla sahip olduğu kültürel çeşitliliğin başarılı bir biçimde vurgulandığı ve farklılıklara yönelik saygı ve hoşgörü içeren bir yaklaşım benimsendiği görülmektedir.

Yunanistan’ın anlatıldığı kısımda, burada 150 bin civarı Türk’ün bulunduğu belirtilmiştir. Yunanistan’da yaşayan Türklerin tüm baskılara rağmen geleneklerini ve kültürlerini korudukları vurgulanmıştır(Kılavuz, 1996:99). Ders kitabında yer verilen ilgili kısım azınlık kültürlerinin baskın kültürel normlar karşısında maruz kaldıkları ayrımcı ve asimile edici yaklaşımları göstermesi bakımından önemlidir. Ancak ders kitabının ilgili kısmında kültürel çeşitliliğe milli değerler kapsamında yaklaşıldığı görülmektedir. Öyle ki, Yunanistan’daki kültürel çeşitliliğe ilişkin verilen bilgiler çok sınırlıdır. Yunanistan’da Türklerin dışında kültürel grupların olup olmadığına ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır.

Bulgaristan’ın anlatıldığı kısımda, Bulgaristan’ın Balkanlarda en fazla Türk nüfusunun yaşadığı ülke olduğu (1,5 milyona yakın) belirtilmiştir. Türklerin Bulgaristan’da büyük baskılara uğrayarak dinî inançlarının, kültürlerinin baskı altına alındığı, isimlerinin bile değiştirilmeye çalışıldığı vurgulanmıştır. Bu baskıların sonucunda 1989 yılında 300 bin kadar Türk’ün, Türkiye’ye göç etmek zorunda kaldığı ifade edilmiştir. Yüzyıllardır Türk idaresi altında kalan bu ülkede, Türk tarihinin izlerine her yerde rastlandığı ifade edilmiştir(Kılavuz, 1996:102). Bu kısım konuya yalnızca Türklük özelinde yaklaşılması ve Bulgaristan’ın kültürel çeşitliliğine ilişkin yeterli düzeyde bilgiye yer verilmemesi sebebiyle olumsuz bir yapıya sahip olmasına

karşın, çokkültürlü bir toplumdaki azınlık kültürlerin maruz kaldığı ayrımcılık, baskı ve zoraki göç gibi uygulamaları belirtmesi bakımından da olumlu bir çağrışıma sahiptir.

“Osmanlı Devleti'nin Duraklama ve Gerileme Devri” Ünitesi

Osmanlı Devleti'nin genel durumunun anlatıldığı kısımda, üç kıtada toprakları olan Osmanlı Devleti'nin sınırlarının 22 milyon km²'ye ulaştığı ve bu sınırlar içinde çeşitli dilden, dinden ve ırktan insanların yaşadığı belirtilmiştir. Bu toplulukların Osmanlı Devleti sınırları içinde her türlü haktan yararlandıkları, bu sebeple de benliklerini kaybetmedikleri ifade edilmiştir(Kılavuz, 1996:113).

Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri adlı kısımda Tanzimat ve Islahat Fermanı'na yer verildiği görülmektedir. Bu fermanların azınlıklara tanıdığı haklar vurgulanmaktadır(Kılavuz, 1996:144,146).

“Cumhuriyete Nasıl Kavuştuk?” Ünitesi

Milli kültürün anlatıldığı kısımda yer alan metin, çokkültürlülük açısından önemlidir. İlgili metin şu şekildedir: “Millî kültürün temelleri, millî tarihtir. Bu sebeple, tarihi incelemek ve tarih çalışmalarına önem vermek, medeniyetin her alanında olduğu gibi, kültür alanında da, gelişme ve ilerlemeye yönelmek için şarttır.” (Kılavuz, 1996:210). Milli tarih bir toplumun değerlerinin, kültürünün ve özgünlüklerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması gibi çok sayıda husus açısından oldukça önemlidir. Ancak ders kitabında geçen haliyle *milli kültür* ve *milli tarih* ifadelerinin birbiriyle olan ilişkisi düşünülecek olduğunda ortaya çıkan düşünce, milli tarihten beslenen bir çoğunluk kültürü anlayışıdır. Bu anlayış içerisinde azınlık kültürlerinin tarihlerine ve kültürlerine yer verilmediği görülmektedir. Konuya çokkültürlülük açısından yaklaşıldığında, söz konusu vurguların azınlık kültürlerinin tarihlerini ve kültürlerini de içine alacak biçimde genişletilerek, çokkültürcü bir anlayışın benimsenmesi gerektiğine dikkati çekmektedir.

Toplumsal alanda yapılan inkılapların anlatıldığı kısımda Osmanlı Devleti’nden örnekler verilerek Osmanlı toplum yapısında belli bir kıyafet birliğinin bulunmadığı belirtilmiştir. Devlet adamlarının, memurların, din adamlarının ve halkın, ayrı ayrı kıyafetler giydikleri, hatta azınlıkların da kendilerine özgü kıyafetler giydikleri ifade edilmiştir(Kılavuz, 1996:211). Kıyafet örneğinin yer aldığı bu kısım, çokkültürlü Osmanlı toplumunun genel bir görünümünü çizmektedir.

“İkinci Dünya Savaşı, Demokratik Hayat ve Anayasamız” Ünitesi

Devleti meydana getiren unsurların anlatıldığı kısımda, Türk milletinin aynı soydan gelen, kederde ve mutlulukta aynı duyguları paylaşan bir millet olarak tanımlandığı görülmektedir(Kılavuz, 1996:287). Irka ve ortak soya vurgu yapan bu tanımın aksine Atatürk’ün milliyetçilik ilkesinin anlatıldığı kısımda(Kılavuz, 1996:254) geçen Türklük vurgusu *kendini Türk olarak sayan herkesin Türk olarak kabul edilmesi* yönündedir. Bu bakımından Türklüğün vatandaşlık ve aidiyet boyutuna indirgendiği görülmektedir. Belirtilen yaklaşımlardan birincisi farklılıkları dışlayıcı bir öze sahipken, ikincisi farklılıkları kucaklayıcı bir öze sahiptir. Ancak ikinci anlayışın da çokkültürlülük açısından bazı eksiklikleri bulunduğu görülmektedir. Öyle ki, farklılıkları baskın kültürün adıyla kavramlaştırmak, onların kültürel özgünlüklerinin görmezden gelinmesine ve kültürlerini gelecek nesillere taşıyacak kaynaklardan mahrum bırakılmalarına yol açacaktır.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir.
 - Osmanlı Devleti’nde meydana gelen hukuki ve sosyal gelişmelerin anlatıldığı kısımlarda, azınlıkların haklarına ve azınlıkların yaşam alanlarına ilişkin bilgilerin sunulması, çokkültürlü Osmanlı toplumunun bir panoramasını çizmesi bakımından önemlidir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet. Nüfus, sosyal yaşam, kültür gibi çokkültürlülük açısından önemli konuların anlatıldığı kısımlarda farklı kültürlere ilişkin herhangi özel bir

bilgiye yer verilmemektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin tek kültürlü bir yapıya sahip olduğu izlenimi yaratan bu kısımlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut kültürel çeşitliliği ile uyuşmamaktadır. Bu sebeple ilgili ders kitabında ulus devlet yaklaşımının ağır bastığı görülmektedir.

- Bu durum yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin anlatıldığı kısımlarla sınırlı değildir. Yabancı ülkelerin anlatıldığı kısımlarda da benzer durumlarla karşılaşmaktadır. Öyle ki, bu ülkelerin kültürel çeşitliliğine ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ders kitabında bu ülkelerin sosyo-kültürel yapısına yönelik yer verilen tek bilgi, orada yaşayan Türklerin durumuna dairdir. Ancak Türklerin dışında başka kültürel grupların yaşayıp yaşamadığına yer verilmemiştir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi ekseninde yer verilmektedir?
- Ulus devlet yaklaşımı ekseninde yer verilmektedir.
 - Öyle ki, farklı kültürel toplulukların ders kitabında yeterince temsil edilmediği görülmektedir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
- Evet, ders kitabının birçok kısmında birlikte yaşama kültürünü geliştirici ifadeler yer verilmiştir. Bu durum çokkültürlü bir toplumda bilinçli ve hoşgörülü insanlar yetiştirmek bakımından büyük önem taşımaktadır.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
- Ulus devlet anlayışını yansıtan kısımlardaki ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
- Türk İnkılabının anlatıldığı kısımlarda kadınların cumhuriyetten önceki ve sonraki yasal durumlarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmemiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemiştir.

4.1.2.5. 1997 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik incelemesi

“Osmanlı Devleti” Ünitesi

Osmanlı uygarlığında devlet yönetiminin anlatıldığı kısımda Asya'dan Batı Avrupa'ya, Kuzey Afrika'ya kadar üç büyük kıta üzerinde toprakları bulunan geniş bir ülke olduğu belirtilen Osmanlı Devleti'nin, dilleri, dinleri ve ırkları bakımından birbirinden farklı halkları uzun süre bir arada barış içinde yaşattığı belirtilmiştir(Kitapçı, 1997: 30).

Sosyal ve ekonomik hayatın anlatıldığı kısımda, Osmanlı Devleti'nde halkın büyük çoğunluğunu Müslümanların meydana getirdiği, ancak bunun dışında Hristiyanların ve Musevilerin de yaşadığı ifade edilmiştir. Osmanlı hükümdarlarının, yönetimleri altında yaşayan halkların dinlerine, dillerine, gelenek ve göreneklerine karışmadıkları belirtilirken, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi halkın sınıflara ayrılmadığı da vurgulanmıştır(Kitapçı, 1997: 34). Osmanlı Devleti'nin çokkültürlü yapısının bir tasviri yapılması ve kültürel çeşitliliğe duyulan saygıyı ifade etmesi bakımından ilgili kısım çokkültürlülük açısından önemli ifadeler içermektedir.

Güzel sanatların anlatıldığı kısımda Osmanlı Devleti'nin resmi dilinin Türkçe olduğu, Arapça'ya ve Farsça'ya da bilim dili olarak önem verildiği belirtilmiştir(Kitapçı, 1997: 35,36). Bu durum Osmanlı Devleti'nde çokdilliliğin olduğunu göstermekle birlikte, kültürel çeşitliliğin varlığına işaret etmektedir. Bu anlamda ilgili sosyal bilgiler ders kitabının Osmanlı Devleti özelinde çokkültürlülüğe yönelik atıflarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

“Dünyamız, Yurdumuz ve Komşularımız” Ünitesi

Nüfus sayımı niçin yapılır? başlıklı kısımda nüfusun okur yazar durumunu; ne kadarının köylerde, ne kadarının şehirlerde yaşadığını; cinsiyet durumunu; çalışan ve çalışmayan nüfusu ve bu nüfusun yaşa göre dağılımını gibi bilgileri nüfus sayımı sonuçlarından öğrenildiği belirtilmiştir. Nüfus sayımının sonucunda ise devletin ülkede yaşayan insanların durumu ile ilgili bilgiler edindiği ve bu bilgilere göre de gelecekte eğitim, sağlık, ulaşım gibi birçok alanda ne gibi önlemler alınması gerektiğini görerek, gerekli önlemleri aldığı vurgulanmıştır (Kitapçı, 1997: 57). Nüfusun özelliklerine ilişkin bilgi sahibi olunmayı ve bu bilgiler temelinde politikalar geliştirmeyi amaçlayan nüfus sayımı uygulamasında, nüfusun kültürel özelliklerine ilişkin herhangi bir maddenin veya amacın bulunmadığı görülmektedir. Bu durum toplumun ortak tek bir kültürü paylaşıyor olduğu kanısına sahip olunduğunu yani tek költürcü anlayışın benimsendiğini göstermektedir. Öyle ki, geniş toplum yapısı içerisinde költürlerini ana toplumun normlarına ve kurumlarına karşı koruyabilme ve költürlerinin devamlılığını sağlayabilme konusunda büyük zorluklar yaşayan azınlık gruplarının -dünya çapındaki bu durumu düşünöldüğönde- nüfus sayımının çokköltürcü politikalara geçişte önemli bir adım olabileceğı düşünölmektedir. Tek költürcü ulus devlet anlayışının hâkim olduğı görölen Türkiye Cumhuriyeti’nde, bu uygulamanın yoksunluğu ders kitabındaki tek költürcü anlayışın yansımasında kendini göstermektedir.

Yurdumuzun Komşuları adlı bölümdeki ölkelere ilişkin verilen bilgiler incelendiğindeki önceki ders kitaplarıyla büyük benzerlik taşıdığı görölmektedir. Bu sebeple tekrara düşölmemesi adına, bu kısımdaki çokköltürlölöğö ilişkin veriler maddeler halinde sunulacaktır.

- Yunanistan’ın anlatıldığı kısımda, Yunanistan’da 200 bini geçen Türk nüfusunun bulunduğı belirtilmiştir ve nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlere değinilmiştir. Yunanistan’da yaşayan Türklerin tüm haklarının Lozan Antlaşması ile güvence altına alınmasına rağmen zaman zaman bazı haklarının Yunanlılar tarafından ihlâl edildiğı belirtilmiştir. Bu durumun ise Türkiye ile Yunanistan arasında sorunların yaşanmasına sebep olduğı ifade edilmiştir (Kitapçı, 1997: 84,85).

- Bulgaristan'ın anlatıldığı kısımda, Türklerin Bulgaristan nüfusunun 1,5 milyonunu oluşturduğu belirtilmiştir. Bulgaristan'ın Türklerin Balkanlarda en yoğun olarak yaşadıkları ülke olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Bulgaristan'da Türklere karşı zaman zaman çeşitli baskıların yapıldığı ve bundan dolayı birçok Türk'ün, Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmek zorunda kaldığı belirtilmiştir(Kitapçı, 1997: 85, 86).
- Ermenistan'ın anlatıldığı kısımda, nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu belirtilirken; Azeri Türkleri'nin, Gürcülerin ve Rusların nüfusun geri kalan kısmını oluşturduğu ifade edilmiştir(Kitapçı, 1997: 87).
- Gürcistan'ın anlatıldığı kısımda 5,5 milyon nüfusa sahip olan Gürcistan'ın (1991) bu nüfusunun 500 bin kadarını Tiflis ve çevresinde yaşayan Azeri Türkleri'nin oluşturduğu belirtilmiştir. Ayrıca ülkede bir miktar Müslümanın yaşadığına da değinilmiştir(Kitapçı, 1997: 88).

İran, Irak ve Suriye'nin anlatıldığı kısımlarda da benzer bilgilere yer verildiği görülmektedir. Daha önce incelenen ders kitaplarında da görüldüğü üzere, bu ülkelerin sosyo-kültürel yapılarına Türk nüfusu eksenli yaklaşmaktadır. Ermenistan'ın anlatıldığı kısım dışında, anlatılan ülkenin kültürel yapısına ilişkin bilgilere yer verilmediği görülmektedir. Öyle ki, bu ülkelerin çokkültürlü bir sosyo-kültürel yapıya sahip olup olmadıklarına ilişkin herhangi bir çıkarıma varılamamaktadır. Bu sebeple ilgili konu kültürel çeşitliliğin tanıtılması bakımından elverişli bir konu olmasına rağmen, baskın kültürün dışında yer alan kültürler ulus devlet anlayışının tek kültürcü süzgecinden geçememiştir.

“Osmanlı Devleti'nin Duraklama ve Gerileme Devri” Ünitesi

Sırp isyanının anlatıldığı kısımda, Sırpların büyük bir hoşgörüyle dillerinde, dinlerinde, geleneklerinde serbest bırakıldıkları ve Osmanlı yönetiminden son derece memnun oldukları belirtilmiştir. Ancak Osmanlı'nın gerileme ve dağılma döneminde yapılan birçok savaşın Sırp topraklarında meydana gelmesinin, Sırp halkının huzursuzluğuna sebep olması, bunun yanı sıra Avusturya'nın ve Rusya'nın Sırp

arasında milliyetçilik fikirlerini yaymaya çalışmaları üzerine Sırp'ların Kara Yorgi başkanlığında isyan ettiklerine değinilmiştir(Kıtapçı, 1997:107). Benzer şekilde Yunan isyanının anlatıldığı kısımda da, Osmanlı Devleti'ndeki en imtiyazlı topluluğun Rumlar olduğu belirtilerek, Rumlara diğer Hristiyan topluluklardan daha fazla haklar verildiği ifade edilmiştir(Kıtapçı, 1997:108). Bu kısımlarda yer verilen bilgiler Osmanlı Devleti'nin farklı kültürlerle yönelik taşıdığı hoşgörüyü göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca ders kitaplarında farklılıklara yönelik olumlu izlenimler yaratan ifadelerin yer alması birlikte yaşama kültürünü geliştirmeye hizmet etmektedir. Bu bakımdan çokkültürlük açısından istenilen bir sonuç yaratıldığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme Hareketleri başlıklı kısımda Tanzimat Fermanı'na ve Islahat Fermanı'na yer verilmiştir. Bu fermanlarda geçen Müslüman veya Hristiyan, herkesin can ve mal güvenliğinin sağlanacağı; herkesin kanun önünde eşit sayılacağı; devlet dairelerine Hristiyanların da alınacağı gibi hususlar, çokkültürlü bir toplum yapısında farklı kültürel kimlikleri taşıyan bireylerin, toplumun bir parçasını oluşturduğunu ve bu sebeple herhangi bir ayrımcılığa ve dışlanmaya tabii tutulamayacağını göstermesi bakımından önemlidir(Kıtapçı, 1997: 109, 110).

“Cumhuriyete Nasıl Kavuştuk?” Ünitesi

Son Osmanlı Mebuslar Meclisi ve Misak-ı Millî başlıklı kısımda, *Milli Ant Kararlarına* ilişkin dikkati çeken iki madde bulunmaktadır. Bunlardan birincisi *Türk ve Müslüman çoğunluğun bulunduğu Türk vatanı, bölünmez, ayrılmaz bir bütündür* maddesi iken, ikincisi *azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanmaları şartı ile kabul edilebilir* maddesidir(Kıtapçı, 1997: 127). Bu maddeler Anadolu'nun işgal edilmeye başlandığı o dönemlerin sosyo-kültürel anlayışını yansıtmaları bakımından çok önemlidir. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde azınlıkları kucaklamayı hedefleyen Tanzimat Fermanı'nın ve Islahat Fermanı'nın sosyal birliği sağlamakta yetersiz olması, ilerleyen süreçte işgal yıllarındaki Anadolu insanının, toplumun ana unsurunu Türk ve Müslüman nüfus olarak tanımlama gereği duymasına sebep olduğu görülmektedir. Toplumun temelini oluşturan kültürel unsurları tanımlama yönünden köklü değişikliklerin

yaşandığı dönemlerde kültürel çeşitliliğe yönelik politikaların dönüşümünü göstermesi bakımından yer verilen bilgiler oldukça önemlidir.

“Türk Dünyasına Toplu Bakış” Ünitesi

Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin anlatıldığı ilgili ünitenin *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri* başlıklı kısmında, söz konusu ülkelerin kültürlerine yönelik bilgilere yer verildiği görülmektedir. Bu kısımda kültürel çeşitlilik olgusuna pek yer verilmediği görülmektedir. Ancak Türkler’in *Yaşadığı Diğer Yerler* başlıklı kısımda dünyadaki çok sayıda ülkede yaşayan Türk nüfusuna örnekler verilmiştir (Kitapçı, 1997: 154-157).

“İkinci Dünya Savaşı, Demokratik Hayat ve Anayasamız” Ünitesi

Devleti Meydana Getiren Unsurlar başlıklı kısımda geçen metin ilgi çekicidir. İlgili metin şu şekildedir: “Vatan sınırları belli, atalarımızdan bizlere miras kalan toprak parçasıdır. Bu topraklar üzerinde aynı dili, kültürü, tarihi paylaşan insanlarla beraber yaşarız.” (Kitapçı, 1997: 182). İlgili metinde geçen *bu topraklar üzerinde aynı dili, kültürü, tarihi paylaşan insanlarla birlikte yaşarız* ifadesi ders kitabında homojen bir toplum tasarımı yaratılmaya çalışıldığını göstermektedir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin çokkültürlü yapısı düşünülecek olduğunda bu kabulün hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Kültürel çeşitliliğin inkârı anlamına gelen bu yaklaşım çokkültürlülük açısından uygun değildir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir. Çokkültürlülüğün ilgili ders kitabına yansması bakımından, önceki ders kitaplarında bulunan eksiklerin ve hatalı yaklaşımların söz konusu ders kitabında da büyük oranda devam ettiği görülmektedir. Öyle ki, konuların ele alınışında çokkültürlülük kendine yalnızca Osmanlı İmparatorluğu’nun anlatıldığı kısımlarda, yüzeysel bir biçimde yer bulabilmektedir.
 - Çokkültürlülüğe ilişkin kavramlar ve yaklaşımlar ders kitabında çoğunlukla hoşgörü ve saygı temelinde işlenen dar bir çerçeveye hapsedilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin işlendiği konularda farklı kültürlere yönelik herhangi bir ifadenin bulunmadığı görülmektedir. Bu kısımlarda Türkiye Cumhuriyeti'nin homojen bir toplumdan oluştuğu algısı yaratılmaktadır. Bu sebeple kültürel çeşitlilik olgusunun inkâr edildiği açıktır.

- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet, görülmektedir.
 - Farklı ülkelerin sosyo-kültürel yapısına yer verilen kısımlarda söz konusu ülkelerin sahip olduğu kültürel çeşitlilik, Türk nüfusu eksenli olarak ele alınmaktadır. Bu durum dünyada yer alan neredeyse tüm devletlerin homojen sınırlardan oluşan, doğal ulus devletler oluşturdukları şeklinde yanlış bir algı yaratmaktadır.
 - Farklı ülkelerde Türkler dışında yaşayan azınlıkların bulunmadığı ve Türklerin tüm dünyaya yayılmış olduğu fikri, birçok ders kitabının alt metnini oluşturmaktadır. Bunun istisnasını ise –konu bakımından bu ders kitabında bulunmamasına rağmen -önceki bazı ders kitaplarında yer alan- ABD gibi çokkültürlü eksenle kurulmuş olan ülkelerin işlenişinde kendini göstermektedir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi eksenle yer verilmektedir?
 - Farklı kültürlere ulus devlet yaklaşımı ekseninde yer verilmektedir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Osmanlı döneminde farklı kültürlere karşı duyulan hoşgörünün anlatıldığı kısımlar birlikte yaşama kültürünü yansıtmaktadır.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Ulus devlet yaklaşımının etkisinin görüldüğü kısımlarda geçen ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.

- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
- Medeni Kanun'un kadınlara sağladığı haklar üzerinden kadın haklarına yer verilmiştir.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
- Türkiye Cumhuriyeti'nin komşuları dışında çokkültürlü ülkelere yer verilmemiştir. Bu ülkelerdeki kültürel çeşitlilik ise Türk nüfusu ekseninde ele alınmıştır.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
- Yer verilmemiştir.

4.1.3. 1998-2004 Dönemi

4.1.3.1. 1998 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Demokratik Hayat” Ünitesi

Demokrasinin temel ilkelerinin anlatıldığı kısımda, hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa herhangi türden bir ayrıcalığın tanınamayacağı; tanınması durumunda ise, vatandaşlar arasındaki eşitliğin bozulacağı vurgulanmıştır. Bu duruma örnek olarak anayasanın 10. maddesinde geçen hükme yer verilmiştir. Vatandaşlar arasındaki eşitliği düzenleyen bu maddeye göre; *Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir* (Deliorman&Özey&Efe,1998:15). Temelde insan hakları vurgusu taşıyan bu yaklaşım, aynı zamanda kültürel çeşitliliğe karşı benimsenen tutumu da göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü çokkültürlülük kapsamında talep edilen haklar, özünde insan hakları hareketinin bir parçasını oluşturmaktadır. Söz konusu alıntıda geçen *ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olma* prensibi, kültürel açıdan baskın kültürün dışında bulunan ötekileştirilmiş kültürel grupların haklarını da kapsamaktadır. Bu bakımdan çokkültürlülük hareketiyle uyumludur.

Devleti meydana getiren ögelerin anlatıldığı kısımda, bu ögelerin en önemlileri *millet, ülke ve egemenlik* olarak sıralanmıştır. Millet ögesiyle ilgili olarak yapılan açıklamada, dünya üzerinde çeşitli toplulukların yaşamasına rağmen bunların hepsine millet denilemeyeceği belirtilmiştir. Öyle ki, bir topluluğun millet niteliği taşıması için bazı özelliklere sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu özellikler dil birliği, kültür birliği, soy birliği ve tarih olarak sıralanmıştır. Bu özelliklere ilişkin ders kitabında yer alan bilgiler şu şekilde özetlenebilir (Deliorman ve diğer,1998:25,26):

- Bir toplulukta yaşayan bireylerin, birbirleriyle *dil* aracılığıyla anlaşmaları ve duygularını, düşüncelerini dil aracılığı ile paylaşmaları sebebiyle milli dayanışmanın dil ile sağlandığı ifade edilmiştir. Türk milletinin dilinin Türkçe olduğu belirtilmiştir.

- *Kültür* ögesine yönelik olarak, kültürün bir milletin yaşam tarzı olarak tanımlandığı görülmektedir. Tarih boyunca edinilmiş deneyimler yoluyla gelişerek günümüze ulaştığı ifade edilmiştir. Bir topluluğun aynı dilde konuşmasının, aynı şeylerden zevk almasının, aynı türkülerini dinlemesinin ve aynı şeylere inanmasının kültür birliğini meydana getirdiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra kültürün, günümüzde, milleti meydana getiren öğelerin en önemlisi sayıldığına değinilmiştir.
- *Soy birliğine* ilişkin olarak aynı soydan gelen insanlar arasında benzerliklerin ve kuşaktan kuşağa geçen özelliklerin bulunduğu, bu bakımdan soy birliğinin de, millet olmanın öğeleri arasında yer aldığı belirtilmiştir. Bu durumun ırkçılıkla karıştırılmaması gerektiği ve milleti sadece soy birliğine dayandırmanın yanlış olduğu vurgulanmıştır.
- Bir topluluğun millet hâline gelebilmesi için uzun zaman geçmesi gerektiği belirtilerek, toplulukların hayatındaki bu geçmiş zaman dilimine *tarih* denildiği ifade edilmiştir. Aynı tarihi paylaşan insanlar arasında ortak duyguların ve hatıraların oluştuğu; bunların, toplumdaki bireyleri manevi bağlarla birbirine bağladığı vurgulanmıştır. Böylece tarih bilincinin oluştuğu, dolayısıyla toplumdaki dayanışmanın artacağı belirtilmiştir.

Yukarıda özetlenen açıklamalar çokkültürlülük düşüncesi kapsamında değerlendirilecek olduğunda, bu açıklamaların ulus devlet düşüncesini yansıttığı dolayısıyla pek çok yönden çokkültürlülük düşüncesi ile çeliştiği görülmektedir. Bu özelliklere ilişkin yapılan açıklamalar sırayla ele alınacak olduğunda ilk sırayı *dil birliği* almaktadır. Öyle ki, bu kısımda yapılan açıklamalar toplumun her kesiminde aynı dili konuşmanın *biz* bilincinin yani ortak fayda ve ortak çıkarda buluşabilen bir toplum oluşturma önkoşulu olarak görülmektedir. Elbette toplumu oluşturan bireyler arasında iletişim sağlanabilmesi için toplumdaki tüm bireyler tarafından konuşulan, ortak bir dilin olmasında herhangi bir sakınca yoktur. Ancak bu durum çokkültürlülük yaklaşımına göre, toplumda çokdilliliğin hayata geçirilmesiyle sağlanmalıdır. Aksi takdirde toplumda birliği sağlamak amacıyla benimsenecek dil

birliği yaklaşımının, baskın kültürün dışında kalan kültürel toplulukların asimilasyonu ile sonuçlanması kaçınılmazdır.

*Aynı şeylerden zevk almak, aynı şeylere inanmak, aynı türkülerini dinlemek gibi toplulukların benzerlikleri üzerine kurulu olan yapı kültür birliği olarak nitelenmiştir. Milleti meydana getiren en önemli özellik olduğu belirtilen *kültür birliği*, çokkültürlülük açısından hatalıdır. Öyle ki, bir toplumun kültürünü oluşturan alt kültürler yalnızca benzerlikleriyle değil, aynı zamanda farklılıklarıyla da bir bütün oluştururlar. Bu anlamda milletin, *bir toplumun üyelerinin sahip olduğu benzerlikleriyle, farklılıklarıyla -ve hatta bu benzerliklere ve farklılıklara rağmen- üyeleri arasında birbiriyle uyumlu, ortak bir bütün oluşturabilen sosyo-kültürel bir yapı* olarak tanımlanmalıdır. Çünkü millet kavramı yalnızca benzerlik üzerine kurulu olduğunda, iç kısıtlamaların ve –baskı, ötekileştirme gibi- anti demokratik uygulamaların meydana gelme tehlikesi vardır. Bunun yanı sıra insanları benzerlikleri temelinde bir yapıya yerleştirmek, sosyo-kültürel açıdan imkânsızdır. Doğada olduğu gibi, birçok ortak yönleri bulunmasına karşın insan toplulukları da kaçınılmaz bir zenginliğe, farklılığa sahiptir.*

İnsan hakları ve çokkültürlülük düşüncesi açısından değerlendirildiğinde, milleti oluşturan özellikler içerisinde istismara ve ayrımcılığa en açık olan *soy birliği* adlı maddedir. Ders kitabında her ne kadar da bu özelliğin ırkçılıkla bir ilgisinin olmadığı belirtilmiş olsa da, bu düşüncenin ırkçı düşüncelere yol açma ihtimali yüksektir. Milleti oluşturan unsurlardan kültür ve soy kavramlarının bir arada kullanılması çelişik bir durum yaratmaktadır. Çünkü bu kavramların bir arada kullanılması durumunda tikel bir öze sahip olan soy yaklaşımı, doğası gereği kültür kavramına baskın gelecektir. Bu durum özellikle de toplumsal çoğunluğu oluşturan grubun aynı soydan olduğu durumlarda geçerlidir. Bu anlamda soy yaklaşımının toplumdaki farklılıkları kucaklama ihtimali bulunmamaktadır. Çünkü insanlar kendi iradelerine göre soylarını değiştiremezler. Bu durum yalnızca kültüre özgü bir durumdur. Eski kültüründen izler taşımakla birlikte insanlar yeni bir kültüre uyum sağlayabilir, hatta o kültürün normlarını benimseyebilir. Soy gibi fizyolojik bir temele dayanmadığı için, herhangi bir fiziksel ayrıma da dayanma ihtimali bulunmamaktadır. Soy zorunlu ve kaçınılmaz bir aidiyet olması sebebiyle kalıcı sınırlara sahip iken,

kültürün sınırları bulunmamaktadır. İsteğe ve uyuma bağlı bir çerçeve oluşturan kültür, herhangi bir zorlamaya maruz kalmaması durumunda, insanlara kendi çizgilerini yeniden belirleyebilme imkânı tanımaktadır.

Tarih bilinci olarak nitelenen son madde, çokkültürlülük düşüncesi açısından herhangi bir sakınca taşımamaktadır. Bir toplumdaki bireylerin bir *millet* haline gelebilmeleri; tarihsel bir sürecin içerisinde geçerek, ortak yaşam deneyimleri oluşturabilmeleri ve bu geçen süreçte sahip olunan her türlü farklılıklara karşın *biz* duygusu oluşturabilmeleri ile mümkün olabilmektedir.

Siyasal hakların anlatıldığı kısımda anayasanın 66. maddesinde *Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin Türk olduğu* hususunun yer aldığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra ilgili kısımda, siyasal hakların kullanılmasının yalnızca Türklere mahsus olduğu vurgulanmıştır(Deliorman ve diğer,1998: 28). Bu kısımda yer verilen bilgede Türklüğün vatandaşlık zemininde ele alınan bir üst kimlik olarak nitelendiği ve dolayısıyla herhangi bir ırki referans taşımadığı görülüyor olsa da, bu üst kimliğin toplumdaki baskın kültürü nitelemesi sebebiyle azınlık kültürlerinin kültürel kimliğini gölgeleme ihtimali taşımaktadır. Bu bakımdan da çokkültürlülük düşüncesiyle çelişmektedir.

“Türkiye Tarihi” Ünitesi

İlgili ünitenin *Devlet Yönetimi* adlı kısmında sultanın temel görevi, halkın refah, mutluluk ve güven içinde yaşamasını sağlamak olarak açıklanırken, bu görevin içine yalnızca Müslümanların değil, Hristiyan ahalinin de girdiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Hristiyanlara yönelik herhangi bir ayrımcılığın olmadığı vurgulanmıştır(Deliorman ve diğer,1998:88). Toplumun baskın unsurundan farklı nitelik taşıyan azınlık gruplarına yönelik geliştirilen hoşgörü anlayışı çokkültürlülük açısından oldukça önemlidir. Konunun Hristiyanlar özelinde ele alınan kısmında, farklılık taşıyan gruplara yönelik herhangi bir ayrımcılığın kabul edilemez olduğunun belirtilmesi, bireylerin birbirlerini taşıdığı farklılıklarıyla kabul eden ve buna saygı duyan bireylerden oluşan bir toplumun kurulmasına hizmet eden bir anlayış geliştirmektedir. Nitekim *sosyal yaşamın* anlatıldığı ilerleyen kısımlarda Anadolu'daki Türklerin, Hristiyan ahalisi ile iyi ilişkiler içinde olduklarına ve toplumda

Hristiyanların dini inançlarına, ibadetlerine, giyim kuşamlarına karışılmadığına(Deliorman ve diğer,1998:90) değinilmesi konunun anlatımında çokkültürcü değerlerin ön plana çıkarıldığını göstermektedir. Bu yönüyle ders kitabında yer verilen hususlar çokkültürlü bir dünyada, birlikte yaşama kültürünü geliştirici bir nitelik taşımaktadır.

“Moğollar ve Diğer Türk Devletleri” Ünitesi

Moğolların anlatıldığı bir kısımda Çin'deki Moğolların zamanla Çinlileştiği, Müslüman olan Moğolların ise Türk kültür çevresine girdikleri belirtilmiştir(Deliorman ve diğer,1998:96). Azınlıkta kalan Moğolların milli benliklerini kaybettiği hususu üzerinde durulan bu kısımdan yola çıkarak günümüz toplumları için de benzer bir yorum yapılabilir. Öyle ki, kültürünü sürdürebilme imkânından yoksun kalan kültürel gruplar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de zaman içerisinde baskın kültürün etkisine girerek asimile olurlar. Bu durum onların azınlık konumuna düşmeleri ile başlayıp, baskın kültüre rağmen kendi kültürlerinin devamlılığını sağlayabilme hususunda gerekli kaynaklardan yoksun bırakılmaları ile devam etmektedir. Bu süreç azınlık grubunun taşıdığı kültürel değerlerin kuşaklar arasındaki aktarım yoluyla gelecek kuşaklara aktarılamaması sonucunda ise grubun asimilasyonu ile neticelenir. Bu sebeple çokkültürlülük uygulamaları, dünya üzerindeki kültürlerin biricikliğinin korunması dolayısıyla kültürel çeşitliliğin devamlılığı açısından önem taşımaktadır.

Sanat konusunun işlendiği bir kısımda, Moğol döneminde üretilen resimlerde Çin ve Uygur, çinçilikte ise Karahanlı ve Uygur etkilerinin belirgin olduğu belirtilmiştir(Deliorman ve diğer,1998:107). Yer verilen bu bilgi, toplumların arasında meydana gelen etkileşimlerin söz konusu toplumların kültüründe değişmelere yol açtığını ve dünya kültürünün de bu etkileşimler temelinde oluştuğunu göstermektedir. Bu sebeple çokkültürlü bir arka plana sahip olan dünya kültürünün, günümüzde de zengin bir çeşitlilik oluşturduğu görülmektedir. Bu çeşitlilik aynı zamanda dünya üzerinde yer alan tüm toplumların da ortak özelliğidir. Homojen bir kültüre sahip olduğu ileri sürülen toplumların bile böylesi bir kültürel etkileşim neticesinde şekillendiği açıktır. Bu sebeple çokkültürlülük kaçınılmaz, küresel bir olgudur.

“Türkiye’imiz” Ünitesi

Genel nüfus sayımının anlatıldığı kısımda, bu sayım sonuçlarının kadın ve erkek nüfuslarını, nüfusun sosyal, kültürel ve ekonomik içeriklerini de sağladığı belirtilmiştir(Deliorman ve diğer,1998:114). Nüfus sayımına nüfusun sosyal ve kültürel içeriklerinin dâhil edilmesi çokkültürlülük açısından önemli bir gelişmedir. Ancak bu uygulamayı yönelik herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Bu sebeple de bu uygulamanın ne denli bir derinlikle ve hassasiyetle ele alındığı bilinmemektedir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir. Öyle ki, ilgili ders kitabının insan hakları ve çokkültürlülük kavramlarına yönelik olumlu yargılar taşıdığı görülmektedir. Buna karşın ders kitabında ulus devlet anlayışının etkilerini görebilmek mümkündür. Milleti oluşturan unsurların yer aldığı kısımda bu durum kendisini daha güçlü hissettirmektedir. Bu kısımda bir ulus devlet yaklaşımı olan benzerlikler üzerine kurulu millet düşüncesi varlığını hissettirmektedir. Bu anlamda yalnızca benzerlikleri ölçüsünde değil, tüm farklılıklarıyla birlikte bir millet oluşturmaının önemi gözden kaçırılmıştır.
 - Moğolların anlatıldığı kısımlarda kültürel kaynaklarından yoksun kalan toplulukların benliklerini kaybetme riski taşıdıkları, dolayısıyla asimile olarak farklı kültürlerin etkisi altına girebilecekleri hususuna dikkat çekildiği görülmektedir. Günümüz toplumları açısından da örnek teşkil eden bu durum, azınlık durumuna düşen kültürel grupların kültürlerini sürdürebilmeleri için gereken imkânların ve şartların sağlanmasının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü geçmişte meydana gelen bu türden olumsuz gelişmeler, gerekli tedbirlerin alınmaması durumunda günümüzde veya gelecekte benzer biçimlerde tekrarlanabilir.
 - Son olarak, ders kitabının zengin bir konu dağılımı olmasına rağmen, bu zengin konu dağılımı içerisinde çokkültürlülüğe yeterince yer verilmediği görülmektedir.

- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet, -yukarıda da belirtildiği üzere- görülmektedir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi ekseninde yer verilmektedir?
 - Farklı kültürlere ulus devlet ekseninde yer verilmiştir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Tarih konularının anlatıldığı kısımlarda farklılıklara yönelik saygı ve hoşgörü gösterilmesine yönelik örneklerle yer verildiği görülmektedir. Bu durum tüm farklılıklarına rağmen toplumda yaşayan insanların birlikte yaşama kültürünü geliştirmelerini ve *biz* bilinci oluşturmalarını sağlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple yer verilen ifadeler çokkültürlülük düşüncesi bakımından olumludur.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. İlgili ders kitabında ulus devlet bakış açısını yansıtan ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - Moğolların anlatıldığı kısımda kadının sosyal yaşamdaki önemine ilişkin bilgilere yer verilmiş olsa da kadın haklarına ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - Yer verilmemiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - Yer verilmemiştir.

4.1.3.2. 1999 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Türkiye’nin Coğrafi Bölgeleri” Ünitesi

Türkiye’nin jeopolitik açıdan öneminin anlatıldığı kısımda geçen ifadeler Türkiye Cumhuriyeti’nin zengin kültürel çeşitlilik tarafından kuşatılan bir coğrafyada konumlandığını, dolayısıyla bu kültürel çeşitlilikten etkilendiğini ortaya koymaktadır. İlgili alıntı şu şekildedir(Şenünver ve diğer., 1999: 47): “Yurdumuz, Dünya’nın ekonomik, kültürel ve siyasal yönden farklı bölgeleri arasında bulunmaktadır. Bu farklı bölgeleri birleştiren yollar, Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir köprü durumunda olan Türkiye’den geçer.”

Aynı kısımda Bulgaristan’ın Türk azınlığa karşı uyguladığı ayrımcı politikaların eleştirildiği görülmektedir. İlgili alıntı şu şekildedir(Şenünver ve diğer., 1999: 48): “Bulgaristan, burada yaşayan soydaşlarımıza karşı Balkan Savaşlarında başlattığı zulmü uzun süre devam ettirmiştir. Ancak son zamanlarda iki ülke arasındaki ilişkilerde bir yumuşama görülmektedir.” Bu anlatımda Bulgaristan’da yaşayan Türkler için soydaşlarımız ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum -daha önceki incelemelerde de vurgulandığı üzere- devletin baskın kültürü oluşturan grubun değerlerini merkeze yerleştirdiğini ve heterojen bir yapıya sahip olan Türkiye Cumhuriyeti’ni baskın grubun değerleri ölçüsünde homojen bir tasarıma maruz bırakması sebebiyle hatalıdır. Baskın kültürel grubun dışında kalan bireylerin ötekileştirilmesi ihtimalini beraberinde getiren bu anlayış, çokkültürcü bir hassasiyet taşınamaması sebebiyle hatalıdır. Bu anlamda yurttaş, soydaş gibi ifadelerin çokkültürcü hassasiyet çerçevesinde yeniden tanımlanması ve ders kitaplarına da bu ölçüde yansıtılması gerekmektedir.

“Avrupa’da Yenilikler” Ünitesi

Yeni buluşların anlatıldığı kısımda, 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa’da birçok yeniliğin yapılarak, yeni buluşların ortaya konulduğu belirtilmiştir. Avrupa’da ilerlemeye neden olan bu buluşların daha önce başka milletler tarafından da bilindiği,

Avrupalıların bu bilgileri onlardan öğrenerek ilgili buluşları geliştirdiklerine işaret edilmiştir. Bunların en önemlileri arasında barutun ateşli silâhlarda kullanılması, matbaanın geliştirilmesi, pusulanın yaygınlaşarak denizcilikte kullanılması gösterilmiştir(Şenünver ve diğer., 1999: 77). Avrupa'daki gelişmelerin arka planında kültürler arasındaki etkileşimlerin büyük bir yer tuttuğu ve dünya uygarlığının da bu etkileşimler neticesinde yükseldiği, metinde vurgulanan düşüncenin temelini oluşturmaktadır. Kültürel çeşitliliğin değerinin ve sosyal yaşamda güdüleyicisi olabileceği gelişmelerin öne çıkarılması bakımından önem taşıyan bu kısım çokkültürlülüğe yönelik önemli vurgular taşımaktadır.

Coğrafi keşiflerin sonuçlarının maddeler halinde ele alındığı kısımda çokkültürlülük açısından üç madde dikkati çekmektedir. Bunlar şu şekildedir(Şenünver ve diğer., 1999: 81):

- Hristiyanlık yayıldı. Buna karşın dünyanın düz olduğu gibi birçok yanlış bilgi aktaran kiliseye ve din adamlarına inanç azaldı.
- Avrupalılar, keşfettikleri ülkeleri ele geçirerek sömürge imparatorlukları kurdular.
- Keşfedilen yerlere, özellikle Amerika'ya, Avrupa'dan birçok insan göç etti. Avrupa kültür ve uygarlığı yeni yayılma alanları buldu.

Bu maddeler çokkültürlülük açısından şu şekilde yorumlanabilir:

- *Hristiyanlığın yayılması*, Hristiyanlığın yayıldığı alanlardaki mevcut dini/kültürel değerleri ve normları değiştirmesi ve ilgili alanların kültürel çeşitliliğine etki etmesi sebebiyle çokkültürlülük açısından önemlidir.
- Avrupalıların, keşfettikleri ülkeleri ele geçirerek sömürge imparatorlukları kurması, Avrupa kültürünün ele geçirilen yerlere dayatılması ve bölge insanın köleleştirilmesi bakımından kültürel yapının dönüştürülmesinde büyük etkiye sahiptir. Kölecî bir kültürün yerleştirilmeye çalışıldığı bu düzende; kültürel çeşitliliğin yok edilmeye çalışıldığı, Avrupa kültürüne asimile olmanın zorlandığı yeni bir homojen kültürün benimsetilmesi için çaba harcandığı tek kültürcü bir anlayışın varlığına rastlanmaktadır.
- Amerika gibi Avrupalılar tarafından keşfedilen kıtalara, başta Avrupa'dan olmak üzere birçok yerden yapılan göçler, yerli nüfusun soykırıma uğratılarak azınlık

konumuna düşürülmesi ve nüfusları azalan bu yerli grupların topraklarına çok sayıda farklı bölgeden gerçekleştirilen göçler sonucunda Amerika, Avustralya gibi kıtalarda melez kültürel grupların ortaya çıktığı gelişmelere atıfta bulunmaktadır. Her ne kadar soykırım sonucu kültürel çeşitliliğin büyük zarar gördüğü olumsuz gelişmelerin yaşanması insan hakları ve çokkültürlülük açısından utanç verici gelişmeler olsa da, bu kıtalara gerçekleştirilen göçlerin kültürel anlamda yeni yapılar oluşturduğu gerçektir. İlgili kıtalardaki melez kültürel grupların varlığı bu göçler neticesinde biçimlenerek gelişmiş, yeni oluşumlara etki etmiş ve çokkültürlülük hareketinin temel ateşleyicisi olmuştur. Bu bakımdan söz konusu metinde yer verilen bilgiler, çokkültürlülük açısından hem olumlu hem de olumsuz gelişmelere atıfta bulunmaktadır.

“19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti” Ünitesi

Fransız İhtilali’nin Osmanlı Devleti’ne etkilerinin anlatıldığı kısımda, Osmanlı Devleti içerisinde birçok milletin olduğu, bunlar arasında Sırpların, Yunanlıların ve diğer Balkan milletlerinin Fransız İhtilali’nin yaydığı düşüncenin etkisiyle ayaklandıkları belirtilmiştir(Şenünver ve diğer., 1999: 114). Osmanlı Devleti’nin sosyo-kültürel yapısı içerisindeki çeşitliliğe ilişkin bir kesit sunulması bakımından ilgili kısım önemlidir.

Sırp isyanının anlatıldığı kısımda Sırpların, Osmanlı egemenliğinde yaşadıkları süre boyunca din, dil ve ticaret özgürlüğüne sahip oldukları, dolayısıyla da Osmanlı yönetiminden de memnun oldukları belirtilmiştir. Fakat gerileme ve dağılma dönemlerinde meydana gelen gelişmeler neticesinde bu durumun değiştiği ifade edilmiştir. Benzer şekilde Yunan isyanının anlatıldığı kısımlarda da Rumların din, dil ve ticaret özgürlüğüne sahip oldukları belirtilmiştir(Şenünver ve diğer., 1999: 114,115).

Islahat Fermanı’nın anlatıldığı kısımda, bu fermanla Müslüman olmayanlara yeni hakların tanındığı, Müslüman veya Hristiyan gibi bir ayrıma varılmaksızın bütün Osmanlı halkının eşit sayıldığı vurgulanmaktadır(Şenünver ve diğer., 1999: 122). Bu türden açıklamalar çokkültürlülüğe yönelik önemli sayılabilecek ifadeler içermektedir.

“Osmanlı Kültür ve Uygarlığı” Ünitesi

Devlet yönetimi adlı kısımda Osmanlıların, himayelerinde bulunan bütün insanlara adil ve eşit davrandıkları, bu nedenle de sınırları içinde yaşayan dili ve dini ayrı olan toplulukların birbirleriyle uzun süre birlikte yaşamayı başardıkları belirtilmiştir(Şenünver ve diğer., 1999: 135).

Hukuk sisteminin anlatıldığı kısımda da benzer ifadelere yer verildiği görülmektedir. Öyle ki, Osmanlı Devleti’nde halkın büyük kısmını Müslümanların oluşturduğu, bunun yanı sıra Musevilerin ve Hristiyanların da yaşadığı belirtilerek, devletin bu topluluklardan hiçbirine ya da hiç kimseye dinî yönden baskı yapmadığı vurgulanmıştır. ayrıca Müslüman olmayanların da sosyal ve ekonomik haklardan yararlandıkları belirtilmiştir(Şenünver ve diğer., 1999: 145). Yer verilen bu bilgiler geçmiş dönemler ve günümüz için önemli örnekler teşkil etmektedir. Öyle ki, baskın kültürel grubun azınlıkta bulunan gruplara yönelik herhangi bir asimile edici uygulamasının bulunmaması ve azınlıkta bulunan grupların kültürel yaşantılarına saygı duyularak onların çeşitli haklardan yararlanma imkânlarının güçlendirilmesi, ayrımcılığın ve ötekileştirmenin engellenmeye çalışılması bakımından örnek teşkil etmektedir. Ders kitabında birlikte yaşama becerisini güçlendirici bu türden olumlu örneklerle yer verilmesi önemlidir.

“Yurdumuzun Komşuları ve Türk Dünyası” Ünitesi

Yurdumuzun Komşuları adlı kısımda Türkiye Cumhuriyeti’ne komşu olan ülkelere yer verilmiştir. Bu anlatım içerisinde söz konusu ülkelerin kültürel çeşitliliğine yönelik sınırlı bilgilere yer verildiği görülmektedir. Bu anlatımların odak noktasını söz konusu ülkelerdeki Türk nüfus oluşturmaktadır. Bu sebeple ilgili ülkelerde kültürel çeşitliliği oluşturan kültürel grupların varlığına ilişkin bilgilere ulaşılamamaktadır. Bunun yanı sıra bu ülkelerin sosyal yaşantısındaki kültürel gruplar ile devlet ilişkine ya da kültürel gruplar arasındaki ilişkilere yönelik herhangi bir bilgiye de rastlanılamamaktadır. Anlatım çoğunlukla bu ülkelerde yaşayan azınlık

konumundaki Türk nüfusa yönelmiştir. Bu ülkelerde yaşayan Türklere ilişkin sıklıkla *soydaşlarımız* ifadesi geçmektedir. Bu ifadenin kullanımının ne gibi sakıncalar taşıdığı önceki incelemelerde ve bu incelemenin önceki sayfalarında ele alındığı için tekrar bu konuya değinilmeyecektir. Bu kısım içerisinde çokkültürlülük yönünden dikkate değer kısımlara kabaca değinilecektir.

Bulgaristan'ın anlatıldığı kısımda 9 milyon civarında olan ülke nüfusunun 1,5 milyondan fazlasını Türklerin oluşturduğu ve Balkan ülkeleri arasında, Türklerin en çok bulunduğu ülkenin Bulgaristan olduğu belirtilmiştir. Bulgaristan'ın, yüzyıllarca Türklerin idaresi altında kaldığı dolayısıyla bugün ülkenin pek çok yerinde görülen camilerin, çeşmelerin, hamamların, köprülerin vb. tarihî yerlerin o dönemin izlerini taşıdığı vurgulanmaktadır. Burada yaşayan Türklerin(*soydaşlarımızın*), Türk örf ve adetlerine her zaman sahip çıktıkları ve millî benliklerini korudukları ileri sürülmüştür(Şenünver ve diğer., 1999: 155).

Yunanistan'ın anlatıldığı kısımda, 9 milyon civarında olan ülke nüfusunun 150 bin kadarını Türklerin oluşturduğu belirtilmiştir. Yunanistan'daki Türklerin dillerine, geleneklerine ve kültürlerine son derece bağlı oldukları belirtilmiştir. Buradaki Türklere(*soydaşlarımıza*) Lozan Antlaşması ile birtakım hakların tanındığı, ancak Türklerin Yunan hükümetlerinin kendilerine karşı tutumlarından kaynaklanan bazı sorunları olduğu ileri sürülmüştür. Özellikle de Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda birtakım engellerin çıkarıldığı ifade edilmiştir. Buradaki Türklerin göçe zorlandığı, arazilerinin kamulaştırıldığı ve milli benliklerinin yok edilmeye çalışıldığı belirtilmiştir. Bu olumsuz davranışlar sonucunda birçok Türk'ün, çeşitli zamanlarda Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldığı vurgulanmıştır(Şenünver ve diğer., 1999: 156).

Suriye'nin anlatıldığı kısımda 13 milyon civarında olan ülke nüfusunun 200 bin kadarını Türklerin oluşturduğu ileri sürülmüştür. Buradaki Türklerin, eğitim ve öğretimlerini Arapça olarak yaptıkları, ancak evlerinde ve kendi aralarında Türkçe konuştukları belirtilmiştir. Suriye'de yaşayan Türklerin milli benliklerini yitirmemek için yoğun çaba gösterdiklerine değinilmiştir(Şenünver ve diğer., 1999: 158). Bu kısımda Suriye'de azınlık konumunda yaşayan Türkler örneği üzerinden, ulus devlet

anlayışını sürdüren günümüzün çokkültürlü devletlerinin sınırları içerisinde yaşayan, azınlık gruplarının yaşadığı sorunlara işaret edilmesi bakımından önemli bilgilere yer verildiği görülmektedir.

Ermenistan'ın anlatıldığı kısımda, 3 milyonu geçen ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu, nüfusun geri kalan kısmını ise Azeri Türklerinin, Gürcülerin ve Rusların oluşturduğu belirtilmiştir(Şenünver ve diğer., 1999: 162).

Türk dünyasının anlatıldığı kısımda da benzer anlatımlara ve ifadelere yer verilmektedir. İlgili ünitenin önceki kısmında olduğu gibi bu kısımda da çokkültürlülük yönünden dikkati çeken noktalara kabaca değinilecektir.

Kazakistan'ın anlatıldığı kısımda, 17 milyon civarı olan nüfusun %42'sini oluşturması sebebiyle, Kazak Türklerinin çoğunlukta olduğu belirtilmiştir. Buradaki diğer Türk gruplarını Tatarların ve Özbeklerin oluşturduğu belirtilmiştir(Şenünver ve diğer., 1999: 165).

Türkmenistan'ın⁴⁷ anlatıldığı kısımda 4,4 milyon olan nüfusun %70'ini oluşturması sebebiyle, Türkmenlerin çoğunlukta olduğu ileri sürülmüştür. Bu nüfusu oluşturan diğer Türk asıllı azınlıklar arasında, Özbeklerin ve Kazakların bulunduğu değinilmiştir(Şenünver ve diğer., 1999: 167).

Avrupa'da Türklerin Yaşadığı Diğer Ülkeler ve Bölgeler adlı kısımda çok sayıda ülkeye yer verildiği görülmektedir. Romanya, Makedonya, Arnavutluk ve Bosna Hersek gibi ülkelere yer verilen bu kısımda özellikle Bosna Hersek'in anlatımı çokkültürlülük açısından dikkat çekmektedir. Bu kısımda Bosna-Hersek'in 4,5 milyonluk nüfusunun büyük bölümünü Müslüman Bosnalıların yani Boşnakların oluşturduğu belirtilmiştir. Sırpların ve Hırvatların ise ülkedeki diğer iki önemli etnik gruba karşılık geldiği ifade edilmiştir. Bosna-Hersek'in, 1992 yılında Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nden ayrılarak bağımsızlığını ilân ettiği ve Türkiye dâhil pek çok ülkenin, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanıdığı belirtilmiştir. Ancak Sırpların bu

⁴⁷ Özbekistan'ın, Kırgızistan'ın, Afganistan'ın ve Tacikistan'ın anlatıldığı kısımlarda birbirini tekrarlayan benzer ifadeler yer verilmektedir. Tekrara düşmemek adına bu kısımda verilen bilgilere değinilmeyecektir. Bkz: (Şenünver ve diğer., 1999: 169-174).

bağımsızlığı kabul etmemesi üzerine ülkede iç savaşın çıktığı, Sırların ülkedeki Müslümanlara karşı bir soykırım başlattığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine birçok Bosnalı Boşnak'ın, Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldığı, 1995 yılında yapılan bir antlaşma ile de bu savaşın durdurulduğu belirtilmiştir. Ancak Sırların, antlaşmaya rağmen zaman zaman oradaki Müslümanları tedirgin etmeye devam ettiği ileri sürülmüştür (Şenünver ve diğer., 1999: 182). Farklı kültürel grupların oluşturduğu toplumlarda birlikte yaşama kültürünün geliştirilememesi ve bu gruplardan bazılarının diğerleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştığı durumlarda söz konusu toplum, bölünmelere uğrama ve çatışmalara sahne olma ihtimali taşımaktadır. Çokkültürlü toplumlarda meydana gelebilecek olası çatışmaların ve diğer tehlikelerin engellenmesi bakımından büyük önem taşıyan çokkültürlülük uygulamaları yerel ve küresel düzeyde birlik duygusunu geliştirmeyi hedeflemektedir. Bosna-Hersek örneği üzerinden yapılan açıklamalar farklı kültürel ve etnik grupların bir arada yaşadığı çokkültürlü toplumların uygun politikalar geliştirilememesi veya bazı kısırtımlara maruz kalınması durumunda ne gibi sonuçlar doğuracağını göstermesi bakımından önemlidir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir.
 - İlgili ders kitabında Türkiye Cumhuriyeti'nin çokkültürlü bir coğrafyada bulunması sebebiyle farklı kültürler tarafından çevrelendiği başarılı bir biçimde ifade edilmiştir. Buna karşın ülke sınırları içerisindeki kültürel çeşitliliğe karşın kayıtsız kalındığı ve ülkenin homojen bir yapıdan meydana geldiği izlenimi yaratılmaya çalışılmaktadır. Ulus devlet anlayışının etkilerinin görüldüğü bu yaklaşım Türkiye'nin sosyo-kültürel gerçekliğiyle uyuşmadığı gibi çokkültürlülük açısından da hatalı bir yaklaşımdır.
 - Dünya medeniyetinin oluşumunda farklı kültürlerin katkılarının vurgulandığı kısımlarda yer verilen bilgiler kültürler arası etkileşimlerin önemini göstererek, günümüzün çokkültürlü dünyasında barış ve uyum içerisinde yaşamının değerini ortaya koymaktadır.

- Osmanlı Devleti'nin anlatıldığı kısımlarda, devletin sınırları içerisinde önemli bir olgu haline gelen kültürel çeşitliliğe ve bunun yansımalarına yer verilmesi önemli bir gelişmedir. Bu kısımlarda Osmanlı Devleti'nin kültürel gruplara karşı benimsediği hoşgörölü ve saygılı politikalar günümüzün çokkültürlü devletleri açısından örnek teşkil etmektedir. Gerek azınlıklara tanınan haklar bakımından olsun, gerekse de birlikte yaşama duygusunun güçlendirilmesi yönünden olsun, yer verilen bilgiler çokkültürlü anlayışa katkı sağlar niteliktedir.
 - Türkiye Cumhuriyeti'nin komşularının anlatıldığı kısımlarda yer verilen bilgiler çokkültürlölük düşüncesiyle paralel düşmemektedir. Öyle ki, anlatılan ülkelerin kültürel yapılarına ya da sınırları içerisinde yaşayan farklı kültürel gruplara ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılammaktadır. Bu anlatımların özünü ilgili ülkelerde yaşayan Türk kökenli nüfus oluşturmaktadır. Bu durumun temel sebebi benimsenen ulus devlet yaklaşımı gereği, baskın kültürel grubun değerlerinin toplumun tümüne yaymaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan azınlıklara ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemesi tipik bir ulus devlet refleksi gösterildiğini ortaya koymaktadır. Öyle ki, bölünme korkusuna karşı homojen bir toplum tasarımı ortaya koymaya çalışan bu anlayış, toplumun gerçekleriyle uyuşmamaktadır.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görölmekte midir?
- Evet, görölmektedir.
 - Ders kitabının farklı kısımlarında yurtdışında yaşayan Türkler için *soydaşlarımız* ifadesinin kullanıldığı görölmektedir. Vatandaşların devlete duydukları aidiyet bağının temelinde birliktelik duygusu yer almaktadır. Bu sebeple yurttaşlık ülke sınırları içerisinde yaşayan tüm bireyleri kapsayan ve beraberinde belirli haklarla sorumlulukları getiren bir statüdür. Bu sebeple vatandaşların etnik köken, din, dil ya da kültür gibi sahip oldukları özellikleri bakımından herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmaması gerekmektedir. Aksi takdirde bu durum toplumdaki birliktelik duygusuna zarar vererek, söz konusu toplumda bölünmelere ve çatışmalara yol açabilir. Bu açıdan bakılacak

olduğunda yurtdışında yaşayan Türkler için *soydaşlarımız* ifadesinin kullanılması, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan vatandaşların tümünün tek bir soydan oluştuğu algısını yaratmaktadır. Ancak çokkültürlü bir yapı göstermesi sebebiyle gerçeklikle uyuşmayan bu anlayış, farklı kültürel grupların birliği oluşturan bağların dışarında bırakılması anlamına gelmektedir ki, bu durum çokkültürlülük düşüncesiyle uyuşmamaktadır.

- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlerle hangi ekseninde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında farklı kültürlerle ulus devlet yaklaşımı ekseninde yer verilmektedir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Osmanlı İmparatorluğu'nun anlatıldığı kısımlarda hoşgörü ve saygı temalarının konunun anlatımında öne çıkarıldığı ve farklı milletlerin barış içerisinde bir arada yaşadığı belirtilmiştir. Bu kısımda yer alan ifadeler birlikte yaşama kültürünü yansıtan niteliktedir.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. İlgili ders kitabındaki konuların anlatımında ulus devlet anlayışını yansıtan ifadelerin bulunması, birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - Söz konusu ders kitabında kadın haklarına ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - Yer verilmemiştir. Türkiye'nin komşularının anlatıldığı kısımlarda da ilgili ülkelerin nüfusuna Türk nüfusu ekseninde yaklaşmıştır ve bu ülkelerin kültürel çeşitliliği görmezden gelinmiştir.

- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
- İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemiştir.

4.1.3.3. 2000 yılı 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik incelemesi

“Demokratik Hayat” Ünitesi

Hürriyet ve eşitlik konularının anlatıldığı kısımda eşitlik “hiçbir ayırım olmaksızın herkesin kanun önünde aynı haklara sahip olması” olarak tanımlanırken, bunun doğal sonucu olarak hiç kimseye din, dil, ırk, cinsiyet durumundan ve siyasi düşüncesinden dolayı farklı bir işlemin yapılamayacağı vurgulanmıştır(Şenünver ve diğer., 2000:11). İnsanlık hakları ve çokkültürlülük açısından önem taşıyan bu ifadelerin ders kitabında yer alması ayrımcılıkla mücadele edilmesi ve insan hakları, çokkültürlülük gibi konularda farkındalık yaratılması bakımından önemlidir.

“Türkiye Tarihi” Ünitesi

Din ve inanış konusunun anlatıldığı kısımda, Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikler döneminde, Türkiye’de yaşayan insanların çoğunluğunu Türklerin ve Müslümanların oluşturduğu belirtilirken, başka dinlere inanan insanların Türklerle yan yana yaşadıkları vurgulanmıştır. Türklerin kendilerine kıyasla azınlıkta bulunan bu topluluklara karşı hoşgörü gösterdikleri ve onlara inanç özgürlüğü tanıdıkları belirtilmiştir. Öyle ki, Anadolu Selçuklu sultanlarının, yönetimleri altındaki insanlar arasında herhangi bir fark gözetmedikleri ifade edilmiştir(Şenünver ve diğer., 2000:81,82). Ders kitabında yer alan bu ifadeler çokkültürlülüğe yönelik önemli vurgular içermektedir.

Yazı, dil ve edebiyat konusunun anlatıldığı kısımda, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde halkın Türkçe konuşmasına karşın devletin bilim dilinin Arapça, edebiyat dilinin ve devletin resmî dilinin ise Farsça olduğu belirtilmiştir. Beylikler döneminde ise Türkçeye önem verildiği, dolayısıyla Türkçenin hem yazı hem de edebiyat dili olarak kullanıldığı vurgulanmıştır. Öyle ki, 1277 yılında Karamanoğlu Mehmet Bey’in, Anadolu Selçuklu Devleti’nin veziri olduğu sırada, devletin resmi dilinin

Türkçe olduğunu ilân ettiği ifade edilmiştir(Şenünver ve diğer., 2000:83). Görüldüğü üzere Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Anadolu’da çokkültürlülük olgusunu etkisini güçlü bir biçimde hissettirmektedir. Kültürel etkileşimin yoğunluğu o kadar artmış olmalıdır ki, Türk kültürü ne mensup Anadolu Selçuklu Devleti’nin resmi dilinin, edebiyat dilinin ve bilim dilinin Türkçe dışındaki farklı dillerden oluştuğu, buna karşın Türkçenin konuşulmasının yalnızca halk tarafından sürdürüldüğü görülmektedir. Arapçanın ve Farsçanın etkisini yoğun bir biçimde hissettirdiği bu dönemlerde Anadolu’da çok dilliğin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

“Moğollar ve Diğer Türk Devletleri” Ünitesi

Altın Orda Devleti’nin anlatıldığı kısımda bu devletin hâkim olduğu bölgede Türklerin yaşadığı ve bu topraklarda 14. yüzyıldan itibaren Moğolcanın yerini Türkçenin aldığı belirtilmiştir. Bu nedenle Altın Orda Devleti’nin, bir Türk-Moğol Devleti olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir(Şenünver ve diğer., 2000:91). Görüldüğü üzere aynı coğrafyada yaşayan iki farklı kültürel topluluğun birbiriyle etkileşime girmesi sonucunda kültürel açıdan yakınlaşmışlar ve birbirinden ayıramayacak biçimde kültürel yönden kaynaşmışlardır. Günümüzün çokkültürlü modern toplumlarında bu türden durumlara çokça rastlanmaktadır.

“Türkiye’imiz” Ünitesi

Folklorun anlatıldığı kısımda folklorun, bir ülkede yaşayan halkın geleneklerini, göreneklerini, törenlerini, türkülerini, oyunlarını, masallarını ve destanlarını, el sanatlarını içerdiği ifade edilmiştir. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin folklor bakımından oldukça zengin bir yapıya sahip olduğu belirtilmiştir(Şenünver ve diğer., 2000:143). Ders kitabındaki ilgili metinde bölgesel ve yerel zenginliğe atıfta bulunulduğu ve bunun içerisine farklı kültürel grupların dâhil edilmediği görülmektedir. Ancak konuya farklı bir açıdan bakılacak olduğunda, azınlık gruplarında ana toplum ile kaynaşmanın bir sonucu olarak ortak nitelikler taşımaya başlayan kültürel öğelerin varlığına rastlanıldığı gibi, bu benzeşmenin dışında kalan özgün kültürel öğelere de, folklorik değerlere rastlanıldığı görülmektedir. Bu sebeple bir ülkede zengin folklorik değerlere sahip olunması, bu değerlerin çok sayıda farklı kültürün etkisiyle şekillendiğinin de bir göstergesi

olabilmektedir. Öyle ki, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki zengin kültürel mirasının arka planında çokkültürlü bir sosyo-kültürel yapı bulunmaktadır.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Kısmen sahiptir. İlgili ders kitabının büyük çoğunluğunda çokkültürlülüğe yönelik yapılması muhtemel vurguların insan hakları kapsamında yapıldığı ve bu sayede de kültürel çeşitliliğe yönelik anlatımlardan kaçınıldığı dikkati çekmektedir.
 - Çokkültürlülüğe dair oldukça sınırlı bir içeriğe sahip olmasına karşın, ilgili ders kitabında yer alan insan hakları vurgusu, çokkültürlülük düşüncesi ile ortak değerler taşıması bakımından oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra ders kitabının herhangi bir kısmında ayrımcılık, kin ve nefret uyandıracak bir ifadenin kullanılmaması, aksine ders kitabının saygıyı ve hoşgörüyü geliştirici bir üslup ile yazılması, çokkültürlülük düşüncesinin özünde yer alan çokkültürcü ve barışçıl değerlere ulaşılması bakımından oldukça önemlidir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - İncelenen ders kitabında, baskın bir biçimde olmasa da ulus devlet anlayışının kendini hissettirdiği görülmektedir. Öyle ki, çokkültürlülüğe ilişkin ifadelerle çok sınırlı yer verildiği görülmektedir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi eksende yer verilmektedir?
 - Farklı kültürlerin ifadesinde ulus devlet yaklaşımının etkili olduğu görülmekle birlikte, farklılıkların değerini öne çıkaran bir eksende farklı kültürlere yer verildiği dikkati çekmektedir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. İlgili ders kitabında hoşgörü, saygı, insan hakları gibi değerlerin öne çıkarılması ve konu anlatımında kin, nefret uyandıran ya da

ayrımcılık içeren herhangi bir ifadeye yer verilmemesi birlikte yaşama kültürünü yansıtırıcı niteliktedir.

- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. Ulus devlet yaklaşımının etkili olduğu kısımlarda yer verilen ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar verici niteliktedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında gelişmemiş ülkelerde kadınlar ile erkekler arasında belirgin eşitsizliklerin olduğu ifade edilerek, söz konusu eşitsizlikler eleştirilmiştir. Kadının ve erkeğin eşit haklara ve eşit fırsatlara sahip olması gerektiği ders kitabının birçok yerinde vurgulanmaktadır. Ancak kadın haklarına ilişkin herhangi bir hukuki düzenlemeden ya da kadın hakları hareketinden bahsedilmemiştir.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmemiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemiştir.

4.1.3.4. 2001 yılı 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik inceleme

“İlimiz ve Bölgemizi Tanıyalım” Ünitesi

Turizm konusunun anlatıldığı kısımda Türkiye’nin doğal güzellikleri ve kültürel zenginlikleri açısından dünyanın önde gelen ülkelerinden olduğu ifade edilmiştir(Şenünver ve diğer., 2001: 98). Türkiye’nin zengin bir kültürel çeşitliliğe sahip olduğu ve bu çeşitliliği geçmişten günümüze kadar koruyarak sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Benzer vurgularla ilerleyen kısımlarda da karşılaşılmaktadır. Bu kısımlarda, Türkiye’nin, uygarlıkların doğup geliştiği topraklar üzerinde bulunduğu ifade

edilmiştir. Öyle ki, Türkiye'nin Akdeniz, Orta Doğu ve Avrupa uygarlıklarının birleştiği alanda bulunması sebebiyle bir tarih hazinesi gibi olduğu vurgulanmıştır(Şenünver ve diğer., 2001: 101). Zengin kültürel çeşitliliğin miras olarak bulunduğu bir alanda kurulu olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu kültürel çeşitlilikten etkilenmesi ve bu çeşitliliği kendi bünyesinde özümsemesi gayet normaldir. Bu anlamda yüzyıllardır farklı kültürel grupların arasındaki etkileşimler Türkiye Cumhuriyeti'nin bulunduğu topraklar üzerinde homojen bir kültürün ortaya çıkmasını engellemiştir.

“Tarih, İlk Yurdumuz ve Tarihte Anadolu” Ünitesi

Din ve inanış konusunun anlatıldığı kısımda, Türkler arasında Şamanizm inancı yaygın olmasına rağmen farklı inanışa sahip olan Türklerin de bulunduğu ve başkalarının inançlarına hiçbir şekilde karışılmadığı vurgulanmıştır. Özellikle Uygurlar döneminde, farklı inançta olanların birbirlerine hoşgörü gösterdiklerinin bilinmekte olduğuna değinilmiştir(Şenünver ve diğer., 2001: 128). İlgili kısımda yer verilen gelişmeler, Türkler arasında herhangi bir iç kısıtlamanın bulunmadığına ve farklılık taşıyan gruplara ve kişilere karşı Türklerin hoşgörü ve saygı duyduklarını işaret etmektedir. Birlikte yaşama kültürünü ve kültürel çeşitliliğe karşı gösterilen refleksler bakımından ilgili metin örnek oluşturacak niteliktedir. Öyle ki, bir toplumdaki çokkültürcü değerlerin önemini kavrayıcı ve bu değerlerin toplum içerisinde yaygınlaşmasını sağlayıcı niteliktedir. Ders kitaplarında bu türden ifadelerin yer alması ayrımcılıkla mücadelede katkı sağlamaktadır ve çokkültürlülük açısından da çok önemlidir.

Turizm konusunun anlatıldığı kısımda yer verilen ifadelerin bir benzerine ilköğretimdeki Anadolu uygarlıklarının anlatıldığı kısımda da rastlanılmaktadır. Anadolu'nun coğrafi konumuyla ikliminin uygunluğu ve doğal kaynaklarının zenginliği bakımından her dönemde insanların ilgisini çektiğine, bu yüzden de eski çağlardan beri Anadolu'nun yerleşim merkezi ve uygarlıkların beşiği olarak kaldığına değinilmiştir. Türkiye'nin, bu uygarlıkların kalıntılarını, toprak altında ve üstünde barındıran bir açık hava müzesi gibi olduğu belirtilmiştir. Kültür varlıkları ya da tarihi eserler olarak nitelenen söz konusu kültürel zenginliklerin Türkiye'nin en önemli

zenginlik kaynağı olduğu ifade edilmiştir(Şenünver ve diğer., 2001: 131,132). Kültürel çeşitliliğin ve bu kültürel çeşitliliği yansıtan eserlerin öneminin kavranması ve bunların korunmaya çalışılması çokkültürlülük düşüncesi bakımından önemlidir.

Çevre uygarlıkların Anadolu'ya olan etkilerinin anlatıldığı kısımda, eski çağlarda yaşayan toplumların da, tıpkı bugünkü gibi birbirlerinden etkilendikleri ve o zamanlarda da bilginin ve kültürün toplumdan topluma savaşlar, göçler ve ticaret ilişkileri yoluyla geçtiği belirtilmiştir. Bu türden etkilenmelerin Anadolu uygarlığının oluşumunda başlıca etken olduğu vurgulanmıştır(Şenünver ve diğer., 2001: 140). Bu anlatımda çokkültürlülük açısından öne çıkan iki husus bulunmaktadır. Bunlardan birincisi dünya üzerinde çokkültürlülüğün ortaya çıkış sürecini ve hangi kanallar yoluyla yayıldığını göstermesi bakımından önemlidir. İkincisi ise bu süreçler anlatılırken dolaylı bir biçimde Anadolu'da çokkültürlülük oluşumdan bahsedilmektedir. Dolayısıyla Anadolu'nun tarihi ve kültürel mirasını özümseyen Türkiye Cumhuriyeti'nin çokkültürlü yapısı ortaya konulmaktadır. Bu ifadeler bir ulus devlet örgütlenmesine sahip olan Türkiye Cumhuriyeti'nin aslından çokkültürlü bir devlet yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Kültürel çeşitlilik olgusunun oluşumuna ve bu olgunun tarihsel süreç içerisinde hangi kanallar yoluyla yayılım gösterdiğini belirtmesi bakımından ilgili kısım büyük öneme sahiptir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir.
 - İlgili ders kitabında kültürel çeşitliliğin varlığına ve gelişimine yönelik vurguların yapıldığı görülmektedir. Öyle ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin bulunduğu sınırların geçmişten günümüze nasıl bir kültürel dönüşüm geçirdiği kabaca ele alınmıştır ve kültürel çeşitliliğin eski devirlerden bugüne dek kesintisiz süregelen bir olgu olduğu vurgulanmıştır. Bu açıklamalar, çokkültürlülük düşüncesi açısından önem arz eden açıklamalardır.
 - Öte yandan ulus devlete ilişkin yer alan vurgulara rastlanılmasına rağmen bunların daha önce incelenen ders kitaplarına kıyasla daha az olduğu görülmektedir. Elbette bu durumun oluşmasında ilgili sınıf düzeyi ve konu

dağılımı da etkilidir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili kısımlarda sıkça kültürel çeşitlilik vurgusunun yapıldığı dikkati çekmektedir.

- Ders kitabının önemli bir kısmını kapsayan aile, okul ve toplum hayatı gibi konu başlıklarının olduğu bölümlerde çokkültürlülüğe yönelik herhangi bir ifadeye yer verilmediği görülmektedir. Aynı durumla illerin ve bölgelerin anlatıldığı kısımlarda da karşılaşılmaktadır. Yani kültürel çeşitlilik olgusuna yalnızca tarihe ilişkin konu bölümlerinin olduğu kısımlarda yer verilmektedir. Bu durum çeşitliliğe karşı gösterilen bir ulus devlet refleksinin sonucudur. Dikkat çekici vurgulara sahip olmasına rağmen, ilgili ders kitabının büyük bir kısmında çokkültürlülüğe yönelik herhangi bir anlatıma yer verilmemektedir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet, görülmektedir.
 - 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi ekseninde yer verilmektedir?
 - Farklı kültürlere ulus devlet ekseninde yer verilmiştir.
 - 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. İslamiyet öncesi Türklerin anlatıldığı kısımlarda Türklerin farklı inanca sahip gruplara karşı hoşgörü gösterdikleri belirtilerek, farklılıklara karşı saygı ve hoşgörü gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır.
 - 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. Ulus devlet yaklaşımının etkili olduğu kısımlarda yer alan ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
 - 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında Türk kadınının toplum ve çalışma hayatındaki yerine ilişkin geniş bir yer ayrılmıştır. Bu kısımlarda kadının önemine, kadın erkek eşitliğine ve kadın haklarına ilişkin Türkiye Cumhuriyeti'nde görülen gelişmelere yer verilmiştir.

- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmemiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - Söz konusu sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemiştir.

4.1.3.5. 2002 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Türkiye’nin Coğrafi Bölgeleri” Ünitesi

Türkiye’nin Stratejik Durumu adlı bölümün *iç tehdit* kısmında din ve inanç özgürlüğüne ilişkin bilgilere yer verildiği görülmektedir. İlgili alıntı şu şekildedir(Sarılioğlu, 2002:57):

“Asırlardır kardeşlik içinde yaşayan halkımızı farklı mezhepler halinde bölerek kışkırtan güçlere aldanmamalıyız. Türkiye Cumhuriyeti laik bir devlettir. Birbirimizin inançlarına saygı göstermeli, kötü niyetli kişilerin tahriklerine karşı tedbirli olmalıyız.” Bu alıntıda yer verilen bilgiler yalnızca temel insan hakları açısından değerlendirilmemelidir. Dil, din ve inanç, yaşam biçimi, sürdürülen gelenekler gibi çok sayıda etmen, kültürün etkisini yansıtmaktadır. Bu anlamda günümüz toplumların bu türden değerleri sürdürme konusunda zengin bir skalaya sahip olduğu bilinmektedir. Kişilerin bireysel yaşamlarındaki veya kültürel toplulukları içerisindeki eylemleri konusunda herhangi bir baskıya maruz kalmaması temel insan haklarının bir gereği olduğu gibi, insan hakları temelinde gelişen çokkültürcü hakların da bir gereğidir.

Aynı bölümün *dış tehdit* kısmında, Yunanistan’ın geçmişte Batı Trakya’da yaşayan Türk azınlığa karşı sergilediği olumsuz tavır eleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Bulgaristan’ın, yakın zamana kadar *Türkler (soydaşlarımız ifadesi kullanılmıştır)* üzerinde büyük bir baskı uyguladığı ve bir kısmının ana vatana göç etmesine sebep olduğunu belirtilmiştir. Ülkedeki demokratikleşme hareketlerinin artmasına paralel

olarak Türk azınlığa yapılan baskıların da azaldığı vurgulanmıştır(Sarılioğlu, 2002:58). Ulus devlet örgütlenmesine sahip devletlerde yaşayan azınlık gruplarının maruz kaldığı baskılara ve ayrımcılığa dikkat çekilmesi bakımından, yer verilen bilgiler önemlidir. Ulus devlet örgütlenmesinin yarattığı *öteki* ve *biz* kavramsallaştırmaları arasındaki çatışmanın bu türden olumsuz uygulamaları körüklediği düşünüldüğünde, çokkültürcülük uygulamalarının gerekliliği ve önemi daha iyi anlaşılacaktır. Öyle ki, çokkültürcülük uygulamaları bu türden sorunları aşabilecek niteliktedir.

Yurt sevgisi adlı kısımda yurt “bir ulusun üzerinde yaşadığı; ortak, dili, kültürü, gelenek ve görenekleriyle birlikte yaşamaktan mutluluk ve gurur duyduğu topraklardır” biçiminde tanımlanmıştır(Sarılioğlu, 2002:59). Bu tanımın tek bir kültürü benimseyen, tek bir dili konuşan ya da aynı gelenek ve görenekleri sürdüren homojen toplumlar için geçerli olduğu açıktır. Dolayısıyla ulus devlet örgütlenmesi temelinde geliştirilen bu tanım kültürel çeşitliliğin olduğu toplumlarda birden fazla dilin –o dilin- mensupları tarafından konuşulduğu ya da ortak bir kültürel geçmişi paylaşımlarına rağmen farklı gelenek ve göreneklerin sürdürülmesi sebebiyle heterojen bir yapıya sahip olan çokkültürlü devletler için geçerli olmadığı görülmektedir. Bu tanımdan yola çıkarak Türkiye Cumhuriyeti’nin tekkültürlü bir ulus devlet olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durum Türkiye’nin sosyo-kültürel yapısıyla çeliştiği gibi, kültürel çeşitliliğin inkârı anlamına da gelmektedir. Bu bakımından yer verilen yurt tanımının çokkültürlülük ile ters düştüğü görülmektedir.

“Avrupa’da Yenilikler” Ünitesi

Yeni buluşların anlatıldığı kısımda, barutun ilk defa Çinliler tarafından kullanıldığı, Çinlilerden sonra Türklerin, daha sonra da Müslüman Arapların barutu kullanmaya başladıkları, Haçlı Seferleri sırasında ise Avrupalıların barutu öğrendikleri belirtilmiştir. Bunun yanı sıra pusulanın, matbaanın ve basım tekniğinin gelişimi üzerinde de farklı milletlerin etkileri açık bir biçimde vurgulanmıştır(Sarılioğlu, 2002:87). Ders kitabında yer alan bu bilgiler, çok sayıda toplumun ortak etkisiyle gerçekleşen ve biçimlenen dünya uygarlığının oluşumuna ilişkin kültürün ve kültürel

etkileşimlerin önemini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan ilgili metin çokkültürlülük açısından önemli vurgular taşımaktadır.

“19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti” Ünitesi

Yunan İsyanı’nın anlatıldığı kısımda, Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde yaşayan Rumların, diğer milletlere göre ayrıcalıklı bir durumda oldukları belirtilmiştir. Rum gemicilerin Türk bayrağı altında Akdeniz ticaretinin büyük bir kısmını ellerinde tuttuklarına, ayrıca Osmanlı Devleti’ndeki Rumların diğer Hristiyanlardan üstün tutulduğuna ve bazı devlet memurluklarında -özellikle tercümanlık işlerinde- onlara görev verildiği belirtilmiştir(Sarılioğlu, 2002:120). Yer verilen bu bilgiler Osmanlı toplumunda yaşayan azınlıkların özerk konumlarına işaret etmesi ve dolayısıyla ana toplumdan dışlanmadıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Tazimat Fermanı ve Islahat Fermanı’nın anlatıldığı kısımlarda, dil, din ve ırk gibi ayrımların yapılmadığı vurgulanarak, herkese eşit bir biçimde yaklaşımın suretiyle can ve mal güvenliği sağlandığı belirtilmiştir(Sarılioğlu, 2002:128).

“Osmanlı Kültür ve Uygarlığı” Ünitesi

Hukuk sisteminin anlatıldığı kısımda, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin Osmanlı Devleti’nde yaşayan herkesin kanun önünde eşit sayıldığı belirtilmiştir. Öyle ki, Müslüman Türklerin Türk gelenek ve göreneklerinden gelen örfi hukuk ile Kur’an-ı Kerim’den gelen şer-i hukuku harmanladıkları ifade edilirken, benzer şekilde Müslüman olmayan halkın -ceza davaları dışındaki- davalarının, kendi dinî hükümlerine göre çözümlendiği vurgulanmıştır. 19 yüzyılda ise yeni düzenlemelerin yapıldığı dile getirilmiştir. Öyle ki, Tanzimat Fermanı ile herkesin temel haklarının güvence altına alındığı belirtilirken, Islahat Fermanı ile de Müslüman olmayanlara daha geniş hakların tanındığı ifade edilmiştir(Sarılioğlu, 2002:149). Osmanlı toplumu içerisinde yaşayan farklı kültürel grupların hukuk sistemlerinin taşıdığı farklılığa ve sahip olduğu ortak yönlerle ilişkin bilgilerin verildiği bu kısımda çokkültürlülük açısından kayda değer bilgiler yer almaktadır. Farklı kültürel gruplara tanınan hukuki haklar, kültürel çeşitliliğe yönelik benimsenen tavrı da işaret etmesi bakımından önemlidir. Osmanlı Devleti’nde yaşayan kültürel grupların kendi kültürel

geçmişlerinden ve aidiyetlerinden gelen hukuki sistemlere sahip olduklarını, bunun yanı sıra Osmanlı toplumu içerisinde tüm grupları sınırlayan bazı hükümlerin de yer aldığı görülmektedir. İlgili ders kitabında öne çıkarılan çokkültürlü yapı kültürel farklılık, hoşgörü, empati ve farklılıklara saygı gibi temaları ön plana çıkarmaktadır ve bu sebeple oldukça önemlidir.

Sosyal yaşamın anlatıldığı kısımda, Osmanlı toplumu oluşturan farklı milletlere ilişkin bilgilere yer verildiği görülmektedir. Öyle ki, Osmanlı toplumu içerisinde Türklerin ve diğer Müslüman milletlerin yanı sıra Hristiyanların ve Yahudilerin yaşadığı belirtilmiştir. Baskın kültürün dışında yer alan Müslüman olmayan grupların, Osmanlı devletinin güvencesi altında din ve inanç özgürlüğüne sahip oldukları ifade edilmiştir(Sarıalioğlu, 2002:150).

Eğitim ve öğretimin anlatıldığı kısımda, Osmanlı ülkesinde yaşayan azınlıkların kendi okullarını açma hakları olduğu vurgulanarak bu azınlık okullarının, Müslüman olmayan topluluklara ait eğitim kurumları olduğu belirtilmiştir. Bunların dışında ABD, İngiltere, İtalya, Avusturya, Almanya ve Fransa'nın da açtığı okulların bulunduğu dile getirilmiştir. Bu okullarda devlet denetiminin olmadığı yani bu okulların bağımsız bir yapıya sahip olduğu vurgulanmıştır(Sarıalioğlu, 2002:151). Çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı toplumundaki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin planlanması, yürütülmesi ve denetimi konusunda bilgilerin yer aldığı bu kısım, çokkültürlülüğün Osmanlı Devleti'nin eğitim ve öğretim faaliyetlerine ne ölçüde yansıdığını göstermesi bakımından önemlidir. İlgili ders kitabında bu türden çokkültürlülüğe atıfta bulunan ifadeler yer verilmesi, kültürel çeşitlilik olgusuna destekleyici türden bir gelişmedir.

“Yurdumuzun Komşuları ve Türk Dünyası” Ünitesi

Bu üniteye yer verilen bilgiler incelendiğinde, kültürel çeşitlilik olgusuna yaklaşımın önceki yıllarda yayınlanan ders kitaplarına kıyasla herhangi bir farklılık arz etmediği görülmektedir. Öyle ki, konunun ele alınışında ulus devlet anlayışının yapı taşını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bulgaristan, Yunanistan, Suriye, Irak, İran, Azerbaycan-Nahcivan, Ermenistan, Gürcistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gibi ülkelerin yer aldığı bu kısımda kültürel çeşitlilik olgusunun odağını Türk nüfus

oluşturmaktadır. İlgili ülkelerin çokkültürlü toplum yapısına yönelik verilen bilgiler yalnızca oradaki Türk nüfusun miktarı ve yoğunlaştığı bölgeler, Türklerin sosyal yaşantısı, bağlı bulundukları devletin benimsediği politikalar gibi dar bir ekseni kapsamaktadır. Söz konusu ülkelerde Türklerin dışında yaşayan başka azınlık gruplarının varlığına ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmediği dikkati çekmektedir. Bu açıdan bakıldığında ilgili ünite, ulus devlet bakış açısını yansıtması sebebiyle çokkültürlülük olgusunu yansıtmakta yetersiz kalmıştır. Benzer şekilde ünitenin ikinci kısmını oluşturan *Türk Dünyası* adlı kısım hem konu itibarıyla hem de konunun ele alınışı bakımından Türk nüfusuna odaklanması ve bunun sonucunda diğer kültürel grupları odağın dışında bırakması sebebiyle çokkültürlülük olgusunu yansıtamamaktadır(Sarılioğlu, 2002:158-188).

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir. İlgili sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürlülüğün yansıtılması bakımından olumlu bir izlenim yaratmaktadır. Ancak ulus devlet anlayışının etkisini sürdürmesi sebebiyle homojenliğe veya baskın kültüre yönelik yoğun vurgulara yer verildiği dikkati çekmektedir.
 - Ders kitabının ilk kısımlarında çokkültürlülüğe yönelik olumlu ifadeler yer verildiği görülmektedir. Öyle ki, konu yalnızca insan hakları gibi dar bir çerçeveye hapsedilmemiştir. Bununla beraber tarihsel süreç içerisinde aynı toplumda, ortak bir birliktelik duygusu geliştiren farklı grupların varlığına işaret edilmiştir ve bu grupların değerli görüldüğü ifade edilmiştir. Aynı zamanda hoşgörü ve saygı gibi değerlere dikkat çekilmeye çalışılmıştır.
 - İlerleyen kısımlarda her ne kadar içerdiği *soydaş* ifadesi sebebiyle çokkültürlülük açısından olumsuz bir yaklaşım sergiliyor olsa da, Yunanistan'da yaşayan Türk nüfusu özelinde ulus devlet örgütlenmesine sahip devletlerde yaşayan azınlık gruplarının maruz kaldığı baskılara ve ayrımcılığa dikkat çekilmiştir. Bu durum çokkültürlülük yaklaşımının tarihsel arka planına işaret etmesi ve ortaya çıktığı sosyal zemini göstermesi bakımından önemlidir.

- İlgili ders kitabının kültürel çeşitlilik olgusunun yansıtılması bakımından önemli eksiklikleri olduğu görülmektedir. Bu sorun ders kitaplarını şekillendiren programlarda yer alan ulus devlet yaklaşımının etkisinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda ders kitaplarında sınırlı bir biçimde yansıtılan çokkültürcü anlayışın genişletilmesi ve toplumun gereklerine göre yeniden şekillendirilmesi gerekmektedir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet, görülmektedir.
 - 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi ekseninde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında önceki ders kitaplarına kıyasla bazı olumlu gelişmelerin olduğu görülmesine karşın farklı kültürlere ulus devlet yaklaşımı ekseninde yer verildiği görülmektedir.
 - 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. İnsan haklarına ve ortak değerlere yönelik vurguların yapıldığı kısımlarda geçen ifadeler birlikte yaşama kültürünü yansıtmaktadır.
 - 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Ulus devlet yaklaşımı ekseninde yer verilen ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
 - 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - İlgili sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına yönelik herhangi bir veriye ulaşılmamıştır.
 - 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - İlgili ders kitabında Avusturalya, SSCB gibi çokkültürlü ülkelere ve Türkiye'nin sınır komşularına yer verilmiştir. Bu ülkelerin sahip olduğu kültürel çeşitliliğe sınırlı bir biçimde yer verilmiştir.

- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
- İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemiştir.

4.1.4. 2005- 2016 Dönemi

4.1.4.1. 2005 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ders kitabının giriş kısmında *Hoş Geldiniz Sevgili Öğrenciler* başlıklı bir tanıtım bölümü bulunmaktadır. Bu kısımda 2005 programının içeriğine ve ders kitabının neleri kazandırmak istediğine dair bilgilere yer verilmektedir. İlgili programın amaçlarının açıklandığı kısımda dikkati çeken bazı maddeler bulunmaktadır. Bunlar Türk tarihini ve kültürünü kavramış, temel demokratik değerlerle donanmış, insan haklarına saygılı; sosyal ve kültürel bağlam içinde oluşturan, kullanan ve düzenleyen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını yetiştirmek biçiminde belirtilmiştir (Karagöz ve diğer, 2005: 9). Bu maddeler incelenecek olduğunda -önceki programlardaki gibi- Türklüğün vatandaşlık kapsamında bir üst kimlik olarak kabul edildiği ve yerel kültürlerin ders kitabına yansıtılmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra insan haklarına saygılı ve demokratik değerleri kavramış bireylerin yetiştirilmesinin amaçlandığı görülmektedir. Bu durum günümüzün çeşitlilik temelinde yükselen sosyo-kültürel yaşamı içerisinde çatışmadan uzak bir toplumun inşa edilmesi bakımından önemlidir. Öyle ki, sosyal ve kültürel bağlamlarda var olan değerleri benimseyen, onları düzenleyen ve hatta yenilerini üreten bireyler yetiştirilmesinin amaçlanması bu kapsamda değerlendirilebilir.

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Haklarımı Öğreniyorum” Ünitesi

Yaşamın İçinden adlı kısımda Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan 2002 yılına kadar geçen zaman diliminde kadın haklarına yönelik gerçekleştirilen sosyal ve siyasi düzenlemelere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra kadının toplumda etkin bir biçimde yer alması konusunda sivil toplum örgütlerinin önemini ve çalışmalarını betimleyen bir okuma parçasına yer verilmiştir (Karagöz ve diğer, 2005: 22). Her toplum katmanında erkeklerle eşit imkân ve haklara sahip olmayı; kadınlara yönelik her türlü ayrımcı ve ötekileştirici yargıların yok edilmesini sağlamayı amaçlayan kadın hakları hareketinin çokkültürlülük kuramı içerisinde önemli bir yeri olduğu önceki incelemelerde de belirtilmiştir. İlgili ders kitabının bu hususlara ilişkin temaları öne çıkarması bu anlamda önemlidir.

“Adım Adım Türkiye” Ünitesi

Ünitenin giriş kısmında bulunan sorulardan iki tanesi çokkültürlülük açısından dikkat çekicidir. Bu sorulardan ilki *Ülkemizin çeşitli yerlerindeki kültürel özellikler nelerdir?* sorusu iken, ikincisi *Kültürel öğelerin toplu yaşamdaki önemi nedir?* biçimindedir(Karagöz ve diğer, 2005: 35). İlk soru ile Türkiye Cumhuriyeti’ndeki kültürel çeşitliliğinin, ikinci soru ile de kültürel öğelerin -söz konusu- kültürün mensuplarınca taşıdığı önemi ve duyulan gereksinimi öne çıkardığı görülmektedir. Ancak ders kitabında yer verilen içerik incelendiğinde, bu soruların cevaplarının belirtildiği gibi olmadığı görülmektedir. Ünitenin ilgili kısmında belirtilen kültürel çeşitlilik unsurları Türk kimliği şemsiyesinin altında kalan Türk kültürünün coğrafyaya bağlı olarak taşıdığı küçük farklılıklardan ibarettir. Bu anlamda herhangi bir kültürel grup söz konusu içerikte kendine yer bulamamıştır. İçerikte kendine yer bulabilen unsurlar kabaca ele alınacak olduğunda ünlü halk ozanlarının, Karagöz ve Hacivat gibi Türk kültürünün öne çıkan kültürel simgelerinin, yerel yemek kültürünün, tarihi ve kültürel mirasların, ekonomik faaliyetlerin, geleneksel eşyaların vs. ilgili içerikte yer aldığı görülmektedir(Karagöz ve diğer, 2005: 36-49). Önceki programlarda yer alan ders kitaplarına kıyasla kültürel unsurların daha çok öne çıkarıldığı bir ders kitabı olmasına rağmen, bu ders kitabında da ulus devlet anlayışının etkisini sürdürdüğü dikkati çekmektedir.

“Türk İnkılâbı ve Atatürk” Ünitesi

Yukarıda bahsedilen unsurların diğer bir örneğinin bu üniteye bulunduğu görülmektedir. Atatürk ilkelerinin anlatıldığı kısımda yer verilen bilgiler, ulus devlet anlayışının ders kitabına olan yansımaları bir kez daha göstermektedir. Milliyetçilik ilkesinin anlatıldığı kısımda, Atatürk milliyetçiliğinin Türk milletini sevmeyi ve yüceltmeyi esas aldığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Atatürk’ün “Ben Türk’üm diyen herkes Türk’tür” sözüne yer verilerek, Türklüğün üst kimlik niteliğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca milliyetçilik ilkesi, millî birlik ve beraberliğin temel taşı olarak görülmektedir(Karagöz ve diğer, 2005: 60). Halkçılık ilkesinin anlatıldığı kısımda Atatürk’ün “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına, Türk milleti denir.” sözüne yer verilerek benzer vurgular yapılmıştır. Ancak Atatürk’ün bu sözü içerisinde

geçen *Türkiye halkı* ifadesi, çeşitli alt kültürlerin bulunduğu imasını taşımaktadır. Laiklik ilkesinin anlatıldığı kısımda ise herkesin vicdan, dinî inanç ve düşünce hürriyetine sahip olduğu, herkesin diğer din, örf ve âdetlere karşı hoşgörülü olması gerektiği belirtilmiştir(Karagöz ve diğer, 2005: 61). Bu ifade, hoşgörü ve birlikte yaşama kültürünü geliştirici niteliktedir.

İlgili ünitenin sonunda yer alan *özet* kısmında, kültüre ve kültürel çeşitliliğe yönelik bilgilere yer verildiği görülmektedir. İlgili alıntı şu şekildedir(Karagöz ve diğer, 2005: 67):

... ülkemizin çeşitli yerlerinde farklı kültürel özellikler görmek mümkündür. Bunlar kültürel zenginliğimizin bir parçasıdır. Yaşadığımız yerin ve diğer yerlerin kültürel özellikleri arasında karşılaştırmalar yaparak kültürel zenginliğimiz hakkında fikir sahibi olabiliriz. Böylece kültürün insanların bir arada yaşamasındaki önemini kavrarız.

Bu metinde yer alan bilgiler kültürün ve kültürel çeşitliliğin hem önemini hem de değerini vurgular niteliktedir. Kültürel çeşitliliğin biçimi, adlandırılması ya da niteliği ders kitabında nasıl belirtilirse belirtsin, öne çıkan nokta kültürel çeşitliliğin Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bir gerçekliğini oluşturmasıdır. Ulus devlet anlayışının paradigması etkisinde ele alınan bu içerik, çokkültürlü yapının ifade edilmesinde bazı sınırlandırmalarla karşılaşmaktadır. Ortak bir üst kimliğin şemsiyesi altında yani yerelde oluşan coğrafyaya dayalı farklılıklar biçiminde öne sürülmesine rağmen, kültürün öne çıkarıldığı bu ünite de çokkültürlülük olgusu kendini hissettirmektedir. Yukarıdaki metinde önemli görülen hususlardan bir diğeri de kültür karşılaştırmaları yoluyla bireylerin kendi kültürlerinin sahip olduğu zenginliğin ve kültürel normların farkına varmalarıdır. Bu ifade hem bir arada yaşama kültürünü geliştirici niteliktedir hem de kültürel göreceliğe hizmet etmesi bakımından kültürler arası diyalogu ve etkileşimi artırmaktadır. Bu durum sınırlar arasındaki kültürel etkileşimi ve diyalogu artıracak kadar, aynı sınırların içerisinde birlikte yaşayan kültürel grupların arasındaki etkileşimi ve diyalogu da artıracaktır. Bu açıdan bakıldığında ilgili metinde çokkültürlülük olgusunun etkisinin görüldüğü dikkati çekmektedir.

Ünite değerlendirmesi adlı bölümün *Düşün ve Yaz* kısmında “*Bu benim kültürümden bir parçadır* diyebileceğiniz bir varlığı bize tanıtır mısınız?” (Karagöz ve diğer, 2005: 67) sorusuna yer verilmiştir. Bu soru iki açıdan önemlidir. Bunlardan ilki bireylerin kendi kültürleri üzerine düşünmelerini ve bunun sonucunda kendi kültürünü oluşturan değerlerin neler olduğuna ilişkin bir farkındalık kazanmalarını sağlamasıdır. İkincisi ise kendi kültürleri üzerine düşünen bireylerin kendi kültürüne kıyasla farklılık gösteren diğer kültürler üzerine düşünmesini ve bu kültürleri birbirinden ayıran özellikleri tespit etmeye çalışmasıdır. Bu durum bireylerde kültürel görecelik ekseninde bir yaklaşımın oluşmasını sağlayabileceği gibi aynı zamanda yerel ve ulusal düzeyden büyük bir dağılım gösteren çeşitlilik olgusuna ilişkin de bir farkındalık yaratacaktır. İlgili soru, kültüre ve kültürel çeşitliliğe yönelik bireyleri düşünmeye sevketmesi sebebiyle çokkültürlülük açısından önemlidir.

“Bölgemizi Tanıyalım” Ünitesi

Bölgemizin Coğrafi Özellikleri adlı bölümde bireylerin yaşadığı coğrafyanın etkisiyle kültürel yönden biçimlenmeleri ve bu biçimlenme sonrasında özgün bir kültür meydana getirmeleri üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Öyle ki, bireylerin yaşadıkları yeri seçme şansına sahip olmadıklarından, ancak yaşadıkları yerin doğal ve beşeri özelliklerinin onları her alanda etkilediğinden bahsedilmiştir. Bunlara örnek olarak insanların neler yiyebileceğine, nasıl giyineceğine, hangi dili öğreneceğine, hangi okula gideceğine, okulda neler öğreneceğine, hayata bakış açısına ve büyüyünce nasıl bir insan olacağına etki etmesi verilmiştir (Karagöz ve diğer, 2005: 73). Yer verilen bu bilgiler bireylerin kendi kültürleri üzerine düşünmelerini sağlamakla birlikte aynı düşünme basamaklarını farklı kültürel gruplara mensup bireyler için de gerçekleştirmelerini sağlayacaktır. Bu durum bireylerde herhangi bir kültürün diğerinden daha üstün ya da aşağı olmadığı, her kültürün mensupları açısından ne denli bir öneme sahip olduğu ve kültürel çeşitliliğin dünya mirasının en önemli zenginliklerinden birisini oluşturduğu gibi çok sayıda farkındalığın yaratılmasına öncülük olacaktır. Bir arada yaşama kültürünü farklılıklarına rağmen oluşturabilen bireylerin çoğunluğu oluşturduğu bir ülkede, kıtada hatta dünyada insanlar çatışmadan uzak, barış içerisinde yaşayabileceklerdir. Çünkü çatışmaya sebep olan farklılıkların çok önemli bir kısmı doğal bir tarihsel sürecin sonrasında oluşan kültürel farklılıklardan

kaynaklanmaktadır. Her kültürel grubun kendi ihtiyaçları ölçüsünde dile getirdiği talepler, farklılık arz eden başka kültürel grupların talepleriyle çakışması durumunda çatışmalar meydana gelmektedir. Ancak ve ancak farklılığın ve farklı olmanın normalleştirilmesiyle ve buna uygun adımlar atılmasıyla çözülebilecek olan bu sorunlar için dünya uygarlığının kat etmesi gereken çok yolu olduğu açıktır. Çokkültürlülük tasarımı bu engebeli yolda ilerleyebilmek için bir umut ışığı olarak ortaya çıkmaktadır.

“Hepimizin Dünyası” Ünitesi

Birçok ülkenin yer aldığı bu ünite de söz konusu ülkelerin kültürlerine ilişkin bilgilerin verildiği görülmektedir. Mısır’ın anlatıldığı kısımda Mısır kültüründe önemli bir simge durumunda bulunan mumyalama yöntemine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Üstelik bu yöntemin sadece Mısır’da görülmediği, Türklerde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait mumyaların bulunduğu ifade edilmiştir (Karagöz ve diğer, 2005: 185).

Japonya’nın anlatıldığı kısımda 1890 yılında İstanbul’dan Japonya’ya giden Ertuğrul Firkateyni’nin dönüş yolunda tayfuna yakalanarak battığı ve mürettebatın çok büyük bir kısmının bu olayda yaşamını yitirdiği belirtilmiştir. Bu kazadan sağ olarak kurtulan 64-65 kişiye ada halkının yardım ettiği ifade edilerek, bu olayın Japon halkında yarattığı üzüntüden bahsedilmiştir. Ada halkının bu olayı hâlâ unutmadığı, Türkiye’yi ve Türkleri çok seviyor oldukları ve bölgedeki kazada ölenlerin anısına bir şehitlik yapıldığı vurgulanmıştır. Öyle ki, Kushimoto’da bir müzenin kurulduğu ifade edilmiştir (Karagöz ve diğer, 2005: 186). İlgili metinde de görüldüğü üzere, milletler arasında kurulan kültürel bağlar, onları birbirlerine yaklaştırmaktadır. Tarihte yaşanan acı verici bir olayın iki toplum arasında ortak bir acıyı ya da fedakârlığı anımsatması bu iki toplum arasında güçlü bir bağın kurulduğunu göstermektedir. Çokkültürlülük yaklaşımı özünde farklı kültürlerin saygı ve sevgi köprüleri kurmasını ve barışçıl diyaloglar geliştirmesini öngörmektedir. Bu sebeple farklı milletler arasındaki ortak geçmişi anımsatan bir olaya ders kitabında yer verilmesi bu köprülerin kurulması bakımından önemlidir. Çünkü ders kitapları farklı toplumları öteki olarak görerek dışlayan bireyler değil, biz olarak görüp, ortak bütüne dâhil eden bireyler yetiştirmelidir.

Yukarıda bahsedilen gelişmenin yanı sıra Japonya'nın kültürüne yönelik bilgilere de yer verilmiştir. Öyle ki, Japonya'da geleneksel değerlerin yaşatılması için birçok festivalin düzenlendiği ve bu festivallerde herkesin geleneksel kıyafetlerini giydiği belirtilmiştir (Karagöz ve diğer, 2005: 187). Bu bilgiler Japon kültürünü tanıtıcı ifadeler içermektedir ve şüphesiz öğrencilere kendi kültürlerinin dışında büyük bir canlılığa ve çeşitliliğe sahip olan farklı kültürlerin de bulunduğu gerçeğini sunmaktadır. İlgili paragrafın son cümlesinde *sizin de önemli günlerde giydiğiniz kıyafetleriniz var mı?* (Karagöz ve diğer, 2005: 187) sorusu yer almaktadır. Bu soru, öğrencilerin kendi kültürü dışındaki kültürlere yönelik farkındalık kazanmasına ve kendi kültürü ile diğer kültürlerin arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri karşılaştırma imkânı bularak, belli kültürlere özgü değerleri kavrama imkânı bulacaktır.

Japonya'ya ilişkin verilen bilgilerin arasında dikkati çeken bir bilgi daha bulunmaktadır: "Japonya, bugün çizgi film yapımında dünyanın önde gelen ülkelerindendir. Dünya çocuklarının kahramanı olan birçok karakter Japonya'da çizilmiştir" (Karagöz ve diğer, 2005: 189). Bu bilgi Japon kültürünün önemli bir simgesi durumunda olan çizgi film geleneğine ilişkin bilgi vermesinin yanı sıra başka bir açıdan daha önemlidir. Öyle ki, bilgi ve internet teknolojilerinde meydana gelen gelişimin sonucunda ortaya çıkmaya başlayan küreselleşme, birçok yerel kültürü dünya uygarlığının ortak bir simgesi haline getirebilmektedir. Bu sebeple homojen bir kültüre sahip olduğu iddiasını sürdüren devletler olsa da, küreselleşmenin bu önlenemez yükselişi sonucunda dünyanın çokkültürlü yapısı gittikçe zenginleşmektedir. Gerek Türkiye'de gerekse de diğer ülkelerde Japonya'da üretilen çizgi filmler sebebiyle insanlar Japon kültürünü tanıma, hatta içselleştirme imkânı bulmuşlardır. Bu durum doğrudan bir temas meydana gelmemiş olmasına rağmen, tek yönlü bir kültür aktarımına imkân tanımıştır. Ders kitabında yer verilen bu bilgi, yerel ve küresel ölçekte çokkültürlülüğün varlığını vurgulayan önemli bir ifadedir.

Brezilya'nın anlatıldığı kısımda da benzer vurguların yer aldığı görülmektedir. Brezilya kültürünün önemli bir simgesi olan kahve kültürü üzerinden gelişen anlatımda çokkültürlülüğe yönelik ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Öyle ki, metinde geçen ifade şu şekildedir:

“1700’lü yıllara kadar Yemen’den gelen kahve, bu yıllardan sonra, Brezilya’dan alınmaya başlanmış. ‘Çekirdeği Brezilya’dan gelen kahve nasıl Türk kahvesi olur?’ diyeceksiniz. Tabii ki kültürü ile kavruluşu, pişirilişi, sunumu ve içilişi ile Türk kahvesi olur.” (Karagöz ve diğer, 2005: 190). Görüldüğü üzere Brezilya kültürünün önemli bir parçası haline gelen kahve kültürünün Türk kültürünü etkilediğini ve bu kültürel unsurun Türk kültürü içerisinde kendine özgü bir biçim aldığı söylenebilmektedir. Bu anlamda farklı kültürlerle özgü unsurların diğer kültürlerle aktarımı sonrasında o kültürdeki değerlerle kaynaşarak, yeni bir kültürel unsur ortaya çıkabilmektedir. Yani bu örnekten de yola çıkılarak hiçbir kültürün saf ve homojen olmadığı, farklı kültürlerle girdiği etkileşimler sonucunda kendini sürekli yeniden biçimlendirdiği söylenebilir. Ders kitabında kültür kavramına yönelik yapılan vurgu ve bu vurgunun neticesinde çokkültürlülüğe ilişkin yer alan ifadeler oldukça önemlidir.

Ünite Değerlendirmesi adlı bölümde çeşitli ülkelerde bulunan ve dünya mirası olarak kabul edilen öğelerin olduğu ve bunların hangi ülkede olduğuna bakılmaksızın tanınması, korunması gerektiği belirtilmiştir (Karagöz ve diğer, 2005: 199). Bu ifade kültür varlıklarının herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmaksızın, öz değerinin bulunduğu ve tanınmaya, korunmaya değer olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Çokkültürlü bir yapının üzerine kurulu olan bu ifadeler, kültürel çeşitliliğe ve her kültürün saygıya değer olduğu anlayışına hizmet etmektedir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir. İlgili sosyal bilgiler ders kitabında kültüre ve kültürel çeşitliliğe ilişkin çeşitli ifadeler yer verilmesine karşın -önceki sosyal bilgiler ders kitaplarında olduğu gibi- Türklüğün vatandaşlık kapsamında bir üst kimlik olarak kabul edildiği ve yerel kültürlerin ders kitabına yansıtılmadığı görülmektedir. Yani yeni programda çokkültürlülük açısından bazı olumlu gelişmeler yaşanmasına rağmen, meydana gelen bu gelişmelerin yeterli düzeyde olmadığı ve ulus devlet anlayışının etkisini hissettirdiği görülmektedir.

- Ders kitabının bazı kısımlarında anlatımın sorular aracılığıyla sağlandığı görülmektedir. Kültüre ve kültürel çeşitliliğe ilişkin soruların ders kitabında yer alması bu kavramların önemsendiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ancak ilgili kısımlardaki metinler incelendiğinde, içerik ile soruların birbirini tam olarak karşılamadığı görülmektedir. Öyle ki, bu sorular kültürel çeşitliliğe yönelik ifadeler içermesine karşın, metindeki vurgu bir *üst kimliğin* şemsiyesi altında bölgeden bölgeye değişiklik gösteren mahalli kültürlerle karşılık gelmektedir. Farklılık gösteren bu kültürlerin Türk kültürüne dâhil edilmesinden dolayı tek kültürlü, homojen bir toplum tasarımı yaratılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyo-kültürel yapısıyla uyuşmamaktadır.
- Bazı ünitelerin ünite sonu değerlendirme kısımlarında yer alan metinler, bireylerin kendi kültürleri üzerine düşünmelerini ve buradan yola çıkarak farklı kültürlerle ilişki kurmalarını sağlaması bakımından önemlidir. Bu anlamda bireylerin kendi kültürleri içerisine sıkışıp kalmasını engellemektedir ve kendi kültürünün dışında yer alan çok sayıda kültürden haberdar olabilmektedir. Bu durum bireylerin farklı kültürlerin farklı yönlerinden etkilenmelerine ve gruplar arası etkileşim yaşanmasına imkân tanıyabilmektedir. Bu türden metinler, öğrencilere kültürel görecelik yaklaşımının penceresinden bakma imkânı tanınması ve her kültürün kendine özgü bir değerinin bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yani bu ifadeler, çokkültürcü anlayışı besleyen ifadelerdir.
- Brezilya ve Japonya gibi ülkelerin anlatıldığı kısımlarda bu ülkelerin kültürlerinin tanıtılması ve Türk toplumu ile aralarındaki ilişkilerin ele alınması çok önemlidir. Bu kısımlarda hem kültür geçişine hem de farklı toplumlar arasındaki gönül bağına yönelik dikkati çeken ifadeler yer almaktadır.
- İlgili ders kitabında önceki ders kitaplarına kıyasla kültür, kültürel çeşitlilik ve kültürel görecelik gibi alanlarda içeriğin zenginleştiği görülmektedir. Ancak bu içeriğin ele alınışı bakımından ciddi bir değişikliğin yaşanmadığı, ulus devlet anlayışının bu içeriği biçimlendirdiği söylenebilir.

- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet, görülmektedir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlerle hangi ekseninde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında farklı kültürlerle ulus devlet ekseninde yaklaşım olmasına rağmen farklı kültürler üzerine düşünme, farklı kültürler ile Türk kültürü arasında bağ kurma ve farklı kültürlerin değerini ifade etme gibi eğilimlerin olduğu da görülmektedir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. Herkesin diğer din, örf ve âdetlere karşı hoşgörülü olması gerektiğinin belirtildiği kısım birlikte yaşama kültürü açısından önemlidir.
 - Bunun yanı sıra ilgili ders kitabının birçok yerinde bireylerin kendi kültürleri ve farklı kültürler üzerine düşünmelerini sağlayan ve farklılıkların önemine vurgular taşıyan ifadelerin bulunması da bu açıdan önem taşımaktadır.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. Öyle ki, ilgili ders kitabında ulus devlet yaklaşımı ekseninde yer verilen ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabının çeşitli bölümlerinde kadın haklarına ve kadın haklarına yönelik gerçekleştirilen sosyal, siyasi düzenlemelere yer verilmiştir. Bu türden ifadeler çokkültürlülük yaklaşımı açısından önemlidir.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmemiştir. Ancak Japonya, Mısır, Brezilya gibi ülkelerin kültürleriyle Türk kültürü arasında ilişki kurulmuştur ve Brezilya kültürünün önemli bir parçası olan *kahve kültürünün* anlatımında çokkültürlü ifadelere yer verilmiştir.

- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
- İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmediği görülmektedir.

4.1.4.2. 2007 yılı 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik incelemeesi

“Geçmişimi Öğreniyorum” Ünitesi

Şenliğe Gidiyoruz adlı kısımda Türkiye’nin bazı yörelerinde yılın belli zamanlarında şenliklerin ve festivallerin düzenlendiği belirtilerek, buralarda Türk kültürüne ait öğelerin yaşatılmaya çalışıldığı ifade edilmiştir. Türk ata sporları arasında yer alan cirit, güreş, okçuluk gibi sporların Türk kültürü içerisinde önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır(Tekerek ve diğer, 2007: 44). Kültüre ilişkin bilgilerin yer aldığı bu üniteye yalnızca Türk kültürüne yönelik bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Bu bakımından ünite başlığındaki *geçmişimi öğreniyorum* ifadesi farklı kültürel grupları kapsamamaktadır. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti’nin homojen bir kültürel mirasa sahip olduğu anlayışının benimsendiğini göstermektedir.

Doğu Cephesi’nin anlatıldığı kısımda, Ermenilerin yıllar boyunca Türklerle iç içe yaşamış olduklarına; dillerinde, dinlerinde ve kültürel faaliyetlerinde özgür olduklarına değinilmiştir(Tekerek ve diğer, 2007: 55). Yer verilen bu bilgi Ermenilerin Osmanlı Devleti dönemindeki yaşantısının anlatılması ve çokkültürlülük olgusunun yansıtılması bakımından önemlidir.

“Uzaktaki Arkadaşlarım” Ünitesi

Ünitenin giriş bölümündeki *Neler Öğreneceğiz?* kısmında yer alan sorular farklı kültürlere ilişkin farkındalık yaratması bakımından önemlidir. Bu sorular şu şekildedir(Tekerek ve diğer, 2007: 171):

- Diğer ülkelerdeki arkadaşlarınızla benzerlik ve farklılıklarınız nelerdir?
- Başka bir toplumda yaşayan arkadaşlarınızın günlük yaşamları hakkında bir fikriniz var mı?

- Diğer ülkelerdeki arkadaşlarınızla ortak kutladığınız günleriniz var mı?

Yer verilen bu sorular farklı toplumların ve kültürel grupların günlük yaşamlarına, kültürel unsurlarına ve bu toplumlar ile kültürel yönden benzerliklerin ya da farklılıkların olup olmadığına ilişkin kültürel çeşitliliği öne çıkaran ifadeler içermektedir.

Uzaktaki arkadaşlarım başlıklı kısımda 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kapsamında ele alınan bir okuma parçasına yer verilmektedir. Bir çocuğun bayram sebebiyle farklı ülkelerden gelen diğer çocuklarla karşılaşması sonucunda hissettiklerini ve düşüncelerini anlattığı bir konuşma olan aşağıdaki metne yer verilmiştir(Tekerek ve diğer, 2007: 173):

Arkadaşlar! 23 Nisan'da benim gördüğüm o coşkuyu ve kalabalığı sizler de gördünüz. Meğer ne çok ülke, ne çok insan, ne çok farklı kültür varmış. Çocukların özelliklerini anlatan yandaki sayfayı bir çocuk dergisinde görmüştüm. Konuyu sizlere aktarırken yardımcı olacağını düşündüm. Bu sayfaya baktığınızda dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan birkaç arkadaşımızın fotoğrafını göreceksiniz. Bu çocuklar, görünüşleriyle birbirlerine veya bize benzerken, kültürel yönleriyle herkesten farklıdır. Mesela Elvis ve Helena ile konuştuğumuz dil aynı mı? Değil, ama Olanike ile hobilerimiz aynı olabilir. Pervez ile de ten renklerimiz birbirine benziyor. Bu da bize gösteriyor ki dünyanın diğer ucunda da olsa insanlarla pek çok ortak yönlerimiz var. Dahası da var, onlarla uzakta olsak bile bazen aynı duyguları paylaşabiliyor bir günün heyecanını birlikte hissedebiliyoruz. Mayıs ayının 2. Pazar günü bütün dünya çocuklarıyla birlikte annenize sevginizi sunduğunuzu biliyor muydunuz? Her yeni yılda mesafeler ne kadar olursa olsun hep birlikte yaşıyoruz sevincini. Ülke farklı, kültürler farklı ama bazı şeyler değişmiyor. Değişen şeyler yok mu? Tabi ki var. Bizdeki Ramazan ve Kurban Bayramı Azerbaycan ve Pakistan gibi Müslüman ülkelerde kutlanır. Müslümanların yoğun olarak yaşadığı başka ülkelerde de bu bayramlar kutlanır. Arkadaşlar! Araştırmanın en güzel tarafı farklı kültürleri tanımam oldu.

Ders kitabında yer verilen yukarıdaki metnin özünü kültürel çeşitlilik olgusunun oluşturduğu görülmektedir. Dünyada dilleri, kültürleri, dinleri ve ten renkleri birbirinden farklı olan, ancak bu farklılıklara rağmen özünde çok sayıda benzerlik taşıyan farklı kültürel grupların olduğu vurgulanmaktadır. Farklılıklarıyla ve benzerlikleriyle dünya toplumunu oluşturduğu belirtilen bu insanların arasındaki kültürel ilişkilerin vurgulanması, günümüz dünya toplumunun çokkültürlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Çokkültürlülük olgusuna, *23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı* gibi özel bir anlama sahip olan bir bayramın işlendiği kısımda yer verilmesi çok önemlidir. Nasıl ki tüm özelliklerine rağmen çocuklar çocuksa, insanlar da tüm benzerliklerine ve farklılıklarına rağmen insandır; onların özleriyle kabul edilmesi, kültürel gruplar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu durum herhangi bir benzerliği ya da farklılığı dikkate almaksızın, kültürlerin kendi içyapılarıyla saygıya değer olduğu görüşünü kabul eder.⁴⁸

Uzaktaki arkadaşlarım başlıklı kısımda geçen bir başka önemli metin, Avustralya kıtasındaki çokkültürlülüğe yöneliktir. Çanakkale Savaşı'ndaki Anzakların torunlarının bir kısmının bugün Avustralya'da yaşıyor olduğu belirtilmiştir. Avustralya'nın, *Uluslar Topluluğu* adı altında 1901 yılında tek bir devlet olarak birleştiği ve Avustralya'nın bir ülke olması yolundaki ilk gelişmenin, İngiliz Kaptan James Cook'un adayı ziyaretiyle başladığı ifade edilmiştir. Böylece adanın sahibi olan yerli unsur Aborjinlerden sonra, adaya ilk yerleşenlerin İngiliz askerler ve mahkûmlar olduğu belirtilmiştir. İngilizlerden sonra ise adaya Türkiye'den, Yunanistan'dan, İtalya'dan gelen göçmenlerle birlikte burada nüfusun hızla artmaya başladığı işaret edilmiştir. Günümüzde (2007 yılı) Avustralya'da 50.000 kadar Türk'ün yaşadığı belirtilerek, Türkiye'den Avustralya'ya yapılan ilk göçlerin 20. yüzyılın başlarında olduğu ifade edilmiştir (Tekerek ve diğer, 2007: 175).

Avustralya kıtasının anlatıldığı yukarıdaki kısmın içerisindeki bir görsel dikkat çekicidir. Bu görsel bir fotoğraf ve bu fotoğrafta yer alan bir konuşma balonundan

⁴⁸ Liberal toplumlarda meydana gelen -cevap verilmesi ilk bakışta kolay görünmeyen- bazı zor tartışmaların bulunduğu daha önce de belirtilmiştir. Sürdürülmesi istenen kültürel geleneğin temel insan haklarıyla uyuşup uyuşmaması prensibinin öne çıktığı bu türden tartışmalar ilgili metinde kastedilmemektedir. Çünkü kadın sünneti gibi bu türden örneklere farklı durumlarda farklı açıklamalar getirilebilmektedir.

ibarettir. Bir Aborjinin fotoğrafı üzerine eklenen söz konusu konuşma balonunda şu metin yer almaktadır(Tekerek ve diğer, 2007: 175):

Avustralya'ya asırlarca önce Asya'dan geldik. Biz geldiğimizde burada kimse yoktu. Mevsimlere göre yiyecek bulmak için yer değiştiriyorduk. Bu yüzden bize “göçebe avcılar ve toplayıcılar” diyorlar. Biz Aborjinlerin güçlü aile bağları vardır. Uzak akrabalarımıza karşı bile kendimizi sorumlu hissederiz.

Ders kitabında yer alan bu içeriğin bir görselle desteklenmesi ilgili kültürel grubun daha iyi tanınması ve kültürel görünümüne ilişkin bilgi sahibi olunması açısından önemlidir. 2007 yılına ait ilgili sosyal bilgiler kitabının çokkültürlülük açısından en zengin kısmını oluşturan bu üniteye yer alan ifadeler farklı kültürlerin ve kültürel grupların tanınması konusunda işlevsel bir rol üstlenmektedir. Avustralya'nın yerli unsuru olan Aborjinlerin gerek bu unsurlarına gerekse de kültürel özelliklerine yönelik kısa, ancak açıklayıcı bilgilere yer verilmesi çokkültürlülük olgusunu destekleyici niteliktedir.

Avustralya'nın anlatıldığı kısımda bahsedilen bir diğer husus ise Avustralya ve Türkiye'de kutlanması bakımından ortak bir özellik taşıyan özel günlere ilişkindir. Bu özel günler *8 Mart Dünya Kadınlar Günü*, *27 Mart Dünya Tiyatrolar Günü*, *5 Haziran Dünya Çevre Günü*, *4 Ekim Birleşmiş Milletler Günü* ve *1 Aralık Dünya AİDS Günü* olarak belirtilmiştir. Ancak bu özel günlerin yanı sıra Avustralyalıların ve Yeni Zelandalıların Türkiye'den farklı olarak 26 Aralık'ta *Boxing Day* dedikleri bir günü kutladıkları, bunun yanı sıra 25 Nisan'da Gelibolu'ya gelerek *Anzak Günü*'nü kutladıkları ifade edilmiştir. Bu kısımda Avustralya'ya ilişkin bahsedilen bir diğer husus ise Avustralya'nın yemek kültürüne ilişkindir. Avustralya mutfağının çeşitli ülkelerin yemek kültürlerinden etkilendiğine değinilerek, bunların başlıcaları arasında, kıtaya -yakın dönemdeki göçlerle- ilk yerleşen İngilizler ile kıtanın yerli halkı Aborjinlerin yemek kültürleri olduğu belirtilmiştir(Tekerek ve diğer, 2007: 176).

Hollanda'nın anlatıldığı kısımda, Hollanda'nın geleneksel kıyafetlerinin tanıtıldığı görülmektedir. Kadınların giydiği geleneksel kıyafetlerin eteklik, çizgili önlük, sıkı yelekler ve sıkı dantel başlıklardan oluştuğu belirtilirken, erkeklerinkinin ise kısa ceketler, bol pantolonlar, boyunlara takılan eşarplardan oluştuğu ifade edilmiştir. Hem erkeklerin hem de kadınların tahta ayakkabı giydikleri belirtilmiştir. Hollanda'nın gelenek kıyafetleri içerisinde yer alan bu tahta ayakkabılara *kloks* adı verildiği ve günümüzde hediyelik eşya olarak satıldığı ifade edilmiştir (Tekerek ve diğer, 2007: 181).

Hollanda'nın anlatıldığı kısımdaki bilgilere benzer olarak Güney Kore'nin anlatıldığı kısımda Kore kültürüne yönelik bilgilere yer verilmektedir. Bu bilgiler arasında Güney Kore'nin geleneksel kıyafetleri, Türkiye ile kutladıkları ortak günler ve Türkiye'den farklı olarak kutladığı özel günler, dans ve müzik gibi öğeler yer almaktadır. Geleneksel kıyafetlerin anlatıldığı kısımda, *Hanbok*'un Kore'nin binlerce yıldan beri geleneksel giysisi olduğu, Güney Kore'de erkeklerin *jeogori* denilen bir ceket ve *bajil* denilen bir pantolon giydikleri yer almaktadır. Kadınların da *jeogori* denilen bir ceket ve *chima* denilen uzun etek giydikleri ifade edilmiştir. Artık Korelilerin, geleneksel kıyafetlerini yalnızca düğünler, altmışıncı ve yetmişinci doğum günleri gibi özel günlerde giydikleri belirtilmiştir (Tekerek ve diğer, 2007: 187).

Tunus'un anlatıldığı kısımda, Tunus'un yemek kültürüne, bayramlarına ve özel günlerine ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Yemek kültürü içerisinde yer verilen bilgiler arasında Tunus'ta ekmeğin hayatın temeli olduğu ve her bölgenin kendine has bir ekmeğinin bulunduğu belirtilmiştir. Türkiye'deki kalburabastıya benzer bir tatlı olan *makhroud* tatlısının Tunus'a özel bir tatlı olduğuna yer verildiği gibi, Türk baklavasının düğünlerde ve akşam yemeklerinde tüketildiği ifade edilmiştir. En güzel içeceklerinin ise üzerine çam fıstığı dökülmüş nane çayı olduğu belirtilmiştir. Bayramlar ve özel günlere ilişkin ise dini bayramların Türkiye'de olduğu gibi kutlandığına, miladi ve hicri yılbaşlarının önemli günler olarak görüldüğüne değinilmiştir. Türkiye'den farklı olarak kutladıkları özel günler arasında ise aralık ayında *Douz Çölü*'nde dört gün süren çöl festivalleri örnek olarak verilmiştir. Bu festivalin önemli etkinlikleri arasında deve yarışları, yöresel danslar ile atlı süvariler ve kılıç kalkan gösterilerinin yer aldığı belirtilmiştir (Tekerek ve diğer, 2007: 192).

Tunus'un yukarıda belirtilen özelliklerinin yanı sıra sosyal ve kültürel yapısına yönelik bilgilere yer verildiği de görülmektedir. Öyle ki, Tunus halkının çoğunluğunu Arapların ve Berberilerin oluşturduğu belirtilmektedir. Berberilerin genellikle çöllerde ve dağlık bölgelerde yaşadıkları, bu nedenle de birbirlerinden çok uzak yerlerde bulunduklarına değinilmiştir. Berberilerin giysileri, yemekleri, göçebe alışkanlıkları ve konukseverlikleri ile farklı bir kültür oluşturdukları vurgulanmıştır(Tekerek ve diğer, 2007: 193).

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir. Çokkültürlülüğün ilgili ders kitabının geneline yayılamadığı, kendisine yalnızca birkaç üniteye yer bulabildiği görülmektedir. Bu durum çokkültürlülük açısından ilgili ders kitabının eksiklikler taşıdığını göstermektedir.
 - Türkiye Cumhuriyeti'nin çokkültürlü bir yapıya sahip olduğu ders kitabındaki birçok ifadeden çıkarılıyor olsa da, bu kültürel çeşitlilik ders kitabına açık bir biçimde yansıtılamamıştır. Türkiye'nin farklı yörelerinde farklı kültürel özelliklerin görüldüğü belirtilmesine karşın, bunlar Türk kültürünün alt dalları olarak kabul edilmiştir. Türk kültürünün öne çıkarılıp, diğer alt kültürlerle yer verilmemesi çokkültürlülük kuramıyla uyuşmamaktadır.
 - İlgili ders kitabında ünite sorularının, görsellerin ve konuşma metnlerinin çokkültürlülük açısından etkili bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki, önceki sayfalarda da belirtildiği üzere bu sorular öğrencilerin farklı kültürlerle yönelik farkındalık kazanmasına ve öğrencilerde farklı kültürleri daha iyi tanıma isteğinin oluşmasını sağlamaktadır. Çokkültürlü bir toplumun küçük bir örneğini oluşturan bu kısım, çokkültürlülük yaklaşımı açısından olumlu bir izlenim yaratmaktadır.
 - Ders kitabına yönelik çokkültürlülük açısından belirtilmesi gereken son husus ise farklı toplumların sosyo-kültürel yapılarının tanıtılmasına ilişkindir. Yemek kültürleri, geleneksel kıyafetleri, özel günleri ve kutlamaları, kültürel yapıları gibi çok sayıda özelliklerinin tanıtıldığı söz konusu toplumların Türkiye ile

aralarındaki benzerliklere ve farklılıklara da yer verildiği görülmektedir. Bu durum hem toplumlar ve kültürler arasındaki ilişkileri güçlendirmektedir, hem de kültürel çeşitlilik olgusunu beslemektedir.

- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet, görülmektedir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlerle hangi ekseninde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında farklı kültürlerin ifadesinde ulus devlet yaklaşımının etkili olmasına rağmen farklı kültürleri tanıtıcı bilgilere ve bu kültürlerin Türk kültürüyle arasındaki ilişkiye yer verilmiştir. Ancak bu anlatımların olduğu kısımlarda Türkiye Cumhuriyeti'ndeki kültürel çeşitlilikten bahsedilmemiştir. Bu sebeple farklı kültürlerin ilgili ders kitabında ele alınışı daha çok farklı toplumların tanıtılması şeklinde gerçekleşmiştir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. Öyle ki, her kültürün saygıya değer olduğu vurgusu ekseninde farklı kültürlerin tanıtıldığı ve bu kültürlerle Türk kültürü arasında bulunan benzerliklerin ve farklılıkların ele alındığı kısımlarda geçen ifadeler birlikte yaşama kültürünü geliştirici niteliktedir.
 - İlgili ders kitabının *kültürel göreci* bir yaklaşıma sahip olması birlikte yaşama kültürüne katkı sağlamıştır.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. İlgili ders kitabında konuların ulus devlet yaklaşımı ekseninde işlenmiş olması sebebiyle konularda kültürel çeşitliliğin yeterince yansıtılamaması ve bu kısımlarda zaman zaman tek kültürcü ifadelerin kullanılması birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?

- İlgili sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak milli mücadele döneminde yerel direnişte Türk halkına önderlik eden bazı kadın kahramanlara ve kadınların Türk ordusuna emekleriyle sağladığı katkılara yer verilerek, kadınların milli mücadele döneminde ülkenin düşman işgalinden kurtulmasındaki rolü vurgulanmıştır. Öte yandan farklı ülkelerdeki kadınların giyim kültürüyle ilgili bilgilere yer verilmiştir.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - Evet, Avustralya ve Tunus gibi çokkültürlü ülkelere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra pek çok ülkenin kültürleri hakkında önemli bilgilere değinilmiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemiştir.

4.1.4.3. 2007 yılı 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Yeryüzünde Yaşam” Ünitesi

Geçmişten Günümüze Yerleşme adlı kısımda uygarlık(medeniyet) kavramı, dünyadaki değişik kültürlerin birbirlerini etkilemesi sonucunda meydana gelen *birikim* olarak tanımlanmıştır. Bilim, teknik, düşünce, sanat gibi birçok alanda olduğu belirtilen bu birikimin, nesilden nesile aktarılan bir miras olduğu ifade edilmiştir(Geç ve diğer, 2007: 47). Uygarlık kavramının tanımındaki çokkültürlülük olgusu dikkat çekicidir. Bu tanımdan da yola çıkılarak, kültürler arasında değer veya hiyerarşi yönünden herhangi bir sıralamanın yapılamayacağı, her kültürün insanlığa önemli katkılarda bulunduğu görülecektir. Bu açıdan bakıldığında günümüze dünya uygarlığının temelinde kültürler arası ilişkiler yer almaktadır. Çokkültürlülük insanlığın oluşumundan bugününe dek etkili olan ve dünya uygarlığını biçimlendiren bir unsur olmuştur.

İlk uygarlıkların ve Anadolu kıtasının anlatıldığı kısımda, Anadolu’nun verimli topraklara ve elverişli bir iklime sahip olması, üç tarafının denizlerle çevrili olması,

Asya ve Avrupa'yı birbiri bağlayan köprü konumunda olması ve ticaretin bu bölgede gelişmiş olması gibi nedenlerin Anadolu'yu *uygarlıkların beşiği* haline getirdiği vurgulanmıştır. Merkezi krallık kuran Hititlerin yanı sıra, İyonlar, Urartular, Frigler ve Lidyalıların Anadolu'yu yurt edindikleri belirtilirken, adı geçen uygarlıklardan başka birçok uygarlığın Anadolu'yu tarih boyunca yerleşim yeri olarak seçtiği ifade edilmiştir(Genç ve diğer, 2007: 47). İlgili kısımda yer verilen bu bilgiler Anadolu kıtasında yani Türkiye Cumhuriyeti'nin bulunduğu coğrafyada çokkültürlülüğün tarih boyunca süren bir olgu olduğunu göstermektedir. Bu durum geçmişte olduğu gibi Anadolu'nun bugününde kültürel yapıyı biçimlendiren bir unsur olarak devam etmektedir. Anadolu'nun geçmişinde yer alan kültürel çeşitlilik olgusu tarihsel süreç içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'ne miras olarak kalmıştır. Bu sebeple tek kültürcü anlayışın terk edilerek, çokkültürcü bir anlayışın benimsenmesi gerekmektedir.

Sümerlerin anlatıldığı kısımda Sümerce ve Türkçe sözlüklerin karşılıklarının bulunduğu bir tabloya yer verilmiştir. Bu tablo incelendiğinde görülmektedir ki, iki dildeki kelimeler birbiriyle büyük oranda benzemektedir. Bu durum özellikle Türkçenin Sümerce'nin etkisinde kaldığını ve günümüzde konuşulan Türkçe örneğinde olduğu gibi, günümüzün Türk kültürünün de bu etkiden uzak kalamayacağını göstermektedir. Yani Türkçe özelinde ders kitabında yer verilen bu bilgi, Türk kültürünün de farklı kültürlerin etkisiyle biçimlendiğini göstermektedir. Bu sebeple bu farklılıkların sahiplenilmesi ve Türk kültürünün zenginliği olarak görülmesi gerekmektedir. Söz konusu tablo şu şekildedir(Genç ve diğer, 2007: 50):

SÜMERCE	TÜRKÇE
<i>e</i>	<i>ev</i>
<i>egi</i>	<i>ece(prences)</i>
<i>es</i>	<i>esmek</i>
<i>bur(delik)</i>	<i>burgu (delik açan alet)</i>
<i>kim</i>	<i>kim</i>

Tablo 3. Sümerce sözcüklerin Türkçe karşılığı

“İpek Yolu’nda Türkler” Ünitesi

Uygurların anlatıldığı kısımda, Uygur Türklerinin vatanı Doğu Türkistan’ın tarihte *şarkı, dans mekânı* olarak ün yapmış olduğu ve Uygurların saz çeşitlerinin ve müziklerinin başka Türk boylarıyla birlikte Çin, İran, Arap gibi milletleri de büyük oranda etkilediği belirtilmiştir(Genç ve diğer, 2007: 74).

İslamiyet’in doğuşunun anlatıldığı kısımda, Emevilerin, Kuzey Afrika’dan Avrupa’ya geçtikleri ve Endülüs’te mimari yapılar ve binlerce kitaptan oluşan bir kütüphane kurdukları belirtilmiştir. İlgili metnin sonunda bunun Avrupa bilim ve kültürüne etkisinin olup olmadığı sorulmuştur(Genç ve diğer, 2007: 80). Bu metin İslamiyet kültürü ile Hristiyan çoğunluğun yaşadığı Avrupa kültürü arasındaki kültürel etkileşimlerin herhangi bir değişime sebep olup olmadığını anlamaya yöneliktir. Bu sebeple çokkültürlü bir coğrafyada kültürel etkileşimlerin ne gibi sonuçlar doğuracağı üzerine yoğunlaşıldığı ve çokkültürlülüğün önemsedğini göstermektedir.

Geleneklerimiz, Göreneklerimiz adlı kısımda bayram, düğün ve çeşitli kutlamaların Orta Asya ilk Türk toplumlarından günümüze kadar değişim ve süreklilik göstererek geldiği belirtilerek, İlk Türk devletlerindeki sosyal ve kültürel etkinliklere örnekler verilmiştir. İlgili metnin aşağısında yer alan sorularda bu geleneklerden hangilerinin aynen, hangilerinin kısmen devam ettiği sorulmaktadır(Genç ve diğer, 2007: 90). Ders kitabında yer alan bu metin Türk kültürünün zaman içerisinde yaşadığı değişimin sebeplerinin anlaşılması ve bu sebeplerden hangilerinin farklı kültürlerden etkilenme yoluyla meydana geldiğinin belirtilmesi bakımından önemlidir. Bu durum kültürün ve kültürel çeşitliliğin önemini ortaya koyan türdendir.

İlgili ünitenin sonunda yer alan ünite değerlendirmesinin neler öğrendik kısmında geçen ifade kültürler arası etkileşime ve bu etkileşim sonucunda meydana gelen kültürel değişime vurgu yapmaktadır. İlgili metin şu şekildedir (Genç ve diğer, 2007: 93):

“1071 yılında yapılan Malazgirt Savaşıyla Türklerin Anadolu’ya yerleşmeye başladığını Türk kültürünün İpek Yolu’ndaki yolculuğunun diğer toplumlarla etkileşerek ve zenginleşerek günümüze kadar ulaştığını... öğrendik”.

“Ülkemiz ve Dünya” Ünitesi

Kültürler arası köprü adlı kısımda -daha önce de belirtildiği üzere- Anadolu’nun, konumunun sağladığı özelliklerden dolayı tarih boyunca farklı kültürlerle, medeniyetlere ve devletlere ev sahipliği yaptığı belirtilmiştir. Aynı zamanda ticaret ve kültür iletişiminin kaynaşma noktası olmasıyla dünyadaki birçok medeniyetin oluşmasında, gelişmesinde önemli rol oynadığı ve bu işlevinin devam etmekte olduğu ifade edilmiştir(Genç ve diğer, 2007: 132).

Birbirimizi Tanıyoruz adlı kısımda, Avrupa Birliği’nin desteklediği dil-kültür ve kimlik başlıklı proje çerçevesinde 10-14 Mart 2005’te yapılan Slovak ve Türk okullarının karşılıklı ziyaretlerine ilişkin izlenimlere yer verilerek, iki öğrencinin izlenimlerindeki ortak noktaların neler olduğu, ortak düşüncelerin geliştirilmesinin ileride kişiler ve ülkeler açısından ne gibi kazanımlar sağlayacağı sorulmuştur(Genç ve diğer, 2007: 140). Bu durum tüm insanlığı ilgilendiren konular hakkında farklı bakış açılarına sahip olabilmeyi ve farklı kültürel topluluğa ait olan insanların bu konular hakkında ne düşündüklerinin bilinmesi bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra iki izlenim arasındaki ortak yönlerin sorulması kültürler arası ilişkileri geliştirici nitelikte olduğu gibi ortak düşüncelerin geliştirilmesinin ne gibi kazanımlar sağlayacağını sorulması da bu niteliktedir. Bu, dünyada yer alan kültürleri bir bütünün parçaları olarak gören, çeşitliliğin değerini paylaşan bir anlayışı yansıtmaktadır. İçerdiği bu olumlu izlenimlerden dolayı çokkültürlük ile uyumlu bir metin olduğu söylenebilir.

Yukarıda bahsedilen kısmın aşağısında Atatürk’ün sözlerine^{49 50} yer verilmiştir. Bu sözlerden yola çıkarak diğer milletlerin örf ve adetlerine karşı saygı ve hoşgörü duyulmasının önemi hakkında neler düşünüldüğü sorulmuştur(Genç ve diğer, 2007: 141). Atatürk’ün farklı kültüre ve inanca sahip olan kişilere saygı ve hoşgörü duyulmasının vurgulandığı sözlerine yer verilmesi kültürel görecelik anlayışını

⁴⁹ Hiçbir millet, milletimizden çok yabancı unsurların inaniş ve adetlerine saygı göstermemiştir. Hatta denilebilir ki diğer din sahiplerinin dinine ve milletine saygılı olan tek millet bizim milletimizdir.

İstanbul’un Fethi’nden beri, Müslüman olmayanların sahip oldukları bu geniş imtiyazlar milletimizin dinen ve siyaseten dünyanın en hoşgörülü ve iyiliksever bir millet olduğunu kanıtlayan en açık delildir.

⁵⁰ ...çeşitli inanışlı kimseler, birbirlerine kim nefret besliyorlarsa, birbirlerini hor görüyorlarsa ve hatta sadece birbirlerine acıyorlarsa bu gibi kimselerde taassupsuzluk (hoşgörü) yoktur, bunlar mutaassıptırlar (bağnazdırlar).

yansıtmaktadır. Kùltürlerinin değerini ve biricikliğini vurgulayan bu sözlerden ve ders kitabında sorulan sorudan yola çıkılarak ders kitabının ilgili kısmının çokkùltürlùlùk açısından önemli bir eğilime sahip olduğu söylenebilir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkùltürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir. Öyle ki, kùltürel görecelik ilgili ders kitabında bir bakış açısı olarak kendini hissettirmektedir. Bu durum her kùltürün kendine özgü bir değere, anlama ve yapıya sahip olduğunun ve bu biricikliğinden dolayı herhangi bir hiyerarşıye sokulmaksızın değerli olduğunun kabul edilmesi sebebiyle çokkùltürlùlùk açısından önemlidir.
 - *Medeniyetlerin beşıği* olarak nitelenen Anadolu kıtasının geçmişten günümüze süren çokkùltürlù yapısı ders kitabında başarılı bir biçimde özetlenmiştir. Öyle ki, ders kitabında sıkça yer alan vurgular, Anadolu'nun geçmişindeki kùltürel çeşitliliğin bugünü üzerinde ne gibi etkiler bıraktığı üzerinedir. Her ne kadar da ders kitabının büyük çoğunluğunda tek kùltürcü anlayış ağır basıyor olsa da, bu türden çokkùltürcü ifadelerin de bulunduğu gör÷lmektedir.
 - Öte yandan söz konusu ders kitabında kùltürel etkileşimlerin ve kùltürler arası ilişkilerin ne gibi sonuçlara yol açabileceği ya da Türk kùltüründe hangi kùltürlerin mirasını görebilmenin mümkün olduğu gibi ifadelerin yer alması çokkùltürlùlùk açısından önemlidir. Birçok kısımda eskiden sürdür÷len örf ve adetlere yer verilerek, günümüzde bunların hangilerinin ne ölçüde devam ettiğinin sorulması kùltürler arası ilişkilerin yol açtığı sonuçları ve süreç içerisinde kùltürlerin yaşadığı değişimleri anlamaya yöneliktir. İlgili ders kitabı bu açıdan olumlu bir görünüm çizmektedir.
 - Ders kitabında Anadolu kıtasının geçmişte sahip olduğu kùltürel çeşitliliğe yer verilmesine rağmen, günümüzde sahip olduğu kùltürel çeşitliliğe ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmediği gör÷lmektedir. Anadolu'da yaşayan farklı kùltürel gruplara ders kitabında yer verilmemesi ve konunun işlenişinde Türk tarihi ile Türk kùltürü üzerine yoğunlaşılması düşün÷lecek olduğunda, ilgili

ders kitabında gözlenen olumlu gelişmelere rağmen ulus devlet anlayışının etkisini sürdürdüğü söylenebilir.

2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?

- Evet, görülmektedir.

3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlerle hangi ekseninde yer verilmektedir?

- İlgili ders kitabında farklı kültürlerle ulus devlet yaklaşımı ekseninde yer veriliyor olsa da kısmen çokkültürcü anlayışın da etkili olduğu görülmektedir.

4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?

- Evet, bulunmaktadır. İlgili ders kitabında kültürel göreceliğe ve kültürel çeşitliliğe ilişkin yer alan ifadeler birlikte yaşama kültürünü yansıtır niteliktedir.

5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?

- Evet, bulunmaktadır. İlgili ders kitabındaki ulus devlet bakış açısını yansıtan ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.

6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?

- İlgili ders kitabının kadın haklarını yansıtmaması bakımından başarılı bir izlenim çizdiği görülmektedir. Öyle ki, kadın hakları alanındaki gelişmelere ve kadın erkek eşitliğine yer verilmiştir. Kadın hakları alanındaki gelişmeler İslamiyet öncesi Türklerden başlatılıp, yakın dönemlere dek getirilmiştir.
- Dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan kadınların siyasi haklarını hangi tarihlerde kazandığına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.
- Öte yandan ilgili ders kitabının değerlendirme kısımlarında kadın haklarına ilişkin sorulara yer verilmiştir.

7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?

- İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmemiştir.

- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
- İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemiştir.

4.1.4.4. 2007 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

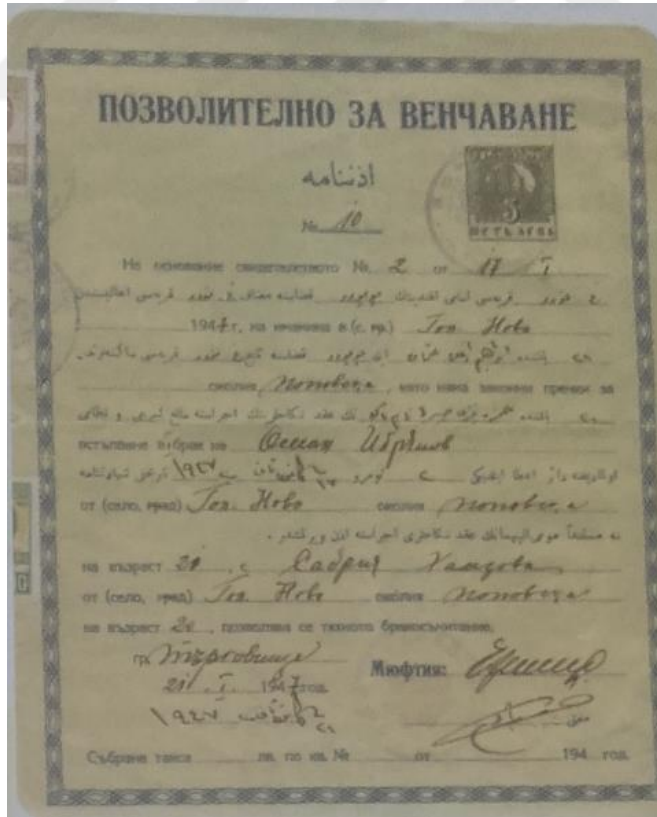
Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Ülkemizde Nüfus” Ünitesi

Merhaba, Doyduğum Toprak adlı kısımda tarih boyunca insanların çeşitli nedenlerden dolayı yurtlarından ayrılmak zorunda kaldıklarına yani göç ettiklerine değinilmiştir. Söz konusu bu göçlerin ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel pek çok nedeninin olduğu vurgulanarak, bazen tarihin seyrini değiştiren sonuçları olduğu belirtilmiştir(Polat& Kaya&Koyuncu& Özcan, 2007:42). Söz konusu metin çokkültürlülük olgusunun temelinde yer alan süreçlerden birisi olan göçe ilişkin bilgi vermesi bakımından önemlidir. Ancak çokkültürlülüğe ilişkin asıl önemli olan kısım, 1951 yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye dönmek zorunda kalan bir ailenin yaşadığı zorlukları öne çıkaran -sonraki satırlardaki- röportajda yer almaktadır. Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç eden Türklerden birisi olan Sabriye İzmir(Hamzaova) ile yapılan röportajdan öne çıkan hususlara değinilecek olduğunda görülmektedir ki, söz konusu aile Türk nüfusunun Bulgar nüfusundan fazla olduğu bir kasabada yaşamaktadır. Aile fertlerinden Sabriye Hanım, dedelerinin Fatih Sultan Mehmet döneminde Bulgaristan’a göç ettiklerini ve ailecek 1951 yılına kadar da burada yaşadıklarını belirtmiştir. Yüzlerce yıl boyunca aynı toprakları paylaşmanın bir sonucu olarak Bulgarlarla iyi ilişkilerle içerisinde bulunan Türklerin, Bulgaristan’daki seçimlerden sonra özgürlüklerinin kısıtlanmaya başlandığı görülmektedir. Öyle ki, seçimlerden sonra Bulgaristan hükümeti Türklerin kültürlerini ve inançlarını sürdürmesini engellemeye çalışarak, Türkler üzerindeki baskılarını artırmıştır. Bunun üzerine Türkler, kültürlerini ve inançlarını korumak amacıyla Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmışlardır(Polat ve diğer, 2007:42,43). Röportajda yer verilen bilgiler pek çok çokkültürlü toplumda yaşanan baskı ve asimilasyon gibi olumsuz uygulamalara örnek niteliği taşımaktadır. Hükümetin asimilasyonu hedefleyen politikalarından önceleri iki farklı kültürün bir arada barış içinde yaşadığı görülürken, asimilasyonist politikalar sonrasında azınlıkta bulunan Türkler tüm mal varlıklarını

orada bırakarak, göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu türden politikaların toplum katmanında gerilimi ve çatışmayı desteklemekten başka bir işe yaramadığı birçok toplum özelinde deneyimlenmiştir. Tek kültürcü politikaların çatışmaları beslediği böyle bir ortamda çokkültürlülük yaklaşımı uzlaşma ve hoşgörü zemininin yaratılmasına katkı sağlaması bakımından önemlidir.

Yukarıda bahsedilen röportajın yan kısmında Bulgaristan'da iki dilde hazırlanmış bir evlilik cüzdanına yer verilerek, neden iki ayrı dilde hazırlandığı sorulmuştur (Polat ve diğer, 2007:43). Aşağıda yer verilen görselde de görüldüğü üzere, bu evlilik cüzdanı Osmanlı Türkçesi ve Bulgarca olmak üzere iki ayrı dili içermektedir. Bulgaristan'ın bünyesinde bulunan Türk azınlığın kültürünü ve dilini sürdürme hakkına saygı duyduğunu gösteren bu belge, çokkültürlü toplumlar açısından istenilen bir durumu yansıtmaktadır. Bu sebeple ders kitabında yer alan bu görsel, çokkültürlülük açısından önem taşımaktadır.

Şekil 4. Bulgaristan'da iki dilde (Osmanlı Türkçesi- Bulgarca) hazırlanmış olan evlilik cüzdanı.

Röportajdan sonraki kısımlarda, Türkiye’de binlerce göç hikâyesinin olduğu ve bu hikâyelerin sıklıkla sinemaya ve televizyona yansıdığı belirtilmiştir. Benzer şekilde bir gazete haberinin yer aldığı kısımda, Balkanlar’dan, Kafkaslara ve Orta Asya’dan Türkiye’ye, uzak ve yakın geçmişte göçlerin yaşandığı belirtilmiştir. Bu göçlerin anlatıldığı TRT’nin “Göç Hikâyeleri” adlı belgeselinin tanıtımı yapılmıştır(Polat ve diğer, 2007:43). Bu kısımlarda da görüldüğü üzere Türkiye, farklı zaman dilimlerinde göçlere sahne olarak kültürel yapısında çeşitlenmeler yaşamıştır.

1900’lü yılların başından itibaren, farklı aralıklarla yabancı ülkelerdeki Türklerin⁵¹ Türkiye’ye göç etmeye başladıkları, 1960’lı yıllardan sonraysa Türkiye’den yabancı ülkelere göçlerin yaşandığı belirtilmiştir. Bu kapsamda Tokat’tan Almanya’ya çalışmak için göç eden Mehmet Ünal ile yapılan röportaja yer verilmiştir. Bu röportajda Ünal, evde hep Türkçe konuştuklarını ve kültürlerini yaşatmaya çalıştıklarını belirterek, çocuklarının kısa zamanda Almancayı öğrendiğini söylemiştir. Ancak Almancayı yalnızca dışarda konuştuklarını vurgulamıştır(Polat ve diğer, 2007:44). Görüldüğü üzere ulus devlet eğiliminin baskın olduğu ülkelerde azınlıkta bulunan kültürel grupların çeşitli baskılarla karşılaşmaları ve kültürlerini sürdürme konusunda engellenmeleri oldukça olasıdır. Bu türden asimilasyonist uygulamalar çokkültürlülük yaklaşımının paradigmasıyla uyumamaktadır.

“Türk Tarihinde Yolculuk” Ünitesi

Çift başlı kartal figürünün, önce Hitit Devleti’nin sembolü olduğunu, sonrasındaysa Bizans Devleti’nin bu sembolü benimsediği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra günümüzde Türk polis teşkilatının armasında çift başlı kartal figürünün olduğu ifade edilmiştir(Polat ve diğer, 2007:53). Ders kitabında yer verilen bilgilerin de işaret ettiği gibi kültürler arası etkileşim tarihin her döneminde yaşanmıştır. Geçmişte farklı kültürler arasında meydana gelmiş olan etkileşimlerin, günümüzün değer yargıları, kültürü ve gelenekleri üzerinde büyük etkiye sahip olduğu açıktır. Ders kitabındaki ilgili kısım bu noktaya dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

⁵¹ Ders kitabında Türkler için soydaşlarımız ifadesi kullanılmıştır.

Haçlı Seferleri'nin anlatıldığı kısımda, bu seferler sırasında Doğu ve Batı medeniyetlerinin birbirlerinden etkilendikleri belirtilmiştir. Öyle ki, Haçlıların, Müslüman ülkelerde gördükleri ipek giysilerden ve Müslümanların temizlik ve yıkanma alışkanlıklarından etkilendikleri ifade edilmiştir(Polat ve diğer, 2007:57). Ancak Müslümanların hangi alanlarda Haçlılardan etkilendiğine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Balkanların anlatıldığı kısımda, Türk yemek kültürüne ait birçok unsurun günümüzde Balkanlar'da sürdürülüyor olduğu belirtilmiştir. Pide, börek, kebab, dolma, somun, gevrek, sarma, helva, boza, salep, kahve, şerbet, kadayıf, baklava gibi yiyeceklerin ve fincan, tas, cezve gibi mutfak araçlarının Balkan kültüründe hâlâ yaşamakta olduğu ifade edilmiştir(Polat ve diğer, 2007:61). Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunduğu dönemler geride kalmış olmasına rağmen Balkanlarda Türk kültürünün etkisinin hala görülüyor olması, kültürel etkileşimlerin iki tarafın da kültürel benliğinde kalıcı izler bıraktığını göstermektedir.

Farklı Kültürler Bir Arada Yaşadı başlıklı kısımda, Osmanlı toplumunda, Müslüman, Hristiyan, Yahudi gibi çeşitli dine ve ırka mensup olan insanların bir arada yaşadığı belirtilerek, Fatih Sultan Mehmet'in Bosnalı din adamlarını himayesine aldığı belirtilen fermanına yer verilmiştir(Polat ve diğer, 2007:72). Ders kitabının ilgili kısmında yer alan ifadeler, birlikte yaşama kültürünü ve hoşgörüyü ön plana çıkarması yönünden oldukça önemlidir.

Aynı kısımda M. Serrano Y. Sanz'ın *Türkiye'nin Dört Yılı* adlı eserinden yapılan bir alıntıya yer verilmiştir. İlgili alıntı şu şekildedir (Polat ve diğer, 2007:73): “Türkler, Hristiyan ve Müslüman farkı gözetmeksizin adaleti herkese eşit olarak tatbik ederler. Belli başlı kadıların masalarında bir İncil ve Tevrat bulunur. Hristiyanları İncil, Yahudileri Tevrat üzerine yemin ettirirler.” Bu alıntıda Osmanlı toplumunun farklı kültürlere ve inanç gruplarına karşı duyduğu hoşgörüye ve adalete vurgu yapılmaktadır. Yer alan ifadeler çokkültürlülük açısından olumlu bir izlenim oluşturduğu gibi, çokkültürlü devletlere örnek teşkil etmektedir. Bu alıntının alt kısmında cami ve kilisenin birbirine çok yakın olduğu Antakya'dan bir fotoğraf yer almaktadır. Görselin altında ise “Antakya'dan farklı inançların bir arada yaşadığına

bir örnek.” (Polat ve diğer, 2007:73) yazmaktadır. Bu ifade, birlikte yaşama kültürünü geliştirici bir nitelik taşıdığı gibi, farklılıkların varlığına saygıyla ve hoşgörüyle yaklaşmaktadır.

Etkiledik, Etkilendik Ama Nasıl? adlı kısımda televizyon, internet, telefon gibi iletişim araçlarının henüz icat edilmediği dönemlerde farklı kültürlerden insanların hangi ortamlarda karşılaşabilecekleri ya da kimler aracılığıyla başka kültürlerden haberdar olabilecekleri sorulmuştur (Polat ve diğer, 2007:73). Bu soru oldukça önem taşımaktadır. Çünkü kültürel çeşitlilik temeline kurulu olan konuda, çokkültürlü bir topluma ilişkin başarılı bir taslak ortaya koyulmaktadır. Bunun yanı sıra ulus devlet refleksinin en aza indirgendiği bu kısım, tek kültürcü anlayışı yansıtmayan bir öze sahiptir.

“Ülkeler Arası Köprüler” Ünitesi

Neden Yaşatmalıyız? adlı kısımda çok sayıda buluşun (elektrik örneği) bugünkü kapsamlı ve yaygın kullanıma getirilmesinde pek çok bilim insanının katkısı olduğu belirtilerek, bilim insanlarının birbirinden çok farklı olan dil, din, renk, ırk ve milletten geldiğini ve bu konudaki başarıların yüzlerce yıllık çabalarla gerçekleştiği vurgulanmıştır. Buluşların bugünkü duruma gelmesinde pek çok milletin ve yüzlerce bilim insanının katkısı olduğu dile getirilmiştir. Bu sebeple herhangi bir alandaki başarının tek bir milletin başarısı olarak görülemeyeceği, binlerce yıldır kullanılmakta olan ateş ve tekerlek gibi ilk kullanıldıkları yerlere ya da kişilere ait olmaktan çıkarak insanlığın ortak malı hâline geldikleri vurgulanmıştır (Polat ve diğer, 2007:172). İlgili kısımda, dünya uygarlığın çeşitli milletlerin katkılarıyla oluştuğu, bu sebeple tek bir millete atfedilemeyeceği belirtilmiştir. Çokkültürlü bir içeriğe sahip olduğu vurgulanan dünya uygarlığının oluşmasında heterojen ilişkiler etkilidir. Ancak bu heterojen ilişkiler, ne ilginçtir ki homojen sonuçlar doğurmuştur. Bu durum dünyanın pek çok yerinde ortak özellikler taşıyan değerlerin yani dünya uygarlığının oluşmasına imkân sağlamıştır. Söz konusu kısım, ırkçılığın ve ayrımcılığın karşında yer alan bir duruşa sahip olması ve kültürel çeşitliliğin önemini ve değerini vurgulaması bakımından oldukça önemlidir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir.
 - İlgili ders kitabı, incelenen önceki ders kitaplarıyla kıyaslandığında kültürel çeşitliliğin mekanizmaları ve süreçleri hakkında daha detaylı ve daha net ifadeler içermektedir. Bu anlamda gerek çokkültürlülüğün oluşumunda etkili olan göç gibi süreçlere, gerekse de çokkültürlü bir ülkede yaşanan gelişmelere dek pek çok önemli vurguyu içermektedir. Bu durum söz konusu ders kitabını incelenen önceki ders kitaplarından ayırmaktadır.
 - Bulgaristan'da yaşayan Türkler örneği üzerinden çokkültürlü toplumlarda yaşanan gerilimlerin ele alınması ve çokkültürlü toplumlardaki iki anadil uygulamalarına dikkat çekilmesi önemlidir. Ancak çokkültürlülüğe ilişkin bu türden bir konunun Türk azınlığın olduğu bir ülkede yaşananlar üzerinden ele alınarak, farklı bir millete ilişkin örneğe yer verilmemesi ulus devlet anlayışının etkisini hissettirdiğini göstermektedir.
 - Kültürel etkileşimlerin tarihin her döneminde yaşandığını ve etkilerinin günümüzde de görüldüğüne ilişkin yer alan vurgular oldukça önemlidir. Öyle ki yer verilen ifadeler kültürel çeşitlilik temelinde gelişen dünya uygarlığının arka planında yatan süreçlerin farkına varılarak, bunların bugüne olan etkilerinin daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir.
 - İlgili ders kitabında ünite sorularının kültürel çeşitliliğin oluşum mekanizmasına yönelik düşünmeye sevk edici nitelikte olduğu görülmektedir. Öyle ki, teknolojinin ve internetin günümüzdeki kadar yaygın olmadığı dönemlerde insanların hangi yollarla veya nerelerde etkileşime girdikleri sorulmuştur. Bu durum çokkültürlülük üzerine düşünme açısından önemlidir.
 - Dünya uygarlığının farklı milletlerin katkıları neticesinde şekillendiği daha önce incelenen sosyal bilgiler kitaplarında da yer alırken, bu kitapta bu bilgiye ek olarak çok farklı dil, din, ırk ve milletten insanların dünya uygarlığının gelişmesinde katkıları olduğu belirtilmiştir. Bu vurgu, çokkültürcü bakış açısına sahip olunduğunun en önemli kanıtlarından birisidir.

- İncelenen ilgili ders kitabının çokkültürlülük açısından bünyesinde barındırdığı birçok yeniliğe ve gelişmeye rağmen ulus devlet anlayışından sıyrılamadığı görülmektedir. Nitekim bu durum konunun işlenişinde çokkültürlülük bakımından olumsuz bir özellik olarak kendini göstermektedir. Örneklerin ve vurguların çoğu zaman *Türklük* üzerine kurulu olması, çokkültürlülük açısından anlatımın zenginliğini ve konunun derinliğini olumsuz etkilemiştir. Bunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu kültürel çeşitlilik açık bir biçimde ifade edilememiştir. Bu durum ulusal birlik konusunda kaygı duyulduğunun göstergesidir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet, görülmektedir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi ekseninde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabının farklı kültürlere yaklaşımında ulus devlet yaklaşımının etkili olduğu görülmesine karşın çokkültürcü anlayışın da önemli bir yere sahip olduğu dikkati çekmektedir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. Tarihte farklı kültürlerin barış ve hoşgörü içinde bir arada yaşadığına ve farklı kültürlerin anlatımına ilişkin yer verilen çokkültürcü ifadeler birlikte yaşama kültürünü yansıtmaktadır.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - İlgili ders kitabındaki ulus devlet ekseninde yer verilen ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında kadın haklarına ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak kadının sosyal ve çalışma yaşamındaki önemine yönelik ifadeler yer verilmiştir.

- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
- İlgili ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmemiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
- İlgili ders kitabında çokkültürcü haklara ilişkin iki dil uygulamalarına yer verilmiştir. Bu anlamda Bulgaristan’da iki dilde hazırlanmış olan evlilik cüzdanına yer verilmesi önemlidir.

4.1.4.5. 2010 yılı 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Sosyal Bilgiler Öğreniyorum” Ünitesi

Sosyal bilgiler dersi sayesinde öğrenilecek konuların ele alındığı bir kısımda yer alan iki madde çokkültürlülük açısından olumlu ve olumsuz izlenimler yaratmaktadır. Bunlardan ilki -sosyal bilgiler dersi sayesinde- “Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrarız. Böylece, ulusal bilincimizin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul ederiz.” (Altun&Doğan&Uzun, 2010: 25) biçimindeki maddedir. Bu madde sosyal bilgiler dersinin içeriğine kültürel miras olarak yalnızca Türk kültürünün ve tarihinin dâhil edildiğini, Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan diğer kültürel grupların bu kategorinin dışında bırakıldığını göstermektedir. Bu durum tek kültürcü bir ulus anlayışını yansıtmaması sebebiyle çokkültürlülük ile çelişmektedir. İkinci madde ise -sosyal bilgiler dersi sayesinde- “farklı dönem ve mekânlardaki toplumlar arası siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimi analiz ederiz.” (Altun ve diğer, 2010: 27) maddesidir. Bu madde öncekinden oldukça farklıdır. Öyle ki, farklı dönemlerdeki ya da mekânlardaki toplumların birbirleriyle olan etkileşimleri dikkate alınmaktadır. Bu gelişmeler içerisinde belirtilen siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimler çokkültürlü bir toplum yapısının oluşmasında büyük öneme sahiptir. Farklı kültürel gruplar arasındaki etkileşimlerin yer verildiği bu madde kültürel çeşitliliğe vurgu yapması bakımından çokkültürlülük açısından olumlu bir görünüm çizmektedir.

“Yeryüzünde Yaşam” Ünitesi

Eskimolar ve bedeviler gibi birçok farklı grubun kültürel özelliklerine ve sosyal yaşamlarına yer verildiği görülen bu ünite, kültürel çeşitlilik olgusuna hizmet etmesi bakımından öne çıkmaktadır(Altun ve diğer, 2010: 41,42).

Uygarlıklar Beşiği Anadolu adlı kısımda Anadolu’da yaşayan Hititler, Frigler, Urartular, Lidyalılar, İyonlar, Sümerler, Asurlular, Babiller gibi uygarlıklara yer verilerek hem bu uygarlıkların kültürel, sosyal, siyasi ve ticari gibi birçok yolla etkileşime girerek birbirlerini etkilediklerini hem de Anadolu’nun kültürel yapısında bugüne dek varlığını sürdüren önemli etkiler bıraktığı vurgulanmaktadır. Bu durum hem geçmiş dönemlerde yaşanan kültürel etkileşimleri göstermesi hem de Anadolu’nun çokkültürlü yapısına atıfta bulunulması bakımından önemlidir. Öyle ki, konunun başında Anadolu’ya niçin *Uygarlıklar Beşiği* denildiği sorulmaktadır(Altun ve diğer, 2010: 50-55).

“İpek Yolunda Türkler” Ünitesi

Uygur kültürünün Batı’ya aktarılmasına örnekler başlıklı kısımda Uygurların Müslüman Araplara ve Avrupalılara kâğıt yapmayı öğrettiği ve Avrupalılardan yüzlerce yıl önce matbaayı kullanarak, kitap bastıkları belirtilmiştir. Bunun yanı sıra bilim, sanat, yönetim açısından bütün Asya’yı etkilediklerine, Araplara ve Batılılara birçok konuda örnek olarak bilgilerini ve tekniklerini aktarmış oldukları vurgulanmıştır(Altun ve diğer, 2010: 74). Bu kısım kültürel etkileşimlerin gerek dünya uygarlığı üzerindeki etkilerini göstermesi gerekse de kültürlerin birbirlerinde kalıcı izler bırakmasını belirtmesi bakımından önem taşımaktadır.

“Ülkemiz ve Dünya” Ünitesi

Milli Dış Politikamız ve Uluslararası İlişkilerimiz adlı kısımda “tüm milletlerin örf ve âdetlerini hoşgörüyle karşılamalıyız. Atatürk, diğer milletlerin örf, âdet ve geleneklerine daima hoşgörüyle yaklaşmıştır.” (Altun ve diğer, 2010: 125) cümlesi yer almaktadır. Görüldüğü üzere bu ifade kültürlerin biricikliğini ve saygıya değer olduğunu vurgulayarak hoşgörüye öne çıkaran bir anlayışı paylaşmaktadır. Bu sebeple çokkültürlülük açısından büyük öneme sahiptir.

“Demokrasinin Serüveni” Ünitesi

Temel İnsan Haklarımızı Tanıyalım adlı kısımda 1960’lı yıllarda ırkçılık karşıtı düşünceleriyle öne çıkan Martin Luther King’in 28.09.1963 tarihli ünlü -I Have Dream- konuşmasına yer verildiği görülmektedir. Ders kitabında yer verildiği biçimiyle bu konuşmada öne çıkan hususlar tüm insanların eşitliği, köleliğin kaldırıldığı, kardeşliğin hüküm sürdüğü ve deri rengine ya da diğer özelliklere dayalı ırkçılığın ortadan kaldırıldığı adaletli, eşitlikçi bir düzen tasavvurudur(Altun ve diğer, 2010: 147). Irkçılığın, köleliğin ve adaletsizliklerin son bulduğu bir dünyada yaşama isteğini yansıtan söz konusu konuşmaya yer verilmesi çokkültürlülük ve temel insan hakları açısından çok önemlidir. Öyle ki, ilgili konuşma hem gerçekleştiği dönemde derin etkiler meydana getirmiştir, hem de günümüze kadar uzanan süreçteki ırkçılık karşıtı düşünceleri beslemiştir. Kültürlerin özgünlüğü, biricikliği; hangi kültürel gruba ait olursa olsun tüm insanların herhangi bir kategoriye dâhil edilmeksizin eşitliği hususu, çokkültürlülük yaklaşımının ortaya çıkışındaki temel fikirleri oluşturur. İnsan hakları hareketinin bir dalı olarak gelişen çokkültürlülük yaklaşımının özüne yönelik yer verilen bilgiler oldukça değerlidir. Ders kitabındaki Martin Luther King’in konuşmasında vurgulanan hususlar çokkültürlülük yaklaşımının temel mekanizmasını öne çıkarması yönünden önem taşımaktadır.

Benzer vurgularla *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*’nin ele alındığı kısımda da karşılaşmak mümkündür. Yer verilen maddelerden özellikle iki tanesi önemlidir. Bunlardan ilki “bütün insanlar özgürdür ve hepimize eşit davranılmalıdır.” (Altun ve diğer, 2010: 153) maddesi iken, ikincisi “herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din gibi ayrımlar gözetmeksizin eşittir.” (Altun ve diğer, 2010: 153) maddesidir. Bu maddeler temel insan haklarına ve çokkültürlülük yaklaşıma yönelik düşünceler içermesi açısından önemlidir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir.
 - İlgili ders kitabının çokkültürlülük açısından olumlu ve olumsuz yönleri olduğu görülmesine karşın, ders kitabındaki ifadelerin tek kültürcülük ekseninde etrafında şekillenmesinden ve kültürel çeşitliliğe gereken biçimde, yoğunlukta yer verilmemesi sebebiyle yetersiz kaldığı görülmektedir.
 - Öte yandan söz konusu ders kitabının sahip olduğu bazı değerler dikkatten kaçmamalıdır. Öyle ki, Anadolu'nun kültürel geçmişinin bugüne olan etkisinin belirtilmesi, kültürel etkileşimlerin dünya tarihi ve kültürü açısından taşıdığı önem, temel insan hakları ve bu ekseninde gelişen ırkçılık karşıtı düşünceler gibi çokkültürlülük açısından önemli görülen konuların ve vurguların yer aldığı görülmektedir.
 - Çokkültürlülüğün kısır bir döngü içerisinde ele alınmaya çalışılması ve bunu gerçekleştirirken tek kültürcülüğün ötesine geçilememesi gibi sorunlar ilgili ders kitabının çokkültürlülük açısından sınırlılıklarını oluşturmaktadır.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet, görülmektedir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi ekseninde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında farklı kültürlere ulus devlet yaklaşımı ekseninde yer verilmiştir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - İlgili ders kitabında insan haklarının öne çıkarıldığı ve herhangi bir ayrımın kabul edilemez olduğunun belirtildiği kısımlar birlikte yaşama kültürünü yansıtmaktadır.

- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
- İlgili ders kitabındaki ulus devlet ekseninde yer verilen ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
- İlgili ders kitabında geçmişten günümüze kadının toplumdaki yerine, farklı ülkelerdeki kadınların kültürlerine ilişkin bilgilere ve kadın haklarına yönelik hukuki düzenlemelere yer verilmiştir.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
- İlgili ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmemiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
- İlgili ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemiştir.

4.1.5. 2017-2018 Dönemi

4.1.5.1. 2017 yılı 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Birey ve Toplum” Ünitesi

Sosyal bilgiler dersinde öğrenilecek bilgilerin anlatıldığı ünitenin giriş kısmında yer alan bilgiler ilgili ders kitabının çokkültürlü bir bakış açısını yansıttığını göstermektedir. Konuşma balonu biçiminde aktarılan bilgilerdeki dikkati çeken ilk madde şu şekildedir “... Hem tarihimizi hem de ülkemizle birlikte dünyadaki kültürleri tanıma fırsatı da buluruz. Hem ülkemizde hem de farklı ülkelerde yaşamış önemli insanların yaptıklarından haberdar oluruz”(Evirgen&Özkan&Öztürk&Özdural, 2017:13). Görüldüğü üzere ders kitabında yer verilen bu bilgide kültürel çeşitlilik olgusu öne çıkarılmaktadır. İncelenen ders kitaplarından bazılarında olduğu gibi bu kısım tek költürcülüğe yönelik vurgular içermemektedir. Bunun aksine hem yerelde yani Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki, hem de küresel düzeydeki kültürel çeşitlilik dikkate alınmıştır. Söz konusu alıntıda dikkati çeken noktalardan bir diğeri de sosyal bilgiler dersi sayesinde, Türkiye’de ve diğer ülkelerde yaşamış önemli insanlara ilişkin bilgi sahibi olabilmenin vurgulandığı kısımdır. Bu ifadenin, dünya uygarlığına katkıda bulunmuş olan tüm insanları, içinde bulundukları kültürel koşullarla birlikte tanıma ve anlama arzusunu beraberinde getirdiği açıktır. Dolayısıyla bu kısmın költürler arası saygı, hoşgörü ve diyalog zeminini güçlendiren bir anlayışa yani çokkültürlülüğe hizmet ettiği görölmektedir.

Dikkati çeken ikinci madde, yukarıda belirtilen ilk madde ile benzer özellikler taşımasına rağmen diğer költürlere karşı duyarlı olmayı, költürler arasındaki etkileşimleri, ortak ve farklı yönleri irdelemesi sebebiyle ilk maddeden ayrılmaktadır. İlgili madde şu şekildedir: “Yaşadığımız çevreyi, ülkemizi ve dünyayı daha iyi tanırız. Benzer ve farklı özelliklerimizin farkında oluruz. Çevremize karşı hassas oluruz” (Evirgen ve diğeri, 2017:13). İki költür arasındaki benzerliklerin farkında olunması ve iki költür arasında ne gibi farklılıkların olduğunun bilinmesi şüphesiz ki farklı kültürel gruba ait olan insanları birbirine yakınlaştıracaktır. Költürel çeşitliliğin büyük bir zenginlik oluşturduğu dünyada, insanların kendileri gibi olmayan kişilere ya da gruplara duydukları ilginin temelinde bu ortak ve farklı yönler yatmaktadır.

Çeşitliliğin oluşturduğu kültürel zenginlik insanların merak duygusunu kamçılacağı gibi farklı olana yönelen özel bir ilgi de oluşturmaktadır. Günümüzdeki turizm faaliyetlerinin ya da keşif gezilerinin temelinde bu ilginin yattığı açıktır.

İlgili ünitenin *Haklarımı ve Sorumluluklarımı Biliyorum* adlı kısmında dünyadaki bütün çocukların din, dil, ırk, renk, cinsiyet ayrımı olmaksızın eşit haklara sahip olduğu belirtilmiştir. 20 Kasım 1989'da *Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi*'nin kabul edilerek çocuk haklarının güvence altına alındığı ifade edilmiştir(Evirgen ve diğer, 2017:24). Bu kısımda yer verilen bilgide her türlü ayrımcılığın reddedilmesi ve bireylerin sahip oldukları tüm özellikleriyle eşit haklara sahip oldukları vurgulanmaktadır. Bu düşüncenin vurgulanması insan hakları açısından olduğu kadar çokkültürlülük açısından da çok önemlidir. Öyle ki, bir insan hakkı talebi olarak filizlenen çokkültürlülük kuramı, modern toplumlarda yaygın bir biçimde görülen ayrımcılığın her türlüyle girilen bir mücadelenin ürünüdür. Bu sebeple çokkültürlülük yaklaşımı ırkçılığa, ayrımcılığa ve kültürlerinin devamlılığını sağlama hususunda bireylerin karşılaştıkları baskılara ve ötekileştirmelere gösterdiği tepkisini yansıtmaktadır. İlgili kısım bahsedilen türden olumsuz uygulamalara mikro düzeyde (çocuk hakları bakımından) dahi karşı çıkıldığının vurgulanması bakımından önemli bir kısımdır.

Yukarıda bahsedilen sözleşmeden yapılan uyarlanmış alıntılarla konunun anlaşılabilirliğinin artırıldığı görülmektedir. Öyle ki yer verilen bilgiler arasında çokkültürlülük açısından öne çıkan bir kısım bulunmaktadır. Bu kısımda bazen çocukların aileleriyle ya da yalnız olarak başka bir ülkeye göç etmek zorunda kalabildiği ve devletin *göçmen* denilen bu çocuklarla da ilgilenmek zorunda olduğu bilgisi yer almaktadır(Evirgen ve diğer, 2017:25). Bu bilgi, çocukları çokkültürlü bir topluma hazırlama açısından önem taşımaktadır. Başta Avrupa olmak üzere çokkültürlülüğün yaygın bir olgu haline geldiği tüm dünya toplumlarının, bu bilinci öğrencilere ve dolayısıyla çocuklara aşılması ve çokkültürlü bir toplumda yaşanabilecek olası çatışmaları önceden ortadan kaldırarak, olumlu ilişkilerin kurulmasını sağlamaya çalışması gerekmektedir.

“Kültür ve Miras” Ünitesi

İlgili ünitenin *Neler Öğreneceğiz?* adlı giriş kısmında belirtilen maddeler, farklı kültürlerle yönelik bir farkındalığın yaratılması bakımından önemlidir. Bu maddeler şu şekildedir(Evirgen ve diğer, 2017:35):

- Ülkemizin çeşitli yerleri ile kendi çevrenizin kültürel özelliklerini karşılaştırabileceksiniz.
- Kültürümüzün bir arada yaşamamızdaki rolünü fark edeceksiniz.
- Günlük yaşamdaki kültürümüze ait unsurların geçmişten günümüze gelişimini fark edeceksiniz.

Kültürel Özelliklerimiz adlı kısımda Türkiye’deki bayram kutlamalarının birçok yönüyle benzetmesine rağmen yöreden yöreye bazı farklılıklar gösterdiği belirtilmiştir(Evirgen ve diğer, 2017:50). Bu durum birbirleriyle etkileşime girmenin bir sonucu olarak ortak özellikler taşıyan çok sayıda farklı kültürün varlığına işaret etmektedir. Kültürel çeşitliliğe yönelik bir vurgunun yapıldığı bu kısım eksiklik ve hata taşıyan bir yöne sahiptir. Öyle ki, ders kitabının bu kısmında farklı kültürel gruplardan bahsedilmemektedir. Kültürel çeşitlilik üzerindeki temel vurgunun Türk kültürünün bölgeden bölgeye taşıdığı farklılığı üzerine olduğu açıktır. Bu sebeple çokkültürlü bir üsluba sahip olmasına karşın, ilgili kısmın öz itibarıyla tek kültürcü bir anlayışa karşılık geldiği görülmektedir.

Yukarıdaki durumla bir sayfa sonraki paragrafta da karşılaşılmaktadır. Öyle ki, bu kısımda Türkiye’nin çok sayıda uygarlığa ev sahipliği yaptığı ve bu sayede zengin bir kültüre sahip olduğu; Türkiye’nin el sanatlarının, mimarisinin, giysilerinin, müziklerinin ve yemeklerinin yöreden yöreye benzerlikler ve farklılıklar taşıdığı ifade edilmiştir(Evirgen ve diğer, 2017:51). Bu türden ifadeler ders kitabındaki çokkültürcü anlayışı sınırlandırarak, ulus devlet anlayışının tek kültürcü yapısını öne çıkarmaktadır.

Geçmişten Günümüze adlı kısımda bir tablo verilerek, günlük hayata yerleşmiş olan kültürel unsurlardan üçünün ve bunların tarih boyunca gösterdiği gelişimin,

sürekliliğin ve değişimin tablonun uygun bölümlere yazılması istenmiştir. İlgili tablo aşağıda belirtilmiştir(Evirgen ve diğer, 2017:60).

Kültürel unsurlar	Geçmişte nasıldı?	Günümüzde nasıl?	Süreklilik mi gösteriyor?	Değişim yaşamış mı?

Şekil 5. Kültürel unsurların değişimini gösteren tablo görseli.

Yer verilen bu tablo kültürel unsurların tarih boyunca yaşadığı değişimi ve kültürler arasındaki etkileşimi öne çıkarması bakımından oldukça önemlidir. Öğrencilerin kültürler arası etkileşimler ve ilişkileri doğru bir biçimde analiz etmesini sağlaması bakımından öncülük edebilecek bir niteliğe sahiptir.

“Küresel Bağlantılar” Ünitesi

Turizm Ön Yargıları Değiştiriyor adlı kısımda birisi Türk, bir diğeri yabancı olmak üzere farklı ülkelerde yaşayan iki çocuğun tanışmaları sonrasındaki düşüncelerinin aktarıldığı konuşma metnine yer verilmiştir. Yabancı çocuk olan Tom’un konuşmasında geçen cümleler çokkültürlülük açısından önem taşımaktadır. İlgili metin şu şekildedir: “Ailemle farklı ülkelere seyahat etmeyi seviyorum. Türkiye’ye geldiğimde de yine bir arkadaş edindim. Türkiye’ye geldiğimde tatil yaptığım otelde Erdem’le tanıştım. Farklı diller konuşmamıza, bambaşka kültürlerle sahip olmamıza rağmen Erdem’le çok iyi anlaştık” (Evirgen ve diğer, 2017:175). Türk

çocuk olan Erdem'in konuşma metni ise şu şekildedir: "Tom'un ülkesinde satranca 'chess' deniliyormuş. Onunla bu oyunu oynarken birbirimizi tanıdık ve çok sevdik. O ülkesine döndüğünde de internet üzerinden satranç oynamaya devam edeceğiz" (Evirgen ve diğer, 2017:175). Bu metinlerde sahip oldukları kültürel farklılıklara rağmen, ortak zevklere ve ilgilere sahip olması bakımından insanların olumlu ilişkiler kurabileceği ve farklı kültürlerle yönelik hoşgörü ve saygı duyulması gerektiği vurgulanmaktadır. Kültürel çeşitliliğin net bir biçimde sunulduğu bu kısım çokkültürlülük açısından önem taşımaktadır.

Ortak Miras konusunun anlatıldığı kısımda insanlığın ortak mirası, geçmişten günümüze kadar tüm insanların, toplumların, uygarlıkların ve ulusların oluşturduğu maddi ve manevi değerler olarak tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra, bu ortak mirasın tarih boyunca farklı ulusların katkılarıyla oluştuğu ve her toplumun, yaşadığı çağa ve bölgeye göre değişik alanlarda az ya da çok insanlığın ortak mirasına katkı sağladığı ifade edilmiştir (Evirgen ve diğer, 2017:179). Bu bölümde tüm kültürlerin değerli olduğu ve dünya uygarlığına değişen ölçülerde katkı sağladığı vurgulanarak, kültürlerin biricikliği vurgulanmıştır. Konunun anlatımında özellikle çokkültürcü bir anlayışın benimsendiği görülmektedir.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir.
 - İlgili ders kitabının çokkültürcü içerik açısından değerlendirildiğinde olumlu nitelikler taşıdığı görülmektedir. Öyle ki, kültürel çeşitliliğe ve kültürler arası etkileşimlere ders kitabının birçok kısmında rastlanılmaktadır.
 - İlgili ders kitabında çokkültürcü içeriğe yönelik gözlenen olumlu gelişmelerden bahsedilecek olduğunda ilk maddeyi, yerel ve küresel düzeydeki kültürel çeşitliliğe yer verilmesi oluşturur. Bu durum yaşanan ülkede veya diğer toplumlarda homojenliğe sınırlı bir biçimde rastlanıldığının ve toplumların çokkültürlü bir sosyo-kültürel yapıya sahip olduklarının vurgulanması bakımından önem taşımaktadır.

- İkinci maddeyi, kültürler arasındaki benzer ve farklı yönleri dikkat çekilerek, kültürel etkileşimlerin ve ilişkilerin ortaya koyulması oluşturur. Çokkültürcü bir anlayışı yansıtmaması sebebiyle bu madde önem taşımaktadır.
 - Üçüncü maddeyi, göçmenlere yönelik bir farkındalığın yaratılması ve bu farkındalığın neticesinde verilecek eğitim yoluyla çocukların çokkültürlü bir topluma hazırlanmaya çalışılması oluşturur. Bu madde çokkültürlü bir toplumda çatışmaların ortadan kaldırılması ve kültürel gruplar arasında olumlu ilişkilerin geliştirilmesi bakımından önemlidir.
 - Dördüncü maddeyi, ders kitabının birçok kısmında gerek tablo, gerekse de görseller ve anlatımlar yoluyla kültürlerin geçmişten günümüze yaşadığı değişim, kültürler arasındaki etkileşim ve kültürler arasındaki benzer ve farklı yönlerin vurgulanması oluşturur. Bu durum kültürel göreci bir anlayışı ön plana çıkarmaktadır.
 - Ders kitabında çokkültürcü içerik yönünden yer alan olumlu gelişmelere rağmen bazı olumsuz ifadelerin de bulunduğu görülmektedir. Öyle ki, ders kitabında çokkültürlülüğe yönelik yer alan ifadelerin bir kısmının arka planında ulus devlet anlayışının olduğu görülmektedir.
 - Türkiye'nin çokkültürlü bir yapıya sahip olduğunun vurgulanmasına rağmen ders kitabının hiçbir yerinde Türkiye'de yaşayan kültürel gruplardan asla bahsedilmemektedir. Bu durum tek kültürcü zihniyetin sürdürüldüğünü göstermektedir.
 - Türkiye'deki kültürel çeşitlilik olgusu, Türk kültürünün yöreden yöreye göre değişen farklılıkları temelinde ele alınmıştır. Yani homojen bir yapının olduğu kabul edilerek, bu homojen yapının kendi içerisinde bazı heterojen özellikler gösterdiği vurgulanmıştır. Ancak bu durum daha önce de belirtildiği üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyo-kültürel yapısıyla uyumsuzdur.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
- Evet, görülmektedir.

- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi eksen de yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabının farklı kültürlere yaklaşımında her ne kadar ulus devlet anlayışının etkileri hissediliyor olsa da, çokkültürlü bir eksen de yaklaşıldığı dikkati çekmektedir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. Çokkültürcü yaklaşımın etkili olduğu kısımlarda yer verilen ifadeler birlikte yaşama kültürünü yansıtmaktadır.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. Ulus devlet yaklaşımın etkili olduğu kısımlarda yer verilen ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - Sivil toplum kuruluşlarının amaçlarının yer aldığı bir şemada bu amaçlar arasında kadın haklarının korunması da bulunmaktadır. Bunun dışında kadın haklarına ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Öte yandan *Arslanköy Kadınlar Tiyatro Topluluğu*'nun çalışmalarına ilişkin bilgilere yer verildiği görülmektedir.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - İlgili ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmemiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - İlgili ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemiştir.

4.1.5.2. 2017 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Ülkemizde Nüfus” Ünitesi

Göçün nedenlerinin ve sonuçlarının anlatıldığı bir kısımda çokkültürlülük olgusunun oluşumunda büyük öneme sahip olan göç olgusundan bahsedilmektedir. Öyle ki, göçlerin nedenleri arasında ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı, savaşlar, sınır ve rejim değişiklikleri, nüfus değişim anlaşmaları, etnik ve dinî baskılar gösterilmiştir. Bu duruma Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan nüfus değişimi sözleşmesi örnek olarak verilmiştir. Bu sözleşmeye göre Türklerin Yunanistan’dan Türkiye’ye, Rumların da Türkiye’den Yunanistan’a göç ettikleri belirtilmiştir. Bunun yanı sıra rejim, etnik ve dinî baskılar sebebiyle Balkanlarda yaşayan çok sayıda Türk’ün Anadolu’ya göç ettiği de vurgulanmıştır. Göçe ilişkin bahsedilen unsurlardan bir diğeri de işçi göçüdür. Öyle ki, 1960’lı yıllardan itibaren Türkiye’den Avrupa ülkelerindeki işçi ihtiyacını karşılamak için göç edenler insanların olduğu belirtilmiştir. Bu amaçla Almanya ile 1961 yılında işçi alım anlaşmasının imzalandığı ve günümüzde de yurt dışına işçi olarak giden ve orada yaşayan Türk vatandaşlarının sayısının oldukça fazla olduğu vurgulanmıştır (Ünal ve diğer, 2017:45). Çokkültürlülüğün oluşma zeminine yönelik bilgilere yer verilmesi ilgili kısmı çokkültürlülük açısından öne çıkarmaktadır.

“Türk Tarihinde Yolculuk” Ünitesi

Farklılıklara Rağmen adlı kısım dikkat çekici nitelikler taşımaktadır. Öyle ki, bu kısmın başladığı sayfadaki görseller ile *Düşünelim!* ve *Kavramlar* bölümü çokkültürcü bir içerikle doludur. *Düşünelim* kısmında “Bizden farklı inançları, düşünceleri, kültürleri olan insanlarla bir arada yaşamak için neler yapmalıyız?” (Ünal ve diğer, 2017:76) sorusu yer alırken, *Kavramlar* bölümünde dil, din ve hoşgörü gibi kavramlara yer verildiği görülmektedir. Yer verilen bu kavramların çokkültürlülükle ilgili kavramlar olduğu açıktır. *Kavramlar* bölümünün alt kısmında ise *Ubicini*’ye ait bir bilgiye yer verilmektedir. Bu cümle “İstanbul’da çok sayıda cami ile birlikte Rum, Ermeni, Katolik kiliseleri ve sinagoglar bulunmaktadır” (Ünal ve diğer, 2017:76) şeklindedir. Farklı dinlere yönelik ibadet yerlerinin bir arada bulunduğu

belirtilmesi çok sayıda kültürün bir arada yaşadığı ve birbirlerine karşı hoşgörü ve saygı duyduklarını göstermektedir. Ders kitabındaki bu ifadeler çokkültürcü bir anlayışı ön plana çıkarmaktadır.

Yukarıdaki paragrafta belirtilen kısmın devamında Osmanlı Devleti'nin kültürel çeşitliliğine ilişkin bilgilere yer verildiği görülmektedir. Öyle ki bu kısımda, üç kıtada 600 yıldan fazla hüküm sürmüş bir devlet olarak Osmanlı Devleti'nde birbirinden farklı milletlerin (Türk, Arap, Rum, Bulgar vs.) ve farklı din ve mezhebe inanan insanların (Müslüman, Hristiyan, Yahudi) bir arada yaşadığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu farklılıklara rağmen insanları ahenk içinde idare ettiği ve bu durumun hoşgörülü ve adaletli devlet yönetiminin sonucunda ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Halk arasında dil, din, kültür ve değerleri ne olursa olsun insanlar arasında herhangi bir ayırım yapılmadığı belirtilerek, bu sayede insanların kendi inanç, dil, kültür ve yaşam biçimini korudukları yani asimile olmadıkları vurgulanmıştır. Günümüzde Balkanlarda, Orta Doğu'da insanların kendi dillerini konuşabiliyor olmalarının ve kültürel değerlerini değişmeden sürdürebiliyor olmalarının bu hoşgörü sayesinde gerçekleştiği ifade edilmiştir(Ünal ve diğer, 2017:76).

“Nasıl Etkiledik, Nasıl Etkilendik?” adlı kısmın *Düşünelim!* bölümünde ülkelerin birbirlerinden hangi alanlarda etkilendikleri sorulmuştur. *Kavramlar* bölümünde ise *etkileşim* kavramına yer verilerek bu kavram *birbirini karşılıklı olarak etkileme işi* olarak tanımlanmıştır(Ünal ve diğer, 2017:82). Kültürel etkileşimlerin vurgulandığı bu kısım kültürel çeşitlilik bakımından önem taşımaktadır.

Avrupa'da Türk Modası başlıklı kısımda 17. yüzyılda Fransa'ya Süleyman Ağa isminde bir elçi gönderildiğine ve Süleyman Ağa ve onun emrindeki kişilerin kısa sürede halkın hayranlığını kazandığına değinilerek, oluşan bu hayranlık neticesinde maskeli balolarda Türk kültürünü yansıtan elbiseler giymenin moda olduğu belirtilmiştir(Ünal ve diğer, 2017:82). Yukarıdaki paragrafta da belirtildiği üzere kültürel etkileşimlerin vurgulandığı bu kısımda, bu etkileşimler vasıtasıyla kültürlerin birbirlerini etkilemeleri ve kültürel değişimler yaşamaları ele alınmıştır.

“Zaman İçinde Bilim” Ünitesi

Bu ünitenin *Neler Öğrendik?* kısmında bilimsel gelişmelerin farklı uygarlıkların katkılarıyla meydana geldiği vurgulanmıştır. 9. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Türk ve İslam devletlerinde yetişen bilim insanlarıyla günümüz bilimsel gelişmelerinin temellerinin atıldığı belirtilirken, ilerleyen yüzyıllarda bilimsel gelişmelerde öncülüğü Avrupa uygarlığının devraldığı ifade edilmiştir (Ünal ve diğer, 2017:107). Görüldüğü üzere ilgili kısımda farklı kültürlerle yönelik olumlu ifadeler yer verilmektedir. Bu yönüyle de kültürel çeşitliliğe yönelik vurgular içermektedir.

“Ülkeler Arası Köprüler” Ünitesi

Ortak Miras konusunun anlatıldığı kısımda yer verilen bir soru dikkat çekicidir. İlgili soruda şu şekildedir (Ünal ve diğer, 2017:183): “Dil, din, ırk ayrımı gözetmeden tüm düşünür ve bilim insanlarına değer verilmesi ve saygı duyulması konusunda düşünceleriniz nelerdir? Açıklayınız.” Her türlü ayrımcılığın reddedilerek, farklı kültürel gruplardan olan bilim insanlarına saygı duyulması bu sorunun anahtar kavramı içerisinde yer almaktadır. Kültürel özellikleri bir yana bırakılarak dünya uygarlığına yaptıkları katkılar neticesinde değerlendirilen bu insanlar arasında yapılacak herhangi bir ayrımcılığın kabul edilmemesi ve bu türden ayrımların gereksiz görülmesi insan hakları ve çokkültürlülük açısından önem taşımaktadır.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir.
 - İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü içeriğin yeterli düzeyde yansıtılmadığı görülmektedir. Öyle ki, ders kitabındaki bölümler çokkültürlülüğe yönelik sınırlı bilgiler içermektedir.
 - Yerel kültürel unsurlara ders kitabında yer verilmediği görülmektedir.
 - Çokkültürlülüğe yönelik olumlu bir nitelik taşıyan hususlardan bahsedilecek olduğunda ilk sırayı -çokkültürlülüğün dinamiklerini teşkil eden- göç olgusuna yönelik bilgiler almaktadır. Öyle ki, ders kitabında göçün oluşumunda yer alan nedenler ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Bu durum çokkültürlülüğün daha

iyi anlaşılması ve kültürel çeşitlilik olgusu üzerine düşünülmesi bakımından önemlidir.

- İkinci olarak bahsedilmesi gereken şey, farklılıklara karşı bilinçli olmanın ve onlara karşı hoşgörü duymanın vurgulanmasıdır.
 - Üçüncü olarak, ders kitabında kültürel etkileşime sıkça değinildiği görülmektedir. Kültürlerin bu etkileşimler neticesinde birbirlerini etkiledikleri ve değişime uğradıkları ifade edilmiştir.
 - Son olarak, farklı kültürlerin dünya uygarlığına yani ortak mirasa yaptıkları katkılara değinilerek, her türlü ayrımcılığın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kültürel göreci bir anlayışın yansıtıldığı bu kısımlar çokkültürlülük açısından önem taşımaktadır.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
- Evet, görülmektedir. Konunun işlenişinde çokkültürlülük açısından önemli ifadeler yer alıyor olmasına karşın ulus devlet anlayışının konuların anlatımını biçimlendirdiği görülmektedir.
 - Ulus devlet yaklaşımının etkisiyle kültürel çeşitliliğin ifadesinde kapalı bir üslup benimsenmiştir.
- 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi eksenle yer verilmektedir?
- Konunun işlenişindeki çokkültürcü ifadeler, sorular ve örnekler farklı kültürlere çokkültürcü bir eksenle yaklaşıldığını göstermektedir.
- 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
- Evet, bulunmaktadır. Ders kitabında çokkültürcü bir anlayışın hissediliyor olması birlikte yaşama kültürünün yansıtılması bakımından önem taşımaktadır.
- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
- Evet, bulunmaktadır. Ulus devlet anlayışı eksenli kısımlarda yer alan ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.

- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
- İlgili ders kitabında kadının toplum yaşamındaki yerini iyileştirme ve kadın haklarıyla ilgili faaliyetlere ve kararlara yer verildiği görülmektedir.
 - Pek çok alanda olduğu gibi kadın hakları alanında da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarına yer verilmiştir.
 - Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri arasında *kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadınların konumunun güçlendirilmesi* maddesinin olduğu belirtilmiştir.
 - Öte yandan Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde *kadınların toplum içindeki yerini geliştirmek* amacıyla çalışan Çok Amaçlı Toplum Merkezleri'ne yer verilmiştir.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
- İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmemiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
- İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemiştir.

4.1.5.3. 2018 yılı 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Birey ve Toplum” Ünitesi

Bu ünitenin *Farkındayım, Farklılıklara Saygılıyım* adlı kısmında farklılıkların birer zenginlik olduğu ve sağlıklı insani ilişkilerin farklılıklara saygı duyulması neticesinde kurulabileceği vurgulanmıştır. İlgili kısımda yer alan bilgiler şu şekildedir(Tüysüz, 2018: 28):

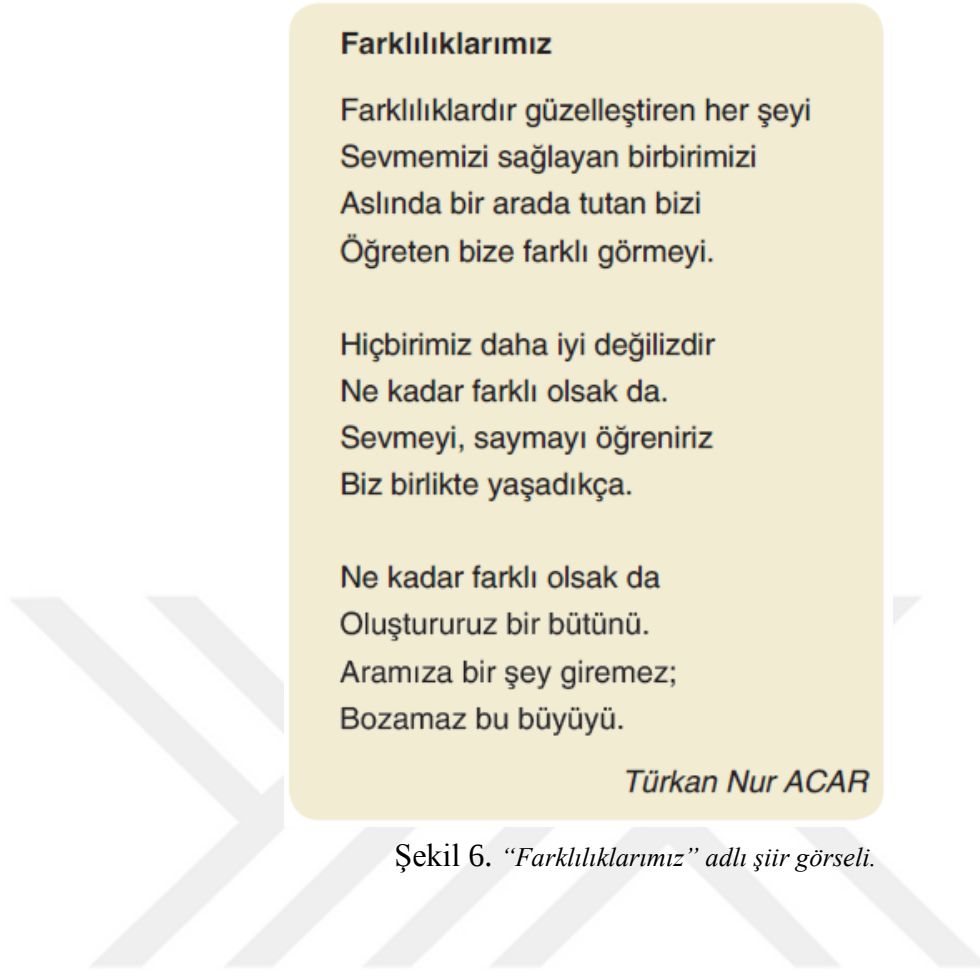
Bir resmin veya gökkuşağının güzelliği çeşitli renklerin bir arada bulunmasıyla mümkündür. Renkler gibi toplumu meydana getiren insanlar da farklı farklıdır.

...Farklı görüşleri savunup değişik hayat tarzlarını benimseyebilirler. İnsanlar arasındaki bu çeşitlilik doğal karşılanmalı ve bir zenginlik olarak

görülmelidir. Başka bir ifadeyle her insan, diğer insanların kendisinden farklı duygu ve düşüncelere sahip olabileceği gerçeğini kabul ederek onlara saygı duymalıdır.

Sağlıklı insan ilişkileri ancak farklılıklara saygıyla kurulabilir. Çünkü insan, farklı insanları tanıdıkça onlardan yeni şeyler öğrenerek gelişir. Farklılıkları tehlike olarak değil eksiklerini tamamlayacak zenginlikler olarak görür. Böylece kendisini güvende ve daha güçlü hisseder. Bu nedenle kendimizde olmayan özellikleri kötü veya yanlış ilan ederek herkesin bizim gibi olmasını beklememeliyiz. Farklılıkları hor görmeye ve değiştirmeye hakkımız olmadığını bilerek insanların inançlarını ve düşüncelerini saygı ile karşılamalıyız.

Ders kitabında yer alan bu ifadeler çokkültürlülük kuramı açısından oldukça önemlidir. Öyle ki, farklılıkların birer zenginlik olduğu belirtilirken gökkuşağı betimlemesinin tercih edilmesi anlatımı güçlendirmiştir. Renkler örneği üzerinden insanların, toplumların, kültürlerin birbirinden farklı olmasının normal ve doğal bir durum olduğu ifade edilmiştir. Bu farklılıkların zenginlik olarak görülmesi gerektiği ve sağlıklı insani ilişkilerin ancak bu şekilde kurulabileceği vurgulanmıştır. Farklılıklara bu şekilde yaklaşmanın bu şekilde bakan bireyler üzerinde de olumlu etkilerinin olacağı belirtilmiştir. Farklılıkların bizdeki eksiklikleri kapatan zenginlikler olarak görülmesi; farklı grupların ve bireylerin birbirlerinden öğrenebilecekleri farklı şeyler olduğu veya birbirlerini tamamlayabilecekleri ifade edilmiştir. Elbette metindeki anlatımın salt bir biçimde karşılıklı fayda üzerine kurulmadığı görülmektedir. Öyle ki, anlatımın temelinde farklılıklara karşı duyulması gereken saygı ve hoşgörünün bir lütuf veya fayda taşımadığı, olması gereken bir durum olduğu vurgulanarak; ahlaki ve insani ödev amacı güdülmüştür. Bu yönüyle de insan hakları yaklaşımları ve çokkültürlülük kuramıyla uyumaktadır. Söz konusu metin çokkültürlülük kuramının farklılıklara yönelik bakış açısını yansıtan önemli bir metindir.

Şekil 6. “Farklılıklarımız” adlı şiir görseli.

Yukarıda yer verilen metnin yan kısmında *Farklılıklarımız* başlıklı bir şiir bulunmaktadır(Tüysüz, 2018: 28). Anlatımın farklılıklar temalı bir şiirle güçlendirilmesi ve farklılıkların ders kitabında güçlü bir anlatım ve içerik yoluyla öne çıkarılması, kültürel çeşitlilik açısından oldukça önemlidir. Ders kitabının belirtilen bu kısmı çokkültürcü bir eğitim anlayışını yansıtmaktadır.

Yer verilen şiirde geçen bazı ifadeler oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki ilk kıtada yer alan “...Aslında bir arada tutan bizi Öğreten bize farklı görmeyi.” (Tüysüz, 2018: 28) adlı kısım farklılıkların birlik duygusunu azaltmadığını, aksine birbirlerini oldukları gibi kabul eden ve bu şekilde saygı, hoşgörü ve sevgi duyan toplumların birlik duygusunun güçlendiği vurgulanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında çokkültürlü toplumların birlik duygusundan yoksun olmadıkları ya da toplumsal birliğin sağlanması bakımından açık bir tehlikede bulunmadıkları; aksine sorunun farklılıklara sahip olmak değil, farklılıkları oldukları gibi kabul etmeyip, saygı duymamak olduğu belirtilmiştir. Nitekim bu anlam ders kitabının son kıtasında yer alan şu satırlarda açıkça ifade edilmiştir(Tüysüz, 2018: 28):

...Ne kadar farklı olsak da

Oluştururuz bir bütünü.

Aramıza bir şey giremez;

Bozamaz bu büyüü.

Yukarıdaki metnin devamında anlatımı güçlendirici ifadelerle yer verildiği görülmektedir. Öyle ki, insanların farklılıklara saygı konusunda geçmişten bugüne önemli gelişmeler göstermiş oldukları, ancak buna rağmen, bu konudaki eksiklerin tam olarak giderilemediği ifade edilmiştir. Irk, dil, din, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin hangi düşünceden veya ülkeden olursa olsun her insanın saygıya değer bir varlık olduğu, bu nedenle de insanların farklılıklarının bir ayrışma ve baskı nedeni hâline getirilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Hiçbir insanın farklılıkları nedeniyle suçlanma, dışlanma, alay ve aşağılanmayla karşı karşıya bırakılmaması gerektiği ve farklılıklara sahip olmanın evrensel bir hak olduğu vurgulanmıştır. Bu sebeple de her insanın bunları özgürce yaşayıp ifade etme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir(Tüysüz, 2018: 29). Metnin hemen aşağısında yer alan soruda “Farklılıklara saygı gösterilmez ise bunun sonuçları neler olabilir?” (Tüysüz, 2018: 29) diye sorulmuştur. Bu soru ile farklılıkların tehdit olarak görülmesi sonucunda yaşanan soykırım, asimilasyon ve katliam gibi insanlık tarihi açısından utanç sayılabilecek olumsuz gelişmeler kastedilmiştir. Görüldüğü üzere ilgili kısım bir bütün olarak çokkültürlülük kuramının değerlerini yansıtmaktadır.

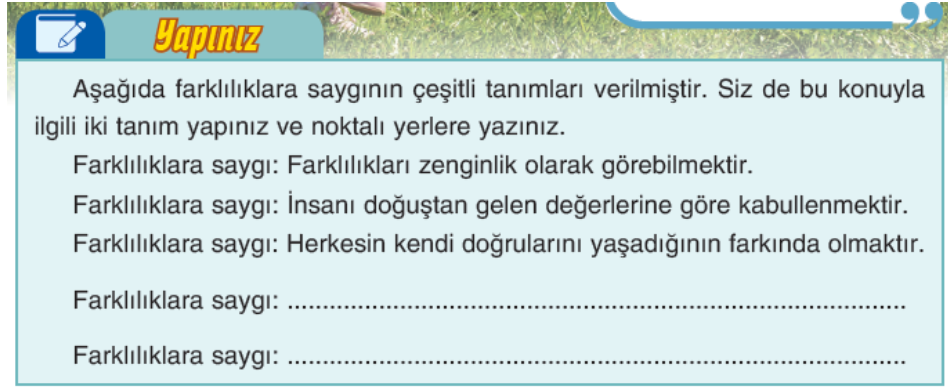
İlgili konunun ilerleyen kısımlarında bedensel engellerin de bireysel farklılıklar arasında yer aldığı vurgulanarak, engelli olmanın bir eksiklik olmadığı belirtilmiştir. Bu kapsamda bazı bedensel engelli bireylerin büyük başarılarla imza atarak insanların ön yargılarını yıkmayı başardıklarına değinilerek, Türk Ampute Milli Futbol Takımı’nın Avrupa’da kazandıkları başarılar bu duruma örnek olarak gösterilmiştir(Tüysüz, 2018: 29,30).

Farklılıklara yönelik algının güçlendirilmesi ve her türlü ayrımcılık türüyle mücadele edilmesi bakımından ders kitabında yer verilen *Farklılıklar ve Birliktelikler* adlı şiir önem taşımaktadır. Aşağıda görsel olarak sunulan şiirin insanların sahip oldukları tüm farklılıklara rağmen insan olma hususunda ortak bir özellik taşıdığı ifade edilmiştir. Bu durum insanların sahip oldukları farklılıklar sebebiyle ayrımcılığa tabi tutulmasının saçmalığına vurgu yapmaktadır(Tüysüz, 2018: 30).

Şekil 7. “Farklılıklar ve Birliktelikler” adlı şiir görseli.

Yukarıda yer verilen şiirin hemen alt kısmındaki *Yapınız* adlı bölümde farklılıklara saygının çeşitli tanımlarına yer verildiği ve öğrencilerden de farklılıklara saygının iki tane tanımını yapmalarının istendiği görülmektedir. Yapılan tanımlarda dikkati çeken hususlar farklılıkların zenginlik olarak görüldüğü, herkesin kendi iyi anlayışına saygı duyulduğu ve farklılıkları oldukları gibi kabul edebilmenin erdemi üzerinedir(Tüysüz, 2018: 30). Bunun yanı sıra öğrencilerden tanım geliştirmelerinin istenmesi çokkültürlü bir eğitim anlayışını yansıtmaları bakımından önemlidir.

Şekil 8. Farklılıklara saygı temalı etkinlik görseli.

“Etkin Vatandaşlık” Ünitesi

Ben Çocuğum, Haklarımla Varım. adlı kısımda 18 yaşından küçük her insanın çocuk olduğu ve ırk, dil, din, cins ayrımı yapılmaksızın tüm çocukların *Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi*’nde belirtilen haklardan yararlanma hakkı olduğu belirtilmiştir (Tüysüz, 2018: 152,153). Çocuk hakları özelinde her türlü ayrımcılığın reddedilip, yasal haklardan tüm insanların eşit oranda yararlanma hakkının bulunduğu vurgulanması çokkültürlülük ve insan hakları açısından önem taşımaktadır.

“Küresel Bağlantılar” Ünitesi

İlgili ünitenin *Neler Öğreneceğiz?* başlıklı giriş kısmında şu cümleler yer almaktadır (Tüysüz, 2018: 173):

- Farklı kültürler ile kendi kültürümüzü karşılaştıracacağız.
- Farklı kültürlerle saygılı olmanın gerekliliğini kavrayacağız.

Kültürel çeşitliliğin önemsendiğini gösteren cümlelerden iki kültür arasındaki ilişkilere ve farklı kültürlerle karşı saygılı ve hoşgörülü davranmanın gerekliliği üzerine odaklanıldığı görülmektedir.

Ülkeleri Tanıyalım adlı kısımda Finlandiya’ya ve Ürdün’e; *Komşularımız* adlı kısımda Bulgaristan’a, Yunanistan’a, Nahcivan’a, Gürcistan’a, Ermenistan’a, İran’a, Irak’a, Suriye’ye; *Türk Cumhuriyetleri* adlı kısımda Azerbaycan’a, Türkmenistan’a, Özbekistan’a, Kırgızistan’a, Kazakistan’a, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne; *Farklı*

Kültürler adlı kısımda Macaristan’a, Japonya’ya *Dünya Farklılıklarla Güzel* adlı kısımda ise Tayland’a ve Çin’e yer verilmiştir. Bu ülkelere ilişkin yer verilen hususlara kabaca şu şekildedir(Tüysüz, 2018:174-195):

- Finlandiya’nın resmi dili olan Fince’nin Türkçenin dâhil olduğu Ural Altay dil grubunda yer alması sebebiyle Türkçe ile Fince’nin dil kurallarının benzediği ifade edilmiştir.
- Ürdün’deki düğünlerin Türkiye’deki düğünlerle benzediği belirtilmiştir.
- Bulgaristan’da nüfusun bir bölümünü Türklerin oluşturduğu ve Türkiye ile Bulgaristan arasında güçlü tarihi ve kültürel bağların olduğu vurgulanmıştır. Ülkenin çeşitli yerlerindeki Osmanlı Devleti döneminden kalma eserlerin Bulgaristan’daki Türk kültürünü yansıttığı ifade edilmiştir.
- Günümüzde Batı Trakya’da 150 bin Müslüman Türk’ün yaşadığı belirtilmiştir. Yunanistan’da azınlık statüsüne sahip tek grup olan Türklerin azınlık haklarının Lozan Antlaşması ile korunduğu vurgulanmıştır.
- Irak ile Türkiye arasında güçlü tarihi ve kültürel bağlar olduğuna değinilerek, yüzyıllardır Irak’ta Türklerin yaşadığı ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere ilgili ülkelerin sınırlarındaki kültürel gruplara pek yer verilmemekle beraber anlatımın özünü bu ülkelerin Türkiye ile aralarında kültürel benzerlikler ve yakınlık oluşturmaktadır. Türklük üzerinden kurulan bu ilişkide, bu ülkeler ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan diğer kültürel gruplar arasındaki ilişki yer almamaktadır. Tek költürcülüğün baskın geldiği bu kısım çokkültürlülük kuramı açısından eksiklikler taşımaktadır.

Dünya Farklılıklarla Güzel adlı kısımda bireyler nasıl ki kendilerine özgü ve biricikse, dünya üzerindeki ülkelerin de kendilerine özgü ve benzersiz oldukları vurgulanmıştır. Ülkelerin özgün kimliklerini, insanların kültürel özellikleriyle kazandığı belirtilerek; bu özelliklerden olan dilleri, bayrakları, geleneksel kıyafetleri, dinî inançları, bayramları, yemekleri, müzikleri, dansları, düğün ve cenaze törenleriyle diğer ülkelerden ayrıldıkları ifade edilmiştir(Tüysüz, 2018:193). Kültürel göreci bir

yaklaşımın benimsendiği ünitenin bu kısmında, farklılıkların önemi ve biricikliği üzerine önemli vurguların yapıldığı görülmektedir.

Ülkelerin yemek kültürleri üzerinden yapılan bir anlatımda Arap ve Uzak Doğu kültürleri karşılaştırılmıştır. Bu iki karşılaştırma üzerinden farklı kültürlerin insanlığın kültürel mirasının bir parçasını yansıttığı ve bu kültürler içerisindeki geleneklerin, o kültürün mensupları açısından değerli görülmesi sebebiyle saygı duyulması gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra bu kültürlerde sürdürülen geleneklerin kendi kültürümüz açısından zor ya da tuhaf olduğu düşüncesinin benimsenmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Öyle ki, kendi kültürümüze ait geleneklerin başka insanlar tarafından tuhaf karşılanabileceği, dışardan ne kadar tuhaf görünürse görünsün o kültür içerisinde doğup, o kültür içerisinde yaşamaya alışmış olan insanlar için bunun normal bir durum olduğu vurgulanmıştır. Ders kitabındaki ilgili kısım şu şekildedir(Tüysüz, 2018:194-195):

Ülkelerin mutfak kültürleri karşısında yabancılık çekebiliriz. Örneğin eliyle yemek yiyen bir Arap ya da pirinç pilavını çubuklarla ağzına götüren bir Uzak Doğulu bize tuhaf gelebilir. Bu manzaraları gördüğümüzde “Rahat rahat kaşıkla yemek varken neden böyle yiyorlar?” diye sorabiliriz. Ancak böyle sorular sormak yerine bu yeme şeklinin insanlığın kültürel mirasının bir parçası olduğunu düşünüp o kültürlerle saygı duymalıyız. Elle veya çubukla yemeye çocukluğunda alışmış bir insana bunun zor gelmeyeceğini bilmeliyiz. Bizim yeme kültürümüzdeki bazı hareketlerin de başkalarına tuhaf gelebileceğini düşünmeliyiz. Kıyafetler ve mutfak kültürleri gibi insanlar arasındaki ilişkiler de ülkeden ülkeye farklılıklar gösterir.

Ünitenin sonunda yer alan paragraf çokkültürlülük açısından ilgi çekicidir. Bu kısımda ülkeler arasındaki farklılıkların ayrışma, dayatma ve çatışma nedeni değil birer zenginlik kaynağı ve ilerleme aracı olarak görülmesi gerektiği vurgulanmıştır. İnsanların kendisinden farklı olana saygılı olması durumunda karşısındaki kişinin de ona saygı duyacağı, aksi hâlde aynı karşılığı alacağı için karşılıklı saygının yerini çatışmaya bırakacağı ifade edilmiştir. Bu nedenle daha yaşanabilir bir dünya için insanların birbirlerinin doğuştan gelen farklılıklarına saygılı olması gerektiği vurgulanmıştır. Öyle ki, farklılıklara saygı gösterildiği ölçüde insanlar arasındaki düşmanlık duygularının ve ön yargıların ortadan kalkacağı, böylece barışın ve

sevginin hâkim olduğu, insan onurunu yücelten bir dünyanın kurulacağı belirtilmiştir(Tüysüz, 2018:195).

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, ilgili sosyal bilgiler ders kitabının çokkültürlülük ve insan hakları açısından zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki, ders kitabının pek çok kısmında farklılıklar, farklı kültürler, saygı ve hoşgörü gibi kavramlar sıkça geçmektedir.
 - Ders kitabı aracılığıyla çatışmadan uzak, farklılıklara saygı duyulan bir toplum inşası yaratılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ders kitabının pek çok olumlu yönüne rağmen çokkültürlülük açısından en önemli eksiği kültürel çeşitliliğin ve farklılığın *önemine* geniş bir yer ayırırken, kültürel çeşitliliğin özünü yeterince yansıtamamış olmasıdır. Öyle ki, sosyo-kültürel yapısı gereği çokkültürlü bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki kültürel grupların hiçbirine yer verilmediği görülmektedir.
 - Benzer şekilde yabancı ülkelerin tanıtıldığı kısımlarda da sosyo-kültürel yapı Türk nüfusu üzerine odaklanmıştır. Bu durum ders kitabındaki önemli ifadelerin teorik düzlemde etkili olduğunu, ancak pratiğe geçme konusunda bazı sınırlandırmalarla karşılaştığını göstermektedir. Yani daha önceki ders kitaplarında görüldüğü üzere ulus devlet anlayışı, ilgili ders kitabında da etkisini –azalmış bir biçimde de olsa- göstermektedir.
 - Farklılıkların birer zenginlik olduğu ve sağlıklı insani ilişkilerin yalnızca farklılıklara saygı duyulması durumunda gerçekleşebileceği ders kitabının çok sayıda kısmında vurgulanan hususlardandır.
 - Ders kitabında şiirlerin ve görsellerin kültürel çeşitlilik ekseninde başarılı bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu durum ilgili ders kitabını incelenen diğer ders kitaplarına kıyasla öne çıkarmaktadır.
 - Dikkati çeken bir diğer unsur ise ırk, dil, din, cinsiyet gibi ayrımlar gözetilmeksizin, hangi düşünceden veya ülkeden olursa olsun her insanın saygıya değer bir varlık olduğu ders kitabının birçok yerinde vurgulanan ana

fikirler arasındadır. Farklılıklarının bir ayrışma nedeni değil, aksine insanların sahip oldukları farklılıklarıyla bir bütün oluşturdukları ifade edilmiştir.

- Öğrencilerden farklılıklara saygı konusunda bir tanım geliştirmelerinin istenmesi farklılıklara saygı konusunda atılmış önemli bir adımdır. Öyle ki, bu eylem sınırlı bir biçimde de olsa öğrencileri çokkültürlü eğitimin bir parçası haline getirmektedir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet, sınırlı bir biçimde de olsa görülmektedir.
 - 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi ekseninde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında farklı kültürlere çokkültürcü bir ekseninde yer verildiği görülmektedir.
 - 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır.
 - 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - Evet, bulunmaktadır. İlgili ders kitabındaki ulus devlet anlayışını yansıtan ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
 - 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında kadın haklarına ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak kadın erkek eşitliğine ve kadının geçmişten günümüze toplumdaki değerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.
 - 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmemektedir.
 - 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - İlgili sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemektedir.

4.1.5.4. 2018 yılı 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Birey ve Toplum” Ünitesi

İlgili ünitenin giriş kısmında yer alan *Neler Öğreneceksiniz?* adlı bölümde “farklı cinsiyetlere, sosyoekonomik, kültürel, etnik gruplara ve özel gereksinimli bireylere karşı oluşan ön yargı ve kalıp yargıları sorgulayacaksınız” (Yılmaz&Bayraktar&Özden&Akpınar&Evin,2018: 11) ifadesi geçmektedir. İncelenen ders kitapları arasında ilk kez *kültürel ve etnik gruplar* ifadesinin geçtiği görülmektedir. Gerek bu gruplara ve özel gereksinimli bireylere karşı oluşan ön yargı ve kalıp yargıları sorgulama prensibinin yer alması, gerekse de *kültürel ve etnik gruplar* ifadesinin ilk kez ders kitabında geçmesi sebebiyle çokkültürlülük açısından önemli bir kısımdır. Bu cümle çokkültürlülük kuramının düşünce yapısını yansıtmaları bakımından da önem taşımaktadır.

Ön Yargıları Kırıyorum adlı kısımda birbirini tanımayan, empati kuramayan, farklılıklara saygı duymayan bireylerde başkalarına karşı ön yargıların oluştuğu, bu ön yargıların genellikle fiziksel farklılığa sahip olan; farklı kültürden, dinden ve mezhepten insanlara karşı olduğu vurgulanmıştır. Ön yargının, ayrımcılığın ve çatışmanın azalması isteniyorsa toplumsal temasın artırılması ve insanlar arasındaki iletişimin ve duygusal bağın güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra empati ve karşılıklı saygı anlayışının da geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Öyle ki, ön yargıların azalmasının toplumsal uyumun, birlik ve beraberliğin güçlenmesini sağlayacağı vurgulanmıştır. Bireysel ve toplumsal bir sorun olarak nitelenen ön yargı bireysel olarak değerlendirildiğinde; bireyin insanlarla iletişimini, arkadaşlık ilişkilerini ve topluma uyumunu olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir. İnsanlar hakkındaki ön yargıların ve olumsuz tecrübelerin farklı inanç, mezhep ve kültürlere karşı kalıp yargı oluşmasına sebep olabildiği, bu kalıp yargıların ise günlük hayatta karşılaşılan sorunlardan birini oluşturduğuna değinilmiştir. Son olarak kalıp yargıların toplumsal uyumu olumsuz yönde etkilediği vurgulanmıştır(Yılmaz ve diğer, 2018: 24). Görüldüğü üzere ön yargıların ve kalıp yargıların ele alındığı bu kısımda çokkültürlü bir toplum düzeni tasvir edilmektedir. Böylesi bir çeşitliliğin yaşandığı bir

toplumda bireylerin birbirlerine saygı duymadıkları, empati duygusu geliştiremedikleri ve birbirleriyle sağlıklı ilişkiler kuramadıkları durumlarda ön yargı, ayrımcılık ve çatışma gibi olumsuz gelişmelerin yaşandığı belirtilmektedir. İlgili metni önemli kılan temel nokta, tasviri yapılan çokkültürlü bir toplum düzeninde çatışmaya sebep olan olumsuz gelişmelerin arka planında hangi dinamiklerin bulunduğu belirtilmesi ve bu olumsuz gelişmelerin yaşanmaması için yapılması gereken şeylerin anlatılmasıdır. Bu metindeki dikkati çeken önemli noktalardan bir diğeri de ön yargı ve ayrımcılığın çoğunlukla farklılığa sahip olan bireylere ve gruplara yönelik olduğunun vurgulanmasıdır. Öyle ki, çoğunluk toplumu içerisindeki azınlık gruplarının ya da mensubu olunan homojen bir grubun içerisinde-grup tarafından- iç kısıtlamalara maruz bırakılan bireylerin yaşadıkları ötekileştirme, damgalanma ve ayrımcılık çokkültürlülük kuramının aşmayı hedeflediği güncel sorunlar arasındadır. Çokkültürlülüğe yönelik net ve ayrıntılı bilgilerin yer aldığı bu kısım, sosyal bilgiler ders kitaplarının çokkültürlü eğitimi içeriğine dâhil etmeye başladığını göstermektedir.

Yukarıda yer verilen kısmın hemen aşağısında göçmenlere yönelik bir internet haberine yer verilmiştir. Bu internet haberinde dünyada göçmen karşıtı, ayrımcı söylemlerin giderek arttığı bir dönemde Fransa'ya mülteci olarak gelen 22 yaşındaki Malili *Mamoudou Gassama'nın* kendi canını tehlikeye atarak, bir evin dördüncü katının balkonunda asılı kalan ve düşmek üzere olan dört yaşındaki bir çocuğu kurtarması ve bu olayın sonucunda ülkede kahraman olarak anılması anlatılmaktadır. Yaşanan bu olayın göçmenlere yönelik ön yargıların ve kalıp yargıların azalmasında oldukça etkili olduğu ilgili haberde belirtilmiştir. Bu haberi çokkültürlülük açısından değerli kılan şey hem azınlık gruplarının maruz kaldıkları baskı, ayrımcılık ve ötekileştirme durumlarını başarılı bir biçimde yansıtması, hem de ilgili haberin öncesinde ve sonrasında yaşanan bu olumsuz tutumlara ilişkin soruların yer almasıdır. Öğrencilerde farklılıklara saygı duymayı ve onlara karşı empati duygusu geliştirmeyi hedefleyen ders kitabının bu kısmı çokkültürlülük açısından başarılıdır(Yılmaz ve diğer, 2018: 24).

Farklı kültürlerle yönelik ön yargı ve kalıp yargılarla ilgili aşağıdaki haberi okuyup soruları cevaplayınız.

HABERLER

“Örümcek Adam” Mamoudou Gassama

Kısa süre önce Fransa’ya mülteci (sığınmacı) olarak gelen 22 yaşındaki Malili Mamoudou Gassama’nın gösterdiği kahramanlık dünya medyasının gündemine düştü. Bir evin dördüncü katının balkonunda asılı kalan ve düşmek üzere olan dört yaşındaki çocuğu kendi canını tehlikeye atarak kurtaran Mamoudou ülkede kahraman ilan edildi. Evin dört katını hiçbir alet ve destek kullanmadan tırmanan Malili gence insanlar ünlü çizgi roman kahramanı “örümcek adam” ismini taktılar. Henüz oturma izni alamayan Mamoudou olayın duyulmasından sonra Fransa Cumhurbaşkanı tarafından Elysee Sarayı’na davet edildi. Cumhurbaşkanı Mamaoudou’ya hem vatandaşlık hakkı verileceği hem de kendisinin itfaiye teşkilatına alınacağı müjdesini verdi. Dünyada göçmen karşıtı, ayrımcı söylemlerin giderek arttığı bir dönemde bu olayın yaşanması insanlara önemli bir ders oldu. Mamoudou yaptıklarıyla sadece bir çocuğun canını kurtarmadı, o bu kahramanlığıyla göçmenlere yönelik ön yargılara, kalıp yargılara da güzel bir cevap verdi.¹ (Genel Ağ haberinden düzenlenmiştir.)

- 1) Bazı insanların göçmen karşıtı olmalarının, göçmenlere yönelik ön yargı ve kalıp yargı kurmalarının sebepleri neler olabilir? Tartışınız.
- 2) Sizler de günlük hayatınızda buna benzer ön yargıları, kalıp yargıları yıkan haberlerle karşılaştınız mı? Karşılaştıysanız örnekler veriniz.

Şekil 9. Farklı kültürlerle karşı duyulan ön yargı ve kalıp yargılara vurgu yapan haber görseli.

Yukarıda bahsedilen konunun devamında insanların farklı fiziksel özelliklere sahip oldukları ve bazı bireylerin doğuştan ya da sonradan özel gereksinimli bireyler haline geldikleri belirtilmiştir. Özel gereksinimli bireylerin toplumun her alanındaki faaliyetlerde başarılı olduklarının birçok örneği bulunmasına karşın genellikle iş yaşamında bazı ön yargılarla karşılaştıkları ifade edilmiştir. Toplumda görülen bu ön yargıların aksine özel gereksinimli bireylerin çalışan her insan kadar verimli oldukları vurgulanarak, bu duruma örnek teşkil etmesi açısından aşağıdaki internet haberine yer verilmiştir(Yılmaz ve diğer, 2018: 25). Toplumda ön yargı ve ayrımcılığın hedefi olan kesimlere ilişkin bilgi verilmesi ve bu kesime dâhil olan özel gereksinimli bireylerin maruz kaldıkları duruma dikkat çekilmesi çokkültürlülük açısından önemlidir.

Üniversite Giriş Sınavı Birincisi Görme Engelli Fulya Boğaziçili Oldu

Üniversiteye giriş sınavında Türkiye birincisi olan Konyalı görme engelli Fulya Akkaya, Boğaziçi Üniversitesi İktisat Fakültesine yerleşti. Akkaya, "Çok mutluyum, inşallah sevdiğim alana yoğunlaşacağım. Hayallerime kavuştum." diye konuştu.

Büyük şirketlerde üst düzey yönetici olmayı hedeflediğini belirten Akkaya azmi ve çalışkanlığıyla çevresindekilerin ve tüm Türkiye'nin takdirini topladı.

Akkaya, özel gereksinimli bireylere hayatta hiçbir zaman ümidini kesmemeleri mesajını vererek, "Özgüven çok önemli. Ön yargılara ve kalıplaşmış yargılara rağmen hiçbir zaman yılmazsınız. Azmedip çalıştığınızdan sonra başaramayacak hiçbir iş yok." dedi.² (Genel Ağ haberinden düzenlenmiştir.)

Şekil 10. Özel gereksinimli bir bireyin başarısının anlatıldığı haber görseli.

Sıra Sizde adlı bölümde ön yargının çeşitlerinin, nedenlerinin ve sonuçlarının eşleştirilerek tabloda yer alan kutucuklara yazılması istenmiştir. Aşağıda görsel olarak sunulan bu kısım çokkültürlü bir toplumda yaşanan ön yargı, ayrımcılık ve çatışma türlerine; bunların oluşum nedenlerine ve nasıl sonuçlandığına ilişkin bilgiler içermektedir. Çokkültürlü bir eğitim anlayışını yansıtan ders kitabının bu kısmı, öğrencileri sosyal yaşamlarındaki sorunlara karşı hazırlamaktadır. Bu sorunlar arasında yer alan ayrımcılık, ötekileştirme, ön yargı ve çatışma gibi olumsuz gelişmelere karşı öğrencileri bilinçlendirerek, onları çokkültürlü eğitimin aktif birer üyesi haline getirmektedir. Ders kitabının ilgili kısmı bu yönüyle öne çıkmaktadır (Yılmaz ve diğer, 2018: 25).

Aşağıda numaralandırılmış ifadeleri ait oldukları kısmın karşısında yer alan kutulara yazınız.

Ön yargının sebepleridir.	2		
Ön yargı çeşitleridir.	1		
Ön yargının sonuçlarıdır.	3		

1 Cinsiyet Ayrımcılığı	2 Farklılıklara Saygılı Olmamak	3 Toplumda Ayrışma
4 Empati Kurmamak	5 Toplumsal Çatışma	6 Kültür Farklılığı
7 Sosyoekonomik Yapı	8 Arkadaşlık İlişkilerinde Bozulma	9 Karşımızdaki Kişiyi Yeterince Tanımamak

Şekil 11. Ön yargının çeşitlerinin, nedenlerinin ve sonuçlarının işlendiği etkinlik görseli.

“Kültür ve Miras” Ünitesi

İslamiyet ve Türkler adlı kısımda Türklerin geniş bir coğrafyada yaşamış olmalarının ve farklı dinlerle temas hâlinde olmalarının, çeşitli din ve inançları benimsemelerinde etkili olduğu belirtilmiştir. Türklerin İslamiyet’ten önce Gök Tanrı, Budizm, Şamanizm, Zerdüştlük, Manihaizm ve Hristiyanlık gibi din ve inançları kabul ettikleri ifade edilmiştir. Bunlar içinde en yaygın olanın Gök Tanrı inancı olduğu belirtilmiştir (Yılmaz ve diğer, 2018: 62). Bu kısımda yer verilen bilgiler bir kültürün diğer kültürlerle teması ve etkileşimi neticesinde yaşadığı değişimi göstermesi bakımından önemlidir. Çokkültürlü etkileşimler mekanik bir süreci içerdiği için, bir kültür çoğunlukla çokkültürlü etkilere karşı hassas durumdadır. Değişimin kaçınılmaz

olduğu bu türden etkileşimler neticesinde karşılaşan iki ya da daha fazla kültürün tıpatıp eski biçimiyle kalması, herhangi bir değişime uğramaması şüphesiz nadir görülen bir durumdur. Kültürel etkileşimler ve kültürel değişimler arasındaki çokkültürlü ilişkiye vurgu yapıldığı görülen bu kısım, içerdiği ifadeler sebebiyle önem taşımaktadır.

“Üretim, Dağıtım ve Tüketim” Ünitesi

Bir Projem Var adlı kısımda, Türkiye Cumhuriyeti’nin birçok medeniyetin kurulduğu bir coğrafyada bulunduğu, coğrafi ve tarihî özelliklerinin Türkiye’nin önemli zenginlikleri arasında yer aldığı belirtilmiştir (Yılmaz ve diğer, 2018: 170). Bu kısımda Türkiye’nin tarihi ve kültürel kökleri itibarıyla çokkültürlü bir yapıya sahip olduğu vurgulanmaktadır.

“Etkin Vatandaşlık” Ünitesi

Kadın ve Toplum adlı kısımda *fedakârlıktan çekinmeyen, başarılarla imza atan, toplumun vazgeçilmez ve eşit bireyleri* olarak nitelenen kadınların şiddet, cinsiyet ayrımcılığı gibi birtakım sorunlarla karşılaşabildikleri belirtilmiştir. Kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik zarar veren ya da verebilecek eylemlerin *kadına yönelik şiddet* olarak tanımlandığı ve bu durumun kabul edilemez bir davranış olduğu ifade edilmiştir. Kadına yönelik şiddetin aynı zamanda bir insan hakkı ihlali olduğu da vurgulanmıştır (Yılmaz ve diğer, 2018: 213). Çokkültürlülük hareketi içerisinde önemli bir insan hakkı hareketi olarak yükselen kadın hakları hareketinin yukarıda bahsedilen ayrımcılık, ötekileştirme ve eşitsizlik gibi birçok sorundan doğduğu düşünülecek olduğunda, bu türden sorunlara ders kitabında yer verilmesi, insan hakları açısından olduğu kadar çokkültürlülük kuramı açısından da önemlidir.

Yukarıda yer verilen bilgilerle uyumlu olarak özellikle sosyal ve ekonomik hayatta zaman zaman cinsiyet nedeniyle ayrımcılığın yapılabildiği, bu duruma kadınların erkeklere kıyasla daha çok maruz kaldığı belirtilmiştir. Toplumsal alandaki cinsiyet eşitliğinin kadının ve erkeğin arasında adaletin ve hakkaniyetin sağlanması ile gerçekleşebileceği vurgulanmıştır. Bu durumun sağlanabilmesi açısından pozitif ayrımcılık uygulamasının yararlı olabileceği belirtilmiştir. Öyle ki, pozitif ayrımcılığın

toplum içindeki yerinin diğerlerine kıyasla zayıf olanları kollamak olduğuna değinilmiştir ve toplumda hak ve özgürlükler, eşitlik ve adalet ilkeleri çerçevesinde herkese tanınması ve uygulanması gerektiği ifade edilmiştir. Ancak bazı durumlarda uygulanan pozitif ayrımcılığın toplum için bir ihtiyaç haline geldiği belirtilmiştir. Çocukları, kadınları ve yaşlıları koruyucu özel yasaların çıkarılmasının adalet duygusunu tatmin ettiği için toplumsal barışa daha fazla katkı sağladığı, böylece toplumun tüm kesimlerinin kaynaşmasının daha kolay olduğu vurgulanmıştır(Yılmaz ve diğer, 2018: 213).

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir.
 - İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında geçen kültürel ve etnik gruplar ifadesi çokkültürlü toplum yapısını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.
 - Ön yargı, ayrımcılık, kalıp yargılar oluşturma gibi olumsuz eylemlerin nedenlerine, çeşitlerine ve sonuçlarına ilişkin bilgilerin verilmesi ve bu eylemlerin toplumun çoğunluğundan taşıdığı farklılıkları sebebiyle ayrılan azınlık kesimlerine yöneldiğinin belirtilmesi çokkültürlü toplumalarda yaşanan çatışmaları ve uzlaşma yollarını betimlemesi açısından önemlidir.
 - Çokkültürlü bir eğitim anlayışını yansıttığı görülen ders kitabının öğrencileri sosyal yaşamlarında karşılaştıkları sorunlara karşı hazırladığı ve bu kapsamda ayrımcılık, ötekileştirme, ön yargı ve çatışma gibi olumsuz gelişmelere karşı öğrencileri bilinçlendirdiği görülmektedir.
 - Ders kitabında kullanılan görsellerin, haberlerin ve çalışma bölümlerinin çokkültürcü içeriğin aktarılmasında etkili bir biçimde kullanıldığı dikkati çekmektedir.
 - Kadın hakları kapsamında yer verilen ve toplumsal barışa hizmet ettiği belirtilen pozitif ayrımcılık uygulamaları hakkında bilgilere yer verilmesi çokkültürlü değerlerin öğrencilere aktarılması bakımından önem taşımaktadır.
 - İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürlülük açısından özgün özelliklere ve çokkültürlülük kuramıyla uyum gösteren bir içeriğe sahip olması sebebiyle

olumlu bir nitelik taşımaktadır. Ancak ders kitabında bazı olumsuz durumlara da rastlamak mümkündür.

- Bunlardan ilki Türkiye Cumhuriyeti'nin çokkültürlü bir tarihi ve kültürel doku üzenine kurulduğunun belirtilmesine karşın, çokkültürlü yapısına ilişkin herhangi bir bilginin verilmemesidir. Bu sebeple etnik gruplar ifadesi yalnızca teorik düzlemde kalmış olup, gerçek hayatta karşılığını bulamamıştır. Bu durum kültürel çeşitliliğe ilişkin bazı gelişmelerin görüldüğü ders kitabının, tek kültürlü yapısından henüz tam anlamıyla uzaklaşmadığını göstermektedir.
 - Olumsuz olarak görülen ikinci durum ise çokkültürlülüğü yansıtan içeriğin ders kitabının belirli ünitelerinde yoğunlaşmış olmasıdır. Öyle ki, ders kitabının büyük bir kısmında çokkültürlülüğe yönelik herhangi bir ifadeye rastlanılmamaktadır. Bu durum çokkültürlü eğitimin Türkiye'deki sosyal bilgiler ders kitaplarına gereken ölçüde yansıtılması için zamana gereksinim duyulduğunu göstermektedir. Sosyal bilgiler ders kitaplarındaki tek kültürcü unsurların, çokkültürcü unsurlara doğru evriminin kaçınılmaz olduğu görülmekle birlikte, bu durumun gerçekleşmesi yönünde ders kitaplarında bazı gelişmelerin olduğu anlaşılmaktadır.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görülmekte midir?
 - Evet, görülmektedir.
 - 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı kültürlere hangi eksenle yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabının farklı kültürlere yaklaşımında ulus devlet anlayışının ve çokkültürcü anlayışın etkisini görmek mümkündür.
 - 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - İlgili ders kitabında yer alan çokkültürcü ifadeler birlikte yaşama kültürünü yansıtmaktadır.

- 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - İlgili ders kitabındaki ulus devlet yaklaşımını yansıtan ifadeler birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir.
- 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında geçmişten günümüze kadının değeri, kadın erkek eşitliği, kadının toplumdaki yeri ve kadın haklarına yönelik hukuki düzenlemelere yer verilmiştir.
- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - Yer verilmemiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - Yer verilmemiştir.

4.1.5.5. 2018 yılı 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ünitelerin İçerik İncelemesi

“Kültür ve Miras” Ünitesi

Osmanlı Devleti’nin uyguladığı iskân politikasının anlatıldığı kısımda geçen bilgiler, devlet politikalarının çokkültürlülüğün oluşmasındaki etkisini göstermektedir. Osmanlı Devleti’nde fethedilen yerleri Türkleştirmek ve İslamlaştırmak için uygulanan bir politika olan iskân politikası gereği gayrimüslim nüfus Müslüman Türk çoğunluğun bulunduğu yerlere göç ettirilerek azınlık konumuna düşürülmesi, Türk nüfusun ise göç ettirilen gayrimüslim nüfusun yerine taşınması ve böylece bu bölgenin kültürel ve demografik yapısının değiştirilerek Türkleşmesinin sağlanması istenmiştir. Bu durum kültürel grupların dağılımı üzerinde kayda değer değişiklikler yaratmıştır. Farklı coğrafyada farklı kültürel grupların sayılarının azalmasıyla ya da artmasıyla neticelenebilecek bu türden uygulamalar, farklı kültürlerin aynı coğrafyada yaşamasına imkân tanınması sebebiyle çokkültürlü bir toplum yapısının oluşmasında etkilidir. Ders kitabında Rumeli’nin fethinden sonra iskân politikasıyla ilgili olarak

Süleyman Paşa'nın Orhan Bey'e yazdığı mektuba yer verilmiştir. İlgili mektup şu şekildedir: "Rumeli şehir ve kalelerindeki Hristiyan aileleri Karesi vilayetine geçirip onların yerine de Anadolu'nun güneyinden konargöçer Türkmenleri, gönüllü gazileri, gaza eden dervişleri ve kendi arzusuyla gelip yerleşmek isteyen köylüleri gönderip iskân eylemek gerek." (Gültekin&Akpınar&Nohutcu&Özerdoğan&Aygün, 2018:48).

Osmanlı'da Millet Sistemi adlı kısımda Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde farklı ırklara ve dinî inançlara sahip insanların yaşadığına değinilerek, Osmanlı Devleti'ndeki bu çok kültürlülüğün, Osmanlı millet sisteminin de temelini oluşturduğu ifade edilmiştir. Bu sistem ebru sanatına benzetilmiştir. Öyle ki ebru sanatında farklı renklerin birbirine karışarak mükemmel bir ahenk oluşturması gibi Osmanlı Devleti'nde de farklı milletlerin kültürlerinin birbirine karışarak, birbirinin rengini aldığı, yeni bir renk ve ahenk oluşturduğu belirtilmiştir(Gültekin ve diğer, 2018:62). Bu kısmın en önemli yanı sosyal bilgiler ders kitaplarında ilk kez *çok kültürlülük* ifadesinin geçiyor olmasıdır. Daha önceki ders kitaplarında bu durum *farklı milletlerden oluşmak* biçiminde ifade edilirken, ilgili ders kitabının bu kısmında *çok kültürlülük* ifadesi doğrudan geçmektedir. Bu durum çokkültürlü bir eğitime geçiş süreci açısından önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Ayrıca çokkültürcü içeriğin sosyal bilgiler ders kitaplarına yansması bu kısımda somut olarak gözlenebilmektedir.

Aynı kısımda Osmanlı Devleti'nde devlet ile vatandaşlar arasındaki ilişkilerde etnik kökenin ya da ırkın değil dinin esas alındığı belirtilerek, Osmanlı toplumunu oluşturan iki temel unsurun Müslüman olanlar ve Müslüman olmayanlar (gayrimüslimler) olduğu ifade edilmiştir. Gayrimüslimlerin de mensubu oldukları din ve mezhepler esas alınarak birer millet olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Bu duruma örnek olarak Osmanlıdaki *Ermeni Milleti* tanımının belirli bir dönem için Ortodoks ve Gregoryen mezheplerine mensup Ermenileri tanımlamak için kullanıldığı ve aynı zamanda bu tanımın Ortodoks mezhebine mensup Süryanileri de kapsadığı ifade edilmiştir. *Millet Sistemi* adının verildiği belirtilen bu anlayışta devletin doğrudan vatandaşlarla ilişki kurmadığı, her bir vatandaşın mensubu olduğu milleti ve o milletin dinî liderini muhatap aldığı vurgulanmıştır. Bu sayede günümüzde devlet tarafından sağlanan eğitim, din, hukuk ve sosyal hizmetler gibi hizmetlerde dinî toplulukların birer aracı ve kolaylaştırıcı olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Öyle ki, Fatih Sultan

Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra Ortodoks patriğini ataması ve Ortodokslara içişlerinde ve dinî konularda geniş özerklik vermesi bu sistemin ilk uygulamalarından biri olarak gösterilmiştir. Zamanla benzer hakların Ermeniler ve Yahudiler için de sağlandığı, buna göre Ermenilerin başına bir patrik tayin edildiği gibi Musevilere de kendi havralarına sahip çıkma hakkı verilerek dini gruplar arasında denge sağlandığı ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'ne çok sayıda milleti bir arada tutabilme başarısından dolayı *Pax Ottomana* (Osmanlı birliği, barışı) da denildiği belirtilerek, Balkanların, asırlar boyu birçok farklı ırka, medeniyete ve dine mensup milletlerin iç içe yaşadığı bir bölge olduğuna işaret edilmiştir (Gültekin ve diğer, 2018:62). Bu kısma genel bir açıdan bakıldığında öne çıkan bazı gelişmelerin olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti'nin kültürel çeşitliliğinin anlatıldığı –daha önce incelenen- sosyal bilgiler ders kitaplarına kıyasla daha ayrıntılı bilgilere yer verilmesi dikkat çekmektedir. Öyle ki, çokkültürlü bir alt yapısı bulunan millet sisteminin -yer verilen bilgilerden yola çıkarak- günümüzdeki çokkültürlülük uygulamalarının birer prototipini oluşturduğu görülmektedir. Farklı kültürel grupların toplumdaki konumlanışına ve cemaatçi yapılarına ilişkin bilgilerin verildiği bu kısımda, kültürel grupların mensupları üzerindeki etkisine ve sorumluluğuna işaret edilmiştir. Bu kısımdaki dikkat çeken ikinci gelişme ise çokkültürlü toplum yapısının anlatımı sırasında nesnel bir üslubun benimsenmesi ve söz konusu kültürel yapının bu ölçüde ele alınmaya çalışılmasıdır. Öyle ki, yer verilen bilgilerden yola çıkılarak herhangi bir ayrımcı söyleme rastlanılmamıştır. Bu durum ilgili metnin söylem ve içerik bakımından çokkültürlülük kuramı ile uyumlu olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki kısmın sonunda yer alan *Biliyor Musunuz?* başlıklı bölümde, İspanya topraklarında yaşayan Musevilerin 1492'de baskılar nedeniyle İspanya'yı terk etmek zorunda kaldıklarına ve Sultan II. Bayezid'in, 1492'de zor durumda kalan Musevi topluluğunun sığınma talebini kabul ettiğine değinilmiştir. Kemal Reis komutasındaki Osmanlı donanmasının İspanya'ya gönderilerek, Musevilerin Osmanlı topraklarına ulaşmasının sağlandığı ve Osmanlı topraklarına sığınan Musevilere yerleşme hakkının tanındığı belirtilmiştir (Gültekin ve diğer, 2018:62). Bu bölümde yer alan bilgiler, devletlerin kültürel çeşitliliğe yaklaşımlarında uyguladıkları politikalardan olumlu ve olumsuz kesitler sunmaktadır. Öyle ki Musevilerin

İspanya’da uğradıkları baskılar olumsuz bir örnek teşkil ederken, Osmanlı Devleti’nin baskı altında yaşayan Musevi topluluğa yardım elini uzatması ve sığınma hakkı tanınması olumlu bir örnek teşkil etmektedir.

Osmanlıdan Kalan Mirasımız adlı kısımda Osmanlı Devleti’nin topraklarını Doğu Avrupa, Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika’ya kadar genişleterek dünyadaki büyük devletlerden biri olmayı başardığı ve hâkimiyet kurduğu coğrafyadan ve bu coğrafyanın çevresinde yaşayan farklı milletlerin kültürlerinden etkilendiği belirtilmiştir. Bu etkilemenin yanı sıra kendisinin de yerel kültürleri etkilediği, böylece Osmanlı Devleti’nin sürekli etkileşim içinde ve zenginleşen bir kültüre sahip olduğu ifade edilmiştir(Gültekin ve diğer, 2018:84). Bu bilgiler Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu sürekli bir kültürel değişimi göstermesi bakımından önemlidir. Metinde geçen ifadeler ders kitabının kültürel çeşitliliğe bakışını da ortaya koymaktadır. Öyle ki, Osmanlı Devleti’nin sürekli etkileşim içinde ve zenginleşen bir kültüre sahip olduğunun belirtilmesi, çeşitliliğin bir zenginlik olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu durum kültürel çeşitliliğe saygı duyulduğunu ve değer verildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

“İnsanlar, Yerler ve Çevreler” Ünitesi

Nereye Yerleşelim? adlı kısımda Roma, Bizans ve Osmanlı gibi imparatorlukların yaklaşık 1600 yıl boyunca başkentliğini yapan İstanbul’un, birbirinden farklı olan bu kültürlerin derin izlerini taşıdığı vurgulanmıştır. Yenikapı kazıları sırasında yıllar boyu çeşitli din, dil, ırk ve kültürden insanların yaşadığı İstanbul’un, kentsel tarihinin 8000 yıllık bir geçmişe sahip olduğu ve İstanbul’un iki kıtayı birleştirmesinin, doğu ile batı arasında köprü vazifesi görmesinin aynı zamanda farklı kültürleri içerisinde barındırmasına neden olduğu ifade edilmiştir(Gültekin ve diğer, 2018:100). Bu kısımda yer verilen bilgiler çokkültürlülüğe ilişkin yerel ölçekte bilgiler içermesi bakımından önemlidir. 8000 yıllık bir kentsel tarihe sahip olduğu belirtilen İstanbul’un çokkültürlü yapısına yönelik tarihsel bilgilere yer verilmesi ve iki kıtayı birleştirerek İstanbul’un adeta bir kültürel etkileşim noktası haline gelmesi çokkültürlülüğe ilişkin ilgili kısımda öne çıkan vurgulardır.

“Üretim, Dağıtım ve Tüketim” Ünitesi

Vakfet, Yaşa, Yaşat! adlı okuma parçasında vakıf kurumunun yüzyıllar boyunca din, ırk ve statü farkı gözetmeksizin fertler arasında onurlu bir yardımlaşma ve dayanışma yoluyla hayırdan hayrata, hayrattan hayata köprü atan bir kurum olduğu ifade edilmiştir(Gültekin ve diğer, 2018:168). Kültürel grupların tanımlayıcı niteliklerinden olan din, ırk, statü gibi özelliklere bakılmaksızın eşitlik prensibiyle yardımlaşma ve dayanışma girişimlerinde bulunulduğunun belirtildiği bu kısım; ayrımcı bir üslup barındırmaması, eşitlik prensibine dayalı bir yardımlaşmanın gerçekleştirildiğinin belirtilmesi sebebiyle kültürler arasındaki etkileşimi ve dayanışmayı vurgulamaktadır. İlgili kısım bunun yanı sıra birlik duygusuna işaret edilmesi bakımından da çokkültürlülük açısından önemlidir.

“Etkin Vatandaşlık” Ünitesi

Cumhuriyetimi Seviyorum adlı kısımda Türkiye Cumhuriyeti’nin cumhurbaşkanının *Noel Yortusu* sebebiyle yayınladığı bir mesaja yer verilmiştir. Bu mesaj şu şekildedir(Gültekin ve diğer, 2018:207):

Farklı mezhep, gelenek ve kiliselere mensup Hristiyan vatandaşlarımızın kendi inançları doğrultusunda kutladıkları Noel Yortularının yardımlaşma ve dayanışma ikliminin gelişmesine vesile olmasını diliyor, başta Hristiyan vatandaşlarımız olmak üzere tüm Hristiyan âleminin Noel Yortusu’nu tebrik ediyorum.

İlgili ders kitabında Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan azınlık gruplardan biri olan Hristiyanların Noel Bayramı’na ilişkin bir kutlama mesajına yer verilmesi oldukça önemlidir. Bu durum baskın kültürel grubu temsil eden *Müslüman Türk* unsurun sosyal bilgiler ders kitaplarındaki tek kültürlü yansımasının değişmeye başlayarak, çokkültürlü bir biçime doğru evrilmeye başladığını göstermektedir.

“Küresel Bağlantılar” Ünitesi

İnsanları Nasıl Tanıyoruz? adlı kısımda Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı’nın *İslamofobi* hakkındaki açıklamasına yer verilmiştir. Bu tanım şu şekildedir(Gültekin ve diğer, 2018:229):

11 Eylül 2001 tarihinde meydana gelen olaylar sonrasında terör ile mücadele kapsamında aralarında Müslümanların, göçmenlerin, sığınmacıların ve kimi azınlıkların da bulunduğu gruplara ve kişilere karşı oluşmuştur. Bu gruplar eğitim, istihdam, barınma ve kamu alanlarına erişim, toplumsal katılım ve hareket serbestliği gibi bazı alanlarda ırkçı ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Bu çerçevede İslamofobi İslam dünyasına mensup olan bireylerin maruz kaldıkları ayrımcı muameleye verilen genel isimdir.

Bu açıklamadan yola çıkılarak 11 Eylül 2001 terör saldırısı sonrasında farklılıkların tehdit olarak algılanmaya başlandığı ve öteki olarak görüldüğü söylenebilmektedir. İlgili metinde azınlıkta bulunan grupların kamu alanlarına ve sosyal haklara erişimlerinde karşılaştıkları ırkçı kısıtlamalara yer verilmesi ve ötekileştirmenin azınlıkta bulunan tüm gruplara yayıldığı belirtilmesi çokkültürlü bir toplumda yaşanması muhtemel sorunlara örnek oluşturmaktadır. Farklılığın tehdit olarak algılandığı toplumlarda çatışmanın kaçınılmaz olduğu hususu dikkate alınırsa, çokkültürlülük kuramının bu çatışmaların giderilmesinde işlevsel bir rol oynadığı daha iyi anlaşılacaktır.

Yukarıda yer verilen konunun devamında kalıp yargılar üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bu kısımda, kalıp yargılardan kurtulma yolunun farklılıkları tanımak ve saygılı olmaktan geçtiği belirtilmiştir. İnsanları olduğu gibi kabul etmenin ve yardımlaşma duygusunun geliştirilmesinin kalıp yargıların yok olmasını sağlayacağı ve aslında çoğu zaman kalıp yargılardaki gerçeklik payının oldukça az olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra kalıp yargıların değiştirilemez gibi düşünülmesinin hatalı bir bilgi olduğu, aslında değiştirilebilir olduğu ifade edilmiştir. Öyle ki, 1930'lu yıllarda Afrika kökenli insanlar için oluşturulmuş olan olumsuz kalıp yargıların, 1960'lardan sonra gerek sanatsal etkinlikler gerek spor etkinlikleri gerekse bu insanlarla daha fazla etkileşime yol açan ortamlar sayesinde değiştiği belirtilmiştir. Kalıp yargıların zaman içinde ön yargıya dönüşmesinin çeşitli sorunlara yol açarak ayrımcılığa sebep olabileceği ve bir ülkenin vatandaşlarının, bir dinin mensuplarının, bir okulun mezunlarının, bir takımın taraftarlarının aynı özelliklere sahip olmamasına rağmen kalıp yargılar yüzünden öyle görüldükleri vurgulanmıştır. Bu kısımda yer verilen bilgiler çokkültürlü bir toplumda oluşan kalıp yargılar ve bunun neticesinde meydana gelen ayrımcılığa ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Bu bilgiler arasında

bir grubun tüm üyelerinin aynı özellikleri taşıyamayacağı, bu yüzden onları aynı özellikleri taşıyan basit ve tekdüze kişiler olarak görmenin ayrımcılığa varan ciddi sonuçlar doğurduğunun belirtilmesi özellikle önemlidir. Kalıp yargılar oluşturma nın toplumsal birlik ve insan hakları açısından taşıdığı tehlikelerin ele alındığı bu kısım çokkültürcü bir hassasiyeti yansıtmaktadır(Gültekin ve diğer, 2018:230).

Yukarıdaki metnin sonunda konuyla ilişkili iki tane önemli soru bulunmaktadır. Bu sorular şu şekildedir(Gültekin ve diğer, 2018:230):

- Kalıp yargıya maruz kalmış, farklı kültür ve milletten insanlar bu durumdan nasıl etkilenir? Yazınız.
- Farklı kültürlere sahip insanlara yönelik kalıp yargıların toplumsal ilişkileri nasıl etkileyeceği hakkındaki düşüncelerinizi yazınız.

Bu sorularda konuya ayrımcılığa uğrayan azınlık grupları açısından yaklaşılması dikkat çekicidir. Öyle ki, kalıp yargılara maruz kalan grupların, bu durumdan nasıl etkilendikleri ve bu durumun sosyal ilişkiler açısından nasıl bir tablo yaratacağı merak edilmiştir. Bu kısmın hemen aşağısında yer alan *Anagram Bulmaca* kısmı çokkültürcü bakışının kazanılması konusunda pekiştirme görevi görmesi açısından önemlidir.

ANAGRAM BULMACA

Harfleri karışık hâlde verilen kelimeleri aşağıda numarası verilen tanımlarına göre doğru bir şekilde boşluklara yazınız.

FİAOSMBLOİ 1 	ÖRGNAİY 2 	MELİTL 3 	KTÜÜRL 4
GELMEENEL 5 	ÖLTMZEİEEŞLR 6 	DAŞANVIR 7 	ACYKIRIILM 8

1. İslam dünyasına mensup olan bireylerin maruz kaldıkları ayrımcı muameleye verilen genel isim
2. Bir kimse veya bir şeyle ilgili olarak belirli şart, olay ve görüntülere dayanarak önceden edilmiş olumlu veya olumsuz yargı
3. Aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus
4. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü
5. Kendisini tanımadığımız bir veya birkaç kişinin özelliklerini onunla aynı kategoride bulunan bütün kişilere yayması
6. Bir ülke, grup veya durumla ilgili sahip olduğumuz bir kanıyı o ülke, grup veya durumdan olan bir kişiye uygulamamız
7. Dıştan gözlemlenebilecek tepkiler
8. Eşit davranılmaması, fark gözetilmesi

Şekil 12. Ön yargı ve kalıp yargı temalı anagram bulmaca görseli.

Genel Değerlendirme

- 1) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabı çokkültürcü içeriğe sahip midir?
 - Evet, kısmen sahiptir.
 - Çokkültürlülüğün Osmanlı Devleti'nin iskân politikası özelinde ele alındığı kısımlar, devletlerin uyguladığı bazı politikaların çokkültürlülük olgusunun oluşumu ve gelişimi üzerinde ne gibi etkiler yarattığının görülmesi bakımından önemlidir.
 - Daha önceki ders kitaplarında *farklı milletlerden oluşmak* biçiminde ifade edilen kültürel çeşitlilik olgusunun ilgili ders kitabında *çokkültürlülük* sözcüğüyle ifade edilmesi sosyal bilgiler ders kitapları açısından bir *ilktir*. Kavramsal boyutta dahi olsa *kültürel çeşitlilik* anlamını karşılayacak farklı sözcükler yerine *çokkültürlülük* sözcüğünün seçilmesi sosyal bilgiler ders kitaplarının kültürel çeşitlilik üzerindeki bakış açısının değişmeye başladığını göstermektedir.
 - Kültürel çeşitliliğe yönelik metinlerin ders kitabının çok sayıda yerinde bulunması ve bu metinlerde olabildiğince nesnel bir üslubun benimsenmeye çalışılması önemlidir. Bu metinler arasında yalnızca küresel ölçeğe odaklanılmaması, İstanbul özelinde de olsa yerel ölçeğe de değinilmesi çokkültürlülüğe yönelik yapılan vurguları güçlendirmektedir.
 - 11 Eylül saldırılarının toplum nezdinde yarattığı kalıp yargıların anlatıldığı kısım, çokkültürlü bir toplumda azınlıkta bulunan ve *öteki* olarak görüldüğü için de dışlanan grupların, maruz kaldığı ayrımcılığa vurgu yapılması bakımından çok önemlidir. Bu türden kısımlar ayrımcılığa maruz kalan grupların yaşadıkları sorunlara yönelik farkındalık kazanılması ve öğrencilerin bilinçlendirilmesi yoluyla gelecekte bu türden çatışmaların yaşanmadığı bir toplum düzeninin kurulabilmesi bakımından değerlidir.
 - Kalıp yargıların anlatıldığı kısımda yer verilen sorular konunun kalıcılığını artırdığı gibi aynı zamanda konuya ayrımcılığa uğrayan azınlık gruplarının açısından da yaklaşma imkânı tanımaktadır. Bu durum kalıp yargılara maruz kalan gruplar ile empati kurulması ve yaşadıkları sorunların daha iyi anlaşılabilmesi bakımından önemlidir.

- Daha önce incelenen ders kitaplarında olduğu gibi ilgili sosyal bilgiler ders kitabında da çokkültürlülük açısından bazı eksiklikler olduğu dikkati çekmektedir. *Diğer kültürel grupların sosyal bilgiler ders kitabına yeterince yansıtılmaması* başlığı altında ele alınabilecek olan bu eksiklikler tek költürcölük temelinde gelişen kemikleşmiş bir eğitim anlayışının etkisinden kaynaklanmaktadır.
 - Farklılıklara saygı ve hoşgörü gösterilmesi gerektiği, kalıp yargıların ve ön yargıların yanlışlığı gibi çok sayıda olumlu vurguların ders kitabında yer almasına karşın kültürel çeşitliliğin yalnızca kuramsal boyutuyla sunulması; hâlihazırdaki kültürel çeşitliliğin yeterince yansıtılmaması, bu kültürel gruplara *iyi niyetli ihmal* anlayışıyla yaklaşıldığını göstermektedir.
- 2) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında ulus devlet yaklaşımının etkileri görölmekte midir?
 - Evet, görölmektedir.
 - 3) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında farklı költürlere hangi ekseninde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabının farklı költürlere yaklaşımında ulus devlet anlayışının ve çokkültürcü anlayışın izlerini görmek mümkündür.
 - 4) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama költürünü yansıtan ifadeler bulunmakta mıdır?
 - İlgili ders kitabındaki çokkültürcü anlayış temelinde yer verilen ifadelerin birlikte yaşama költürünü yansıttığı görölmektedir.
 - 5) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama költürüne zarar veren ifadeler bulunmakta mıdır?
 - İlgili ders kitabındaki ulus devlet anlayışı temelinde yer verilen ifadelerin birlikte yaşama költürüne zarar verdiği görölmektedir
 - 6) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında kadın haklarına ne ölçüde yer verilmektedir?
 - İlgili ders kitabında kadınların geçmişten günümüze toplumdaki yerine, değerine ve önemine ilişkin bilgilere yer verildiği gibi; kadın haklarına ilişkin

hukuki gelişmelere de yer verilmiştir. Kadın haklarının bu ekseninde ele alındığı görülmektedir.

- 7) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmekte midir?
 - İlgili ders kitabında çokkültürlü ülkelere yer verilmemiştir.
- 8) İncelenen sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmekte midir?
 - İlgili ders kitabında çokkültürcü haklara yer verilmemiştir.

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmanın bulguları temelinde ortaya çıkan tartışma, sonuç ve önerilere yer verilecektir.

5.1.Tartışma

Bu çalışma kapsamında ulaşılan bulgular dikkate alınacak olduğunda, çokkültürlülüğün sosyal bilgiler ders kitaplarına oldukça sınırlı biçimde yansıdığı görülmektedir. Sosyal bilgiler ders kitaplarının ulus devlet bakış açısını yansıtmaması, çokkültürlü içeriğin sistemleşmesi açısından büyük sınırlılıklar yaratmıştır. Öyle ki, tekkültürcü paradigma, farklı kültürel grupların isimlerinin, geleneklerinin, dillerinin, sosyo-kültürel ilişkilerinin ve mekânsal hareketliliklerinin sosyal bilgiler ders kitaplarının kapsamı dışında bırakılmasına neden olmuştur. Mevcut kültürel çeşitliliğin ders kitaplarına yeterli düzeyde yansıtılamaması çokkültürcü pratiklerin de ders kitaplarının dışında bırakılmasına yol açmıştır. Bu kapsamda Taylor(1996), Kymlicka(2015), Parekh(2002) gibi çok sayıda araştırmacının belirttiği, tanınma pratikleri ve çokkültürcü nitelikler sosyal bilgiler ders kitaplarının konu içeriklerine uygun bir bakış açısıyla yansıtılamamıştır.

5.2.Sonuç ve Öneriler

Çokkültürlülüğün 1968'den günümüze sosyal bilgiler ders kitaplarına yansımalarının incelendiği bu çalışmada, çokkültürlülük ile uyuşan ve uyuşmayan bazı sonuçlara ulaşılmaktadır. Mevcut durumla, olması gereken durumun ayırımına varılabilmesi için araştırmanın sonuçları ve bu sonuçlara yönelik geliştirilen öneriler iki alt başlık çerçevesinde ele alınacaktır.

5.2.1. Çokkültürlülükle Uyuşan Sonuçlar ve Sunulan Öneriler

- Sosyal bilgiler ders kitaplarının neredeyse tümünde insan hakları ve demokrasi kavramlarına sıkça vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu kısımlarda ırkçılığın ve ayrımcılığın eleştirildiği; insan hakları, demokrasi, eşitlik ve kadın hakları gibi kavramların ise yüceltildiği görülmektedir. Bu türden ifadelerin yer alması çokkültürlülük ve insan hakları açısından oldukça önemlidir. Bu kısımların

çokkültürlülük ile arasındaki tek çatışma, eşitliğin sağlanma biçimine ilişkindir. Öyle ki, bu kısımlarda eşitliğin temel hakların güvence altına alınması yoluyla sağlanabileceği fikri savunulmaktayken, çokkültürlülük açısından asıl eşitlik grup aidiyetine dayalı kültürel hakların tanınması ile sağlanabilir.

- Sosyal bilgiler ders kitaplarında göçlerin insanlık tarihini nasıl şekillendirdiği ve göçler sonucunda kültürlerin birbirlerini nasıl etkilediğine ilişkin bilgilere yer verilmektedir.
- Tarih konularının yer aldığı ünitelerde kültürel değişim olgusunun sıkça vurgulandığı görülmektedir. Bu kısımlarda yer verilen bilgiler, kültürlerin oluşmaya başladığı dönemlerden günümüze dek değişmeden geldiği, kültürlerin homojen ve asla birbirini etkilemeyen unsurlar olduğu yanılgısının reddedilmesi ve çokkültürlülüğe yol açan kültürel etkileşimlerin önemini göstermesi sebebiyle önemlidir.
- Sosyal bilgiler ders kitaplarının belli bir kısmında ırk sınıflamalarına yer verilmektedir. Irkçılık ve ayrımcılık gibi olumsuz imalar taşımasına rağmen, bu sınıflamalar üzerinden dünyadaki göç hareketlerine ve bu hareketlerin dünya nüfusundaki kültürel çeşitliliği nasıl biçimlendirdiğine değinildiği görülmektedir. Bu durum dünyanın çokkültürlü yapısına imalar taşıması sebebiyle olumlu bir sonuç doğurmaktadır.
- Çokkültürlülük hareketinin önemli bir parçasını oluşturan kadın haklarına yönelik sosyal bilgiler ders kitaplarının büyük kısmında önemli bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Bu bilgiler insan hakları merkezinde ele alınmaktadır ve kadının sahip olduğu değere ilişkin tarihsel metinlerden örneklerin verildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra kadın hakları kapsamında pozitif ayrımcılık uygulamaları hakkında da bilgilere yer verilmektedir.
- Osmanlı Devleti'nde meydana gelen hukuki ve sosyal gelişmelerin anlatıldığı kısımlarda, azınlıkların haklarına ve azınlıkların yaşam alanlarına ilişkin bilgilerin sunulması, çokkültürlü Osmanlı toplumunun bir panoramasının çizilmesi bakımından önemlidir.

- Tarihi konuların ele alındığı kısımlarda kültürel kaynaklarından yoksun kalan toplulukların benliklerini kaybetme riski taşıdıklarına ve dolayısıyla asimile olarak farklı kültürlerin etkisi altına girebilecekleri hususuna dikkat çekilmektedir. Günümüz toplumları açısından da örnek teşkil eden bu durum, azınlık durumuna düşen kültürel grupların kültürlerini sürdürebilmeleri için gereken imkânların ve şartların sağlanmasının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü geçmişte meydana gelen bu türden olumsuz gelişmeler, gerekli tedbirlerin alınmaması durumunda günümüzde ya da gelecekte benzer biçimlerde tekrarlanabilir.
- Dünya medeniyetinin oluşumunda farklı kültürlerin katkılarının vurgulandığı kısımlarda yer verilen bilgiler, kültürler arası etkileşimlerin önemini göstermesi ve günümüzün çokkültürlü dünyasında barış ve uyum içerisinde yaşamanın değerini ortaya koyması bakımından önemli ifadeler içermektedir.
- 2005 yılından sonra yayınlanan sosyal bilgiler ders kitapları çokkültürlülüğün yansıtılması bakımından özel bir önem taşımaktadır. Öyle ki bu yıldan itibaren yayınlanan sosyal bilgiler ders kitaplarında, çokkültürlülüğün yansımaları daha belirgin bir biçimde gözlenebilmektedir. Öncesine kıyasla ünite sorularının, görsellerin ve konuşma metnlerinin çokkültürlülük açısından etkili bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu kısımlar öğrencilerin farklı kültürlerle yönelik farkındalık kazanmasına ve öğrencilerde farklı kültürleri daha iyi tanıma isteğinin oluşmasını sağlamaktadır.
- Sosyal bilgiler ders kitaplarında öne çıkan unsurlardan bir diğeri ise farklı toplumların sosyo-kültürel yapılarının tanıtılmasına ilişkindir. Öyle ki, farklı toplumların yemek kültürleri, geleneksel kıyafetleri, özel günleri ve kutlamaları, kültürel yapıları gibi çok sayıda özellikleri ilgili kısımlarda tanıtılmaktadır. Hatta bu toplumların Türkiye ile aralarındaki benzerliklere ve farklılıklara da yer verildiği görülmektedir.
- Anadolu kıtasının ele alındığı kısımlarda geçmişten günümüze süren çokkültürlü yapıya dikkat çekildiği görülmektedir. Sosyal bilgiler ders kitaplarının büyük çoğunluğunda tek kültürcü bir anlayış ağır basıyor olsa da, çokkültürcü anlatımlara da yer verildiği görülmektedir.

- Kültürel etkileşimlerin ve kültürler arası ilişkilerin ne gibi sonuçlara yol açabileceği ya da Türk kültüründe hangi kültürlerin mirasını görebilmenin mümkün olduğuna ilişkin ifadelerin yer alması çokkültürlülük açısından önemlidir. Pek çok ders kitabında eskiden sürdürülen örf ve adetlere yer verilerek, günümüzde bunların hangilerinin ne ölçüde devam ettiğinin sorulması kültürler arası etkileşimlerin yol açtığı sonuçları ve süreç içerisinde kültürlerin yaşadığı değişimleri anlamaya yöneliktir. Sosyal bilgiler ders kitapları bu anlamda olumlu bir görünüm çizmektedir.
- Sosyal bilgiler ders kitaplarında ön yargı, ayrımcılık, kalıp yargılar oluşturma gibi olumsuz eylemlerin nedenlerine, çeşitlerine ve sonuçlarına ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bu eylemlerin taşıdığı farklılıkları sebebiyle toplumun çoğunluğundan ayrılan azınlık kesimlerine yöneldiğinin belirtilmesi ve çokkültürlü toplumlarda yaşanan çatışmaları ve uzlaşi yollarını betimlemesi açısından önemlidir.
- Daha önceki ders kitaplarında *farklı milletlerden oluşmak* biçiminde ifade edilen kültürel çeşitlilik olgusunun, 2018 yılında yayınlanan sosyal bilgiler ders kitabında *çokkültürlülük* sözcüğüyle ifade edilmesi önemli bir gelişmedir. Kavramsal boyutta dahi olsa kültürel çeşitlilik anlamını karşılayacak farklı sözcükler yerine *çokkültürlülük* sözcüğünün seçilmesi sosyal bilgiler ders kitaplarının kültürel çeşitlilik üzerindeki bakış açısında değişmelerin meydana geldiğini göstermektedir.

5.2.2. Çokkültürlülükle Uyuşmayan Sonuçlar ve Sunulan Öneriler

- 1968'den günümüze incelenen sosyal bilgiler ders kitaplarının tümünde rastlanan ve sosyal bilgiler ders kitaplarının temel eğilimini yansıtan bulguların başında baskın ulus devlet anlayışı gelmektedir. Öyle ki, ders kitaplarında ulus devlet anlayışının getirdiği prensipler çerçevesinden çeşitlilik olgusuna yaklaşıldığı ve çoğunluğu oluşturan kültürel ve dini grubun değerleri üzerinden milli değerlerin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Zaman zaman tektipleştirici bir eğilime yol açabilen bu bakış açısı, makbul vatandaş *Sünni mezhebine bağlı Müslüman bir Türk* olarak ifade etmektedir. Çoğunluğun değerlerinin salt bir biçimde makbul vatandaş kriteri haline getirilmesi ve bu

yapılırken azınlıkta bulunan diğer kültürlerin ders kitabında temsil edilmemesi çeşitlilik olgusuna zarar vermektedir. Makbul vatandaşın kültürel, dini ve hatta daha ileriye gidilerek mezhepsel olarak sınırlarının çizildiği sosyal bilgiler ders kitaplarının bu kalıplardan sıyrılarak, çokkültürcü bir bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir. Bu eğilim, 2005 yılından itibaren etkisini yitirmeye başlamasına rağmen, hala merkezi bir yer edinmektedir.

- Sosyal bilgiler ders kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti içerisindeki kültürel çeşitliliğe yeterince yer verilmemesine karşın başka ülkelerdeki kültürel çeşitliliğe sınırlı da olsa yer verildiği görülmektedir. Bu durum yukarıda belirtilen ulus devlet anlayışının bir sonucu olarak kendini göstermektedir ve homojen bir toplum görüntüsünün çizilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu bakımından yerel ölçekteki kültürel çeşitliliğin ders kitaplarında uygun biçimde yer alması gerekmektedir.
- Yerel ve küresel ölçekteki kültürel çeşitliliğin ders kitaplarına yeterince yansıtılmaması sebebiyle sosyal bilgiler ders kitaplarının önemli bir kısmında çokkültürlülüğe ilişkin olgular ve anahtar kavramlar yeterince bulunmamaktadır.
- Kültürel çeşitlilik sosyal bilgiler ders kitaplarında *geçmiş dönemlere özgü bir olgu* olarak ele alınmıştır. Öyle ki, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu’da yaşayan farklı milletlere mensup insanların, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışından sonra yani Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte kaybolmuşlar izlenimi yaratılmaktadır. Ulus tasarımının etkisiyle gelişen bu eğilimin Anadolu’da yaşayan tüm kültürel grupların *Türklük* üst kimliği altında ifade edilmesinden kaynaklanmaktadır. Geçmiş dönemlerdeki ve günümüzdeki kültürel çeşitliliğin ders kitaplarında yansıtılması çokkültürlülük açısından istenen bir durumdur.
- Türkiye Cumhuriyeti’nin çokkültürlü toplum yapısını ifade edebilecek nitelikte olan bazı konu içeriklerinde(nüfus vs.) çokkültürlü yapıya ilişkin bilgilere yer verilmediği görülmektedir. Heterojen bir yapıya sahip olan toplum yapısının ders kitaplarına homojen bir biçimde yansıtıldığı dikkati çekmektedir. Bu zengin

yapının sosyal bilgiler ders kitaplarında öne çıkarılması mevcut kültürel çeşitliliğin temsili açısından uygun olacaktır.

- Çokkültürlülük, sosyal bilgiler ders kitaplarının önemli bir kısmında hoşgörü teması çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak azınlıkların hoşgörü gösterilmesi gereken gruplar olarak yansıtılması, olumlu bir yaklaşım gibi görünmesine karşın; bu grupların değer açısından baskın kültürün aşağısında kalan, *öteki* bir kültür olduğu izlenimi yaratmaktadır. Hoşgörü kavramı söz konusu grupların kültürlerinin, pratiklerinin ve değerlerinin sürdürülmesi ve onların ana toplumda yeterli düzeyde temsil edilmesi gibi tanınma pratikleriyle desteklenmelidir.
- Sosyal bilgiler ders kitaplarında kültürel çeşitliliğin ifadesinde *Türk* nüfusun ölçüt olarak kabul edildiği görülmektedir. Öyle ki farklı ülkelerin sınırları içerisinde yaşayan azınlıklar arasında Türkiye’de yaşayan azınlıklardan herhangi birisinin bulunup bulunmadığı ya da o bölgede Türkler dışında farklı bir azınlık grubunun yaşayıp yaşamadığına ilişkin bilgilere çok nadir biçimde rastlanılmaktadır. Sosyal bilgiler ders kitaplarında görülen bu durumun çokkültürcü bir bakış açısıyla düzenlenmesi ve diğer kültürel grupların bu betimleme içerisine dâhil edilmesi gerekmektedir.
- Ders kitabının farklı kısımlarında yurtdışında yaşayan Türkler için *soydaşlarımız* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Vatandaşların devlete duydukları aidiyet bağının temelinde birliktelik duygusu yer almaktadır. Bu sebeple *yurttaşlık*, ülke sınırları içerisinde yaşayan tüm bireyleri kapsayan ve beraberinde belirli hakları ve sorumlulukları getiren bir statüdür. Bu sebeple vatandaşların etnik köken, din, dil ya da kültür gibi sahip oldukları özellikleri bakımından herhangi bir ayrıma maruz kalmaması gerekmektedir. Aksi takdirde bu durum toplumdaki birliktelik duygusuna zarar vererek, söz konusu toplumda bölünmelere ve çatışmalara yol açabilir. Vatandaşların özel aidiyetlerinden bahsedilirken, onu toplumun geneli için kabul görmemek ya da baskın grubun değerlerini ve kültürünü azınlık gruplarına empoze etmeye çalışmamak önemlidir. Bu açıdan bakılacak olduğunda yurtdışında yaşayan Türkler için *soydaşlarımız* ifadesinin kullanılması, Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan vatandaşların tümünün tek bir soydan oluştuğu algısını yaratmaktadır. Ancak Türkiye’nin mevcut çokkültürlü yapısıyla uyuşmayan bu anlayış, farklı

kültürel grupların birliği oluşturan bağların dışında bırakılması anlamına gelmektedir ki, bu durum çokkültürlülük düşüncesiyle uyuşmamaktadır.

- Türkiye’deki kültürel çeşitlilik olgusu, Türk kültürünün yöreden yöreye değişen farklılıkları temelinde ele alınmıştır. Yani homojen bir üst yapının olduğu kabul edilerek, bu homojen yapının kendi içerisinde bazı heterojen özellikler gösterdiği vurgulanmıştır. Ancak bu durum daha önce de belirtildiği üzere Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyo-kültürel yapısıyla uyuşmamaktadır.
- 2018 yılında yayınlanan sosyal bilgiler ders kitabında çokkültürlülük açısından önemli gelişmelerin olduğu görülmektedir. Bu kitapta kültürel çeşitliliğin ve farklılığın önemine geniş bir yer ayrılmıştır. Ancak buna karşın, kültürel çeşitlilik olgusunun ele alınışı teorik düzlemin ötesine geçemeyerek, pratik açıdan yetersizlikle karşılaşmaktadır. Öyle ki, sosyo-kültürel yapısı gereği çokkültürlü bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’ndeki kültürel grupların hiçbirine yer verilmediği görülmektedir. Benzer şekilde yabancı ülkelerin tanıtıldığı kısımlarda da sosyo-kültürel yapı Türk nüfusu üzerine odaklanmıştır.
- Yukarıdaki duruma benzer biçimde, ders kitaplarının ilgili kısımlarında Türkiye Cumhuriyeti’nin çokkültürlü bir tarihi ve kültürel doku üzerine kurulduğu belirtilmesine karşın, çokkültürlü yapısına ilişkin herhangi bir bilginin verilmediği görülmektedir. Bu sebeple *etnik gruplar* ifadesi yalnızca teorik düzlemde kalmış olup, gerçek hayatta karşılığını bulamamıştır. Bu durum kültürel çeşitliliğe ilişkin bazı gelişmelerin görüldüğü ders kitabının, tek kültürlü yapısından henüz tam anlamıyla uzaklaşmadığını göstermektedir. Yani sosyal bilgiler ders kitaplarındaki tek kültürcü unsurların, çokkültürcü unsurlara doğru evriminin kaçınılmaz olduğu görülmekle birlikte, bu durumun gerçekleşmesi yönünde meydana gelen gelişmeler mevcut haliyle yetersiz kalmaktadır.

KAYNAKÇA

İNCELENEN DERS KİTAPLARI

Akşit, N. & Sanır, F. & Asal, T. (1980). *Sosyal bilgiler 2. Sınıf*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Altun, A., Doğan, Y., Uzun, E. (2010). *İlköğretim sosyal bilgiler 6 ders kitabı*. Ankara: Altın Kitaplar.

Çalapala, R. (1978). *Sosyal bilgiler ilkokul: 5*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Deliorman, A. & Özey, R. & Efe, R. (1998). *İlköğretim sosyal bilgiler 6*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.

Erdem, S. & Konuk, İ. & Küçükcan, İ. (1990). *Sosyal bilgiler ilkokul 5*. İstanbul: Fil Yayınevi.

Erdem, S. & Parmaksızoğlu, İ. & Konuk, İ. (1971). *Sosyal bilgiler orta 2*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Erdem, S. & Parmaksızoğlu, İ. & Konuk, İ. (1974). *Sosyal bilgiler orta 3*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Evirgen, Ö. F., Özkan, J., Öztürk, S., Özduval, Z. (2017). *Ortaokul sosyal bilgiler 5 ders kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Genç, E., Polat, M. M., Başol, S., Kaya, N., Azer, H., ...Özcan, A. (2007). *İlköğretim sosyal bilgiler 6 ders kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Gültekin, G., Akpınar, M., Nohutçu, M., Özerdoğan, P., Aygün, S. (2018). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 7 ders kitabı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Karabıyık, E.Ü. (1993). *İlkokul sosyal bilgiler ders kitabı 5. Sınıf*. Ankara: Üner Yayınları.

Karagöz, D. & Tekerek, M. & Kaya, N. & Azer, H. & Alıç, M. D. & Yılbat, B. & Koyuncu, M. & Ulusoy, K. (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler 5 ders kitabı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kılavuz, N. (1996). *İlköğretim okulları için sosyal bilgiler 5*. İstanbul: Önde Yayıncılık.

Kitapçı, V. S. (1997). *İlköğretim sosyal bilgiler 5 ders kitabı*. Ankara: Özgün Matbaacılık.

Milli Eğitim Bakanlığı. (1991). *İlkokullar için sosyal bilgiler 5*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Polat, M. M., Kaya, N., Koyuncu, M., Özcan, A. (2007). *İlköğretim sosyal bilgiler 7 ders kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Sanır, F., Asal, T., Akşit, N. (1987). *İlkokul için sosyal bilgiler 4*. İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.

Sarılioğlu, F. (2002). *İlköğretim sosyal bilgiler 7*. İstanbul: Cemre Yayıncılık.

Şenünver, G. & Karabulut, E. & Kesim, S. & Turgut, R. & Ercan, N. & Küçükbaycan, M. & Uslu, H. & Akay, A. (1999). *İlköğretim okulu sosyal bilgiler 7*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Şenünver, G. & Karabulut, E. & Kesim, S. & Turgut, R. & Ercan, N. & Küçükbaycan, M. & Uslu, H. & Akay, A. (2000). *İlköğretim okulu sosyal bilgiler 6*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Şenünver, G. & Karabulut, E. & Kesim, S. & Turgut, R. & Ercan, N. & Küçükbaycan, M. & Uslu, H. & Akay, A. (2001). *İlköğretim okulu sosyal bilgiler 4*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tekerek, M. & Kaya, N. & Alıç, M. D. & Yılbat, B. & Yıldırım, T. & Koyuncu, M. & Ulusoy, K. (2007). *İlköğretim sosyal bilgiler 4 ders kitabı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tüysüz, S. (2018). *İlkokul sosyal bilgiler 4 ders kitabı*. Ankara: Tuna Matbaacılık.

Ünal, F., Özdemir, H., Ünal, M., Evirgen, Ö. F., Dağ, Ö., Kutay, S. (2017). *İlköğretim sosyal bilgiler 7 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Yılmaz, F. G., Bayraktar, H., Özden, M. K., Akpınar, M., Evin, Ö. (2018). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 6 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KİTAPLAR VE MAKALELER

Banks, J. A. (2013). *Çokkültürlü eğitime giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Başkaya, F. (1995). *Az gelişmişliğin sürekliliği*. Ankara: İmge Kitabevi.

Buran, A. & Çak, B.Y. (2012). *Türkiye’de diller ve etnik gruplar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Canatan, K. (2012). *Avrupa’da çokkültürlülük, entegrasyon ve islam*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Cemaloğlu, N. (2009). Veri Toplama Teknikleri: Nitel-Nicel. Tanrıöğen, A. (ed). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Coşar, S.& Özman, A. (2003). *Siyaset, demokrasi ve kimlik-fark-tanım politikaları*. Doğu Batı Dergisi. Sayı 23.

Cuche, D. (2013). *Sosyal bilimlerde kültür kavramı*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Çeçen, A. (1996). *Kültür ve politika*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Çiftçi, Y. A. & Aydın, H. (2014). Türkiye’de çokkültürlü eğitimin gerekliliği üzerine bir çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 33.(Aralık 2014).

Doytcheva, M. (2013). *Çokkültürlülük*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Eliot, T.S. (1987). *Kültür üzerine düşünceler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Febvre, L. (1995). *Uygarlık, kapitalizm ve kapitalistler*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gönlübol, M. (1964). *Milletlerarası siyasi teşkilatlanma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gündoğan, A. O. (2004). Türkiyelilik ve çok kültürlülük. *Türk Yurdu Dergisi*. Sayı 208.
- Gürkan, B. (2001). Kültür. *Us Düşün ve Ötesi Dergisi*. Sayı 5. (Kış 2001).
- Gürkan, R. (2001). İnsan ve kültür. *Us Düşün ve Ötesi Dergisi*. Sayı 5. (Kış 2001).
- Güvenç, B.(1970). *Kültür kuramında bütüncülük sorunu üzerine bir deneme*. Ankara: Hacettepe Basımevi.
- Güvenç, B. (1991). *İnsan ve kültür*. İstanbul:Remzi Kitabevi.
- Güvenç, B. (1995). *Türk kimliği: kültür tarihinin kaynakları*. İstanbul:Remzi Kitabevi.
- Habermas, J. (2015). “Öteki” olmak “öteki”yle yaşamak. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hazar, N.(2009). *Uluslararası politika ve uygarlıklar*. Ankara: USAK.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset teorisine giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Heywood, A. (2016). *Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları*. Ankara: BB101 Yayınları.
- Heywood, A. (2018). *Siyasi ideolojiler: bir giriş*. Ankara: BB101 Yayınları.
- Hocaoğlu, D. (2004). Mozaik. *Türk Yurdu Dergisi*. Sayı: 203.
- Karakaya, İ. (2009). Bilimsel araştırma yöntemleri. Tanrıöğen, A.(ed). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Kalaycı, H.(2006-2007). *Batılı demokrasilerde ayrılıkçı milliyetçilik: Quebec milliyetçiliği. Doğu Batı Dergisi.* Sayı 39.

Kaya, İ. & Aydın, H. (2014). *Çoğulculuk, çokkültürlü ve çokdilli eğitim.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Kılıç, A. (2004). Atatürk'e göre Türk olmak. *Türk Yurdu Dergisi.* Sayı 208.

Kiraz, S., Kestel, S. (2017). Kadınların madun sorunsalı ve bir alternatif olarak yeni medyada dijital aktivizm: change.org. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi.* Sayı 53.

Köktürk, M. (2004). Çözölmeye giden yol: etnik bilinç. *Türk Yurdu Dergisi.* Sayı 208.

Kösoğlu, N. (2004). Bir rapor vesilesiyle arka plân. *Türk Yurdu Dergisi.* Sayı 208.

Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü yurttaşlık: azınlık haklarının liberal teorisi.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kymlicka, W. (2016). *Çağdaş siyaset felsefesine giriş.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Laclau, E. (2012). *Evrensellik, kimlik ve özgürleşme.* İstanbul: Birikim Yayınları.

Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü.* Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Meriç, C. (1986). *Kültürden irfana.* İstanbul: İnsan Yayınları.

Modood, T. (2014). *Çokkültürcülük: bir yurttaşlık tasarımı.* Ankara: Phoenix Yayınevi.

Nevins, A., Commager, H. S. (2014). *ABD tarihi.* Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Ortaylı, İ. (2015). *Orta Asya'nın bozkırlarından Avrupa'nın kapılarına Türklerin tarihi.* İstanbul:Timaş Yayınları.

Önder, A.T. (2004). Türk milleti ve etnik mozaik iddiası. *Türk Yurdu Dergisi.* Sayı 208.

- Önder, A.T. (2007). *Türkiye'nin etnik yapısı halkımızın kökenleri ve gerçekler*. Ankara: Fark Yayınları.
- Özdemir, E. (2015). *Kimlik. Siyaset bilimi: kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Öztürk, C. (2012). *Sosyal Bilgiler: Toplumsal Yaşama Disiplinlerarası Bir Bakış. Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü yeniden düşünmek: kültürel çeşitlilik ve siyasi teori*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Poyraz, H. (2004). Türkiyeli olmak, Türk olmak, Türkiye'de Türk olmak. *Türk Yurdu Dergisi*. Sayı 208.
- Say, Ö. (2013). 21. *Yüzyılda ulus, çokkültürlülük ve etnisite*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji düşüncesinin özünde öteki ile ilişki*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Smith, A. D. (1994). *Millî kimlik*. İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların etnik kökeni*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Somersan, S. (2004). *Sosyal bilimlerde etnisite ve ırk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şaylan, G. (1981). *Çağdaş siyasal sistemler*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Şenel, A.(1995). *Siyasal düşünceler tarihi: tarihöncesinde ilkçağda ortaçağda ve yeniçağda toplum ve siyasal düşünüş*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Taşkaya, S. M. (2016). Eğitim bilimlerinde araştırma yöntemleri. Kırmızı, F.S.& Duban, N. (Ed). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Turan, Ş. (2014). *Türk kültür tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Türkdoğan, O. (1999). *Etnik sosyoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.

UNESCO. (2010). *Atlas of the world's languages in danger*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

Ünal, A. (2002). *Hititler devrinde Anadolu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Vatandaş, C. (2002). *Küreselleşme sürecinde toplumsal kimlikler ve çokkültürlülük*. İstanbul: Değişim Yayınları.

Williams, R. (2016). *Anahtar sözcükler: kültür ve toplumun söz varlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yanık, C. (2013). *Dünya'da ve Türkiye'de çokkültürlülük*. Ankara: Sentez Yayıncılık.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zizek, S.(2011). *Kırılan temas*. İstanbul: Metis Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

UNESCO <http://www.unesco.org/languages-atlas/en/atlasmap.html> erişim tarihi ve saati: 15.09.2018- 02.25.

Türk Dil Kurumu Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59f36d413f62f0.97984604 erişim tarihi: 27.10.2017, erişim saati: 17.34

TEZLER

Anık, M. (2011). *Çokkültürlü bir toplumda kimlik algısı: İsveç'te yaşayan Türk göçmenleri örneği*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güngör, N. (1988). *Fındıkoğlu'nun kültür, eğitim ve dil üzerindeki görüş ve önerileri*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kara, U. (2010). Sorun ve çözüm bağlamlarıyla ulus-devletin tarihsel çevresi içinde kültürel kimlik olgusu. Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özel, C. (2012). *Türkiye'de çokkültürlülük çoğulculuk ve din*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Polat, E. G. (2010). *Anayasal vatandaşlık*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazıcı, F.(2013). *Çokkültürlülük ve yurtseverlik açısından azınlık okullarında tarih dersleri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

